
Prawa człowieka

Poradnik nauczyciela

Praca zbiorowa pod redakcją Katarzyny Koszewskiej

CENTRALNY OŚRODEK DOSKONALENIA NAUCZYCIELI

Warszawa 2002

Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli
00-478 Warszawa
Al. Ujazdowskie 28
tel. (0-22) 621-30-31/35
fax (0-22) 621-48-00
e-mail: codn@codn.edu.pl
<http://www.codn.edu.pl>

Autorzy publikacji: Bogna Chmielewska, Elżbieta Czyż, Beata Jancarz, Anna Klimowicz, Agnieszka Kłosowska, Laura Koba, Katarzyna Koszewska, Jacek Królikowski, Ewa Lubczyńska, Maciej Nowicki, Mateusz Pilich, Izabela Podsiadło-Dacewicz, Marzena Rafalska, Elżbieta Tołwińska-Królikowska

Opracowanie merytoryczne: Katarzyna Koszewska
Opracowanie redakcyjne: Joanna Gospodarczyk
Opracowanie graficzne: Jolanta Johnsson
Redakcja językowa: Tamara Książek-Przybysz
Kierownik projektu: Izabela Podsiadło-Dacewicz
Konsultacja prawna: Mateusz Pilich

© Copyright by Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2002

Wydanie I

ISBN 83-87958-36-0

Skład: Jan Jacek Swianiewicz
Druk: Orthdruk, Białystok, ul. Składowa 9, tel. (0-85) 745-52-65

Naszym Nauczycielom
Autorzy

S PIS TREŚCI

Wstęp — <i>Katarzyna Koszewska</i>	7
O czym jest ta książka?	
Dlaczego prawa człowieka są ważne?	
I Vademecum nauczyciela	
1. Prawa i wolności człowieka — <i>Laura Koba, Maciej Nowicki</i>	11
2. Historia praw człowieka — <i>Laura Koba, Maciej Nowicki</i>	25
3. Prawa dziecka — <i>Elżbieta Czyż</i>	70
II Praca z dorosłymi — program zajęć warsztatowych	
Jak pracować z dorosłymi? — <i>Katarzyna Koszewska</i>	101
1. Podstawy praw i wolności człowieka — <i>Agnieszka Kłosowska, Katarzyna Koszewska</i> ..	114
— Kontrakt, integracja grupy	
— Co to są prawa człowieka... godność	
— Co to są prawa człowieka... wolność, prawo	
— Granice praw	
— Prawa i wolności człowieka w Europejskiej konwencji praw człowieka	
— Prawa dziecka	
2. Prawa ucznia i samorządność w szkole — <i>Bogna Chmielewska, Marzena Rafalska</i>	151
— Kompetencje i możliwości działania poszczególnych organów szkoły	
— Samorządność uczniowska	
3. Szkolny program wychowawczy uwzględniający problematykę praw człowieka (procedura tworzenia) — <i>Katarzyna Koszewska, Elżbieta Tołwińska-Królikowska</i>	158
— Podstawy prawne	
— Budowanie wizji i misji szkoły. Wyznaczanie celów	
— Środowiskowa diagnoza stanu i potrzeb	
— Wyznaczanie zadań wychowawczych szkoły	
— Planowanie	
4. Realizacja ścieżek edukacyjnych i projektów związanych z prawami człowieka w szkole — <i>Katarzyna Koszewska, Jacek Królikowski</i>	175
— Problemy pojawiające się w szkołach w związku z wprowadzeniem ścieżek edukacyjnych	
— Etapy pracy przy planowaniu i realizacji ścieżek edukacyjnych	
— Kontrola i wsparcie szkół w realizacji ścieżek edukacyjnych	
— Metoda projektów a prawa dziecka w szkole	
5. Zagadnienia kontrowersyjne — <i>Elżbieta Tołwińska-Królikowska</i>	186

III Praca z dziećmi i młodzieżą

Jak pracować z dziećmi i młodzieżą? — <i>Katarzyna Koszewska</i>	197
1. Szkoła podstawowa — klasy I–III (przygotowanie do uczenia o prawach człowieka) .	213
Skarby mojego serca — <i>Izabela Podsiadło-Dacewicz</i>	
Mama, tata, ja i inni — <i>Izabela Podsiadło-Dacewicz</i>	
Po co nam przyjaciele? — <i>Izabela Podsiadło-Dacewicz</i>	
Małe i duże strachy, czyli gdzie szukać pomocy i kto nam może pomóc? — <i>Izabela Podsiadło-Dacewicz</i>	
2. Szkoła podstawowa — klasy IV–VI	228
Jesteśmy dziećmi całego świata — <i>Izabela Podsiadło-Dacewicz</i>	
Co to znaczy — prawa dziecka? — <i>Ewa Lubczyńska</i>	
Moja godność — <i>Ewa Lubczyńska</i>	
Dokumenty, w których zapisane są prawa dzieci — <i>Ewa Lubczyńska</i>	
Czy samorząd może chronić prawa ucznia? — <i>Ewa Lubczyńska</i>	
3. Gimnazjum	253
Dlaczego dobrze jest znać konstytucję? — <i>Anna Klimowicz</i>	
O naszych prawach w szkole cz. I — <i>Anna Klimowicz</i>	
O naszych prawach w szkole cz. II — <i>Anna Klimowicz</i>	
Kiedy jesteś chory, czyli o prawach dziecka-pacjenta — <i>Anna Klimowicz</i>	
Klient nasz pan, czyli o ochronie praw konsumenckich — <i>Anna Klimowicz</i>	
4. Szkoła ponadgimnazjalna	287
Granice naszych praw i wolności — <i>Beata Jancarz</i>	
Stereotypy, uprzedzenia i brak tolerancji — <i>Beata Jancarz</i>	
Kanon praw i wolności, czyli o Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka — <i>Beata Jancarz</i>	
Instytucjonalne gwarancje praworządności — <i>Beata Jancarz</i>	
Prawa ucznia, czyli o realizacji Konwencji o prawach dziecka w szkole — <i>Beata Jancarz</i>	

Katarzyna Koszewska

W
S
T
Ę
P

O czym jest ta książka?

Książka, którą trzymają Państwo w ręku wychodzi naprzeciw wciąż rosnącemu zapotrzebowaniu na wiedzę o prawach człowieka i wiedzę metodyczną związaną z warsztatem pracy edukatora i nauczyciela. To praktyczny poradnik o tym, kogo i w jaki sposób przygotować do świadomego korzystania z przysługujących mu praw. Składa się on z trzech części.

Pierwsza część zawiera kompendium wiedzy o prawach i wolnościach człowieka, w tym — o prawach dziecka. Stanowi merytoryczną bazę, z której warto korzystać.

W drugiej, zatytułowanej: „Praca z dorosłymi — program zajęć warsztatowych”, znajdują Państwo dokładny opis zajęć, które przeprowadziliśmy w Centralnym Ośrodku Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie dla przedstawicieli nadzoru pedagogicznego — wizytatorów pełniących w kuratoriach oświaty funkcję rzecznika praw ucznia bądź konsultanta wspierającego pracę innych osób odpowiedzialnych za realizowanie tej problematyki w szkołach. Trzecia część: „Praca z dziećmi i młodzieżą — scenariusze zajęć lekcyjnych” — to propozycje lekcji adresowane do różnych grup wiekowych. Wyboru poszczególnych tematów dokonaliśmy na podstawie wiedzy i doświadczenia nauczycieli, wdrażających tę tematykę od wielu lat w szkołach różnego typu.

Tematykę zawartą w prezentowanych scenariuszach można podzielić na dwa obszary:

- zagadnienia przygotowujące do uczenia o prawach człowieka, skupiające się głównie wokół kształtowania umiejętności społecznych uczniów, ćwiczenia empatii, uwrażliwiania na problemy innych,
- zagadnienia dotyczące uczenia o prawach człowieka, czyli wiedza prawna i umiejętności korzystania z przysługujących praw oraz działania na rzecz praw innych.

Autorzy publikacji to nauczyciele — praktycy, głęboko zaangażowani w edukację o prawach człowieka i w działania na rzecz praw człowieka.

Dlaczego prawa człowieka są ważne?

Wszystkim nam przysługują prawa człowieka tylko dlatego i aż dlatego, że jesteśmy ludźmi. „Uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków rodziny ludzkiej stanowi podstawę wartości, sprawiedliwości i pokoju na świecie” — czytamy w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. W wymiarze politycznym i społecznym stają się one zatem fundamentem wolnego społeczeństwa i demokratycznego państwa prawa. Każdy człowiek ma prawo do poznania swoich praw i korzystania z nich. Obowiązkiem państwa jest udostępnianie i rozpowszechnianie wiedzy na ten temat między innymi poprzez system edukacji. Problematyka praw i wolności człowieka powinna być zatem elementem programu kształcenia obywatelskiego w naszych szkołach, jak również podstawą szkolnego programu wychowawczego.

I

VADEMECUM

NAUCZYCIELA

Laura Koba
Maciej Nowicki

PRAWA I WOLNOŚCI CZŁOWIEKA

1.

Prawa człowieka to współcześnie jedno z podstawowych pojęć używanych w życiu społecznym i politycznym oraz w naukach społecznych. Pojęcie to bywa nieprecyzyjne, używane w zbyt szerokim zakresie. Nie wszystkie nieszczęścia czy problemy, z jakimi ludzie się borykają, polegają na naruszaniu praw człowieka. Tymczasem, jako prawa człowieka ujmowane są niekiedy wszelkie ludzkie potrzeby, jak na przykład potrzeba miłości, szczęścia czy dostatniego życia. Podejście takie osłabia możliwość oddziaływania pojęcia „prawa człowieka” na rzeczywistość. Istotne jest więc uświadomienie, czym tak naprawdę są prawa człowieka.

2.

W klasycznej koncepcji praw człowieka, szeroko rozpowszechnionej po II wojnie światowej, prawa te to **podstawowe, powszechne i przyrodzone prawa przysługujące jednostce ludzkiej w jej relacji z władzą publiczną.**

3.

Prawa człowieka przysługują jednostce **w jej relacji z władzą publiczną.** Oznacza to, że uprawnionym z tytułu praw człowieka jest jednostka, zobowiązanym zaś zawsze władza publiczna. Kierunek działania tych praw jest więc wertykalny (pionowy). Naruszyć prawa człowieka może zatem tylko władza.

Niezależnie od systemu politycznego rządzący mają tendencję do wykorzystywania swojej pozycji i swoich kompetencji, a tym samym do bardzo głębokiego ingerowania w życie jednostek. Prawa człowieka zapewniają jednostkom ochronę przed takimi arbitralnymi i daleko sięgającymi ingerencjami władzy.

Najważniejszym typem władzy publicznej jest władza państwowa. Państwo działa przez swoje organy i funkcjonariuszy. Sędziowie, prokuratorzy, policjanci, urzędnicy administracji państwowej itp., pełniąc swoją służbę czy urząd, działają jako przedstawiciele państwa.

Oprócz władzy państwowej, także organy samorządu terytorialnego, na przykład organy gminy, sprawują władzę publiczną. Również one są więc obowiązane do przestrzegania praw człowieka.

Specyficzną sytuację napotykamy w relacji rodzic — dziecko. Choć władza rodzicielska nie jest władzą publiczną, to sytuacja dziecka względem rodzica przypomina sytuację jednostki wobec państwa. Na zasadzie wyjątku, prawa dzieci zalicza się także do praw człowieka.

Oczywiście, w życiu społecznym jednostka pozostaje nie tylko w relacjach z władzą, ale i — przede wszystkim — z innymi ludźmi. Pewne wartości, takie jak wolność, życie czy prywatność, muszą być chronione przed naruszeniami nie tylko ze strony władzy, ale także ze strony innych jednostek. Ochrona ta jest zapewniana przez obowiązujący w państwie system prawny, na przykład prawo karne czy cywilne. W pewnym zakresie zapewniają ją także prawa człowieka. Kiedy na przykład państwo nie ściga sprawców zabójstwa i nie pociąga ich do odpowiedzialności

ści, narusza prawo do życia. Prawo to nie tylko bowiem chroni przed pozbawieniem życia przez państwo, ale i gwarantuje każdemu prawną ochronę życia ze strony państwa.

4.

Należy wyróżnić dwa interesujące nas tu znaczenia, jakie termin „prawo” ma w języku polskim. Prawo to zespół przepisów czy norm (na przykład prawo karne lub cywilne), ale mówimy też o prawie jako o przysługującym danej osobie uprawnieniu. W pierwszym rozumieniu chodzi o prawo w sensie przedmiotowym, w drugim zaś o tak zwane prawo podmiotowe. Prawa człowieka to szczególnie rodzaj **praw** podmiotowych, ponieważ przysługują one poszczególnym jednostkom.

To, że ktoś ma prawo, oznacza, że inny podmiot jest zobowiązany do określonego zachowania. W przypadku praw człowieka podmiotem zobowiązanym jest państwo.

Powinność państwa oznacza obowiązek działania na rzecz jednostki. Na przykład prawo jednostki do sądu wymaga stworzenia i utrzymania przez państwo sieci sądów wraz z całą ich infrastrukturą i obsadą oraz wprowadzenia odpowiedniego prawa sądowego.

Powinność państwa to także obowiązek powstrzymania się od działania, czyli obowiązku nieingerencji. Na przykład prawo każdego do wolności wypowiedzi oznacza między innymi, że państwo nie może zabraniać nikomu głoszenia określonych poglądów, nie może też za nie karać.

Rozróżnienie to odpowiada podziałowi praw człowieka na **prawa i wolności**, zwane też prawami pozytywnymi i prawami negatywnymi.

Nie tylko prawa, w których nazwie pojawia się słowo „wolność” (np. wolność sumienia i wyznania, zgromadzeń i stowarzyszeń czy wolność osobista)¹, są wolnościami. Jak wolność chronione jest na przykład prawo do życia (jest to prawo do nie bycia pozbawionym życia, a nie — do zapewnienia przez państwo nieśmiertelności czy długowieczności) oraz prawo własności (które jako prawo człowieka jest przede wszystkim wolnością każdej osoby od arbitralnego zabierania jej przez państwo mienia).

To, że ktoś ma prawo, oznacza także, że może on od zobowiązanego **żądać** określonego zachowania, nie musi o nie prosić. Jeśli żądanie to pozostanie niespełnione, uprawniony może domagać się — zwykle na drodze sądowej — przymusowej realizacji prawa przez państwo. Prawo podmiotowe to więc nie tylko formalne uprawnienie do czegoś, ale i stojący za nim instrument ochrony tego uprawnienia, który umożliwić ma jego skuteczną realizację.

Wynika stąd, że w wypadku praw człowieka państwo odgrywa podwójną rolę — zobowiązanego i egzekutora praw. Musi ono nie tylko przestrzegać praw człowieka, ale także zapewniać ich ochronę. Rozważmy dla przykładu prawo własności. Państwo jest zobowiązane przestrzegać tego prawa, nie może więc wywłaszczać nikogo z jego mienia inaczej niż na cele publiczne (np. budowa autostrady), za słusznym odszkodowaniem i w trybie ustalonym przez prawo (państwo jako zobowiązany). Państwo musi też zapewnić, że jeśli jego funkcjonariusze naruszają czyjeś prawo własności przez wydanie niezgodnej z powyższymi warunkami decyzji wywłaszczeniowej, pokrzywdzony będzie miał możliwość zaskarżenia takiej decyzji do właściwego organu (np. sądu administracyjnego), który ją uchyli (państwo jako organ zapewniający ochronę praw człowieka).

5.

Prawa człowieka są to prawa indywidualne, a nie grupowe. Prawa człowieka chronią **jednostkę** — przysługują poszczególnym ludziom, a nie narodom czy grupom społecznym.

¹ Wolność osobista jest na gruncie praw człowieka rozumiana wąsko — jako wolność od bycia trzymanym przez władzę w zamknięciu. Swoboda poruszania się po terenie danego kraju konstruowana jest jako odrębne prawo, a ewentualne inne swobody dotyczące dysponowania własną osobą wchodzą czasem w zakres pozostałych praw człowieka — w szczególności prawa do poszanowania życia prywatnego.

Prawa człowieka obejmują także ochroną osoby należące do różnych społecznych grup mniejszościowych, narażonych na dyskryminację. Ze względu na charakter praw człowieka jako praw indywidualnych mówimy o prawach osób należących do określonych grup społecznych, a nie o prawach tych grup, na przykład o prawach osób należących do mniejszości narodowych, a nie o prawach mniejszości narodowych².

Indywidualny charakter praw człowieka nie oznacza jednak, że jednostka nie może korzystać z niektórych z tych praw wspólnie z innymi ludźmi. Na przykład, korzystając z wolności wyznania, można praktykować religię zarówno indywidualnie, jak i uczestnicząc w zbiorowych obrzędach. Gdy w systemach prawnych poszczególnych państw oraz na poziomie międzynarodowym gwarantuje się prawa człowieka, zapewniając ich ochronę, w wypadku praw, z których można korzystać wspólnie z innymi, często umożliwia się występowanie o tę ochronę także podmiotom zbiorowym. Na przykład prawo do poszanowania swojej własności ma nie tylko każda osoba fizyczna, ale i prawna (spółka, kościół, organizacja społeczna, itp.).

6.

Stwierdzenie, że prawa człowieka to prawa przysługujące jednostce ludzkiej w jej relacji z władzą publiczną, nie określa jeszcze wystarczająco ich istoty. Stąd w próbach określenia, czym prawa człowieka są, opisuje się je zwykle jako prawa **powszechne, przyrodzone i podstawowe**.

Prawa człowieka przysługują z samej racji bycia człowiekiem każdej jednostce ludzkiej. Są to więc prawa powszechne i przyrodzone. **Powszechne**, czyli przysługujące bez wyjątku każdemu człowiekowi i przyrodzone, czyli przysługujące z samej racji urodzenia. Choć dziś taki ich charakter wydawać się może oczywisty, uznanie praw człowieka za prawa powszechne miało miejsce dopiero w drugiej połowie XX wieku. Wcześniej, na przykład nawet w demokratycznej Wielkiej Brytanii, która była państwem kolonialnym czy w demokratycznych Stanach Zjednoczonych, gdzie obowiązywała segregacja rasowa, prawa człowieka nie były gwarantowane wszystkim.

Przyrodzony charakter podstawowych praw jednostki wyklucza ich tworzenie przez władzę. Według koncepcji praw człowieka nie są to prawa nadawane ludziom przez państwo, lecz istniejące niezależnie od woli władzy i prawa państwowego. Prawo państwowe może co najwyżej potwierdzać czy uznawać ich istnienie i zapewniać system ich ochrony. Dlatego też mówi się czasem, że prawa człowieka to prawa moralne lub naturalne.

Prawa człowieka to minimum uprawnień, jakie przysługują jednostce, minimum bez którego nie mogłaby ona korzystać ze wszelkich innych praw. Stąd też mówi się, że prawa człowieka to prawa **podstawowe**.

Są one podstawowe także dlatego, że państwo, dążąc do realizacji różnych społecznie ważnych celów, nie może tych praw pominąć. Poszanowanie praw człowieka należy do podstawowych obowiązków państwa.

7.

Oprócz określeń praw człowieka już scharakteryzowanych (powszechne, przyrodzone, podstawowe) spotyka się także inne, na przykład: niezbywalne, nienaruszalne, nieprzedawnialne, równe. Wielość podobnych określeń wynika z potrzeby podkreślenia wagi praw człowieka jako wartości zasadniczej, wobec bardzo częstego w praktyce ich naruszania.

² W międzynarodowych i wewnętrznych aktach prawnych chroniących prawa człowieka spotkać można wyjątki od takiego ujęcia. Na przykład w art. 1 Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka ONZ gwarantuje się prawo narodów do samostanowienia. Polska Konstytucja z 1997 r. z kolei w art. 35 w ustępie 1. mówi o prawach (wolnościach) obywateli polskich należących do mniejszości narodowych i etnicznych, a w ustępie 2 o prawach mniejszości narodowych i etnicznych. Artykuł 35 Konstytucji RP jest zdaniem P. Winczorka „...przykładem przepisu, który deklaruje nie tylko wolności i prawa o charakterze indywidualnym [...], ale też zbiorowym, to jest dotyczącym pewnych grup społecznych w całości...” — porównaj: Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, s. 54, Warszawa 2000.

8.

Zaletą nowoczesnej koncepcji praw człowieka jest odejście od ideologicznych uzasadnień. Prawa człowieka uznają ludzie różnych światopoglądów, a wywodząc je z rozmaitych filozofii czy religii, dochodzą do podobnego ich katalogu.

Po II wojnie światowej oczywistą okazała się potrzeba zagwarantowania, promocji i ochrony praw człowieka na płaszczyźnie międzynarodowej. Na forum międzynarodowym osiągnięto wówczas porozumienie w kwestii uzasadniania tych praw. Wskazano mianowicie na **godność** osoby ludzkiej jako źródło jej praw podstawowych³.

Godność przysługuje każdemu człowiekowi, niezależnie od jego czynów — ma ją zarówno jednostka wybitna, jak i przestępca. Chodzi tu zatem o godność osobową, a nie osobistą.

9.

Prawa człowieka są klasyfikowane według kilku kryteriów. Obok rozróżnienia na prawa i wolności powszechnie przyjęty jest podział oparty na kryterium przedmiotowym, to jest uwzględniającym rodzaj chronionych prawami dóbr jednostki. Wyróżnia się tu **prawa osobiste i polityczne** oraz prawa **ekonomiczne, socjalne i kulturalne**.

Do pierwszej grupy zalicza się takie prawa, jak np.: prawo do życia, wolność od tortur i innego nieludzkiego albo poniżającego traktowania, wolność wypowiedzi, wolność wyznania, prawo do poszanowania życia prywatnego, prawo do wolnych wyborów, prawo petycji do władz publicznych oraz prawo do informacji o działaniu takich władz. Prawa osobiste i polityczne zapewniają jednostce sferę autonomii, w którą władza nie może wkraczać, oraz polityczne uczestnictwo w życiu państwa.

Do praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych zalicza się takie prawa, jak np.: prawo do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy, prawo do ochrony zdrowia, prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, prawo do korzystania z dóbr kultury. Rolą praw ekonomicznych i socjalnych jest zapewnienie każdemu człowiekowi poczucia elementarnego bezpieczeństwa ekonomicznego.

Klasyfikacja ta ma charakter przede wszystkim opisowy, porządkujący i stąd niektóre prawa bywają różnie kwalifikowane. Dla przykładu wskazać można prawo do nauki i prawo własności. W tradycji amerykańskiej prawo do nauki jest prawem politycznym, w Europie natomiast częściej widzi się je jako prawo osobiste lub wręcz kulturalne⁴. Prawo do ochrony własności jest w zasadzie prawem osobistym, ale na przykład w polskiej Konstytucji zapisano je w rozdziale o wolnościach i prawach ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych⁵.

Prawa osobiste i polityczne to swoisty prototyp czy też klasyczny model praw człowieka, m.in. jako grupa praw uznanych najwcześniej za prawa człowieka. Prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne są z reguły słabiej od nich chronione. Państwa nie są w stanie zagwarantować praw ekonomicznych i socjalnych na takim poziomie, jak praw osobistych i politycznych. W aktach prawnych, poświęconych ochronie praw człowieka, prawa ekonomiczne i socjalne są formułowane często w postaci zadań stojących przed państwami (które mają zmierzać do ich pełnego urzeczywistnienia), a nie realnych praw zasadniczych. Ustawodawca konstytucyjny z reguły przekazuje ich regulowanie ustawom, podczas gdy w wypadku praw osobistych i politycznych regulacja konstytucyjna obowiązuje bezpośrednio. W konsekwencji, powoływanie się przed sądami na Konstytucję w wypadku praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych na

³ Pojęcie godności osoby ludzkiej pojawia się w Karcie Narodów Zjednoczonych oraz — przede wszystkim — w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1948 r. Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka ONZ z 1966 r. stwierdzają wprost, iż prawa te wywodzą się z przyrodzonej godności osoby ludzkiej. W ten sam sposób rzecz ujmuje obowiązująca polska Konstytucja (w art. 30).

⁴ Tak w szczególności zaszerogowuje je polska Konstytucja — artykuł 70 o prawie do nauki znajduje się w rozdziale o wolnościach i prawach ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych.

⁵ Porównaj art. 64 polskiej Konstytucji.

ogół nie przynosi skutków. Także na poziomie międzynarodowym prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne chronione są słabiej.

Koncepcja praw osobistych i politycznych wywodzi się z tradycji liberalnej, podczas gdy koncepcja praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych powstała pod silnym wpływem socjalizmu. O neutralności światopoglądowej koncepcji praw ekonomicznych i socjalnych można mówić tylko wówczas, gdy widzi się w nich zapewnienie jednostkom poczucia bazowego bezpieczeństwa ekonomicznego. Rozumienie ich jako praw do powszechnego dobrobytu jest nie do przyjęcia dla liberałów, ponieważ ujęcie to oznacza, że ciężar zapewnienia dobrobytu spoczywa w całości na państwie, a nie na mechanizmach rynkowych.

W kontekście klasyfikacji praw człowieka opartej na kryterium przedmiotowym trzeba jeszcze wspomnieć o tzw. **prawach obywatelskich**. Prawa obywatelskie to prawa człowieka gwarantowane przez dane państwo jego obywatelom. Większość tych praw przysługuje z reguły także cudzoziemcom przebywającym na terenie danego państwa, choć czasem z pewnymi dodatkowymi ograniczeniami. Niekiedy jako o prawach obywatelskich mówi się o tych prawach podstawowych, które w państwie przysługują tylko obywatelom, a już nie cudzoziemcom (są to przede wszystkim prawa politycznego uczestnictwa, np. prawa wybierania i bycia wybieranym do parlamentu czy na urząd prezydenta państwa).

10.

Pod koniec lat 70. XX wieku w dyskusji o prawach człowieka pojawiło się pojęcie **trzech generacji praw człowieka**⁶. Prawa osobiste i polityczne zyskały w tym świetle miano praw pierwszej generacji, a prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne — praw drugiej generacji. Według tej koncepcji prawa drugiej generacji gwarantują minimum socjalne konieczne do swobodnego korzystania z praw osobistych i politycznych, a rozwój praw człowieka prowadzi do wyłonienia się kolejnej grupy praw, tzw. praw trzeciej generacji, których przestrzeganie umożliwić ma ludziom swobodne korzystanie z praw obu generacji wcześniejszych. Miałyby to być prawa do pokoju, rozwoju, zachowania środowiska naturalnego i tym podobne, przysługujące ludom czy narodom w ich relacji ze społecznością międzynarodową.

Jak dotąd w sferze prawa międzynarodowego tylko Afrykańska Karta Praw Ludzi i Narodów z 1981 r. wymienia te prawa obok praw o charakterze indywidualnym. Koncepcja trzeciej generacji praw nie jest też przyjęta powszechnie wśród specjalistów z dziedziny praw człowieka.

11.

O tym, że prawa człowieka ze szlachetnej idei stają się istotnie prawami, których można skutecznie domagać się od państwa, decyduje wyposażenie ich w rzeczywistości działające mechanizmy ochrony. Samo zapisanie praw i wolności w prawie przedmiotowym jeszcze nie wystarcza. Zadeklarowanie praw człowieka tylko na papierze, bez zapewnienia środków ochrony, było charakterystyczne dla konstytucji państw komunistycznych, w tym dla polskiej Konstytucji z 1952 r.

W grupie środków ochronnych, jaką wokół praw człowieka stwarzają społeczeństwa i państwa demokratyczne, wiodącą rolę odgrywa **prawo do skutecznego środka odwoławczego**⁷ do właściwego organu władzy państwowej. Przysługuje ono każdemu człowiekowi, gdy uważa on, że jakiegokolwiek z jego praw podstawowych zostało naruszone. Jest to prawo **proceduralne**, które samo wchodzi w skład praw człowieka. Inne prawa i wolności człowieka — wszystkie,

⁶ Termin ten wprowadził Karel Vasak; porównaj: Vasak K., *A 30-year Struggle — The unstained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights*, The UNESCO-Courier, November 1977.

⁷ Nie ma niestety dobrego tłumaczenia angielskiego terminu „effective remedy”. Nie jest nim w szczególności „środek odwoławczy”, które to określenie sugeruje, że chodzi tu o odwołanie od jakiejś decyzji organu państwowego (np. wyroku), podczas gdy do naruszenia praw człowieka może dojść także w drodze czynności czysto faktycznych, np. gdy pobije kogoś policja. Chodzi raczej po prostu o „skuteczny środek prawny”.

o których do tej pory była mowa — określa się w tym kontekście jako **prawa materialne**. Prawo proceduralne służy do egzekwowania i ochrony praw materialnych.

Prawo do skutecznego środka odwoławczego oznacza, że w każdym przypadku, gdy w grę wchodzi naruszenie materialnych praw człowieka, musi istnieć dostępny dla jednostki środek prawny, pozwalający na usunięcie ewentualnego naruszenia lub przynajmniej przyznanie odszkodowania, jeśli skutków naruszenia nie da się usunąć. Chodzi o środek prawny (skarga, powództwo, wnioski itp.) kierowany do organu władzy państwowej (nie musi to być w każdym przypadku ten sam organ).

Dojrzałe systemy ochrony praw człowieka zakładają, że organem tym ma być sąd.⁸ Mianem sądu określa się tylko organ spełniający pewne kryteria. Sąd wyróżnia niezależność od innych władz, zwłaszcza wykonawczej, działanie według specjalnych procedur, dających stronom sporu możliwość jak najpełniejszej obrony swoich stanowisk oraz niezawisłość, bezstronność i profesjonalne przygotowanie sędziów.

W Polsce obowiązuje standard **sądowej ochrony praw człowieka**, dzięki Konstytucji RP z 1997 r., która w art. 77. ustęp 2. stanowi, że: *ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw*.

Oczywiście ochrona praw człowieka nie jest ani historycznie, ani logicznie pierwotnym zadaniem sądów — są one powołane przede wszystkim do rozstrzygania o prawach i obowiązkach cywilnych oraz o winie i karze osób podejrzanych o popełnienie przestępstw⁹. Nie zmienia to faktu, że właśnie sądy muszą być wymienione na pierwszym miejscu, gdy mówimy o środkach ochrony praw i wolności podstawowych.

Należy odróżniać prawo do sądowej ochrony praw człowieka (prawo proceduralne), które jest szczególną formą prawa do skutecznego środka odwoławczego, od materialnych praw człowieka — prawa do sądu i prawa do rzetelnego procesu sądowego. Zgodnie z prawem do sądu, każdy (człowiek, osoba prawna — np. spółka) może poddać swój spór z innym podmiotem do rozstrzygnięcia organowi, który będzie nosił cechy sądu, jeżeli spór ten dotyczy praw i obowiązków o charakterze cywilnym (wynikających z umów — np. sprzedaży, z dziedziczenia, ze stosunków rodzinnych, ze stosunków pracy itp.). Prawo do rzetelnego procesu sądowego odnosi się z kolei do sprawiedliwości proceduralnej. Jest to prawo do tego, aby już toczący się proces cywilny lub karny spełniał pewne standardy, np. kończył się w rozsądnym terminie, obejmował publiczną rozprawę itd. Bardziej rozbudowane gwarancje rzetelności przewiduje się dla procesów karnych, które to gwarancje składają się razem na prawo oskarżonego do obrony i prawo do domniemania niewinności.

12.

W państwach szanujących prawa człowieka repertuar środków ochrony tych praw jest bogaty. Środki ochrony są dostępne tak na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym, mają charakter prewencyjny bądź następczy (np. prawo do skutecznego środka odwoławczego, z którego korzystać można, gdy naruszenie już nastąpiło), są dostępne zainteresowanym jednostkom, jak i różnym organom państwowym, które mogą działać na rzecz konkretnego człowieka, ale także

⁸ Ideał sądowej ochrony praw podstawowych wyraziła już Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r. (w artykule 8, który stanowi: *Każdy człowiek ma prawo do skutecznego odwołania się do kompetentnych sądów krajowych przeciw czynom stanowiącym pogwałcenie podstawowych praw przyznawanych mu przez konstytucję lub przez prawo*). Deklaracja nie miała waloru wiążącego prawa, stwarzając dla państw, które ją podpisały zobowiązania wyłącznie polityczne. Późniejsze traktaty prawa międzynarodowego, które po ratyfikacji przez państwa stwarzały dla nich zobowiązania prawne, a co więcej, przewidywały mechanizmy międzynarodowej kontroli przestrzegania tych zobowiązań, nie ujmowały już sprawy tak ostro. Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r. mówi tylko o skutecznym środku odwoławczym do właściwego organu państwowego (w art. 13), a Międzynarodowy Pakt Praw Osobistych i Politycznych z 1966 r., wypowiadając się podobnie, dodaje jeszcze, że państwa zobowiązują się do rozwijania możliwości ochrony sądowej (art. 2 ust. 3 lit. b).

⁹ Dla uproszczenia pominięto sądownictwo administracyjne i konstytucyjne.

globalnie, np. zmierzając do uchylecia naruszających prawa człowieka przepisów. Co więcej, choć ochrona praw podstawowych jest zadaniem państwa¹⁰, na ich rzecz mogą też swobodnie działać różne organizacje pozarządowe.

Wśród najważniejszych środków ochrony praw człowieka dostępnych jednostce w Polsce na poziomie krajowym wymienić należy: prawo do sądowej ochrony praw człowieka, prawo do zwrócenia się o pomoc do Rzecznika Praw Obywatelskich, skargę konstytucyjną do Trybunału Konstytucyjnego oraz niektóre prawa polityczne i instrumenty demokracji bezpośredniej.

Rzecznik Praw Obywatelskich to polska wersja znanej na świecie instytucji ombudsmana, czyli organu specjalnie powołonego dla ochrony praw podstawowych jednostki.

Każdy ma prawo do wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej. Rzecznik nie może wprawdzie rozstrzygnąć sporu między jednostką a państwem władczo, jak czyni to sąd, ma jednak szereg kompetencji umożliwiających mu w praktyce skuteczne działanie na rzecz praw człowieka. Niezależnie od skarg poszczególnych osób, Rzecznik może także zwracać się do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem o zbadanie zgodności aktu normatywnego (np. ustawy czy rozporządzenia) z Konstytucją. Jest to sposób ochrony zapisanych w Konstytucji praw człowieka przed naruszeniami ze strony organów tworzących prawo (parlamentu, który uchwała ustawy, ale i rządu czy ministrów, wydających rozporządzenia). Konstytucja RP z 1997 r. wprowadziła też instytucję Rzecznika Praw Dziecka.

Konstytucja jest najwyższym prawem w państwie¹¹ i wszelkie inne przepisy muszą być z nią zgodne. Stąd zapisanie w Konstytucji praw i wolności człowieka ma duże znaczenie dla zapewnienia ich przestrzegania¹². Jest tak jednak o tyle, o ile istnieje w państwie skuteczny system kontroli konstytucyjności prawa. W państwach Europy kontynentalnej kontrolę tę sprawują zwykle wyodrębnione organy władzy — sądy konstytucyjne. W Polsce sąd taki nosi nazwę **Trybunału Konstytucyjnego**. Głównym zadaniem Trybunału jest badanie — na wniosek uprawnionych do tego organów — zgodności z Konstytucją aktów normatywnych niższego rzędu. Jeżeli rozpatrywany przepis jest zdaniem Trybunału niekonstytucyjny, traci moc.

W wielu państwach prawo zwracania się do Trybunału przyznano nie tylko różnym organom, ale i jednostkom, przez wprowadzenie tzw. **skargi konstytucyjnej**. Instytucję takiej skargi przewidziała w Polsce Konstytucja z 1997 r. Art. 79 ust. 1 Konstytucji stanowi, iż *każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo, na zasadach określonych w ustawie, wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji*. Jest to zatem skarga na niekonstytucyjność prawa, na którym oparto orzeczenie, a nie samego orzeczenia (np. wyroku sądu lub decyzji administracyjnej). Nie można więc w Polsce skarżyć się do Trybunału Konstytucyjnego na to, że dany organ (np. sąd) wydając swoje orzeczenie zinterpretował określony przepis prawa w sposób nie dający się pogodzić z Konstytucją, jeżeli sam przepis, zinterpretowany prawidłowo, sprzeczny z Konstytucją nie jest.

Niektóre polityczne prawa człowieka, jak zwłaszcza prawo do petycji¹³, prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne¹⁴, a także wolność słowa i wolność stowarzyszania się, mają — oprócz swej wartości samoistnej — także znaczenie dla ochrony innych wolności i praw. Podobnie należy oceniać

¹⁰ Porównaj artykuł 5 Konstytucji RP, który zapewnienie wolności i praw człowieka i obywatela wymienia wśród zadań państwa.

¹¹ Art. 8 ust. 1 Konstytucji RP z 1997 r. mówi: *Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej*.

¹² W polskiej Konstytucji z 1997 r. wolności i prawa człowieka i obywatela zapisano w Rozdziale II.

¹³ Porównaj artykuł 63 Konstytucji RP.

¹⁴ Porównaj artykuł 61 Konstytucji RP.

instrumenty tzw. demokracji bezpośredniej¹⁵, jak ludowa inicjatywa ustawodawcza czy referendum.

Konstytucja z 1997 r. zawiera także zapis, że za szkodę poniesioną wskutek naruszenia praw człowieka zagwarantowanych konstytucyjnie, należy się ofercie odszkodowanie¹⁶.

13.

Po II wojnie światowej intensywnie zaczęła się rozwijać ochrona praw człowieka na poziomie międzynarodowym. Proces ten odbywa się przede wszystkim poprzez umowy międzynarodowe, w których państwa zobowiązują się względem siebie, że będą przestrzegały określonych praw człowieka oraz tworzą międzynarodowe instytucje dla kontroli wypełniania tych zobowiązań. Traktaty takie wypracowują organizacje międzypaństwowe — na poziomie globalnym Organizacja Narodów Zjednoczonych oraz różne organizacje na poziomie regionalnym — w Europie przede wszystkim Rada Europy. Część umów międzynarodowych dotyczących praw człowieka jest poświęcona poszczególnym prawom lub prawom osób należących do określonej grupy (np. prawom dzieci), ale są i takie, które zawierają w miarę kompletne katalogi podstawowych praw. Międzynarodowe konwencje, o jakich mowa, przewidują różnorodne mechanizmy kontroli zobowiązań państw, kontroli najczęściej politycznej, a nie sądowej. Należą do nich w szczególności sprawozdania państw z wykonywania postanowień danej konwencji, składane do specjalnych międzynarodowych organów powołanych do ich rozpatrywania i udzielania na tej podstawie państwu zaleceń oraz wyznaczanie specjalnych reporterów czy sprawozdawców, którzy mogą na miejscu badać sytuację w dziedzinie praw człowieka. Najmocniejszym środkiem kontroli zobowiązań państw, a tym samym ochrony praw człowieka na poziomie międzynarodowym, są tzw. **skargi indywidualne** do sądowych lub eksperckich organów międzynarodowych. Skargi takie mają prawo złożyć jednostki podległe władzy danego państwa, jeżeli uważają, że naruszyło ono wobec nich któreś z praw człowieka zagwarantowanych przez daną konwencję. Oczywiście skarga taka przysługuje jednostkom tylko wtedy, gdy przewiduje to dana konwencja i tylko wtedy, gdy państwo, o które chodzi, konwencją tą się związało.

Pierwszym dokumentem międzynarodowym zawierającym katalog praw człowieka była przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 10 grudnia 1948 r. **Powszechna Deklaracja Praw Człowieka**. Deklaracja nie stwarzała dla państw zobowiązań prawnych — nie miała wiążącej mocy prawnej.

Dla państw, które ją podpisały, stanowiła jednak zobowiązanie polityczne i odegrała ważną rolę jako swoisty wzorzec w dziedzinie praw człowieka.

Od czasu jej uchwalenia w ONZ trwały prace nad stworzeniem prawnie wiążących traktatów poświęconych ochronie praw podstawowych jednostki. Ostatecznie w 1966 r. uchwalono dwa **Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka — Pakt Praw Osobistych i Politycznych oraz Pakt Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych**. Weszły one w życie w 1976 r.

Niedługo po Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (w 1950 r.) w systemie europejskim (czyli w Radzie Europy — organizacji międzypaństwowej, której członkiem jest także od 1991 r. Polska) powstała tzw. **Konwencja Europejska**, czyli Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Konwencja gwarantuje ludziom pozostającym pod władzą państw, które się nią związały, prawa osobiste i polityczne oraz przewiduje mechanizm międzynarodowej kontroli sądowej przestrzegania tych praw. Kontrolę tę sprawuje organ ochrony Konwencji — **Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu**. Wyrok Trybunału, według którego dane państwo naruszyło któreś z zapisanych w Konwencji Europejskiej praw w stosunku do

¹⁵ O demokracji przedstawicielskiej i bezpośredniej będzie mowa w punkcie 16.

¹⁶ Art. 77 ust. 1. Konstytucji mówi bowiem, że: *każdy ma prawo do wynagrodzenia szkody, jaka została mu wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organów władzy publicznej*. Naruszenie praw człowieka jest niezgodne z prawem, ponieważ jest niezgodne z Konstytucją.

określonej osoby jest dla państwa wiążący i musi być wykonany. Naruszenie trzeba wówczas usunąć (np. wypuścić kogoś z więzienia, zmienić decyzję administracyjną itd.), a czasem też wypłacić odpowiednie odszkodowanie.

Oprócz Konwencji Europejskiej i Międzynarodowych Paktów ONZ, zarówno w systemie ONZ, jak i Rady Europy, funkcjonują też traktaty międzynarodowe poświęcone określonym prawom (np. wolności od tortur) lub prawom członków określonych grup (np. dzieci).

Jednostkom w Polsce dostępna jest — dla ochrony ich praw i wolności zapisanych w Międzynarodowym Pakcie Praw Osobistych i Politycznych, w Konwencji Europejskiej i w paru innych umowach międzynarodowych (ONZ-owskich) — skarga indywidualna przeciwko państwu do organów ochrony tych traktatów (w wypadku Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Politycznych organem tym jest Komitet Praw Człowieka ONZ w Genewie).

Międzynarodowa ochrona praw człowieka nie zastąpi nigdy ochrony krajowej i ma wobec niej charakter tylko pomocniczy. Przestrzeganie praw jednostki w praktyce zależy bowiem od woli władz państwowych. Pomocniczość ochrony międzynarodowej przejawia się m.in. w tym, że organy ją sprawujące nie przyjmują skarg jednostek, jeśli w sprawie nie zostały wykorzystane środki prawne dostępne w systemie wewnętrznym państwa (np. jednostka nie wystąpiła do sądu krajowego, choć droga sądowa była w sprawie możliwa).

14.

Niezwykle ważnym zagadnieniem jest kwestia **ograniczeń praw człowieka**. Większość tych praw musi być ograniczana ze względu na potrzebę ochrony różnych dóbr, które nierzadko kolidują z prawami i wolnościami jednostki. Zresztą wśród dóbr tych znajdują się też prawa podstawowe innych jednostek.

Należy odróżnić zwykłe ograniczenia, zawsze dopuszczalne w demokratycznym społeczeństwie, od ograniczeń uzasadnionych nadzwyczajną sytuacją, taką jak wojna z obcym państwem lub wewnętrzny konflikt zbrojny. Na przykład zawsze, zgodnie z panującymi poglądami społecznymi, można karać pozbawieniem wolności szczególnie groźnych przestępców (zwykle, dopuszczalne ograniczenie prawa do wolności osobistej), a w stanie wojny można np. w stosunku do żołnierzy nieco obniżyć zwykłe standardy prawa do rzetelnego procesu, nie zapewniając wszystkich, na co dzień rozbudowanych, gwarancji rzetelności.

Na poziomie ochrony konstytucyjnej praw człowieka uwzględnianie sytuacji ekstremalnych przejawia się w dopuszczaniu przez konstytucje ograniczania niektórych praw w tak zwanych stanach nadzwyczajnych państwa. Obowiązująca polska Konstytucja zna trzy takie stany: stan wojenny, stan wyjątkowy i stan klęski żywiołowej.

Na poziomie międzynarodowej ochrony podstawowych praw jednostki ten sam problem rozwiązywany jest przez zawieranie w traktatach międzynarodowych poświęconych ochronie tych praw specjalnych klauzul, pozwalających na zawieszenie niektórych zobowiązań państw w wypadku, jak ujmuje to Konwencja Europejska: *wojny lub innego niebezpieczeństwa publicznego zagrażającego życiu narodu*¹⁷.

Zgodnie ze współczesną koncepcją praw człowieka istnieją jednak prawa, których nie można ograniczyć w żadnym wypadku, nawet na czas wojny. Są to więc **prawa absolutne**. Dla zobrazowania stanu prawnego w tym względzie posłużmy się systemem Konwencji Europejskiej. W systemie tym prawami, które nie mogą być ograniczone nawet w wypadku wojny lub innego niebezpieczeństwa publicznego, są następujące wolności: prawo do wolności od tortur i innego niehumanitarnego albo poniżającego traktowania lub karania, prawo do nie bycia trzymanym w niewolnictwie lub w poddaństwie, prawo do nie bycia karanym bez podstawy prawnej oraz prawo do nie bycia ponownie sądzonym lub karanym za ten sam czyn. Należy tu też w zasadzie prawo

¹⁷ Patrz art. 15 ust. 1. Konwencji.

do życia, ale kwestia jego dopuszczalnych ograniczeń w systemie konwencji jest nieco bardziej skomplikowana.

Konwencja i protokoły do niej znają znacznie więcej praw, które mogą być ograniczane tylko w sytuacjach nadzwyczajnych, a nie mogą w sytuacji normalnego, pokojowego ładu w demokratycznym państwie. Wymieńmy przykładowo:

- prawo do bezpieczeństwa osobistego¹⁸,
- prawo do sądu i do rzetelnego procesu sądowego z wyjątkiem jawności rozprawy, która może być ograniczana,
- prawo do nauki,
- prawo do wolnych wyborów.

Ponieważ zarówno teoria, jak i prawo przedmiotowe uznają pewne ograniczenia większości praw człowieka za dopuszczalne, zasadniczego znaczenia nabierają **warunki dopuszczalności** tych **ograniczeń**. Kiedy ktoś niezajmujący się na co dzień prawami człowieka czyta pierwszy raz Konwencję Europejską — czyli najskuteczniej na poziomie międzynarodowym chroniący prawa człowieka dokument — jest zwykle rozczarowany. Dzieje się tak, gdyż w rozdziale I Konwencji, gdzie zapisano chronione przez nią prawa i wolności, więcej miejsca zajmuje opisanie dopuszczalnych ograniczeń praw, niż samo ich zadeklarowanie. Jest jednak tak dlatego, że traktat ten został wyposażony w skuteczny mechanizm ochronny, w którym w konkretnych wypadkach bada się, czy doszło do naruszenia danego prawa lub wolności. Dla takiego badania precyzyjne określenie dopuszczalnych ograniczeń ma zasadnicze znaczenie. Ujęcie tych ograniczeń w Konwencji stało się wpływowym wzorcem, którego oddziaływanie na przykład na obowiązującą polską Konstytucję jest oczywiste.

Modelowe w tym względzie jest zwłaszcza rozwiązanie Konwencji Europejskiej, dotyczące wolności zagwarantowanych w jej artykułach od ósmego do jedenastego¹⁹. Artykuły te składają się z dwóch ustępów, z których pierwszy deklaruje daną wolność, a drugi reguluje dopuszczalność jej ograniczeń. Organ ochrony Konwencji — Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu, badając, czy w konkretnych sprawach doszło do naruszenia jakiejś wolności zawartej w tych artykułach, postępuje zgodnie ze wskazówkami płynącymi z ujęcia w nich kwestii dopuszczalności ograniczeń. Po pierwsze bada, czy dane zachowanie władz było w ogóle ingerencją w sferę chronioną określoną wolnością. Jeśli tak, sąd strasburski stosuje kilkustopniowy test dla stwierdzenia, czy ingerencja była w świetle Konwencji dopuszczalna. Warunki dopuszczalności ograniczeń są następujące:

- ograniczenie musi być przewidziane przez wewnętrzne prawo danego państwa (polska Konstytucja wymaga tu formy ustawy, a więc prawa stanowionego przez pochodzący z wolnych wyborów parlament — nie można więc w Polsce ograniczać praw podstawowych rozporządzeniami, czyli aktami prawa podstawowego, tworzonymi przez różne organy władzy),
- ograniczenie musi mieć na celu ochronę określonych wartości czy dóbr wymienionych w danym przepisie Konwencji (np. wolność zgromadzania się i stowarzyszania się można według Konwencji Europejskiej ograniczyć z uwagi na: interesy bezpieczeństwa państwowego lub publicznego, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób),

¹⁸ Jest to prawo ściśle związane z prawem do wolności osobistej — chroni ono przed arbitralnością pozbawiania tej wolności przez władze. Zgodnie z tym prawem pozbawić wolności (zatrzymać, aresztować, uwięzić itp.) można tylko w wypadkach przewidzianych przez prawo i w trybie przewidzianym przez prawo, którego to trybu podstawowe składniki, z sądową kontrolą legalności pozbawienia wolności na czele, to też element prawa do bezpieczeństwa osobistego.

¹⁹ W przepisach tych Konwencja gwarantuje: prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, wolność myśli, sumienia i wyznania, wolność wyrażania opinii oraz wolność zgromadzania się i stowarzyszania się.

- ograniczenie musi być ze względu na te dobra konieczne w demokratycznym społeczeństwie i proporcjonalne do stopnia ich zagrożenia (nie może zatem iść dalej, niż byłoby to konieczne dla ich ochrony; w każdym przypadku należy uchwycić wyważoną proporcję pomiędzy istotnymi celami społecznymi a prawami jednostki).

Dopiero łączne spełnienie wymienionych wyżej warunków umożliwia Trybunałowi stwierdzenie, czy w danej sprawie nie doszło do naruszenia danej wolności, czy podjęta przez władze ingerencja w sferę chronioną przez tę wolność mieściła się w zakresie dopuszczalnych jej ograniczeń.

15.

Następnym krokiem po zagwarantowaniu w konstytucjach praw obywatelskich było wpiśnięcie do konstytucji **obywatelskich obowiązków** (takich jak podatki czy obowiązek obrony ojczyzny, którego typową formą realizacji jest służba wojskowa). Podkreślić tu trzeba, że wprawdzie uchylanie się od wypełniania konstytucyjnych obowiązków pociąga za sobą z reguły sankcje ze strony państwa, ale nie ma takiego związku między prawami gwarantowanymi konstytucyjnie a obowiązkami, który by polegał na uzależnieniu przez władze realizacji praw czy przestrzegania wolności od wypełniania przez daną osobę jej obowiązków.

16.

W praktyce prawa człowieka mogą być przestrzegane tylko w takim państwie, jakie określamy mianem **demokratycznego państwa prawnego**²⁰.

Charakter demokratyczny ma władza: pochodząca z wolnych wyborów, ograniczona i podzielona.

W demokracji władza należy do obywateli państwa, którzy jednak rzadko sprawują ją bezpośrednio (np. biorąc udział w referendum), z reguły zaś przez swoich swobodnie wybranych przedstawicieli, np. posłów lub senatorów (demokracja przedstawicielska).

Demokracja współczesna to już na pewno nie po prostu rządy większości. Są to ograniczone rządy większości — ograniczone przez prawa człowieka. Także demokratyczna władza nie może naruszać tych praw.

Historię praw człowieka można prześledzić jako historię ograniczania władzy, a zwłaszcza arbitralności władzy na rzecz poszerzającej się sfery wolności jednostki²¹. Ograniczanie to odbywało się przede wszystkim w drodze wprowadzania podstawowych praw człowieka do obowiązującego prawa. Taki był jeden z zasadniczych motywów powstawania od końca XVIII wieku w USA²² i w Europie pisanych konstytucji. Właśnie zasadą konstytucjonalizmu nazywamy zasadę władzy ograniczonej. Konstytucja ogranicza nie tylko władzę wykonawczą, ale i władzę tworzącą prawo, władzę ustawodawczą, ponieważ jest najwyższym prawem w państwie. Przez konstytucję z reguły chronione są podstawowe prawa człowieka oraz zasady ustroju państwa, jako że opisuje ona także stosunki pomiędzy naczelnymi organami władzy. Trzeci rodzaj norm, jakie zawierają zwykle konstytucje, to normy odnoszące się do ich zmiany. Na ogół normy te utrudniają dokonanie zmiany konstytucji (np. wymagając do tego znacznej większości głosów w parlamencie).

Władza konstytucyjna zatem to władza ograniczona przez wyjęcie spoza zwykłego politycznego procesu decyzyjnego podstawowych praw jednostki oraz samych „reguł gry” politycznej.

²⁰ Zgodnie z art. 2 Konstytucji RP z 1997 r. Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym.

²¹ Ściśle rzecz biorąc, stwierdzenie to jest całkowicie adekwatne w odniesieniu do praw człowieka osobistych i politycznych, mniej do praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych.

²² W wypadku USA, obok Karty Praw z 1791 r. (pierwsze dziesięć poprawek do amerykańskiej konstytucji), wspomnieć trzeba wcześniejszą Deklarację Niepodległości z 1776 r., która odwoływała się do praw człowieka. Deklaracja uzmysławia, że prawa te legły u podstaw amerykańskiej państwowości.

Władza demokratyczna to nie tylko ograniczona przez prawa człowieka władza pochodząca z wolnych wyborów — to także władza podzielona. Podział władzy w państwie między różne organy posiadające odrębne kompetencje jest konieczny m.in. dla zapewnienia ochrony praw człowieka. Są to przecież prawa przysługujące przeciwko państwu, a trudno oczekiwać, żeby jednolita władza chroniła przed samą sobą.

Z reguły podział władzy w demokracjach współczesnych przyjmuje, pod wpływem koncepcji Locke'a²³ i zwłaszcza Monteskiusza, formę trójpodziału — na władzę ustawodawczą, wykonawczą i sędziowską²⁴.

Pojęcie „demokracja” i „prawa człowieka” na pewno nie należy mylić, ale nie jest też tak, że zachowując związki zewnętrzne (demokracja jako warunek faktyczny przestrzegania praw człowieka, prawa człowieka jako ograniczenie władzy w demokracji) są to pojęcia całkiem rozłączne.

Druga — obok praw osobistych — najstarsza grupa praw uznanych za prawa człowieka — prawa polityczne, to w istocie minimalny standard demokracji. Chodzi przede wszystkim o prawo do wolnych wyborów i pozostałe prawa tzw. politycznego uczestnictwa — prawo do udziału w referendum, prawo równego dostępu do służby publicznej (a oprócz nich np. wolność zrzeszania się i wolność zgromadzeń). Choć — jak zostało to powiedziane wyżej — demokracja to nie tylko wolne wybory, jednak wolne wybory to na pewno fundament demokracji, dlatego pojęcia „demokracja” i „prawa człowieka” łączą się ze sobą.

Poszanowania praw człowieka można się spodziewać od państwa, które nie tylko zachowuje demokratyczną formę rządów, ale ma także charakter państwa prawnego.

Przed arbitralnością wkraczania władzy w życie jednostek chroni jasne prawo, które władza musi respektować i któremu sama podlega. Państwo prawne to państwo, w którym „rządzi” prawo, a nie arbitralna wola urzędnika czy innego funkcjonariusza. Wszystkie organy takiego państwa, zgodnie z tzw. zasadą legalizmu, działają na podstawie i w granicach prawa²⁵. Władzy wolno więc tylko tyle, na ile zezwala jej prawo, a obywatele z kolei nie mogą czynić tylko tego, czego prawo im zakazuje²⁶.

Rządy prawa są równie istotną gwarancją wolności jednostki, co prawa człowieka, a prawa człowieka nie mogą być faktycznie respektowane i skutecznie chronione w państwie, które nie jest państwem prawnym. Jest tak choćby ze względu na konieczność wprowadzania ograniczeń tych praw — jeśli wypadki, w których ograniczenia są dopuszczalne, nie byłyby przewidziane przez prawo, tylko zależne od arbitralnej woli władzy, skuteczna ochrona praw podstawowych byłaby fikcją.

17.

Z prawami człowieka, obok demokracji i państwa prawnego, wiążą się też ściśle takie wartości, jak wolność i równość.

Nie ulega wątpliwości, że prawa człowieka (zwłaszcza osobiste i polityczne) chronią **wolność** jednostki ludzkiej.

Narodzinom koncepcji praw człowieka w czasach oświecenia towarzyszyła myśl o ograniczeniu władzy, a zatem o zapewnieniu jednostce wolności od państwa. Taki rodzaj wolności jest fundamentem amerykańskiej kultury politycznej. W Europie silna była natomiast tendencja do zrealizowania wolności jednostki właśnie przez państwo. Symptomatyczne jest zapisanie

²³ John Locke wyróżniał władzę ustawodawczą, wykonawczą i federacyjną.

²⁴ Znanym przykładem państwa demokratycznego, które nie realizuje tego modelu, jest Szwajcaria. Rząd federalny jest tu tylko czymś w rodzaju komitetu wykonawczego parlamentu.

²⁵ W polskiej Konstytucji zasadę legalizmu zawarto w art. 7.

²⁶ Twierdzenie, że obywatele mogą czynić wszystko, czego prawo im nie zakazuje, sprowadza się do tego, że dowolnie działając w sferze nieobjętej zakazami prawnymi, nie mogą oni spotkać się z żadnymi negatywnymi reperkusjami ze strony władzy publicznej. Twierdzenie takie nie godzi oczywiście w uznawanie pozaprawnych obowiązków moralnych czy nawet obyczajowych.

w amerykańskiej Deklaracji Niepodległości z 1776 r. prawa człowieka do dążenia do szczęścia (w którym to dążeniu państwo ma nie przeszkadzać), a we francuskiej rewolucyjnej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r. prawa do szczęścia po prostu. Zatem zgodnie z filozofią tego drugiego aktu, państwo ma być takim rozwiązaniem konfliktów społecznych, które gwarantuje szczęście jednostkom.

Wpływ tego modelu myślenia na historię Europy jest co najmniej dwojaki.

Z jednej strony tworzy on — razem z wpływem konfliktów społecznych doby kapitalizmu w XIX wieku i rozwojem idei socjalistycznych — podwaliny pod późniejszą koncepcję praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych. Są to bowiem prawa nie „przeciw państwu”, jak to było w wypadku praw osobistych i politycznych, lecz „przez państwo”, które ma zapewnić ludziom pewne świadczenia.

Z drugiej strony, nie można nie zauważyć związku pomiędzy koncepcją wolności „przez państwo”, a narodzeniem się w Europie ruchów totalitarnych, według których władza i tylko władza może uszczęśliwić swoich poddanych, a które w praktyce totalitarnych reżimów okazały się zaprzeczeniem wszelkiej wolności.

Równość ludzi to m.in. równość przysługujących im praw podstawowych²⁷. Ale nie tylko. Ideał równości bywa rozumiany rozmaicie — jako równość warunków życia, jako równość szans i wreszcie — jako równość wobec prawa i władz publicznych. To ten ostatni, liberalny ideał równości jest ważny dla koncepcji praw człowieka.

Równość wobec prawa wymaga, aby prawo przedmiotowe w jednakowy sposób traktowało ludzi znajdujących się w jednakowych sytuacjach. Każdy, kto znajduje się w pewnej sytuacji lub należy do pewnej kategorii ludzi (np. osób poniżej 18 roku życia, osób osiągających pewien dochód, osób, które przekraczają granicę państwową, osób starających się o prawo jazdy) podlegać powinien takiemu samemu prawu regulującemu te sytuacje i właściwemu dla tych kategorii, jakiemu podlegają wszyscy inni ludzie należący do tej samej kategorii czy będący w podobnej sytuacji. Różnice w regulacji prawnej są dopuszczalne tylko wtedy, gdy istnieją po temu bardzo mocne, racjonalne uzasadnienia. Można na przykład bez pogwałcenia zasady równości odmówić wydawania prawa jazdy niewidomym, ale nie można już nieposiadającym samochodu czy bezdomnym.

Równość wobec prawa odnosi się więc do prawa przedmiotowego (norm prawnych), a nie podmiotowego — nie jest równością praw. Jeśli chodzi o prawa podmiotowe, ludzie są równi tylko w zakresie praw podstawowych, w innych zakresach nie, i jest to sytuacja normalna. Na przykład w obszarze prawa cywilnego nie wszyscy mamy takie same uprawnienia — jednym ludziom przysługują prawa wynikające z posiadania rachunku bankowego czy nieruchomości rolnej, a innym nie, niektórzy mają swoje mieszkania na własność, a inni je tylko wynajmują itd.

Równe traktowanie przez władze publiczne odnosi się z kolei nie do sfery prawa, a do sfery praktyki. Chodzi o jednakowe traktowanie w kontaktach z władzą każdego człowieka znajdującego się w jednakowej sytuacji. Jest to ideał bardzo trudny do realizacji. W praktyce funkcjonariuszom państwowym trudno nieraz zignorować faktyczne nierówności ludzi w zakresie majątków, wpływów czy prestiżu społecznego. Ludzie znani i bogaci są z reguły traktowani lepiej.

Obie liberalne równości — wobec prawa i wobec władzy (zwana też równością przed prawem) — rozpatrywane łącznie zbliżają się do pojęcia **zakazu dyskryminacji**. Jednak w aktach prawnych poświęconych ochronie praw człowieka zwykle zakaz ten formułuje się osobno, obok zasady równości²⁸. Jest to z reguły motywowane rozciągnięciem gwarantowanej przez władze ochrony przed dyskryminacją także przeciwko działaniom upośledzającym ze strony innych podmiotów

²⁷ To, że prawa człowieka są równe dla wszystkich, podkreśla Powszechna Deklaracja Praw Człowieka.

²⁸ Konstytucja RP z 1997 r. poświęca temu zagadnieniu art. 32, w jego ustępie 1. deklarując równość wobec prawa i prawo do równego traktowania przez władze publiczne, a w ust. 2 formułując zakaz dyskryminacji.

niż organy władzy (np. ze strony pracodawców, gdy odmawiają oni zatrudnienia ze względu na płeć²⁹).

Nie jest traktowana jako naruszenie zasady równości ani zakazu dyskryminacji tzw. dyskryminacja pozytywna, czyli przyznawanie przez państwo specjalnych uprawnień lub świadczeń osobom należącym do grup faktycznie znajdujących się w sytuacji gorszej niż reszta społeczeństwa. Taka „dyskryminacja” zmierza do niwelowania faktycznych nierówności ludzi i służy zasadzie równości, rozumianej jednak nie w sposób formalny — jaki był opisany wyżej — a bardziej jako równość szans.

18.

Prawa człowieka nie tworzą zamkniętego katalogu. Wraz z rozwojem techniki i przemianami społecznymi wyłaniają się nowe prawa (np. w obszarze biomedycyny), które w zmienionych warunkach uznaje się za niezbędne dla ochrony godności człowieka.

²⁹ Polska Konstytucja ujmuje zakaz dyskryminacji właśnie w ten sposób, bardzo szeroko — zgodnie z art. 32.2: *Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny.*

Laura Koba
Maciej Nowicki

HISTORIA PRAW CZŁOWIEKA

Historia praw człowieka to dzieje ograniczania władzy państwowej nad człowiekiem, rozszerzania praw jednostki oraz budowania ich ochrony.

Prawa człowieka swoimi korzeniami sięgają **czasów starożytnych**. Godność, równość, wolność to pojęcia, które znane były już wtedy. W Księdze Rodzaju Starego Testamentu można znaleźć wyraźnie ideę godności człowieka. Wyrażona jest ona w opisie stworzenia świata: *uczynimy człowieka na obraz i podobieństwo nasze... na obraz Boży uczyniony jest Człowiek*.

Filozofowie greccy głosili wolność i równość ludzi, wywodząc je z praw naturalnych. Uzasadniali tymi prawami pochodzenie władzy z woli ludzi, a tym samym wyższość praw naturalnych nad stanowionymi (Sofokles — „Antygona”).

Tego okresu sięgają też korzenie pierwszych praw politycznych. W starożytnych Atenach obywatele (oprócz kobiet, dzieci, przybyszów i niewolników) korzystali z czynnego i biernego prawa wyborczego.

W starożytnym Rzymie można szukać początków prawa do rzetelnego procesu, a w Prawie XII Tablic istnieje zapis o zakazie stosowania prawa wstecz.

Średniowiecze jest okresem, w którym następuje dalsze ograniczanie władzy na rzecz powstających nowych organów i instytucji, reprezentantów różnych grup społecznych. Symbolicznym pierwszym momentem funkcjonowania sądownictwa tamtych czasów było ustanowienie sądów bożych, zwanych **ordaliami**. Polegały one na przekazaniu decyzji o winie i karze oskarżonego niezależnemu od króla sędziemu — ogniovi i wodzie. Mimo całego paradoksu stosowania tortur, jest to przykład ograniczenia władzy panującego. W Anglii zaczęły powstawać sądy niezależne od władzy królewskiej, np. sądy Parów.

Następowało również ograniczanie władzy królewskiej w dziedzinie politycznej na rzecz parlamentów reprezentujących, obok króla, możnowładców, szlachtę i duchowieństwo.

Wybrane przywileje polskiej szlachty

Przywilej koszycki z 1374 r. m.in. zwalniał z podatków ziemię szlachty, nakładając jedynie podatki na łany chłopskie. Ograniczał także obowiązek ochrony ojczyzny tylko do granic państwa. Wyprawy zagraniczne miały być płatne. Dwór szlchcica przestawał być własnością króla, który musiał płacić za pobyt w nim.

Przywilej jedlnieński-krakowski z 1430–31 r. gwarantował szlachcie wolność osobistą i majątkową.

Przywilej cerekwicko-nieszawski z 1454 r. dawał szlachcie prawo do podejmowania decyzji o polityce państwa. Podatki i wyprawy zagraniczne ustanawiano na sejmikach ziemskich, będących przedstawicielstwami szlachty z danego terenu.

W roku 1492 powstał Sejm Walny, w którym obok króla uczestniczyli przedstawiciele szlachty i możnowładztwa.

Rok 1505 przyniósł Konstytucję *nihil novi*, która gwarantowała dotychczasowe prawa szlachty.

W 1572 r. ustanowiono wolną elekcję, czyli wybór króla przez szlachtę.

W 1652 r. wprowadzono zasadę *liberum veto*, ograniczającą rolę parlamentu poprzez możliwość zerwania sejmu przez posła i niedopuszczenie do przegłosowania ważnej decyzji.

W średniowieczu nastąpił dalszy rozwój poszczególnych praw człowieka. Powstały pierwsze dokumenty zawierające kilka tego rodzaju praw oraz gwarantujące ich ochronę. Takim kodeksem praw była m.in. angielska Wielka Karta Wolności (*Magna Charta Libertatum*) z 1215 r. Zapisano w niej: prawo do sądu, wolności poruszania się, prawo własności itd. Beneficjentem tych praw była tylko część ludności (możnowładztwo, szlachta, duchowieństwo, mieszczaństwo).

Gildie oraz cechy rzemieślnicze są przykładami pierwszych samorządów zawodowych, chroniących prawa pracownicze. Dawały one początek pierwszym prawom socjalnym, gwarantowały pomoc dzieciom i wdowie po zmarłym mistrzu.

Rozwijała się także pomoc socjalna, którą początkowo organizowały osoby prywatne i Kościół, udzielając jałmużny oraz zakładając pierwsze przytułki i ochronki. Później zaczęły to robić władze państwowe.

Paweł Włodkowic na soborze w Konstancji w 1418 r. głosił ideę tolerancji religijnej, rozwiniętą dopiero w następnej epoce. Po okresie długich walk religijnych w Europie, pokój augsburski z 1555 r. dla państw niemieckich i pokój westfalski z 1648 r. dla państw europejskich zapewniły wolność religijną.

Myśliciele XVII i XVIII wieku w swoich pracach rozwinęli koncepcję władzy ograniczonej. John Locke, Monteskiusz, Jan Jakub Rousseau opracowali teorię praw natury oraz umowy społecznej (ludzie zawierają umowę z państwem przekazując mu uprawnienia władcze, otrzymując w zamian gwarancję wolności i równości oraz ochronę praw — do życia, własności itd.). W pismach Monteskiusza sformułowana została bardzo wpływowa idea podziału władzy na: ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Każda z nich jest niezależna, wszystkie nawzajem się kontrolują, ale także współdziałają ze sobą.

Koncepcja władzy ograniczonej znalazła wyraz w dwóch wielkich XVIII-wiecznych rewolucjach (amerykańskiej i francuskiej) oraz ich dokumentach. Uzasadniały one prawo do oporu przeciw złej władzy, która przestała działać w interesie ludzi, a lud uznany był za źródło wszelkiej władzy. Amerykańska Deklaracja Niepodległości w 1776 r. głosiła, że wszyscy ludzie stworzeni zostali jako równi sobie, Stwórca wyposażył ich w pewne *niepozbywalne prawa*, dla zabezpieczenia których ustanowiono rządy, ale *ilekroć jakaś forma rządów zaczyna gwałcić te zasady, naród ma prawo do jej zmiany...*¹. Zaś francuska Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r. stwierdzała: *ludzie rodzą się i pozostają wolni i równi z punktu widzenia prawa i posiadają naturalne i nieprzedawnione prawa człowieka, których ochrona jest obowiązkiem państwa*. Jak głosi następna francuska Deklaracja z 1793 r. w art. 35 — *jeżeli rząd gwałci prawa ludu, powstanie jest dla ludu i dla każdej części ludu najświętszym prawem, a zarazem najpilniejszym obowiązkiem*². Dokumenty te dały również początek tworzeniu podstawowego katalogu praw i wolności człowieka.

Ewolucja, jaka zaszła od epoki średniowiecza do XVIII wieku, jest ogromna — od ograniczania władzy królewskiej do koncepcji władzy sprawowanej przez lud.

Wiek XIX to okres walk o władzę starego porządku z rodzącym się kapitalizmem. W konsekwencji tej walki prawa polityczne rozszerzone zostały na kolejne kręgi społeczeństwa. Zaczęły powstawać partie polityczne, reprezentujące interesy różnych grup społecznych. W wyniku ścierających się wpływów ustanowiono pewien zakres różnych praw. Prawa te zapisywane były w konstytucjach.

Nastąpiły czasy, gdy zaczęły rozwijać się podwaliny praw socjalnych i ekonomicznych. Ostre konflikty w dziedzinie gospodarczej i społecznej doprowadziły do pierwszych zapisów chroniących pracowników przed wyzyskiem pracodawców. Za ochroną praw pracowniczych poszły

¹ *Wiek XVI–XVIII w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 470.

² Tamże: s. 487, s. 489.

inne prawa socjalne — opieka państwa nad chorymi, dziećmi, niedołączonymi. Prawa socjalne i ekonomiczne wyznaczały państwu dodatkowe zadanie — rolę opiekuna.

W XIX wieku rozwinęło się również **prawo humanitarne**. Impuls do jego powstania dały okrucieństwa bitwy francusko-włoskiej pod Solferino w 1859 r.

Henryk Dunant powołał do życia organizację, która doprowadziła do zorganizowania pierwszych międzynarodowych konferencji poświęconych pomocy rannym żołnierzom. W 1864 r. wydano Konwencję *O polepszeniu losu rannych wojskowych w armiach w polu będących*. Zapoczątkowała ona rozwinięcie się międzynarodowego prawa humanitarnego, zapisanego w konwencjach haskich i genewskich. Dotyczyły one traktowania jeńców wojennych, ludności cywilnej, ochrony szpitali, obiektów cywilnych i zabytkowych, broni dopuszczalnej do użycia. Powstała pierwsza międzynarodowa organizacja pozarządowa — Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża.

Na przełomie wieków zaczęto wcielać w życie ochronę praw gwarantowanych osobom ze względu na ich słabą pozycję w społeczeństwie. Dotyczyło to pracowników (Międzynarodowa Organizacja Pracy), dzieci (Deklaracja Praw Dziecka), osób należących do mniejszości narodowych (traktat wersalski z 1919 r.). Dalszy rozwój ochrony praw osób należących do określonych mniejszości społecznych nastąpił dopiero po II wojnie światowej.

Rozwijającym się prawom i wolnościom człowieka zagrażały różnego rodzaju koncepcje filozoficzne, doktryny polityczne, ruchy społeczne. Nacjonalizmy, fundamentalizmy religijne, rządy totalitarne podporządkowywały interesy jednostki interesom narodu, państwa, religii. Ideologie oraz wydarzenia II wojny światowej uzmysłowiły ludziom, że prawa człowieka nie mogą być tylko sprawą wewnętrzną poszczególnych państw. Konieczna jest ich międzynarodowa ochrona oraz dążenie do pokoju na świecie. Służyć temu miała Organizacja Narodów Zjednoczonych, która powołała do życia różne organy i agendy. Zajmują się one promocją praw człowieka oraz ich ochroną.

W ślad za ONZ poszły państwa zachodniej Europy, tworząc swoją regionalną organizację — Radę Europy mającą na celu m.in. rozpowszechnianie i zabezpieczenie praw człowieka (Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu).

W okresie powojennym inne powstające organizacje międzynarodowe (Unia Europejska, Inicjatywa Środkoeuropejska) w mniejszym lub większym zakresie zajmowały się prawami człowieka. Dzisiejszy system promocji i ochrony tychże praw jest bardzo szeroki, lecz czasami mało skuteczny.

Katalog praw i wolności człowieka

Prawa i wolności człowieka, zapisywane w rozmaitych dokumentach, bywają różnie sformułowane i ujmowane w różnym stopniu szczegółowości. W dużej mierze zależy to od twórców dokumentu, znaczenie ma też oficjalne tłumaczenie tekstu. I tak np. ONZ-owski Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych zawiera przede wszystkim katalog praw, które uważane są za osobiste i polityczne, a nie obywatelskie i polityczne.

Wolność słowa może w dokumentach być zapisana jako: „wolność ekspresji”, „swoboda wypowiedzi”, „prawo do zdobywania, przetwarzania i przekazywania informacji” itd. Wolność zrzeszania się występuje jako: „prawo do stowarzyszeń”, „prawo do wolności zrzeszania się”, „swoboda stowarzyszeń”.

Od XVII wieku, gdy prawa człowieka zaczęły stopniowo pojawiać się w relacji jednostka – władza, ich katalog rozszerzał się. W miarę rozwoju ludzkości ulegały one też uszczegółowieniu i rozdrobnieniu.

W Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka zapisano podstawowe prawa i wolności człowieka. Natomiast określenie ich treści jest wynikiem długich dyskusji, a przede wszystkim wynikiem interpretacji trybunałów międzynarodowych, stojących na ich straży.

Jak już wyżej zaznaczono, prawa i wolności człowieka dzielą się na:

a) osobiste

- **prawo do życia** — państwo nie może pozbawić nikogo życia, chyba że ustawodawstwo krajowe przewiduje karę śmierci. Organy międzynarodowe zajmujące się promocją praw człowieka (np. ONZ, Rada Europy) zachęcają państwa członkowskie do całkowitego zniesienia kary śmierci.

Państwo zobowiązane jest do wprowadzenia ustawodawstwa przewidującego kary za umyślne pozbawienie życia. Z prawem do życia wiążą się problemy aborcji, zapłodnienia *in vitro*, eutanazji, służby wojskowej i uczestniczenia w działaniach wojennych, obrony koniecznej, przeszczepów, klonowania i inne.

- **wolność od tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania** — jest to wolność absolutna, tzn. nie podlegająca żadnym ograniczeniom w żadnej sytuacji. Ogólnie przyjmuje się definicję „tortur” podaną w ONZ-owskiej Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur i okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania. W myśl tej definicji, tortury to *każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo, o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą.*

Nieludzkie traktowanie natomiast to zadawanie ciężkiego fizycznego i psychicznego cierpienia, a traktowanie poniżające to znęcanie się mające na celu wzbudzenie u ofiary uczucia strachu, udręki lub poczucia niższości, powodujące upokorzenie i upodlenie, które ma złamać jej fizyczną i moralną odporność.

Ekstradycja lub wydalenie może naruszać omawianą wolność, jeśli następuje wydanie do kraju, w którym tortury i podobne traktowanie są stosowane.

- **wolność od niewolnictwa** — należy również do wolności bezwzględnie chronionych, nie istnieją żadne wyjątki ograniczające ją.
- **prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego** — prawo to gwarantuje jednostce ochronę przed nieuzasadnionym pozbawieniem wolności (arbitralne aresztowanie lub zatrzymanie) przez funkcjonariusza państwowego oraz wykorzystaniem przez niego przewagi (pobicie, zastraszanie).
- **prawo własności** — każdy człowiek ma prawo do posiadania, korzystania i rozporządzania swoim mieniem, którego państwo nie może arbitralnie zabrać. To prawo jest gwarancją niezależności osoby od władzy, a tym samym uniezależnia od niej podejmowane przez człowieka działania.
- **prawo do rzetelnego procesu sądowego** — umożliwia jednostce ochronę jej praw. Wymaga istnienia właściwych sądów do rozpatrywania spraw im przypisanych, niezawisłych i bezstronnych sędziów, skodyfikowanych przepisów z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego, karnego, administracyjnego, prawa pracy, itd.

Aby można było mówić o rzetelnym procesie, państwo musi zagwarantować:

- rozpatrzenie sprawy przez właściwy sąd;
- zachowanie rozsądnego terminu przy rozpatrywaniu sprawy;
- stosowanie równości broni, tzn. możliwość bronięcia siebie i przedstawienia swoich dowodów i świadków przez wszystkie strony procesu;
- czas na zapoznanie się z zarzutami i przygotowanie obrony;
- obrońcę, jeżeli człowiek nie jest w stanie sam sobie zapewnić obrony;
- stosowanie domniemania niewinności, tzn. uznawania oskarżonego za niewinnego, dopóki wina nie zostanie mu udowodniona;
- przeprowadzenie rozprawy w sposób dla oskarżonego zrozumiały, a w przypadku osoby nie posługującej się językiem danego kraju, zapewnienie mu tłumacza;
- środki odwoławcze od wyroku sądowego.

- **prawo do prywatności i rodziny** — każdemu człowiekowi przysługuje poszanowanie jego prywatności, intymności i rodziny. Dotyczy to także ochrony danych osobowych, korespondencji, rozmów telefonicznych. Prawo to rozciąga się na pomieszczenia zajmowane przez jednostkę: mieszkanie, miejsce pracy, samochód.
- **wolność myśli, sumienia i wyznania** — gwarantuje się każdemu wolność wyznawania, kultywowania swojej wiary pojedynczo i wraz z innymi, ale również zakazuje się zmuszania kogokolwiek do udziału w praktykach religijnych.
- **wolność słowa** (bardziej prawidłowo: wolność ekspresji) — każdy ma prawo do wyrażania swoich poglądów za pomocą słowa, pisma, rysunku, gestów, muzyki itd. Ma także prawo uzyskiwania, przetwarzania i przekazywania informacji.
- **wolność twórczości artystycznej** — każdemu człowiekowi zagwarantowano wolność twórczości artystycznej, literackiej i naukowej oraz ogłoszenia wyników.
- **prawo do nauki** — każdy ma prawo do nauki przynajmniej na szczeblu podstawowym. Prawo to gwarantuje edukację również osobom dorosłym, nie tylko dzieciom i młodzieży. Gwarantuje naukę w języku ojczystym. Zakazuje natomiast ograniczenia dostępu do różnorodnych informacji. Obowiązkiem państwa jest wybudowanie i wyposażenie szkół, wykształcenie nauczycieli, stworzenie programów nauczania oraz wydanie niezbędnych podręczników.

b) polityczne

- **wolność zrzeszania się i zgromadzeń** — każdy ma prawo do zrzeszania się z innymi w różnego rodzaju organizacjach (związki zawodowe, stowarzyszenia, partie polityczne). Prawo przynależności do partii politycznych przysługuje jednak tylko obywatelom danego kraju. Wolność zrzeszania nie dotyczy samorządów zawodowych, np. izb lekarskich czy adwokackich, do których przynależność przedstawicieli danego zawodu jest obowiązkowa. Wolność pokojowych zgromadzeń przysługuje każdemu i jest traktowana jako forma wyrażenia poglądów. Zgromadzenie może być zorganizowane w formie demonstracji, pikiet, wiecu.
- **prawa wyborcze** — prawa te praktycznie przypisane są obywatelowi danego kraju (w Polsce po ukończeniu 18 roku życia). Jednakże we Wspólnocie Europejskiej ulegają one rozszerzeniu na obywateli innych państw członkowskich. Obecnie cudzoziemcy (obywatele UE) zamieszkujący dane państwo mają prawo brać udział w wyborach lokalnych. Prawa wyborcze polegają na prawie wybierania (czynne prawo wyborcze) przedstawicieli do parlamentu,

samorządu terytorialnego czy prezydenta, kanclerza, premiera. Drugim elementem prawa wyborczego jest możliwość bycia wybranym (bierne prawo wyborcze) do wyżej wymienionych organów lub najwyższych urzędów państwowych (w Polsce, aby zostać posłem, trzeba ukończyć 21 lat, senatorem — 30, prezydentem — 35).

- **prawo do udziału w życiu publicznym** — obywatel ma prawo do uczestniczenia w życiu politycznym swego kraju poprzez inicjatywę obywatelską, referenda, składanie petycji.
- **prawo równego dostępu do urzędów publicznych** — każdy obywatel bez żadnej dyskryminacji, na zasadach równości, ma prawo dostępu do służby publicznej.
- **prawo do informacji o działalności organów władzy publicznej** — obywatele mają prawo do uzyskania informacji na temat działalności różnych organów państwowych, samorządowych oraz osób pełniących funkcje publiczne. Jawność życia publicznego pozwala na społeczną kontrolę władzy.

c) ekonomiczne

- **prawo do wyboru pracy** — prawo to gwarantuje każdemu wolność wyboru zawodu.

d) socjalne

- **prawo do ochrony zdrowia** — każdemu człowiekowi powinno się zapewnić dostęp do opieki zdrowotnej na podstawowym poziomie.
- **prawo do zabezpieczenia społecznego** — prawo to daje określone uprawnienia pracownikom (emerytury); zabezpiecza osoby niezdolne do pracy, chore, inwalidów (renty); chroni tych, którzy utracili pracę nie z własnej woli (ochrona przed skutkami bezrobocia).

e) kulturalne

- **prawo do korzystania z dóbr kultury krajowej i światowej** — prawo to gwarantuje ochronę zabytków i osiągnięć cywilizacyjnych oraz korzystanie z nich.

Katalog praw i wolności zawiera również **podstawowe zasady**, stanowiące nakazy dla wszelkiej władzy, takie jak:

- równość wszystkich wobec prawa i posiadanie równych praw;
- zakaz dyskryminacji z jakichkolwiek przyczyn — rasy, języka, wyznania, pochodzenia społecznego, majątku, poglądów politycznych itd.;
- zakaz ograniczania praw bez dozwolonego ustawowo uzasadnienia.

Obok katalogu praw i wolności dotyczących wszystkich ludzi, tworzy się katalogi podstawowych praw i wolności osób należących do określonych grup. Zadaniem tych praw jest dodatkowa, szczególna ochrona tychże osób, które ze względu na swoją pozycję są narażone na dyskryminację. Kobieta, dziecko, pacjent, cudzoziemiec, więzień — to osoby, dla których zapisuje się w prawie dodatkowe zabezpieczenia, czasami ustanawiając organ stojący na straży ich przestrzegania. Z drugiej strony osoby takie z racji swojej specyficznej sytuacji mają ograniczone niektóre prawa podstawowe. Np. więzień jest pozbawiony wolności poruszania się dopóki odbywa karę więzienia, ale gwarantuje mu się korzystanie z humanitarnego traktowania w warunkach izolacyjnych. Dziecko nie posiada jeszcze praw wyborczych, ale ma prawo do kontaktu z obojgiem rodziców (takiego prawa dorosły nie potrzebuje). Partiom reprezentującym

osoby należące do mniejszości narodowych przysługuje niższy próg wyborczy przy wyborach do parlamentu (w Polsce dla partii politycznych obowiązuje 5% próg wyborczy).

Omawiane dodatkowe zabezpieczenia oraz ochrona osób należących do grup narażonych na dyskryminację nosi nazwę **dyskryminacji pozytywnej** (ang. affirmation action). Dyskryminację pozytywną wprowadzają różne dokumenty, m.in. Konwencja o prawach dziecka, Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, Konwencja dotycząca statusu uchodźców itd.

Prawa osób należących do określonej grupy:

- **prawa cudzoziemca** — odnoszą się do osoby przebywającej na terytorium państwa, którego nie jest ona obywatelem. Osoba taka posiada wszystkie prawa i wolności człowieka, poza tymi, które przeznaczone są tylko dla obywateli danego kraju. Dodatkową ochronę praw cudzoziemców może stanowić opieka dyplomatyczna państwa macierzystego, jeżeli taka istnieje.
- **prawa uchodźcy** — dotyczą cudzoziemca, który znalazł się w sytuacji zagrożenia ze strony własnego państwa (prześladowania z powodu przekonań politycznych, religijnych, narodowości) i szuka ochrony w innym kraju. Ma on prawo starać się o status uchodźcy. Dla obrony interesów takich osób powołano w ONZ Urząd Wysokiego Komisarza do spraw Uchodźców.
- **prawa dziecka** — według Konwencji o prawach dziecka, dzieckiem jest każda istota ludzka w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność. Według polskiej ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka dzieckiem jest każda istota ludzka od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności.
- **prawa kobiety** — ze względu na dyskryminację kobiet w życiu politycznym i gospodarczym (spowodowaną wielowiekową tradycją), kobiety podlegają szczególnej ochronie. Ochrona ta ma przeciwstawić się stereotypom i uprzedzeniom, ponieważ kobiety posiadają równe prawa z mężczyznami w każdej dziedzinie życia. Prawa kobiet oraz odnośne zobowiązania państwa zapisane są w Konwencji w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet.
- **prawa osoby niepełnosprawnej** — chronią osobę, która ze względu na swą ułomność musi otrzymać pomoc i opiekę ze strony państwa, by móc w pełni korzystać z praw i wolności.
- **prawa pacjenta** — posiada każda osoba w swej bezpośredniej relacji ze służbą zdrowia. Są to przede wszystkim: prawo do informacji o stanie swego zdrowia oraz sposobach leczenia, do wyrażenia zgody na zastosowanie zabiegów i środków medycznych, do wyboru lekarza i placówki zdrowia.
- **prawa osoby należącej do mniejszości narodowej** — dotyczą obywateli danego kraju i wynikają z przynależności do mniejszości narodowej. Gwarantują one przede wszystkim prawo do nauki ojczystego języka, własnej religii i kultury, umożliwiają także uczestniczenie w życiu politycznym kraju poprzez zniesienie progów wyborczych dla partii politycznych reprezentujących mniejszości narodowe (w Polsce).
- **prawa więźnia** — dotyczą osoby przebywającej w warunkach izolacji, narażonej z tego powodu na łamanie praw człowieka przez funkcjonariuszy służby więziennej (prawo do humanitarnego traktowania, kontrola sądu penitencjarnego)³.

³ *Encyklopedia. Prawo nie tylko dla prawników*, Wyd. Park, Bielsko-Biała 2000, s. 475.

DOKUMENTY ZAWIERAJĄCE PRAWA I WOLNOŚCI CZŁOWIEKA

Do II wojny światowej zapisy o prawach człowieka istniały przede wszystkim w ustawodawstwie wewnętrznym niektórych państw, np. w USA — w Deklaracji Niepodległości z 1776 r. i w dziesięciu pierwszych poprawkach do konstytucji amerykańskiej, zwanych **Bill of Rights**. We Francji prawa i wolności człowieka zawierały Deklaracje Praw Człowieka i Obywatela z 1791 r. i 1793 r.

Jednak już w wieku XIX zapisy o prawach człowieka znalazły się w konstytucji Holandii z 1815 r., konstytucji Belgii z 1831 r., konstytucji Danii z 1849 r., czy Konstytucji Związkowej Konfederacji Szwajcarskiej z 1874 r. W wolnej Polsce prawa i wolności człowieka zapisane zostały w konstytucji z 1921 r.

Jednak już na początku XX wieku zaczęły pojawiać się pierwsze dokumenty o zasięgu międzynarodowym, dotyczące poszczególnych praw, np. prawo humanitarne w konwencjach haskich i genewskich — przewidujące ochronę jednostki w trakcie działań wojennych. Dzięki postanowieniom traktatu wersalskiego z 1919 r. weszły w życie traktaty mniejszościowe, chroniące prawa osób należących do mniejszości narodowych. W okresie międzywojennym powstały pierwsze konwencje Międzynarodowej Organizacji Pracy zmierzające do ochrony praw pracowników. W ramach Ligi Narodów stworzono w 1921 r. Międzynarodową konwencję o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi.

1. Dokumenty międzynarodowe

Okrucieństwa II wojny światowej uzmysłowiły społeczności międzynarodowej, że musi istnieć ochrona praw człowieka niezależna od władz krajowych. Już w art. 55 Karty Narodów Zjednoczonych zapisano, że: *Narody Zjednoczone będą popierały powszechne poszanowanie i zachowanie ludzkich praw i wolności podstawowych dla wszystkich bez różnicy rasy, płci, języka lub religii.*

10 grudnia 1948 r., między innymi dzięki staraniom Eleonory Roosevelt, Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło i proklamowało Powszechną Deklarację Praw Człowieka. W preambule do niej zapisano, że *brak poszanowania i pogarda dla praw człowieka doprowadziły do aktów barbarzyństwa, które wstrząsnęły światem (...) Państwa Członkowskie zobowiązały się we współpracy z Narodami Zjednoczonymi do zapewnienia powszechnego poszanowania i przestrzegania praw człowieka oraz podstawowych wolności...*

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, zwana *Biblią Praw Człowieka*, zawiera podstawowy katalog praw osobistych, politycznych i obywatelskich, socjalnych, ekonomicznych i kulturalnych. Niestety, jak sama nazwa wskazuje, jest to tylko deklaracja, czyli wyraz woli, aby te prawa i wolności były przez rządzących przestrzegane.

Jednakże Powszechna Deklaracja stała się podstawą dla innych dokumentów o randze międzynarodowej, również dla rozwiązań konstytucyjnych w wielu krajach.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

Katalog praw i wolności człowieka zawartych w tym dokumencie jest kompromisem, jaki osiągnęła społeczność międzynarodowa, a w preambule uzasadniono, dlaczego taki katalog musiał powstać. W 30 artykułach zostały zapisane prawa i wolności człowieka, które uważa się za podstawowe.

Prawa osobiste:

- Art. 3 — prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego;
- Art. 4 — wolność od niewolnictwa;
- Art. 5 — wolność od tortur, okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania;
- Art. 9 — wolność od arbitralnego aresztowania, zatrzymania lub wygnania z kraju;
- Art. 10 i 11 — prawo do rzetelnego procesu sądowego;
- Art. 12 — prawo do prywatności i rodziny;
- Art. 13 — wolność poruszania się;
- Art. 16 — prawo do zawarcia związku małżeńskiego;
- Art. 18 — wolność myśli, sumienia i wyznania;
- Art. 19 — wolność posiadania, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji.

Prawa polityczne i obywatelskie:

- Art. 14 — prawo do azylu;
- Art. 15 — prawo do posiadania obywatelstwa;
- Art. 20 — wolność zgromadzania się i stowarzyszania się;
- Art. 21 — prawo do uczestniczenia w rządzeniu swym krajem oraz prawo równego dostępu do służby publicznej;

Prawa ekonomiczne:

- Art. 17 — prawo do własności;
- Art. 23 — prawo do pracy, swobodnego wyboru zatrudnienia, do ochrony przed bezrobociem;
- Art. 26 — prawo do nauki.

Prawa socjalne:

- Art. 22 — prawo do ubezpieczeń społecznych;
- Art. 24 — prawo do urlopu i wypoczynku;
- Art. 25 — prawo do ochrony zdrowia i opieki społecznej.

W dokumencie tym zapisano również podstawowe zasady stanowiące nakazy dla wszelkiej władzy. Dotyczą one uznania przez władzę:

- Art. 1 — równości wszystkich pod względem ich godności i ich praw;
- Art. 2 — praw i wolności każdego *bez względu na jakiejkolwiek różnice rasy, koloru, płci, języka, wyznania, poglądów politycznych i innych, narodowości, pochodzenia społecznego, majątku, urodzenia lub jakiegokolwiek innego statusu...*;
- Art. 6 — prawa każdego człowieka do jego osobowości prawnej;
- Art. 7 — równości wszystkich wobec prawa i jednakowej ochrony prawnej;
- Art. 8 — prawa każdego do skutecznych środków odwoławczych.

Dalej niż Powszechna Deklaracja Praw Człowieka w promocji i ochronie praw człowieka poszły państwa Europy Zachodniej, które posiadając podobną tradycję polityczną, gospodarczą i społeczną, powołały do życia w 1949 r. Radę Europy. Organizacja ta miała i ma na celu wspieranie demokracji i poszanowania praw człowieka.

W 1950 r. w ramach Rady Europy powstała Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Konwencja Europejska lub Europejska konwencja praw człowieka). W ciągu 50 lat Konwencja uzupełniona została 13 Protokołami Dodatkowymi, z których 1, 4, 6 i 7 rozszerzały ją o nowe prawa (obecnie powstał 12 Protokół do Konwencji dotyczący zakazu dyskryminacji oraz Protokół 13 o zniesieniu kary śmierci nawet w czasie wojny; Polska jeszcze ich nie podpisała).

Europejska konwencja praw człowieka zapewniła ochronę praw i wolności każdemu człowiekowi podległemu jurysdykcji państwa, które Konwencję ratyfikowało (Polska jest stroną Konwencji). Powołano do życia Europejską Komisję Praw Człowieka (po reformie systemu ochrony Konwencji przestała istnieć) i Europejski Trybunał Praw Człowieka (obecnie jedyny organ ochrony Konwencji).

Skargi do Trybunału, który — tak jak inne organy Rady Europy — ma siedzibę w Strasburgu, można składać po wyczerpaniu krajowych środków prawnych.

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

W ciągu 50 lat dokument ten został uzupełniony o nowe prawa zapisane w Protokołach Dodatkowych.

Prawa i wolności:

- Art. 2 — prawo do życia;
- Art. 3 — wolność od tortur;
- Art. 4 — wolność od niewolnictwa oraz pracy przymusowej i obowiązkowej;
- Art. 5 — prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego;
- Art. 6 — prawo do rzetelnego procesu sądowego;
- Art. 7 — prawo do niebycia karanym bez podstawy prawnej
- Art. 8 — prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego;
- Art. 9 — wolność myśli, sumienia i wyznania;
- Art. 10 — wolność słowa;
- Art. 11 — wolność zgromadzania się i stowarzyszania się;
- Art. 12 — prawo do zawarcia małżeństwa;
- Art. 13 — prawo do skutecznego środka odwoławczego;

Protokół 1

- Art. 1 — prawo własności;
- Art. 2 — prawo do nauki;
- Art. 3 — prawo do wolnych wyborów;

Protokół 4

- Art. 1 — zakaz więzienia za długi;
- Art. 2 — wolność poruszania się;
- Art. 3 — zakaz wydalania własnych obywateli;
- Art. 4 — zakaz zbiorowego wydalania cudzoziemców;

Protokół 6

- Art. 1 — zniesienie kary śmierci;

Protokół 7

- Art. 1 — gwarancje proceduralne dla wydalanych cudzoziemców;

- Art. 2 — prawo do apelacji w sprawach karnych;
- Art. 3 — prawo do zadośćuczynienia za niesłuszne skazanie;
- Art. 4 — prawo do niebycia ponownie karanym za ten sam czyn;
- Art. 5 — zagwarantowanie równości praw małżonków.

Protokół 12

- Art. 1 — generalny zakaz dyskryminacji.

Podobnie jak w innych dokumentach, obok praw i wolności w Konwencji zapisano podstawowe związane z nimi zasady oraz uregulowano dopuszczalne ograniczenia praw.

Podstawowe zasady w Konwencji to:

- Art. 1 — zapewnienie każdemu człowiekowi, podlegającemu jurysdykcji danego państwa (obywatele i cudzoziemcy), praw i wolności zapisanych w Konwencji;
- Art. 14 — zakaz dyskryminacji;
- Art. 15 — określenie granic zawieszenia praw w stanach wyjątkowych;

Konwencja określa też **dopuszczalne ograniczenia praw i wolności**.

Interpretacja poszczególnych praw i wolności jest ciągle dokonywana przez orzecznictwo Trybunału Strasburskiego. Konwencja pozostaje dzięki temu dokumentem żywym i dostosowanym do zmieniającej się rzeczywistości.

Trybunał, rozpatrując skargi, bada dopuszczalność ograniczeń zastosowanych przez państwo.

W wypadku wolności zagwarantowanych w art. 8–11 Konwencji, ingerencja państwa jest dopuszczalna, jeżeli można odpowiedzieć twierdząco na następujące pytania:

- Czy ingerencja była **przewidziana przez prawo krajowe**? Według interpretacji Trybunału prawo powinno być zrozumiałe dla obywatela i na tyle precyzyjne, by mógł on przewidywać następstwa określonego zachowania.
- Czy **cel ingerencji był uprawniony w świetle Konwencji**, np.: ochrona moralności, bezpieczeństwa, praw innych osób?
- Czy **ingerencja była „niezbędna” w demokratycznym społeczeństwie**? Czy istniała silna potrzeba społeczna, by wprowadzić ograniczenie?
- Czy **zachowane zostały proporcje pomiędzy chronionym prawem a celem, dla którego prawo ma być ograniczone**? Czy ograniczenie nie idzie dalej, niż jest to rzeczywiście niezbędne ze względu na dany cel?

Prace nad podobnym dokumentem podjęto również w systemie ONZ. Na tym gruncie stworzono jednak także dokument zawierający prawa socjalne, ekonomiczne i kulturalne.

W roku 1966 wyłożono do podpisu dwa dokumenty: **Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych** oraz **Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych**. Ten pierwszy otrzymał Protokół Dodatkowy umożliwiający jednostce skargę do Komitetu Praw Człowieka w Genewie na naruszenie przez państwo praw i wolności zapisanych w MPPOiP.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych

Dokument ten zawiera 53 artykuły, z czego prawom i wolnościom poświęconych jest 18. Inne dotyczą zadań państwa oraz organizacji Komitetu Praw Człowieka — organu stojącego na straży przestrzegania praw i wolności zapisanych w Pakcie.

Prawa i wolności człowieka ujęte są w następujących artykułach:

- Art. 6 — prawo do życia;
- Art. 7 — wolność od tortur;

- Art. 8 — wolność od niewolnictwa i poddaństwa;
- Art. 9 — prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego;
- Art. 10 — prawo osób pozbawionych wolności do traktowania w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej godności człowieka;
- Art. 11 — zakaz pozbawienia wolności z powodu niemożności wykonania zobowiązania umownego;
- Art. 12 — prawo do swobodnego poruszania się;
- Art. 13 — prawo cudzoziemca do ochrony;
- Art. 14 — prawo do sprawiedliwego procesu;
- Art. 16 — prawo do uznania podmiotowości prawnej;
- Art. 17 — prawo do prywatności i rodziny;
- Art. 18 — prawo do wolności myśli, sumienia i religii;
- Art. 19 — wolność słowa;
- Art. 21 — prawo do pokojowego zgromadzania się;
- Art. 22 — prawo do swobodnego stowarzyszania się z innymi;
- Art. 23 — prawo do zawarcia małżeństwa i ochrony rodziny;
- Art. 24 — prawa dziecka;
- Art. 25 — prawo obywatela do uczestnictwa w życiu publicznym i dostępu do służby publicznej.

Podstawowe zasady zapisane w Pakcie:

- Art. 2 — zobowiązuje się państwo do zagwarantowania równości praw wszystkim podległym jego jurysdykcji;
- Art. 3 — zobowiązuje się państwo do zapewnienia jednakowej ochrony prawnej;
- Art. 26 — zakazuje się dyskryminacji.

Znalazły się tu też ogólne zapisy, niewyrażające praw czy wolności jednostki:

- Art. 1 — mówi o prawie narodów do samostanowienia;
- Art. 26 — zakazuje propagandy wojennej.

Również i w tym dokumencie uregulowana jest dopuszczalność ograniczeń praw i wolności (m.in. art. 19 o wolności słowa przewiduje ograniczenia ze względu na: poszanowanie praw i dobrego imienia innych, na ochronę bezpieczeństwa państwowego lub porządku publicznego albo zdrowia lub moralności publicznej; ograniczenia muszą być przewidziane przez prawo krajowe).

Protokół Fakultatywny do MPPOiP

Dokument ten dotyczy warunków składania przez jednostkę skargi indywidualnej. Wymaga on jednak odrębnej ratyfikacji przez państwo, co równa się wyrażeniu zgody na poddanie się kontroli Komitetu Praw Człowieka i rozstrzyganie sporów z jednostkami przez tego bezstronnego arbitra. Osoba składająca skargę musi wcześniej wyczerpać krajowe środki odwoławcze.

Takiej ochrony jak Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych nie otrzymał drugi z Paktów ONZ-owskich, gdyż możliwość gwarantowania przez państwo praw w nim zapisanych zależy od kondycji finansowej państwa. Realizacja praw zapisanych w **Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych** jest celem, do którego państwa ratyfikujące go zobowiązują się dążyć.

Nad przestrzeganiem jego postanowień oraz kontrolą składanych przez państwa sprawozdań czuwa **Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych**.

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych nie przewiduje możliwości składania skargi przez państwo lub osoby indywidualne.

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych

Dokument ten napisany jest w formie katalogu zadań państwa. Państwa, ratyfikując Pakt, zmuszone są przyjąć wszystkie postanowienia i nie mogą wnosić żadnych zastrzeżeń.

W części I zapisane jest prawo narodów do samostanowienia oraz nakaz przestrzegania tego prawa przez inne narody.

Część II zobowiązuje państwa do wprowadzania zapisów Paktu do porządku wewnętrznego, a także wprowadzania zasady równości.

W części III zaś zapisane są prawa człowieka oraz ich gwarancje:

- art. 6 — prawo do pracy;
- art. 7 — prawo do odpowiednich warunków pracy, właściwego wynagrodzenia oraz wypoczynku;
- art. 8 — prawo do tworzenia związków zawodowych i prawo do strajku;
- art. 9 — prawo do zabezpieczenia społecznego, włączając w to ubezpieczenia społeczne;
- art. 10 — ochrona rodziny i macierzyństwa;
- art. 11 — prawo do odpowiedniego poziomu życia;
- art. 12 — prawo do ochrony zdrowia fizycznego i psychicznego;
- art. 13 — prawo do nauki;
- art. 15 — prawo do udziału w życiu kulturalnym, korzystania z postępu naukowego, twórczości naukowej, literackiej bądź artystycznej.

Część IV zawiera regulacje na temat sprawozdań państw z realizacji Paktu.

W celu przestrzegania praw zapisanych w tym dokumencie Rada Społeczno-Gospodarcza powołała Komitet. Państwa-Strony zobowiązane są do składania okresowych sprawozdań z realizacji postanowień Paktu (polepszania warunków socjalnych i ekonomicznych na swoim terytorium).

Niestety, oba Pakty na wejście w życie musiały czekać przeszło dziesięć lat z powodu zbyt małej liczby państw członkowskich ONZ, które je ratyfikowały (wymagana była liczba 35 ratyfikacji).

Stało się tak na skutek zimnej wojny między Wschodem a Zachodem. Państwa socjalistyczne wraz z satelickimi państwami trzeciego świata skutecznie blokowały podpisanie obu Paktów, uważając prawa człowieka za swoją wewnętrzną sprawę.

Dopiero z początkiem lat siedemdziesiątych, gdy w wyniku ostrej rywalizacji politycznej, naukowej i technicznej między ZSRR a USA okazało się, że państwa bloku socjalistycznego nie są w stanie dłużej rywalizować z Zachodem, doszło do wielostronnych rozmów.

W latach 1973–1975 państwa Wschodu i Zachodu wypracowywały płaszczyznę porozumienia w dziedzinie rozbrojenia, gospodarki, handlu, nauki i techniki oraz współpracy humanitarnej w ramach **Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie**. Efektem tej współpracy było wydanie pierwszego, podstawowego dokumentu KBWE — **Aktu Końcowego KBWE**, podpisanego w Helsinkach w 1975 r. Za pomoc gospodarczą, naukową i techniczną z Zachodu państwa socjalistyczne zobowiązały się do ratyfikacji dwóch Paktów ONZ (Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych).

Wybrane dokumenty KBWE/OBWE:

Konferencja w Helsinkach (1973–1975) — zakończona wydaniem Aktu Końcowego KBWE w 1975 r. Wśród postanowień znajduje się Deklaracja 10 zasad. Siódma zasada dotyczy zobowiązania państw do poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności, łącznie z wolnością myśli, sumienia, religii lub przekonań.

Konferencja w Wiedniu (1986–1989) — Dokument końcowy zawierał 27 zasad, z których 14 dotyczyło praw człowieka. Poza potwierdzeniem dotychczasowych zobowiązań, państwa miały zapewnić jednostce skuteczne środki odwoławcze, równouprawnienie kobiet i mężczyzn, ochronę osób uwięzionych. Państwa wyraziły zgodę na monitorowanie praw człowieka przez organizacje pozarządowe. Powołano również Konferencję w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE.

Konferencja w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE w Kopenhadze (1990) — Dokument końcowy, w związku ze zmianami dokonującymi się w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, uznawał rządy prawa i demokrację za jedynie dopuszczalne. Gwarantował poszanowanie praw osób należących do mniejszości narodowych.

Konferencja w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE w Moskwie (1991) — najważniejszym postanowieniem konferencji jest powołanie instytucji misji ekspertów KBWE, której celem byłoby doprowadzenie do rozwiązania problemów z zakresu praw człowieka na terenie państwa członkowskiego KBWE.

Konferencja w Helsinkach (1992) — dokument pt. „Wyzwania naszego czasu” dotyczył spraw bezpieczeństwa w Europie w związku z konfliktami w byłej Jugosławii i Nagornym Karabachu. Powołano Wysokiego Komisarza do spraw Mniejszości Narodowych (wykrywanie i zapobieganie konfliktom narodowościowym). Rozbudowano również biuro w Polsce, które nosi nazwę Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODIHR) — centrum informacji i monitoringu praw człowieka oraz promowania demokracji w ramach KBWE.

Konferencja w Budapeszcie (1994) — przeobrażenie Konferencji w Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

Inne dokumenty ONZ zawierające katalog praw człowieka

Oprócz Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i obu Międzynarodowych Paktów, zawierających podstawowe katalogi praw człowieka, w ONZ zaczęły powstawać dokumenty poświęcone ochronie wybranego prawa lub ochronie praw jednostki należącej do określonej grupy, szczególnie narażonej na dyskryminację.

Pierwszym z takich dokumentów była **Międzynarodowa konwencja o eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej**. Weszła ona w życie w 1969 r.

Ważnym instrumentem ochrony praw zapisanych w konwencji jest możliwość składania skargi indywidualnej na państwo naruszające te prawa.

Międzynarodowa konwencja o eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej

Konwencja powstała w celu *szybkiej likwidacji dyskryminacji rasowej na całym świecie we wszystkich jej formach i przejawach*. Uznała za fałszywe wszelkie doktryny o zróżnicowaniu rasowym oraz potępiła politykę apartheidu, segregacji lub separacji.

W artykule 1 podano definicję **dyskryminacji rasowej**, jako: *wszelkiego różnicowania, wykluczenia, ograniczenia bądź uprzywilejowania opartego na rasie, kolorze skóry, urodzeniu lub pochodzeniu narodowym albo etnicznym, które ma na celu albo powoduje przekreślenie bądź uszczuplenie uznania, wykonywania lub korzystania na zasadzie równości z praw człowieka i podstawowych wolności w politycznej, gospodarczej, społecznej, kulturalnej lub jakiejkolwiek innej dziedzinie życia publicznego*.

W dokumencie zapisano zobowiązania państwa przyjęte w celu likwidacji dyskryminacji rasowej przez potępienie praktyk dyskryminacyjnych i propagandy, wstrzymanie się od popierania tych praktyk, podejmowanie działań prawnych zmierzających do likwidacji zjawiska.

W artykule 5 państwo zobowiązało się do zapewnienia równości każdego wobec prawa, w zakresie korzystania z:

- prawa do równego traktowania przed sądami;
- prawa do bezpieczeństwa osobistego i ochrony przed przemocą lub naruszeniem nietykalności cielesnej przez urzędników, inną jednostkę, grupę czy instytucję;
- praw politycznych, zwłaszcza czynnego i biernego prawa wyborczego;
- praw obywatelskich — swobodnego poruszania się, wyboru miejsca zamieszkania, opuszczania kraju i powrotu do niego, prawa do obywatelstwa, zawierania małżeństw, prawa własności, prawa do dziedziczenia, wolności myśli, sumienia i wyznania, wolności poglądów i wypowiedzi, wolności zgromadzeń i zrzeszania się;
- praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych — prawa do pracy, godziwych warunków pracy, ochrony przed bezrobociem, równej płacy za równą pracę, prawa tworzenia związków zawodowych, prawa do mieszkania, do ochrony zdrowia, nauki i szkolenia zawodowego;
- prawa dostępu do wszelkich miejsc użyteczności publicznej.

Konwencja powołała do życia **Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej**, który ma kontrolować przestrzeganie zapisów konwencyjnych.

Następnym dokumentem, wprowadzającym równie silną ochronę co poprzedni, była **Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania**, która weszła w życie w 1987 r.

Stworzony do przestrzegania konwencji **Komitet Przeciwko Torturom**, obok rozpatrywania skarg i sprawozdań państw, podjął współpracę z podobnym Komitetem powstałym w ramach Rady Europy.

Konwencja przewiduje tworzenie doraźnych komisji do zbadania informacji o torturach na miejscu.

Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania

Celem tej konwencji jest walka ze zjawiskiem tortur. Artykuł 1 definiuje **tortury** jako *każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą.*

W dalszej części dokumentu wymieniono zadania państwa, które w celu wyeliminowania zjawiska tortur:

- podejmie skuteczne środki ustawodawcze, administracyjne, sądowe;
- nie będzie wydalać, zwracać lub wydawać osoby innemu państwu, jeżeli istnieją podstawy, by sądzić, że tam grozić jej będzie torturowanie;
- uzna je za przestępstwo karne i tak osądzi;
- w przypadku popełnienia przestępstwa przez obywatela innego państwa, zagwarantuje mu rzetelny proces lub ekstradycję (umowa z państwem) albo wydanie do państwa, w którym popełnił przestępstwo i które gwarantuje mu rzetelny proces;
- zagwarantuje prawo ofiary do odszkodowania.

Do obsługi konwencji został powołany **Komitet Przeciwko Torturom (CAT)** kontrolujący przestrzeganie wolności od tortur, m. in. w drodze rozpatrywania skarg państw oraz indywidualnych.

Pierwszą konwencją chroniącą prawa osób należących do mniejszości była **Konwencja dotycząca statusu uchodźców** z 1951 r. Określa ona prawa i obowiązki uchodźcy oraz wymienia warunki, jakie musi spełnić cudzoziemiec, by mógł starać się o status uchodźcy.

Konwencja dotycząca statusu uchodźców

Dokument ten określa, jakie warunki musi spełnić cudzoziemiec, aby mógł starać się o uzyskanie statusu uchodźcy. W artykule 1 dokonano wykładni pojęcia „uchodźca”. Jest nim osoba, która *na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem, i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa albo, która nie ma żadnego obywatelstwa i znajdując się na skutek podobnych zdarzeń poza państwem swojego dawnego stałego miejsca zamieszkania nie może lub nie chce z powodu tych obaw powrócić do tego państwa.*

W Konwencji określono zarówno prawa, jak i obowiązki uchodźcy. Musi on przede wszystkim przestrzegać praw państwa, w którym się znajduje (art. 2).

Państwo zaś związane jest zakazem wydalania lub zawracania uchodźcy do kraju, *gdzie jego życiu lub wolności zagrażałoby niebezpieczeństwo ze względu na jego rasę, religię, obywatelstwo, przynależność do określonej grupy społecznej lub przekonania polityczne* (art. 33).

W Konwencji zapisano następujące prawa uchodźcy:

- art. 4 — prawo do wolności praktyk religijnych i wolności wychowywania religijnego dzieci;
- art. 14 — prawo do ochrony twórczości artystycznej i własności przemysłowej, takiej jak: wynalazki, projekty lub modele, znaki i nazwy handlowe;
- art. 15 — prawo do stowarzyszania się;
- art. 16 — prawo dostępu do sądu;
- art. 17–19 — prawo do wykonywania pracy zarobkowej;
- art. 20 i 21 — prawo do odpowiednich warunków zamieszkania;
- art. 22 — prawo do nauki;
- art. 23 — prawo do opieki społecznej;
- art. 24 — prawo do ochrony pracy i ubezpieczeń społecznych;
- art. 26 — wolność poruszania się;
- art. 33 — zakaz wydalania lub zawracania.

W celu ochrony praw uchodźców ONZ powołał **Urząd Wysokiego Komisarza do spraw Uchodźców**. Urząd ten zajmuje się pomocą prawną, opieką i ochroną uchodźców przed dalszymi naruszeniami ich praw.

W ramach ochrony praw osoby narażonej na nierówne traktowanie powstała w ONZ **Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet**.

Celem jej jest stworzenie dodatkowej ochrony wszystkim kobietom. Mimo istnienia różnych dokumentów międzynarodowych chroniących prawa człowieka, kobiety nadal są dyskryminowane, co, jak zapisano w konwencji, *narusza zasadę równości praw i poszanowanie godności ludzkiej*. Konwencja nie przewiduje skarg państwowych ani indywidualnych.

Nad jej przestrzeganiem czuwa **Komitet do spraw likwidacji dyskryminacji kobiet (CEDAW)**. Współpracuje on z **Komisją do spraw Statusu Kobiet**, działającą w Radzie Gospodarczej

i Społecznej ONZ. Powołana w celu promocji praw kobiet, nagłaśnia ona i stara się rozwiązywać najbardziej drastyczne naruszenia tych praw.

Od grudnia 2000 r. obowiązuje **Protokół dodatkowy do Konwencji**, dający możliwość skargi indywidualnej na naruszenie przez państwo praw zapisanych w omawianym dokumencie.

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet

Artykuł 1 zawiera definicję „dyskryminacja kobiet”, wedle której dyskryminacja ta oznacza *wszelkie różnicowanie, wyłączenie lub ograniczenie ze względu na płeć, które powoduje lub ma na celu uszczuplenie albo uniemożliwienie kobietom, niezależnie od ich stanu cywilnego, przyznania, realizacji bądź korzystania na równi z mężczyznami z prawami człowieka oraz podstawowych wolności w dziedzinie życia politycznego, gospodarczego, społecznego, kulturalnego, obywatelskiego i innych.*

Artykuły 7–16 dotyczą zobowiązań państwa do równego traktowania kobiet i mężczyzn oraz podjęcia wszelkich kroków w celu likwidacji dyskryminacji kobiet w:

- art. 7 — życiu politycznym i publicznym państwa;
- art. 8 — reprezentacji swoich rządów na arenie międzynarodowej;
- art. 9 — prawie do obywatelstwa;
- art. 10 — dostępie do edukacji;
- art. 11 — dziedzinie zatrudnienia;
- art. 12 — dostępie do opieki zdrowotnej;
- art. 13 — życiu gospodarczym i społecznym;
- art. 14 — środowiskach wiejskich;
- art. 15 — równości wobec prawa;
- art. 16 — prawie do zawarcia małżeństwa.

W konwencji powołuje się także Komitet dla kontrolowania przestrzegania praw w niej zapisanych.

Państwo, które ją ratyfikowało, zobowiązane jest do składania sprawozdań okresowych ze stanu faktycznego oraz z działań, które podjęło w kierunku likwidacji dyskryminacji i wprowadzenia równości mężczyzn i kobiet na swoim terytorium.

Najpóźniej powstał dokument poświęcony ochronie praw dziecka. Jeszcze w okresie międzywojennym Liga Narodów podjęła próby stworzenia takiego dokumentu. Deklaracja Praw Dziecka zawierała zasady, jakimi powinni kierować się dorośli, by zapewnić dziecku opiekę i rozwój. Dopiero jednak **Konwencja o prawach dziecka** uchwalona w 1989 r. zobowiązywała państwo do ochrony praw dziecka.

Konwencja o prawach dziecka

Jest pierwszym dokumentem międzynarodowym określającym prawa i wolności osobiste dziecka. Nad przestrzeganiem konwencji czuwa **Komitet Praw Dziecka**. Państwa, które ratyfikowały konwencję, zobowiązane są do składania sprawozdań z przestrzegania praw dziecka oraz dążenia do jak najlepszego ich wdrażania u siebie.

W części I zapisano zadania państwa wobec dzieci oraz przedstawiono katalog praw, które dzieciom przysługują.

Artykuł 1 zawiera definicję dziecka. Według konwencji „dziecko” oznacza *każdą istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność.*

Niżej zapisano zasadę niedyskryminacji oraz jak najlepszego zabezpieczenia interesu dziecka przez rodziców i państwo.

Prawa i wolności zagwarantowane dzieciom przez Konwencję:

- art. 6 — prawo do życia i rozwoju;
- art. 7 — prawo do nazwiska, imienia i obywatelstwa;
- art. 8 — prawo do tożsamości;
- art. 9 — prawo do ochrony więzi rodzinnych;
- art. 10 — prawo do poruszania się w kraju i poza nim w celu łączenia się z rodziną;
- art. 12 — prawo do wyrażania poglądów w sprawach jego dotyczących;
- art. 13 — prawo do swobodnej wypowiedzi oraz otrzymywania i przekazywania informacji;
- art. 14 — swoboda myśli, sumienia i wyznania;
- art. 15 — swoboda zrzeszania się oraz wolność pokojowych zgromadzeń;
- art. 16 — prawo do prywatności, korespondencji i życia rodzinnego oraz prawo do ochrony prawnej;
- art. 17 — prawo do uzyskiwania różnych informacji oraz ochrony przed informacjami szkodliwymi;
- art. 20 — prawo dziecka pozbawionego rodziny do ochrony ze strony państwa;
- art. 21 — prawo do adopcji;
- art. 22 — prawa dziecka-uchodźcy;
- art. 23 — prawa dziecka niepełnosprawnego;
- art. 24 — prawo do ochrony zdrowia i korzystania z opieki medycznej;
- art. 25 — prawo dziecka izolowanego w instytucjach leczniczych do ochrony;
- art. 26 — prawo do korzystania z pomocy społecznej;
- art. 27 — prawo do odpowiedniego standardu życia;
- art. 28 i 29 — prawo do nauki;
- art. 30 — prawa dziecka należącego do mniejszości etnicznej, religijnej lub językowej;
- art. 31 — prawo do wypoczynku;
- art. 32 — prawo do ochrony przed wyzyskiem ekonomicznym;
- art. 40 — prawa dziecka podejrzanego, oskarżonego bądź uznanego winnym.

Inne artykuły tej części konwencji dotyczą ochrony dziecka przed:

- art. 2 — dyskryminacją;
- art. 11 — nielegalnym wywozem za granicę;
- art. 19 — wszelkimi formami przemocy, zaniedbaniem czy wykorzystywaniem seksualnym;
- art. 33 — narkomanią;
- art. 34 — nadużyciami seksualnymi;
- art. 35 — uprowadzeniem i handlem dziećmi;
- art. 36 — jakimkolwiek wyzyskiem;
- art. 37 — torturowaniem bądź okrutnym, nieludzkim czy poniżającym traktowaniem lub karaniem;
- art. 38 i 39 — aktywnym udziałem w konfliktach zbrojnych.

Część II dotyczy zadań i funkcjonowania Komitetu Praw Dziecka, część III — ratyfikacji konwencji, poprawek i możliwych zastrzeżeń.

Polska złożyła następujące zastrzeżenie do art. 7: *prawo dziecka przysposobionego do poznania rodziców naturalnych będzie podlegało ograniczeniu poprzez obowiązywanie rozwiązań prawnych umożliwiających przysposabiającym zachowanie tajemnicy pochodzenia dziecka.*

Drugie zastrzeżenie dotyczyło granicy wieku, od której dopuszczalne jest powoływanie do służby wojskowej. W Polsce wiek ten jest wyższy niż przewidziany w Konwencji.

Polska złożyła również deklaracje odnośnie art. 12–16, których realizacja w naszym kraju dokonuje się z *poszanowaniem władzy rodzicielskiej, zgodnie z polskimi zwyczajami i tradycjami dotyczącymi miejsca dziecka w rodzinie i poza nią*⁴.

Dokumenty Rady Europy zawierające katalogi praw człowieka, inne niż Konwencja Europejska

Dokumenty zawierające prawa człowieka powstawały nie tylko w Organizacji Narodów Zjednoczonych.

W tym samym czasie co Pakty ONZ, opracowano w Europie (1965 r.) **Europejską Kartę Społeczną**. Karta w zasadzie uzupełnia katalog praw zawartych w Europejskiej Konwencji. Zapewnia ona, podobnie jak Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, korzystanie z praw bez względu na *rasę, płeć, kolor skóry, religię, poglądy polityczne, pochodzenie społeczne i narodowe*. Nie zawiera jednak praw kulturalnych. Znajdują się w niej natomiast zapisy o *prawach osób niepełnosprawnych ruchowo i umysłowo do szkoleń, rehabilitacji i readaptacji zawodowej*.

Europejska Karta Społeczna, podobnie jak dokument ONZ, nie przewiduje ani skargi państw, ani skargi indywidualnej. Jediną formą kontroli przestrzegania zobowiązań państw są sprawozdania przedkładane przez nie Komitetowi Ministrów Rady Europy.

Inaczej niż w przypadku Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych państwa nie są zobowiązane do podpisania całej Karty. Wyjątkiem jest część I oraz niektóre artykuły części II.

Polska ratyfikowała Europejską Kartę Społeczną w czerwcu 1997 r. (art.1–19).

Europejska Karta Społeczna

Dokument składa się z pięciu części:

- I Zobowiązanie państw do wykorzystania wszelkich środków służących do zagwarantowania praw zapisanych w Karcie.
- II Zawiera artykuły szczegółowo opisujące prawa wymienione w części I.
- III Zobowiązanie państw do związania się co najmniej pięcioma artykułami części II.
- IV Zasady kontroli zobowiązań państw poprzez składanie sprawozdań.
- V Warunki ograniczenia lub uchylecia obowiązywania Karty.

Karta zawiera szczegółowo opracowany katalog praw socjalnych.

- Art. 1 — prawo do wyboru pracy;
- Art. 2 — prawo do sprawiedliwych warunków pracy;
- Art. 3 — prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy;
- Art. 4 — prawo do godziwego wynagrodzenia;
- Art. 5 — prawo do organizowania się;
- Art. 6 — prawo do rokowań zbiorowych;
- Art. 7 — prawo dzieci i młodocianych do ochrony;

⁴ Czyż E., *Prawa dziecka*, Zeszyt 5. HFPC, Warszawa 1998, s. 137–142.

- Art. 8 — prawo zatrudnionych kobiet do ochrony;
- Art. 9 — prawo do poradnictwa zawodowego;
- Art. 10 — prawo do szkolenia zawodowego;
- Art. 11 — prawo do ochrony zdrowia;
- Art. 12 — prawo do zabezpieczenia społecznego;
- Art. 13 — prawo do pomocy społecznej i medycznej;
- Art. 14 — prawo do korzystania z usług opieki społecznej;
- Art. 15 — prawo osób niepełnosprawnych fizycznie lub umysłowo do szkolenia zawodowego, rehabilitacji oraz readaptacji zawodowej i społecznej;
- Art. 16 — prawo rodziny do ochrony społecznej, prawnej i ekonomicznej;
- Art. 17 — prawo matek i dzieci do ochrony społecznej i ekonomicznej;
- Art. 18 — prawo do prowadzenia działalności zarobkowej na terytorium innych Układających się Stron;
- Art. 19 — prawo pracowników migrujących oraz ich rodzin do ochrony i pomocy.

W systemie Rady Europy powstają inne konwencje (poza Europejską konwencją o ochronie praw i podstawowych wolności i Europejską Kartą Społeczną), których celem jest ochrona poszczególnych praw czy osób należących do określonej grupy narażonej na dyskryminację.

Wszędzie tam, gdzie człowiek jest izolowany, może dojść do naruszeń ze strony funkcjonariuszy państwowych, np.: w szpitalach psychiatrycznych, w więzieniach, w wojsku, w komisariatach policji itd.

W celu ochrony przed takimi naruszeniami powstała **Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu** (1987 r.).

Komitet złożony z ekspertów (prawników, funkcjonariuszy więziennych, lekarzy) wizytuje szpitale psychiatryczne, areszty śledcze, wojskowe i deportacyjne, więzienia itp., po czym eksperci składają swoje sprawozdania.

Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu

Jak zapisano w preambule do tego dokumentu, powstał on w celu ochrony wolności jednostki zagwarantowanej w art. 3 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Państwa członkowskie Rady Europy uważając, że *ochrona osób pozbawionych wolności przed torturami oraz nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem może być wzmocniona środkami pozasądowymi o charakterze zapobiegawczym*, powołały **Komitet Zapobiegania Torturom (CPT)**.

Według art. 1 Konwencji ma on badać poprzez wizytacje traktowanie osób pozbawionych wolności.

W dalszej części tekst Konwencji zawiera artykuły o organizacji Komitetu, powoływaniu jego członków, niezależnych i bezstronnych ekspertów oraz o organizacji ich pracy.

Państwa zobowiązane są do:

- udzielenia pełnej informacji o miejscach, w których przebywają osoby pozbawione wolności;
- umożliwienia ekspertom nieograniczonego dostępu do tych miejsc, wraz ze swobodnym poruszaniem się po nich;
- udzielenia wszelkich informacji na temat osób tam się znajdujących;
- umożliwienia kontaktu z tymi osobami.

Efektem wizytacji ekspertów w danym państwie jest raport o stanie osób pozbawionych wolności oraz obowiązek państw do ustosunkowania się do raportu.

Spośród powstałych w Radzie Europy konwencji wymienić należy także: Konwencję ramową o ochronie mniejszości narodowych, Europejską Kartę Samorządu Terytorialnego, Europejską konwencję o wykonywaniu praw dziecka, Konwencję o ochronie osób w związku z elektronicznym przetwarzaniem danych o charakterze osobistym.

Ostatnio coraz częściej w centrum uwagi społeczeństw znajdują się problemy bioetyki. Wszelkiego rodzaju badania naukowe i eksperymenty medyczne zmuszają państwa do korekty istniejących przepisów prawnych. Problemem staje się np. prawo osób urodzonych w efekcie zastosowania metody zapłodnienia *in vitro*. Jak mają one wyegzekwować prawo do tożsamości, informacji o swoim pochodzeniu, dziedziczenia? Jak dalece może rozwinąć się transplantologia? Jakie niebezpieczeństwa kryje za sobą klonowanie? Są to pytania, na które w niedalekiej przyszłości trzeba będzie odpowiedzieć. Już teraz w ramach Rady Europy przeprowadzane są spotkania ekspertów z różnych dziedzin w celu wypracowania wspólnej polityki.

W 1997 r. uchwalono **Konwencję o ochronie praw człowieka i godności osoby ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny: o prawach człowieka i biomedycynie**. Jak zapisano w preambule, celem tego dokumentu jest ochrona *osoby ludzkiej, zarówno jako jednostki, jak i przedstawiciela gatunku ludzkiego przed niewłaściwym wykorzystaniem biologii i medycyny*.

Konwencja o ochronie praw człowieka i godności osoby ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny: o prawach człowieka i biomedycynie

W art. 1 zapisano — *Strony niniejszej konwencji chronią godność i tożsamość osoby ludzkiej i gwarantują każdej osobie, bez dyskryminacji, poszanowanie dla jej integralności oraz innych podstawowych praw i wolności wobec zastosowań biologii i medycyny*.

Konwencja zmierza do ochrony praw człowieka przed specyficznymi nadużyciami. I tak chronione są np. osoby niezdolne do wyrażenia zgody lub osoby z zaburzeniami psychicznymi (ważną rolę w różnego rodzaju eksperymentach odgrywa świadoma zgoda). Ochronie podlegają również dawcy narządów oraz genów ludzkich.

W art. 10 zapisane są: prawo do prywatności i prawo do informacji, a w art. 24 — prawo do odszkodowania za nieuzasadnioną szkodę na skutek interwencji.

W Konwencji dużo jest zakazów dla potencjalnych „naruszycieli” praw, np. zakaz dyskryminacji, zakaz osiągnięcia zysku i wykorzystywania części ciała ludzkiego do celów innych niż ten, dla którego została pobrana.

Z realizacji postanowień Konwencji państwa, które ją podpisały, składają sprawozdania.

Konwencja ta nie została ratyfikowana przez Polskę.

Dokumenty Unii Europejskiej

W Europie obok Rady Europy najważniejszą organizacją międzynarodową jest Unia Europejska. Prawa człowieka nie są jej założeniem statutowym, ale czasami znajdują odzwierciedlenie w orzeczeniach Trybunału Sprawiedliwości w Luksemburgu.

Unia Europejska jest związkiem 15 państw prowadzących wspólną politykę gospodarczą, monetarną, politykę zagraniczną i w dziedzinie bezpieczeństwa, współpracę w zakresie spraw wewnętrznych i sprawiedliwości. Poprzez swobodny przepływ osób, usług, towarów i kapitału powinna być przestrzegana przede wszystkim zasada równości wszystkich obywateli Unii. Okazuje się jednak, że dyskryminacja obywateli z innych państw unijnych jest przyczyną wielu skarg do Trybunału w Luksemburgu. Dotyczy to przede wszystkim zatrudnienia, świadczeń socjalnych i płci.

Trybunał Luksemburski wiele razy podkreślał, że nie chce wchodzić w kompetencje Trybunału Strasburskiego w zakresie praw i wolności człowieka zapisanych w Konwencji Europejskiej, zajmuje się jedynie prawami i wolnościami wynikającymi z przepisów wspólnot europejskich.

W 2000 roku w Nicei podpisano Kartę Praw Podstawowych Unii Europejskiej — dokument zawierający katalog praw i wolności człowieka oraz mechanizm jego ochrony w systemie unijnym (na razie jeszcze istnieje w formie deklaracji).

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej

Podpisana w Nicei w 2000 r.

Zawiera podstawowy katalog praw i wolności osobistych, politycznych i ekonomicznych.

Rozdział I zatytułowany „**Godność**” zawiera:

- art. 2 — prawo do życia;
- art. 3 — prawo do integralności osoby;
- art. 4 — zakaz tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania;
- art. 5 — zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej.

Rozdział II — „**Wolności**” zawiera:

- art. 6 — prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego;
- art. 7 — poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego;
- art. 8 — ochrona danych osobowych;
- art. 9 — prawo do zawarcia małżeństwa i prawo do założenia rodziny;
- art. 10 — wolność myśli, sumienia i wyznania;
- art. 11 — wolność wyrażania opinii i informacji;
- art. 12 — wolność zgromadzania się i stowarzyszania się;
- art. 13 — wolność sztuki i badań naukowych;
- art. 14 — prawo do nauki;
- art. 15 — wolność wyboru zawodu i prawo do podejmowania pracy;
- art. 16 — wolność prowadzenia działalności gospodarczej;
- art. 17 — prawo do własności;
- art. 18 — prawo do azylu;
- art. 19 — ochrona w przypadku usunięcia, wydalenia lub ekstradycji.

Rozdział III — „**Równość**” zawiera zasady i prawa:

- art. 20 — równości wobec prawa;
- art. 21 — niedyskryminacji;
- art. 22 — poszanowania różnicowania kulturalnego, religijnego i językowego;
- art. 23 — równości mężczyzn i kobiet;
- art. 24 — prawa dziecka;
- art. 25 — prawa osób starszych;
- art. 26 — integracji osób niepełnosprawnych.

Rozdział IV — „**Solidarność**” poświęcony jest prawom socjalnym i ekonomicznym:

- art. 27 — prawo pracowników do informacji i konsultacji w ramach przedsiębiorstw;
- art. 28 — prawo do działań i rokowań zbiorowych;
- art. 29 — prawo do dostępu służb pośrednictwa pracy;
- art. 30 — ochrona w przypadku nieuzasadnionego zwolnienia z pracy;
- art. 31 — należyte i odpowiednie warunki pracy;
- art. 32 — zakaz pracy dzieci i ochrona młodocianych w pracy;
- art. 33 — życie rodzinne i zawodowe;

- art. 34 — ubezpieczenie społeczne i pomoc społeczna;
- art. 35 — ochrona zdrowia;
- art. 36 — dostęp do usług świadczonych w ogólnym interesie gospodarczym;
- art. 37 — ochrona środowiska;
- art. 38 — ochrona konsumenta.

Rozdział V — „Prawa obywateli” zawiera prawa polityczne, gwarantowane jedynie obywatelom Unii:

- art. 39 — prawo do głosowania i kandydowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego;
- art. 40 — prawo do głosowania i kandydowania w wyborach lokalnych;
- art. 41 — prawo do dobrej administracji;
- art. 42 — prawo do dostępu do dokumentów;
- art. 43 — Rzecznik Praw Obywatelskich;
- art. 44 — prawo do składania petycji;
- art. 45 — wolność poruszania się i zamieszkania;
- art. 46 — opieka dyplomatyczna i konsularna.

Rozdział VI — „Wymiar sprawiedliwości” zawiera prawo do rzetelnego procesu sądowego:

- art. 47 — prawo do skutecznego środka odwoławczego i do rzetelnego procesu sądowego;
 - art. 48 — domniemanie niewinności i prawo do obrony;
 - art. 49 — zasady legalności oraz proporcjonalności czynów zagrożonych karą i kar;
 - art. 50 — zakaz ponownego sądenia lub karania w sprawach karnych dotyczących tego samego czynu.
- Rozdział VII — Postanowienia ogólne⁵.

Inne dokumenty, w których znajdują się zapisy o prawach człowieka

Wśród aktów normatywnych zawierających prawa i wolności człowieka trzeba wymienić dokumenty z innych regionów świata, które polskiego obywatela mogą dotyczyć jedynie w przypadku znalezienia się na terytorium, na którym obowiązują. Są to: **Amerykańska Konwencja Praw Człowieka** i **Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów**.

Należy też wspomnieć o umowach zawieranych między sobą przez dwa lub kilka państw. Są to najczęściej umowy regionalne, jak np. **Inicjatywa Środkowoeuropejska**. Poświęciła ona sporo uwagi problemom mniejszości narodowych i na swój użytek stworzyła **definicję „mniejszości narodowych”** — jako *grupy mniejszej liczebnie od pozostałej części ludności w danym państwie, której członkowie, będący obywatelami danego państwa, mają etniczne, religijne lub językowe cechy odróżniające je od pozostałej części ludności i kierują się wolą zachowania własnej kultury, tradycji, religii lub języka*⁶.

Do ważnych porozumień odnoszących się do praw człowieka należą również **traktaty dwustronne**, w których — obok zapisów gwarantujących prawa obywateli jednego państwa na terenie drugiego — udziela się ochrony prawom osób należących do mniejszości narodowych pochodzących z jednego lub drugiego państwa.

Przykładem dość szczegółowego zapisu o mniejszościach narodowych jest **Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy**.

⁵ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej

⁶ *Instrument Inicjatywy Środkowo-Europejskiej Ochrony praw mniejszości*, w: *Ochrona praw osób należących do mniejszości narodowych*, HFPC, Warszawa 1995, s. 100.

Zasięg międzynarodowy mają także dokumenty ogłoszone przez papieży, choć oczywiście należy je mocno odróżnić od międzynarodowych traktatów czy deklaracji. Encykliki papieskie, począwszy od słynnej encykliki Leona XIII — *Rerum Novarum*, aż po encyklikę Jana Pawła II sporo uwagi poświęcają prawom człowieka i ich ochronie.

Idea praw człowieka, oparta na godności ludzkiej, a zapisana w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, została przyjęta przez Kościół w encyklice Jana XXIII *Pacem in Terris*. Według nauki Kościoła *godność człowieka ma źródło w Bogu*.

Sobór Watykański II stwierdził, że postęp ludzkości jest niemożliwy bez rozwoju i ochrony praw człowieka. W wydanym dokumencie *Deklaracja o wolności religijnej* Kościół przyznaje człowiekowi prawo do wolności sumienia i wyrażania poglądów.

Kościół wypracował swoją koncepcję praw człowieka, opartą nie tylko na ich poszanowaniu, ale i odpowiedzialności za drugiego człowieka, czyli miłości i pomocy.

Papież Jan Paweł II w swoich encyklikach dużo miejsca poświęca prawom socjalnym, np. encyklika *Laborem Exercens* poświęcona jest pracy człowieka, problemom społecznym i własności⁷.

ZAPAMIĘTAJ!

Dokumenty powstałe w ramach systemu ONZ:

1. podstawowe prawa i wolności

- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych

2. wybrane prawa i wolności

- Międzynarodowa konwencja o eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej
- Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur i okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania

3. prawa i wolności osób należących do określonej grupy

- Konwencja o prawach dziecka
- Konwencja w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet
- Konwencja dotycząca statusu uchodźców

Dokumenty powstałe w ramach systemu Rady Europy:

1. podstawowe prawa i wolności

- Europejska konwencja praw człowieka
- Europejska Karta Społeczna

2. wybrane prawa i wolności

- Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu;
- Konwencja o ochronie praw człowieka i godności osoby ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny: konwencja o prawach człowieka i biomedycynie;
- Karta Samorządu Terytorialnego;
- Konwencja o ochronie osób w związku z elektronicznym przetwarzaniem danych o charakterze osobistym;

3. prawa i wolności osób należących do jakiejś grupy

- Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych;
- Europejska konwencja o wykonywaniu praw dziecka.

⁷ *Społeczne nauczanie Kościoła*, Znak, Kraków 1982.

2. Dokumenty prawa krajowego

Prawa i wolności człowieka są obecnie gwarantowane niemal we wszystkich systemach prawnych. Zapisuje się je bezpośrednio w konstytucji (np. w Niemczech, Hiszpanii), bądź spisuje w odrębnym dokumencie, tzw. Karcie Praw i Wolności (Kanada, Czechy, USA).

W Polsce prawa człowieka zapisane są bezpośrednio w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.

Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r.

Prawa i wolności człowieka zapisane są przede wszystkim w rozdziale II Konstytucji pt. *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*.

Konstytucja, w ślad za innymi dokumentami, zwłaszcza Powszechną Deklaracją Praw Człowieka, za podstawę praw i wolności uznaje godność człowieka.

W art. 30 zapisano, że: *przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych*.

Artykuły 31–33 wprowadzają ogólną zasadę wolności i równości.

W Konstytucji **wolność** rozumiana jest jako:

- a) zakaz ingerencji państwa w pewne sfery życia ludzkiego np. wolność słowa — art. 54;
- b) wolność czynienia tego, czego prawo nie zabrania — art. 31.2;
- c) swoboda poruszania się — art. 41 i art. 52;

Artykuły 32 i 33 gwarantują wszystkim **równość praw, równość wobec prawa** oraz **zakaz dyskryminacji**.

Następne zaś artykuły zawierają katalog praw i wolności człowieka.

Niektóre prawa i wolności zagwarantowane są jedynie dla **obywateli** polskich. W Konstytucji wyłącznie do nich odnoszą się następujące artykuły:

- art. 51.2 — ochrona informacji o obywatelach;
- art. 52.4 — zakaz wydalania z kraju i zabrania powrotu;
- art. 55 — zakaz ekstradycji;
- art. 60 — gwarancja korzystania na jednakowych zasadach z pełni praw publicznych i dostępu do służby publicznej;
- art. 61 — prawo do informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne;
- art. 62 — prawo do udziału w referendum i wyborach powszechnych;
- art. 67 — prawo do zabezpieczenia społecznego;
- art. 68 — gwarancja równego dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej;
- art. 70 — prawo do zakładania szkół różnych szczebli;
- art. 75 — zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych obywateli.

Natomiast wszędzie tam, gdzie w konstytucyjnych zapisach o prawach i wolnościach występuje słowo „każdy”, prawa i wolności te dotyczą wszystkich osób.

W Konstytucji prawa i wolności człowieka zostały podzielone na:

a) prawa i wolności osobiste:

- art. 38 — ochrona życia;
- art. 39 — wolność od eksperymentów naukowych i medycznych;
- art. 40 — wolność od tortur, okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania i karania. Zakaz stosowania kar cielesnych;
- art. 41 — prawo do nietykalności osobistej i wolności osobistej;

- art. 42 — prawo do obrony, zakaz działania prawa wstecz;
- art. 45 — prawo do sprawiedliwego procesu sądowego;
- art. 47 — prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia;
- art. 48 — prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem;
- art. 49 — wolność i ochrona tajemnicy komunikowania się;
- art. 50 — nienaruszalność mieszkania;
- art. 51 — ochrona danych osobowych;
- art. 52 — wolność poruszania się, swobodnego opuszczenia kraju;
- art. 53 — wolność sumienia i religii;
- art. 54 — wolność wyrażania poglądów.

b) prawa i wolności polityczne:

- art. 57 — wolność organizowania pokojowych zgromadzeń;
- art. 58 — wolność zrzeszania się;
- art. 59 — wolność zrzeszania się w związkach zawodowych;
- art. 63 — prawo składania petycji, wniosków i skarg w interesie publicznym.

c) prawa i wolności ekonomiczne, socjalne i kulturalne:

- art. 64 — prawo do własności oraz prawo dziedziczenia
- art. 65.5 — wolność wyboru i wykonywania zawodu;
- art. 66 — prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy;
- art. 68 — prawo do ochrony zdrowia;
- art. 70 — prawo do nauki (prawo osobiste);
- art. 72 — ochrona praw dziecka;
- art. 73 — wolność twórczości artystycznej;
- art. 76 — ochrona praw konsumentów, użytkowników i najemców.

Do praw człowieka zostały dopisane również **zadania państwa** w zakresie:

- art. 65 — zwalczania bezrobocia;
- art. 69 — pomocy osobom niepełnosprawnym;
- art. 71 — pomocy rodzinie i ochrony macierzyństwa;
- art. 72 — ochrony praw dziecka;
- art. 74 — ochrony środowiska;
- art. 75 — rozwoju budownictwa mieszkaniowego;
- art. 76 — ochrony konsumentów, użytkowników, najemców.

Ochrona praw i wolności człowieka zapisana w Konstytucji RP

Wpisanie praw i wolności człowieka do Konstytucji nie miałyby większego znaczenia bez **mechanizmów chroniących te prawa przed naruszeniem ze strony władzy**. Ochrona praw i wolności została określona przede wszystkim w art. 77–80, które dotyczą:

- art. 77 — prawa do wynagrodzenia za szkody wyrządzone przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej;
- art. 78 — prawa do zaskarżania orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji;
- art. 79 — prawa do wniesienia skargi konstytucyjnej do Trybunału Konstytucyjnego o zbadanie zgodności przepisu z Konstytucją, na podstawie którego wydano ostateczne orzeczenie;
- art. 80 — prawa wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich.

Ograniczenia praw i wolności człowieka występujące w Konstytucji RP

Już w art. 8.2 zapisano, że Konstytucję stosuje się bezpośrednio, chyba że stanowi ona inaczej. I tak stanowi m.in. art. 81, wg którego *niektórych praw można dochodzić jedynie w granicach ustaw*. Zapisów poświęconych ograniczaniu praw człowieka jest w Konstytucji wiele:

- w ust. 3 art.31 — *ograniczenia muszą być zapisane w ustawie i mogą zaistnieć wtedy, gdy konieczne są w demokratycznym społeczeństwie dla jego bezpieczeństwa, porządku publicznego, ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, wolności i praw innych osób*.
- z powodu obywatelstwa — wszędzie tam, gdzie w Konstytucji użyto słowa „obywatel” dane prawo tylko jemu przysługuje;
- ograniczenia praw politycznych dotyczą też osób ubezwłasnowolnionych i pozbawionych praw publicznych albo wyborczych prawomocnym orzeczeniem sądowym;
- z powodu wieku — dotyczy to przede wszystkim biernego prawa wyborczego — można zostać posłem w wieku 21 lat, senatorem — 30 lat, prezydentem — 35 lat;
- z powodu wprowadzenia stanu wojennego, wyjątkowego oraz w czasie klęski żywiołowej;
- treść niektórych artykułów może stać się przyczyną ograniczeń — np. art. 13 mówi m.in., że zakazane jest istnienie organizacji, które przewidują utajnienie struktur lub członkostwa.

Ustawodawca konstytucyjny nie ustrzegł się jednak błędów legislacyjnych i w rozdziale o prawach i wolnościach człowieka wpisał nie mający nic wspólnego z nimi art. 43, który mówi, że *zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości nie podlegają przedawnieniu*⁸.

W prawie krajowym nie tylko Konstytucja zawiera zapisy o prawach i wolnościach człowieka. Istnieją odrębne dokumenty dotyczące różnych praw, np. ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania czy ustawa o ochronie danych osobowych.

Ponadto prawa, a także ich ochrona, zapisane są w kodeksach: cywilnym, rodzinnym i opiekuńczym, karnym lub postępowania administracyjnego. Obok praw materialnych w ustawach zapisane są prawa osoby należącej do jakiejś mniejszości: prawa dziecka, pacjenta, pracownika, więźnia. Liczba ustaw, w których można znaleźć np. prawa pacjenta jest dość pokaźna. Są to ustawy m.in.:

- o zawodzie lekarza;
- o ochronie zdrowia psychicznego;
- o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi;
- o przeciwdziałaniu narkomanii;
- o zwalczaniu chorób zakaźnych;
- o zwalczaniu chorób wenerycznych;
- o zwalczaniu gruźlicy.

Nie wymieniono wszystkich ustaw, a należałoby dodać jeszcze rozporządzenia wykonawcze.

Jak wynika z powyższych informacji, wiele jest dokumentów, w których zapisane są prawa człowieka. Jednakże nawet najlepsze katalogi bez gwarancji ochronnych i możliwości egzekwowania praw na niewiele się zdadzą. Ważną sprawą jest znajomość zarówno praw, jak i możliwości ich dochodzenia.

⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

OCHRONA PRAW CZŁOWIEKA

1. Ochrona praw człowieka w systemie krajowym

Co może uczynić człowiek, gdy jego prawa lub wolności zostały naruszone?

Istnieją różne możliwości działania. Ogólnie można je podzielić na procedury sądowe i działania pozasądowe.

Wszystko zależy od charakteru naruszenia praw i wolności człowieka. Jeżeli jest to tylko niekompetencja funkcjonariusza, można złożyć skargę na jego działanie do organu nadrzędnego.

Jeżeli jest to sprawa poważniejsza, np. pobicie lub znieważenie słowne, składa się doniesienie o przestępstwie na policję lub do prokuratury.

Zadaniem **policji** jest, zgodnie z ustawą, służenie społeczeństwu, ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego.

Prokuratura jest powołana do strzeżenia praworządności i czuwania nad ściganiem przestępstw.

Postępowanie przygotowawcze prowadzone przez powyższe organy może zakończyć się umorzeniem lub skierowaniem sprawy do sądu.

1.1. Procedury sądowe

a) pozew do sądu

Sądy są niezależnymi organami państwowymi rozstrzygającymi spory między różnymi podmiotami w różnych dziedzinach życia.

Każdy człowiek ma zagwarantowane prawo do rzetelnego procesu sądowego.

Aby jednak prawo to mogło rzeczywiście funkcjonować, obowiązkiem państwa jest stworzenie systemu sądowego. W Polsce funkcjonują sądy powszechne oraz Sąd Najwyższy, Naczelny Sąd Administracyjny, a także Trybunał Konstytucyjny i Trybunał Stanu.

Wyżej wymienione sądy i trybunały działają na podstawie Konstytucji i ustaw.

Struktura sądów powszechnych oraz zakres ich kompetencji zapisany jest w **rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości — Regulaminie wewnętrznego urzędowania sądów powszechnych**. Sądy powszechne dzielą się na:

- **sądy rejonowe**, które są sądami pierwszej instancji i dzielą się na wydziały (art. 16.1):
 - 1) wydział cywilny — do spraw z zakresu prawa cywilnego,
 - 2) wydział karny — do spraw z zakresu prawa karnego,
 - 3) wydział rodzinny i nieletnich (sąd rodzinny) — do spraw z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego,
 - 4) wydział pracy (sąd pracy) — do spraw z zakresu prawa pracy,
 - 5) wydział gospodarczy — do spraw z zakresu prawa gospodarczego i cywilnego powierzonych sądom gospodarczym oraz do prowadzenia rejestrów powierzonych sądom rejonowym,
 - 6) wydział ksiąg wieczystych.
- **sądy okręgowe**, które są sądami odwoławczymi od orzeczeń sądów rejonowych. Są także sądami pierwszej instancji dla niektórych spraw (sprawy rozwodowe, sprawy, w których wartość przedmiotu sporu przekracza 15 000 zł, sprawy o zbrodnie, ochrona praw autorskich). Sądy okręgowe dzielą się na (art. 14.1):
 - 1) wydział cywilny — do spraw z zakresu prawa cywilnego oraz do rozpatrywania w drugiej instancji spraw należących do właściwych sądów rodzinnych,

- 2) wydział karny — do spraw z zakresu prawa karnego,
- 3) wydział penitencjarny i nadzoru nad wykonywaniem orzeczeń karnych — do spraw penitencjarnych i nadzoru nad sądowym postępowaniem wykonawczym w sprawach karnych,
- 4) wydział pracy — do spraw z zakresu prawa pracy,
- 5) wydział ubezpieczeń społecznych — do spraw z zakresu ubezpieczeń społecznych,
- 6) wydział gospodarczy — do spraw z zakresu prawa gospodarczego i cywilnego, powierzonych sądom gospodarczym.

W Sądzie Okręgowym w Warszawie utworzono **Sąd Antymonopolowy** do rozpatrywania odwołań od decyzji Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Stoi on na straży zapewnienia rozwoju konkurencji, stanowi ochronę przedsiębiorców i konsumentów.

- **sądy apelacyjne** są sądami odwoławczymi dla sądów okręgowych. Dzielą się one na (art. 13.1):
 - 1) wydział cywilny — do spraw z zakresu prawa cywilnego, gospodarczego oraz rodzinnego i opiekuńczego,
 - 2) wydział karny — do spraw z zakresu prawa karnego,
 - 3) wydział pracy i ubezpieczeń społecznych — do spraw z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych.

Po wyroku wydanym przez sąd drugiej instancji (okręgowy lub apelacyjny) stronie procesu przysługuje na ogół możliwość złożenia kasacji do Sądu Najwyższego.

Sąd Najwyższy działa na podstawie art. 183 Konstytucji RP oraz Ustawy o Sądzie Najwyższym. Jest naczelnym organem sądowym w kraju i sprawuje nadzór nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych w zakresie orzekania.

Sąd Najwyższy dzieli się na :

- **Izbę Administracyjną, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych** — nadzoruje orzeczenia z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, skargi na decyzje administracyjne;
- **Izbę Cywilną** — nadzoruje orzeczenia w sprawach cywilnych i gospodarczych;
- **Izbę Karną** — nadzoruje orzecznictwo w sprawach karnych;
- **Izbę Wojskową** — nadzoruje orzecznictwo w sprawach wojskowych.

W 1999 r. Sąd Najwyższy rozpatrzył kasację w sprawie o zarejestrowanie Związku Ludności Narodowości Śląskiej. W 1988 r. przed Sądem Wojewódzkim w Katowicach toczyła się sprawa o zarejestrowanie powyższego Związku. Został on zarejestrowany mimo sprzeciwu wojewody katowickiego, gdyż wniosek spełniał wszystkie warunki formalne. Sprzeciw wojewody budziła nazwa, sugerująca, że istnieje odrębny naród śląski. Sąd Apelacyjny przychylił się do stanowiska wojewody i zmienił wyrok sądu I instancji. Komitet Założycielski złożył kasację do Sądu Najwyższego, a ten uznał, że *Ślązacy są jedynie mniejszością etniczną i naród śląski jako taki nigdy nie istniał. Rejestracja zaś takiego stowarzyszenia uniemożliwiałaby komukolwiek wstępowanie do niego.*

Sprawa trafiła do Trybunału w Strasburgu pod zarzutem naruszenia przez Polskę art. 11 Konwencji Europejskiej.

Trybunał nie dopatrywał się jednak naruszenia wolności zrzeszania się (art. 11 Konwencji).

b) skarga na decyzję administracyjną

Postępowanie administracyjne to postępowanie przed organami administracji, których ostateczne decyzje poddane są kontroli sądownictwa administracyjnego. Człowiek w urzędzie załatwia wiele różnych spraw (rejestracja samochodu, meldunki, zgoda na budowę domu itd.). Jednostka posiada pewne mechanizmy ochrony swoich praw zapisane w Kodeksie postępowania administracyjnego. Urząd jest bezwzględnie zobowiązany do przestrzegania terminów i do-

starczenia niezbędnych informacji. W razie niewywiązania się urzędu z zadania, obywatelowi przysługuje prawo zaskarżenia go do organu nadrzędnego.

Człowiek może domagać się wydania w swojej sprawie decyzji administracyjnej. Organ ma na to 30 dni. Jeżeli sprawa jest skomplikowana, może przedłużyć termin zajęcia stanowiska o następne 30 dni, informując o tym stronę. Od decyzji urzędu służy jednostce odwołanie do organu nadrzędnego. Dokonuje się tego za pośrednictwem organu pierwszej instancji w ciągu 14 dni od doręczenia decyzji. Organ nadrzędny ma 30-dniowy termin na rozpatrzenie odwołania, a po tym terminie strona może wnieść skargę do **Naczelnego Sądu Administracyjnego** w ciągu 30 dni. Jeżeli organy administracji nie zajmą stanowiska w sprawie w określonych terminach, stronie przysługuje skarga do Naczelnego Sądu Administracyjnego na beczynność administracji.

Naczelny Sąd Administracyjny działa na podstawie art. 184 Konstytucji RP oraz ustawy o Naczelnym Sądzie Administracyjnym. Orzeka w sprawach skarg na:

- decyzję administracyjną;
- beczynność administracji;
- postanowienia administracji, na które służy zażalenie;
- uchwały organów gmin stanowiących przepisy gminne;
- uchwały terenowych organów administracji rządowej stanowiących przepisy prawa miejscowego;
- uchwały innych związków;
- akty nadzoru nad działalnością organów samorządu terytorialnego.

Jeżeli jednostka nie jest zadowolona z ostatecznego orzeczenia sądowego może:

- jeżeli przepis, na podstawie którego zostało wydane orzeczenie, nie jest zgodny z Konstytucją RP, złożyć skargę konstytucyjną;
- starać się zainteresować sprawą inny organ, np. Rzecznika Praw Obywatelskich, w celu złożenia rewizji nadzwyczajnej do Sądu Najwyższego;
- złożyć skargę do któregoś z międzynarodowych organów ochrony praw człowieka, jeżeli sprawa dotyczy naruszenia któregoś z praw czy wolności człowieka.

Naczelny Sąd Administracyjny w 1998 r. rozpatrywał głośną i kontrowersyjną sprawę związaną z tzw. akcją „małolat”. Skargę wniósł Rzecznik Praw Obywatelskich na ograniczenia wprowadzone przez wojewodę warszawskiego W. Gieleckiego, dotyczące przebywania dzieci bez opieki dorosłych poza miejscem zamieszkania w godz. 23.00–5.00. Rzecznik uznał to za ograniczenie praw i wolności dzieci i zaskarżył niewłaściwy sposób wprowadzenia tego ograniczenia — przez urzędnika państwowego, a nie w drodze ustawy (organy władzy państwowej działają na podstawie i w granicach prawa — art. 7 Konstytucji RP). Naczelny Sąd Administracyjny orzekł, że wojewoda warszawski nie posiadał kompetencji do ograniczania praw i wolności człowieka.

c) skarga konstytucyjna

Wyżej wymienione sądy służą rozwiązywaniu sporów między różnymi podmiotami. Istnieje jednak organ sądowy, którego głównym zadaniem jest kontrola zgodności aktów normatywnych z Konstytucją czy umowami międzynarodowymi lub ustawami. Jest nim Trybunał Konstytucyjny. Zajmuje się on również badaniem zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych.

Do procedur sądowych zalicza się także skargę konstytucyjną ustanowioną przez art. 79 Konstytucji RP. Jest to dodatkowy środek ochrony praw i wolności człowieka. Przysługuje każdemu człowiekowi (również cudzoziemcowi z wyłączeniem prawa do azylu i przyznania statusu uchodźcy), jeżeli uważa on, że ostateczny wyrok lub decyzja administracyjna wydane

zostały na podstawie przepisu niezgodnego z Konstytucją. Skarga konstytucyjna jest więc skargą na przepis, a nie na orzeczenia sądowe.

Aby Trybunał Konstytucyjny przyjął skargę konstytucyjną, muszą być spełnione odpowiednie warunki.

Po pierwsze, skargę może wnieść jedynie osoba, której dotyczy ostateczne orzeczenie lub decyzja administracyjna, wydana na podstawie przepisu naruszającego konstytucyjne prawa lub wolności.

W piśmie zawierającym skargę należy podać dane osoby skarżącej — imię i nazwisko, adres oraz dane adwokata sporządzającego skargę.

Po drugie, należy powołać się na akt prawny, na podstawie którego zostało wydane orzeczenie lub decyzja administracyjna, będące przedmiotem skargi.

Po trzecie, skarga może być wniesiona tylko po wyczerpaniu wszystkich dostępnych środków odwoławczych (w sprawach cywilnych również kasacji).

Po czwarte, skargę należy wnieść w ciągu trzech miesięcy od otrzymania ostatecznego orzeczenia lub decyzji administracyjnej.

Po piąte, skarga musi być napisana przez adwokata lub radcę prawnego (samodzielnie mogą skargę sporządzić sędziowie, prokuratorzy, notariusze, profesorowie prawa lub doktorzy habilitowani).

Po szóste, dokument trzeba sporządzić w pięciu egzemplarzach i opłacić poprzez naklejenie znaczków skarbowych.

Pierwsza wygrana przez obywatela polskiego skarga konstytucyjna dotyczyła równości praw. Niekonstytucyjne okazało się rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej w sprawie spłaty kosztów za naukę w wyższej szkole wojskowej. Skarżący, oficer Wojska Polskiego, z powodu przekonań religijnych chciał opuścić wojsko. Na przeszkodzie faktycznie stało powyższe rozporządzenie, które zobowiązywało go do natychmiastowej spłaty. Skarżący nie uzyskał zgody ministra na uiszczenie kwoty w ratach. Natomiast w sytuacji, gdy osoba jest zwolniona z wojska dyscyplinarnie, może spłacić swoje zobowiązania po odejściu ze służby. Trybunał Konstytucyjny orzekł, że zaskarżone rozporządzenie ministra naruszało konstytucyjną zasadę równości.

1.2. Działania pozasądowe

Poza procedurami sądowymi istnieją procedury pozasądowe, służące ochronie praw jednostki.

a) prace legislacyjne

Pracą nad dalszym rozwojem praw i wolności oraz jeszcze lepszą ich ochroną zajmują się komisje praw człowieka w Sejmie i w Senacie. W Sejmie działa Komisja Sprawiedliwości i Praw Człowieka, natomiast w Senacie — Komisja Praw Człowieka i Praworządności. W zakresie praw człowieka komisje te zajmują się zbieraniem i przygotowywaniem materiałów tematycznych oraz wyrażaniem swojej opinii.

b) odpowiedzialność zawodowa

Pewną rolę w zapewnianiu ochrony praw człowieka może odgrywać odpowiedzialność zawodowa ewentualnych naruszcycieli praw człowieka.

Na niesumiennej urzędników można wnieść skargę do organu nadrzędnego.

Można też złożyć skargę do sądów dyscyplinarnych mieszczących się przy samorządach zawodowych.

W Izbach Lekarskich na przykład działają sądy lekarskie, zajmujące się kontrolą przestrzegania przez lekarzy etyki zawodowej oraz praw pacjentów.

Odpowiedzialności zawodowej podlegają także adwokaci. Ma to szczególne znaczenie przy instytucji obrony z urzędu.

c) organy powołane do zajmowania się prawami człowieka

Organem ustanowionym do ochrony praw jest przede wszystkim **Rzecznik Praw Obywatelskich**. Stoi on na straży praw i wolności obywateli, określonych w Konstytucji RP i innych przepisach prawa — w tym także dokumentach międzynarodowych.

Rzecznik nie rozwiązuje władczo żadnych spraw, może je jedynie zbadać i skierować do odpowiednich organów (sądu, prokuratury, organu administracji). Odpowiada na każdy list, wskazując, co z daną sprawą można zrobić i do kogo zwrócić się o pomoc. W przypadkach rażących naruszeń praw człowieka Rzecznik podejmuje się interwencji. Z własnej inicjatywy wizytuje też szpitale psychiatryczne, więzienia, domy dziecka, areszty deportacyjne, koszary wojskowe.

Do ochrony praw dziecka powołano **Rzecznika Praw Dziecka**. Art. 3 Ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka określa zakres jego działań, mających na celu zapewnienie dziecku pełnego i harmonijnego rozwoju, z poszanowaniem jego godności i podmiotowości.

W pkt. 2 zapisano — *Rzecznik działa w celu ochrony praw dziecka, w szczególności:*

- 1) *prawa do życia i ochrony zdrowia,*
- 2) *prawa do wychowania w rodzinie,*
- 3) *prawa do godziwych warunków socjalnych,*
- 4) *prawa do nauki.*

Rzecznik podejmuje również działania zmierzające do ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem, demoralizacją, zaniedbaniem oraz innym złym traktowaniem.

Realizując powyższe działania, Rzecznik może *zwrócić się do organów władzy publicznej, organizacji lub instytucji o złożenie wyjaśnień i udzielenie niezbędnych informacji oraz o podjęcie na rzecz dziecka działań z zakresu ich kompetencji*⁹.

Poza Rzecznikiem Praw Obywatelskich i Rzecznikiem Praw Dziecka w Polsce działają jeszcze inne instytucje rzeczników. Nie są to jednak organy obsadzone przez Sejm, a ich możliwości działania są ograniczone i skoncentrowane na pomocy prawnej i informacyjnej.

Rzeczników praktycznie ustanawia się wszędzie tam, gdzie istnieje realne zagrożenie dla praw i wolności człowieka.

W szpitalach powoływani są **rzecznicy praw pacjentów**. Informują oni zainteresowanych pacjentów o ich prawach, pomagają w kontaktach z lekarzem, wyjaśniają wątpliwości, a w doraźnych przypadkach naruszenia praw pomagają w kierowaniu spraw do Izb Lekarskich lub sądu.

Opracowany został projekt Karty Praw Pacjenta oraz procedury dochodzenia przez niego swoich praw.

W 2000 roku w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych powstało **Biuro Rzecznika Praw Ofiary**. Podstawowym dokumentem określającym zakres jego działań jest Karta Praw Ofiary. Praca rzecznika polega na zbieraniu informacji o ofiarach i udzielaniu porady prawnej poszkodowanym, a w wyjątkowych sytuacjach na szukaniu dla nich pomocy materialnej.

Jednostki wojskowe powołują **rzeczników praw żołnierzy**. Są nimi osoby godne zaufania, które pośredniczą w sprawach spornych oraz udzielają informacji dotyczących ich praw.

⁹ Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz.U. z 2000 r. Nr 6, poz. 69).

Do niedawna w szkołach oraz przy kuratoriach oświaty funkcjonowali **rzecznicy praw ucznia**, którzy pomagali w rozwiązywaniu problemów i konfliktów między uczniami i nauczycielami lub dyrektorem szkoły.

Warto także wspomnieć o rzecznikach ubezpieczonych oraz nowo powołanych w wielu powiatach rzecznikach praw konsumenta.

Obok instytucji rzeczników w strukturze administracji państwowej znajduje się wiele urzędów, których celem jest m.in. obrona praw jednostki.

Każdy ma prawo do ochrony własnych danych osobowych. W celu zabezpieczenia tej ochrony powołano urząd **Głównego Inspektora Ochrony Danych Osobowych**. Do jego zadań należy:

- 1) kontrola zgodności przetwarzania danych z przepisami o ochronie danych osobowych;
- 2) wydawanie decyzji administracyjnych i rozpatrywanie skarg w sprawach wykonywania przepisów o ochronie danych osobowych;
- 3) prowadzenie rejestru zbiorów danych oraz udzielanie informacji o zarejestrowanych zbiorach;
- 4) opiniowanie projektów ustaw i rozporządzeń dotyczących ochrony danych osobowych;
- 5) inicjowanie i podejmowanie przedsięwzięć w zakresie ochrony danych osobowych;
- 6) uczestniczenie w pracach międzynarodowych organizacji i instytucji zajmujących się problematyką ochrony danych osobowych.

Pełnomocnik Rządu do spraw Rodziny — zajmuje się inicjowaniem i koordynowaniem działań na rzecz kształtowania i realizacji polityki państwa wobec rodziny w celu zapewnienia jej godnego realizowania zadań oraz poprawy warunków życia dzieci i młodzieży (art. 2 rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Rządu do spraw Rodziny).

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów — przeciwdziała praktykom monopolistycznym, podejmuje działania wynikające z przepisów o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji, zajmuje się ochroną praw konsumentów oraz bada kształtowanie się cen w warunkach ograniczenia konkurencji (np. nieuzasadnione podwyżki cen na benzynę).

Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji — stoi na straży wolności słowa w radiu i telewizji, samodzielności nadawców i interesów odbiorców oraz zapewnia otwarty i pluralistyczny charakter radiofonii i telewizji (art. 6 — ustawy o radiofonii i telewizji).

Najwyższa Izba Kontroli — przeprowadza kontrole przede wszystkim działalności organów administracji rządowej, samorządów terytorialnych lub Narodowego Banku Polskiego. Przedstawiane raporty mogą informować opinię publiczną o ewentualnych zagrożeniach dla praw i wolności człowieka.

e) rola organizacji pozarządowych

Korzystając z wolności zrzeszania się, ludzie tworzą różnego rodzaju organizacje, mające różnorodne cele. Posiadają one różną formę: począwszy od związków zawodowych powstałych w celu ochrony praw pracowniczych, poprzez partie polityczne założone dla osiągnięcia władzy, skończywszy na stowarzyszeniach utworzonych w celu realizacji potrzeb ich członków, rozwiązania jakiegoś problemu, wymiany informacji, wzajemnej pomocy.

Te ostatnie przybierają nazwę komitetów, kół, towarzystw, związków itp. Funkcjonują stowarzyszenia charytatywne, gospodarcze, kulturalne, naukowe i inne.

Powstały też organizacje, których celem jest działanie w sferze praw człowieka. Przykładem może być Helsińska Fundacja Praw Człowieka.

Działają też takie, które zajmują się jedynie prawami osób należących do jakiejś grupy (Komitet Ochrony Praw Dziecka, Centrum Praw Kobiet) lub konkretnym prawem.

Fundacja im. Stefana Batorego

Obok finansowania innych organizacji pozarządowych (popieranie wszechstronnego rozwoju społeczeństwa polskiego, praca na rzecz rozwoju demokracji), Fundacja prowadzi również programy z dziedziny praw człowieka. Najnowszy program podjął temat walki z korupcją i jej negatywnymi skutkami.

Sekcja polska Amnesty International — Amnesty International działa w 89 krajach. Głównym jej zadaniem jest niesienie pomocy więźniom politycznym i więźniom sumienia oraz ich rodzinom. W celu zapewnienia bezstronności, grupa narodowa zajmuje się przypadkami naruszeń praw człowieka w innych krajach. AI organizuje prelekcje, koncerty, akcje protestacyjne na rzecz więźniów sumienia, osób torturowanych, zaginionych oraz przetrzymywanych w więzieniach bez rzetelnego procesu sądowego.

Polska Akcja Humanitarna — powstała w 1994 r. w celu pomocy ofiarom wojen i kataklizmów w Polsce i poza jej granicami. Udziela pomocy humanitarnej w krajach byłej Jugosławii, w Czeczenii, Kazachstanie i na Litwie. Prowadzi edukację na temat akcji humanitarnych, tolerancji, uchodźców; zorganizowała Centrum Pomocy Uchodźcom.

Helsińska Fundacja Praw Człowieka — nastawiona jest na badanie zjawisk ważnych dla przestrzegania praw człowieka. Podejmuje inicjatywy edukacyjne — Szkoła Praw Człowieka, Międzynarodowe Letnie i Zimowe Szkoły Praw Człowieka, Szkoła Umiejętności Skutecznego Działania w Interesie Publicznym — oraz takie badania, jak: monitoring szpitali psychiatrycznych, więzień, warunków pracy sądów, policji itp. Propaguje prawa człowieka poprzez filmy telewizyjne i liczne wydawnictwa. Prowadzi procesy sądowe zmierzające do uzyskania precedensowych orzeczeń.

Centrum Praw Kobiet — to organizacja, której celem jest działanie na rzecz równego statusu kobiet i mężczyzn. Prowadzi poradnictwo dla kobiet, pomoc prawną i psychologiczną. Promuje prawa kobiet przez edukację i monitoring.

Komitet Ochrony Praw Dziecka — powstał w 1981 r., działa na rzecz i w interesie dzieci. Posiada obecnie kilkadziesiąt oddziałów, które prowadzą edukację o prawach dziecka, mediacje, działalność interwencyjną w obronie dziecka, poradnictwo psychologiczne, pedagogiczne i prawne. Organizują zajęcia dla dzieci, obozy letnie, pomoc materialną.

Fundacja „La Strada” — jej celem statutowym jest przeciwdziałanie międzynarodowemu handlowi kobietami, podstępemu zmuszeniu kobiet do uprawiania nierządu oraz eksploatacji prostytutki i seks-biznesu. Prowadzi akcje edukacyjne wśród młodych ludzi, wszechstronną pomoc ofiarom handlu kobietami, łącznie z pomocą prawną i wsparciem w procesach sądowych.

f) media

Media (mass media) są środkami masowego przekazu rozpowszechniającymi informacje różnymi środkami (prasa, radio, telewizja, fonogramy — kasety i płyty, filmy).

Media nazywane są czwartą władzą, ponieważ ich siła polega na kształtowaniu opinii odbiorców. Mogą manipulować informacjami, które posiadają i dostarczać wybiórczo odpowiednio interpretowane wiadomości.

Niezmiernie ważną sprawą jest więc, aby media były wolne od jakiegokolwiek nacisku politycznego.

Wolne media odgrywają bardzo istotną rolę w promocji praw i wolności człowieka oraz w nagłaśnianiu ich naruszenia.

Dziennikarze często stają przed sądami za naruszenie dóbr osobistych osób publicznych bądź prawa chroniącego różnego rodzaju informacje poufne. Orzecznictwo Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu ukazuje, jak wielką wagę Rada Europy przywiązuje do wolności słowa i roli wolnych mediów.

Trybunał Strasburski w swoim orzecznictwie niejednokrotnie wypowiadał się w sprawie wolności słowa i roli mediów w demokratycznym społeczeństwie. Jego zdaniem *nie można ograniczyć wolności słowa do poglądów, które są odbierane przychylnie albo postrzegane jako nieszkodliwe lub obojętne, lecz wolność ta odnosi się w równym stopniu do takich, które obrażają, oburzają lub wprowadzają niepokój w państwie lub w jakiejś grupie społecznej*¹⁰.

Kontrowersyjną sprawą, rozpatrywaną przez, jeszcze wówczas istniejącą, Komisję Praw Człowieka, była sprawa związana z umieszczeniem w magazynie „Wprost”, na okładce jednego z numerów wizerunku Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem w maskach gazowych. Komisja uznała, że celem dziennikarzy nie była obraza czy profanacja świętego obrazu ani uczuć religijnych, lecz zwrócenie uwagi opinii publicznej za pomocą tego przekazu na katastrofalną sytuację środowiska naturalnego.

Trybunał wielokrotnie podkreślał rolę prasy w przekazywaniu różnych informacji. Prasa nazywana „public watchdog” jest publicznym obserwatorem problemów politycznych oraz innych spraw budzących powszechne zainteresowanie.

*W systemie demokratycznym działania i zaniedbania rządu i polityków muszą być przedmiotem skrupulatnej kontroli, nie tylko ciał ustawodawczych i sądów, ale także prasy i opinii publicznej*¹¹.

Nie oznacza to jednak, że funkcjonariusze nie podlegają ochronie. W sprawie „Janowski przeciwko Polsce” Trybunał stwierdził, że w celu prawidłowego wykonywania swoich obowiązków funkcjonariusze porządku publicznego muszą być także chronieni przez państwo. Sprawa dotyczyła obrazy pracowników Straży Miejskiej przez dziennikarza, który skrytykował ich zachowanie na targowisku, używając w stosunku do nich słów „głupki” i „ćwoki”.

2. Ochrona praw człowieka w systemie międzynarodowym

Po wyczerpaniu krajowych środków ochrony praw człowieka, jednostka może zwrócić się do organów międzynarodowych. Polska ratyfikowała wiele konwencji dotyczących ochrony praw człowieka oraz poddała się różnym procedurom kontrolnym.

2.1. Ochrona praw człowieka w systemie Organizacji Narodów Zjednoczonych

Powołana w 1945 r. do życia Organizacja Narodów Zjednoczonych działa przez liczne organy i agendy.

1. Organizacja

Zgromadzenie Ogólne — reprezentacja wszystkich państw należących do ONZ.

Nie jest ciałem ustawodawczym, ale prowadzi dyskusje i konsultacje, głosuje nad dokumentami oraz gromadzi je.

Dla ochrony praw człowieka ogromne znaczenie mają **komitety**, powołane do ochrony konwencji ONZ poświęconych tym prawom.

¹⁰ Nowicki M. A., *Europejska Konwencja Praw Człowieka. Wybór orzeczeń*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 1999, s. 405–464.

¹¹ Tamże.

Konwencja	Komitet	Ochrona praw
Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych	Komitet Praw Człowieka	<ul style="list-style-type: none"> • Sprawozdanie okresowe • Skarga państwa na państwo • Skarga indywidualna
Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych	Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych	<ul style="list-style-type: none"> • Sprawozdania okresowe
Międzynarodowa konwencja o eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej	Komitet do spraw Eliminacji Dyskryminacji Rasowej	<ul style="list-style-type: none"> • Sprawozdanie okresowe • Skarga państwa na państwo • Skarga indywidualna
Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur i okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania	Komitet Przeciwko Torturom	<ul style="list-style-type: none"> • Sprawozdania okresowe • Skarga państwa na państwo • Skarga indywidualna • Przeprowadzanie na miejscu dochodzenia w sprawie naruszeń
Konwencja w sprawie wszelkich form dyskryminacji kobiet	Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet	<ul style="list-style-type: none"> • Sprawozdania okresowe • Skarga indywidualna
Konwencja o prawach dziecka	Komitet Praw Dziecka	<ul style="list-style-type: none"> • Sprawozdania okresowe

Patrz: *Encyklopedia. Prawo nie tylko dla prawników*, Wyd. Park, Bielsko-Biała, 2000, s. 316.

Rada Bezpieczeństwa — powstała w celu zapewnienia i utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Pomaga w pokojowym załatwieniu sporów między stronami (rokowania, pośrednictwo, pojednanie, arbitraż).

Rada Gospodarcza i Społeczna — składa się z 54 członków. Zajmuje się badaniem zagadnień gospodarczych, kulturalnych, dotyczących zdrowia, wychowania. Udziela zaleceń w celu zapewnienia poszanowania i przestrzegania praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich. W Radzie przygotowywane są projekty konwencji rozpatrywane przez Zgromadzenie Ogólne.

Rada powołała **Komisję Praw Człowieka**, której zadaniem jest przede wszystkim ochrona praw człowieka poprzez realizację uprawnień śledczo-kontrolnych.

Wraz z **Podkomisją ONZ ds. Promocji i Ochrony Praw Człowieka** rozpatruje zawiadomienia o naruszeniach praw człowieka. Przyjęte przez Radę rezolucje 1235 i 1503 upoważniają Podkomisję do powoływania **grup roboczych** w celu analizy wszystkich zawiadomień. Wyniki rozpatruje Komisja, która decyduje o dalszym toku sprawy.

W celu badania naruszeń konkretnych praw powołuje się **specjalnych sprawozdawców**, natomiast do zbadania informacji o naruszeniach praw człowieka w danym kraju powoływani są **eksperci**.

W ramach Rady powstała również **Komisja do spraw Statusu Kobiet** w celu promocji ich praw i zbierania informacji o rażących naruszeniach tych praw. Przyjmuje ona i bada sprawy, a raport przedstawia Radzie.

Sekretariat — przygotowuje sesje organów i agend NZ zajmujących się prawami człowieka, wykonuje decyzje i polecenia tych ciał, przygotowuje publikacje dotyczące praw człowieka i podstawowych wolności¹².

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości — jest organem sądowym Narodów Zjednoczonych. Rozpatruje wzajemne skargi państw z powodu naruszeń suwerenności, niewywiązywania się z umów międzynarodowych oraz z powodu łamania praw człowieka.

Międzynarodowy Trybunał Karny — powołany został do sądenia osób, które dopuściły się zbrodni przeciwko ludzkości, ludobójstwa, zbrodni wojennych (jeszcze nie funkcjonuje).

Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii w Hadze — powołany w 1993 r. na podstawie rozdziału VII Karty NZ w celu *karania osób odpowiedzialnych za poważne naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego na terytorium byłej Jugosławii od 1991 roku* (przestępstwa ścigane przez Trybunał to m.in.: umyślne zabójstwo, tortury, eksperymenty biologiczne itd., zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, czystki etniczne).

Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy w Arushy (Afryka) — powołany w 1994 r. w podobnym celu, co powyższy, dla karania zbrodni dokonywanych w Rwandzie podczas wojny domowej między Tutsi i Hutu.

Oba Trybunały powołane *ad hoc* (tylko do danej sprawy) nie orzekają kar śmierci.

Biuro Wysokiego Komisarza NZ do spraw Praw Człowieka — działa w zakresie przygotowywania analiz, raportów, zbierania informacji na temat łamania praw człowieka w różnych częściach świata. Przeprowadza także akcje pomocy ludziom, których prawa i wolności są łamane (np. w Rwandzie, w b. Jugosławii).

Urząd Wysokiego Komisarza do spraw Uchodźców — powołany w celu pomocy osobom, które zmuszone zostały do opuszczenia swojego kraju z powodu prześladowania (ze względu na poglądy polityczne, wyznanie, kolor skóry, narodowość itd.). Urząd ten zajmuje się pomocą prawną, opieką, ochroną uchodźców przed dalszymi naruszeniami.

2. Agendy wyspecjalizowane lub współpracujące z ONZ

Międzynarodowa Organizacja Pracy (MOP) — cele tej organizacji zostały przedstawione w Deklaracji Filadelfijskiej, która głosi, że praca nie jest towarem, warunkiem trwałego postępu jest wolność słowa i zrzeszania się oraz, że ubóstwo stanowi zagrożenie dla dobrobytu. MOP zajmuje się poprawą warunków pracy oraz zatrudnienia, kwestią wolności związkowej, a także zwalczaniem dyskryminacji w życiu społecznym i gospodarczym.

Fundusz Narodów Zjednoczonych Pomocy Dzieciom (UNICEF) — powstał w 1946 r., aby nieść pomoc dzieciom dotkniętym skutkami wojny. Obecnie koncentruje się na pomocy dzieciom z krajów trzeciego świata oraz znajdującym się na terenach objętych wojną lub klęskami żywiołowymi.

Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) — powstała w 1945 r. dla popierania rozwoju oświaty powszechnej, rozwoju wiedzy, swobodnej

¹² Łopatka A., *System Międzynarodowej Ochrony Praw Człowieka*, w: *Ochrona praw człowieka w świecie*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz–Poznań 2000, s. 79.

informacji i dostępu do niej oraz krzewienia kultury i ochrony światowego dziedzictwa kulturowego. Znaczną część środków finansowych przeznaczają na walkę z analfabetyzmem. Programy edukacyjne UNESCO dotyczą również propagowania znajomości praw człowieka i ich ochrony oraz wkładu społeczeństw z różnych stron świata w rozwój oświaty.

Organizacja do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) — powołana została w 1943 r. pod hasłem „wolność od głodu”. Głównym celem jest poprawa życia ludzi w różnych częściach świata, zwiększenie wydajności produkcji żywności oraz podwyższenie standardu życia narodów.

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) — powstała w 1946 r. w celu dążenia do osiągnięcia jak najwyższego poziomu zdrowia przez wszystkich ludzi. Zajmuje się ochroną prawa do zdrowia (zapisanego w dokumentach ONZ), pomocą dla osób zagrożonych różnymi chorobami (np. AIDS), lub narażonymi na naruszenia tego prawa w warunkach izolacji. Koordynuje międzynarodowe wysiłki na rzecz zdrowia, wspiera politykę zdrowotną w poszczególnych krajach, zwłaszcza słabo rozwiniętych.

3. Procedury sądowe w ramach ONZ

Sądami w strukturze ONZ są: Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze oraz Międzynarodowy Trybunał Karny, Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii w Hadze i Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy w Arushy (Afryka).

4. Działania pozasądowe i quasi-sądowe w ramach ONZ

Skarga państwa (działania quasi-sądowe)

Dla ochrony praw zawartych w niektórych konwencjach ONZ (patrz wyżej) istnieje procedura skargi państwa na naruszenia tych praw przez inne państwo do odpowiedniego Komitetu. Państwo może złożyć też skargę do Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze.

Skarga indywidualna (działania quasi-sądowe)

Najbardziej skutecznym środkiem ochrony praw jednostki jest skarga indywidualna, skierowana do jednego z Komitetów na naruszenie praw zapisanych w którejś z konwencji przewidujących instytucję takiej skargi.

Przeciwko Polsce można skarżyć się zwłaszcza do Komitetu Praw Człowieka na naruszenie któregoś z praw lub wolności zagwarantowanych w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych. Komitet Praw Człowieka nie jest organem sądowym lecz eksperckim, rozpoznającym skargi i wydającym swoje opinie na temat naruszenia. Aby skarga była rozpatrzona przez Komitet Praw Człowieka, musi spełniać następujące warunki:

- zaskarżone państwo musi ratyfikować 1 Protokół Fakultatywny, pozwalający jednostce na korzystanie ze skargi indywidualnej;
 - skarga powinna być złożona przez ofiarę naruszenia;
 - skarga musi zawierać dane osoby skarżącej oraz jej przedstawiciela, jeżeli został ustanowiony, nazwę państwa, przeciwko któremu skierowano skargę, opis faktów oraz wskazanie, naruszenia których artykułów Paktu sprawa dotyczy;
 - musi być wyczerpana krajowa procedura odwoławcza;
 - skarga nie może być rozpatrywana przez inny organ międzynarodowy.
- Skarga może być napisana po polsku.

Sprawa Wiesława Kalla przeciwko Polsce.

Sprawa dotyczyła zweryfikowania przez Wojewódzką Komisję Kwalifikacyjną w Częstochowie skarżącego. Jako funkcjonariusz Służby Bezpieczeństwa Wiesław Kall odwołał się od tej decyzji do Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej w Warszawie, która uchyliła werdykt komisji wojewódzkiej, stwierdzając, że Kall może ubiegać się o przyjęcie do służby w jednostkach podległych MSW. Wniosek skarżącego o przyjęcie do pracy w Komendzie Wojewódzkiej Policji został odrzucony. Minister Spraw Wewnętrznych w odpowiedzi na skargę zaznaczył, że jest to zgodne z prawem w związku z reorganizacją Wydziału, oraz że skarżący, jako że służył w Urzędzie ds. Polityczno-Wychowawczych został uznany za członka Służby Bezpieczeństwa. Wiesław Kall wniósł sprawę do Naczelnego Sądu Administracyjnego o niesłuszne zwolnienie z pracy i zastosowanie błędnej procedury weryfikacyjnej. NSA odrzucił skargę jako nie podlegającą jego kompetencji.

Sprawa została skierowana do Komitetu Praw Człowieka w Genewie z zarzutem naruszenia art. 25 c Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (*każdy obywatel ma prawo i możliwość... do dostępu do służby publicznej w swoim kraju na ogólnych zasadach równości*). Według Komitetu Praw Człowieka nie doszło do naruszenia żadnego z postanowień MPPOiP, gdyż w drodze odwołania skarżący został uznany za nadającego się do służby w policji, lecz nie został zatrudniony z powodu ograniczonej liczby wolnych etatów¹³.

Polska poddała się procedurze skargi indywidualnej również do Komitetu do spraw Eliminacji Dyskryminacji Rasowej z praw zapisanych w Konwencji o eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej oraz do Komitetu przeciwko torturom z praw zapisanych w Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur i okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania.

Zawiadomienie o naruszeniach praw człowieka

W ramach Podkomisji ONZ ds. Promocji i Ochrony Praw Człowieka działają grupy robocze, które rozpatrują zawiadomienia o nieprzestrzeganiu praw człowieka. Nadawcą może być każda osoba, która prześle udokumentowane informacje o naruszeniach.

Sprawozdania państw

Państwa, które ratyfikowały którąś z Konwencji ONZ, zobowiązane są do składania okresowych sprawozdań ze stanu wprowadzania w życie praw i wolności zapisanych w danym dokumencie do odpowiedniego Komitetu. Powinny przesłać też informacje na temat przestrzegania tych praw i ewentualnych trudności w realizacji zaleceń zapisanych w Konwencji.

Rola organizacji pozarządowych

Organizacje pozarządowe w ONZ spełniają wiele funkcji:

- wysyłają do Komitetów kontrraporty do sprawozdań rządowych (składanych przed Komitetami o stanie przestrzegania jakiegoś prawa lub ochronie osób należących do jakiejś grupy),
- współpracują z organami ONZ w dostarczaniu wiarygodnych informacji,
- uczestniczą w pracach komisji i podkomisji, jeżeli posiadają status obserwatora.

2.2. Ochrona praw człowieka w systemie Rady Europy

Rada Europy jest organizacją o prostszej strukturze niż ONZ. Wśród jej organów i agend wymienimy:

- Komitet Ministrów — złożony z ministrów spraw zagranicznych poszczególnych państw członkowskich. Jest organem decyzyjnym Rady Europy. Do najważniejszych zadań należy zatwierdzanie konwencji, rezolucji, zaleceń dla państw członkowskich;

¹³ Koba L., *Międzynarodowe systemy ochrony praw człowieka*, w: *Encyklopedia. Prawo nie tylko dla prawników*, Wyd. Park, Bielsko-Biała 2000, s. 316.

- rządowe komitety ekspertów — opracowują konwencje, rezolucje oraz inne dokumenty z ramienia Komitetu Ministrów;
 - Zgromadzenie Parlamentarne — liczba członków — przedstawicieli państw uzależniona jest od liczby mieszkańców danego kraju. Jest to organ opiniodawczy i przyjmujący nowe państwa do Rady Europy;
 - Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy — uprawniony do kontaktów z samorządami i przedstawicielami władz lokalnych w celu rozwoju demokracji;
 - Trybunał Praw Człowieka — organ sądowy do rozpatrywania skarg państwowych i indywidualnych na naruszenia praw lub wolności człowieka zagwarantowanych w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności;
 - Sekretariat — zapewnia wszechstronną obsługę organom i Strukturom Rady Europy.
- Ochrona praw człowieka w ramach Rady Europy realizowana jest za pomocą różnych form działania. Są to:

1. Procedury sądowe

Skarga państw

Europejska konwencja praw człowieka przewiduje instytucję skargi państwa członkowskiego przeciwko innemu państwu członkowskiemu o naruszenie praw gwarantowanych w Konwencji. Z powodów politycznych nie jest to procedura często stosowana.

Skarga indywidualna

Każdy człowiek znajdujący się na terenie państwa, które jest stroną Europejskiej konwencji praw człowieka, w razie naruszenia jego praw lub wolności zagwarantowanych w Konwencji ma prawo złożyć skargę do Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu (jest on międzynarodowym organem sądowym). Warunkami dopuszczalności skargi są:

- wyczerpanie krajowych środków odwoławczych (jeżeli istnieją);
- złożenie jej w terminie 6 miesięcy od ostatecznego orzeczenia sądowego lub innej ostatecznej decyzji;
- ze skargą występuje jedynie osoba pokrzywdzona;
- skarga zawiera niezbędne dane (imię i nazwisko, adres osoby skarżącej; również dane pełnomocnika, jeśli występuje; nazwę państwa, przeciwko któremu jest skierowana skarga; krótki opis faktów; wypisane artykuły, jakie zdaniem skarżącego zostały naruszone; przedstawienie krajowych środków odwoławczych; wskazanie języka, w którym ma być wydana decyzja lub orzeczenie);
- sprawa nie była przedmiotem badania ani rozstrzygnięcia innego organu międzynarodowego.

2. Działania pozasądowe

Działania kontrolne

Komitet Zapobiegania Torturom kontroluje przestrzeganie przez państwa członkowskie wolności od tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania poprzez wizytacje instytucji izolacyjnych, komisariatów policyjnych, koszar wojskowych itp.

Raporty rządów

Państwa zobowiązane są do składania raportów na temat przestrzegania praw zapisanych w ratyfikowanych przez siebie konwencjach. Powołane do kontroli komitety analizują raporty i wydają zalecenia rządów (m. in. na podstawie Europejskiej Karty Społecznej).

Działania na rzecz praw i wolności człowieka

W ramach Rady Europy przeprowadzanych jest wiele programów mających na celu promowanie praw człowieka lub ochronę przed ich naruszeniami.

Powołano do życia m.in. **Europejską Komisję przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI)**, której celem są działania przeciwko rasizmowi, ksenofobii, antysemityzmowi i nietolerancji.

Komitet Zarządzający na rzecz Równości Kobiet i Mężczyzn (CDEG), zajmuje się eliminacją dyskryminacji z powodu płci oraz działa na rzecz równego statusu obojga płci.

Ośrodki Informacji i Dokumentacji Rady Europy zajmują się upowszechnianiem wiedzy na temat demokracji i praw człowieka w krajach Europy Środkowej i Wschodniej.

2.3. Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (d. Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie)

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie od 1975 r. do dnia dzisiejszego całościowo ujmuje w swoich dokumentach problematykę praw człowieka. Ochrona praw człowieka jest jednym z celów tej organizacji. Chociaż w ramach OBWE istnieją różne agendy ochrony praw człowieka, to w przeciwieństwie do ONZ i Rady Europy nie stworzyły one organu zajmującego się skargami indywidualnymi.

1. Organy zajmujące się prawami człowieka w ramach OBWE

Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka w Warszawie — kontroluje realizację zobowiązań z dziedziny praw człowieka, wspiera wysiłki państw w celu poszanowania praw człowieka i wzmocnienia instytucji demokratycznych.

Urząd Wysokiego Komisarza do spraw Mniejszości Narodowych — ma zapobiegać konfliktom narodowościowym na terytorium państw powstałych po rozpadzie bloku komunistycznego i ma wykrywać możliwie jak najwcześniej napięcia na tym tle, zachęcając strony do dialogu.

2. Instrumenty ochrony praw człowieka w systemie OBWE

Konferencje przeglądowe i konferencje w sprawie ludzkiego wymiaru

Są to konferencje okresowe, poświęcone wypracowaniu nowych zobowiązań:

- Konferencja przeglądowa — całości zagadnień będących w obszarze OBWE;
- Konferencja w sprawie ludzkiego wymiaru — działalności w sferze praw i wolności człowieka oraz ich ochrony.

Mechanizm Ludzkiego Wymiaru

Jest to dyplomatyczna kontrola przyjętych zobowiązań w kwestii praw człowieka. Rządy mogą domagać się od innego państwa wyjaśnienia sytuacji zagrażającej prawom człowieka, a także poinformować inne kraje o zaistniałych wydarzeniach i ich skutkach.

Misje OBWE

Pierwsza misja została powołana w 1991 r. do Albanii. Zadaniem misji jest zapobieganie konfliktom oraz ich zażegnywanie, sporządzanie raportów z sytuacji na miejscu, pomoc w tworzeniu instytucji demokratycznych i ochrony praw człowieka (Bałkany, Mołdawia, Czeczenia, Białoruś)¹⁴.

¹⁴ Kuźniar R., *Prawa człowieka*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2000, s. 200–241.

Obserwatorzy

Powoływani są, aby sprawować kontrolę wyborów, przeprowadzanych na różnych szczeblach, do różnych organów oraz na różne urzędy. Dotyczy to krajów, co do których istnieje uzasadniona obawa, że wybory w nich nie będą przeprowadzone uczciwie i spokojnie.

Obserwatorami zostają osoby z innych krajów, przygotowane do właściwego monitoringu wydarzeń.

Rola organizacji pozarządowych

Konferencja wiedeńska (1986–1989) w swoim Dokumencie Końcowym potwierdziła prawo organizacji pozarządowych do obserwacji przebiegu konferencji KBWE/OBWE.

2.4. Interwencje społeczności międzynarodowej w obronie pokoju i praw człowieka

Interwencja humanitarna w Kosowie

Interwencja zbrojna społeczności międzynarodowej przeprowadzona została za pośrednictwem NATO, w celu przerwania działań wojennych i zbrodni ludobójstwa. Doprowadziła ona do pokoju i sytuacji, w której mieszkańcy Kosowa mogą myśleć o budowaniu swojej przyszłości.

Rzecznik Praw Obywatelskich w Kosowie

Z nową instytucją w dziedzinie ochrony praw człowieka spotykamy się w Kosowie. Specjalny przedstawiciel Sekretarza Generalnego ONZ w Kosowie powołał Rzecznika Praw Obywatelskich (został nim Polak — Marek Antoni Nowicki). *Rzecznik w Kosowie będzie jednym z najwyższych przedstawicieli społeczności międzynarodowej zajmujących się stabilizacją w Kosowie i najwyższą instytucją w dziedzinie praw człowieka*¹⁵.

PODSUMOWANIE

Prawa i wolności człowieka przysługują jednostce w jej relacji z władzą publiczną.

Prawa i wolności człowieka wywodzą się z godności osoby ludzkiej.

Są prawami indywidualnymi, uniwersalnymi, niezbywalnymi i nienaruszalnymi.

Dzieli się na:

- **Prawa** — które zobowiązują państwo do działania na rzecz jednostki;
- **Wolności** — sfery ludzkiego działania, w które państwu nie wolno ingerować.

Prawa i wolności mogą być ograniczone w określonych przypadkach i tylko wtedy, jeżeli jest to niezbędne w demokratycznym społeczeństwie.

Prawa i wolności człowieka są niezależne od jakiegokolwiek władzy, ale możliwość ich dochodzenia zależy od gwarancji zapisanych w prawie pozytywnym.

Prawa i wolności zapisane są w licznych dokumentach krajowych i międzynarodowych. W celu ochrony praw człowieka stworzono procedury sądowe (sądy, trybunały) i pozasądowe (m.in. urząd Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka).

Każdy człowiek w Polsce w wypadku naruszenia jego praw lub wolności ma prawo skarżyć się do instytucji do tego celu powołanych.

Najważniejszą instytucją w ochronie praw człowieka są sądy powszechne i administracyjne.

W Polsce obowiązuje zasada dwuinstancyjności, ale czasami instancji jest więcej (kasacja do Sądu Najwyższego od wyroków sądów apelacyjnych bądź rewizja nadzwyczajna od wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego), albo też nie ma wcale możliwości odwołania. Są sytuacje,

¹⁵ Łukasiewicz A., *Polski Rzecznik Praw Obywatelskich*, „Rzeczpospolita” z dnia 11.07.2000 r.

w których okazuje się, że brak jest odpowiednich przepisów prawnych. Wtedy to można skarżyć państwo za brak skutecznych środków odwoławczych do organizacji międzynarodowych.

Po wyczerpaniu drogi krajowej istnieje możliwość skarżenia się do organów międzynarodowych:

- Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu, jeżeli zostały naruszone prawa zapisane w Europejskiej konwencji praw człowieka;
- Komitetu Praw Człowieka w Genewie, jeżeli zostały naruszone prawa zapisane w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych.

Adresy wybranych instytucji i organizacji pozarządowych działających m.in. na rzecz ochrony praw i wolności człowieka:

Rzecznik Praw Obywatelskich

al. Solidarności 77
00-090 Warszawa
tel. (022) 827 42 02

Rzecznik Praw Dziecka

ul. Śniadeckich 10
00-656 Warszawa
tel. (022) 629 60 79

Trybunał Konstytucyjny

al. J. Ch. Szucha 12a
00-918 Warszawa
tel. (022) 657 45 31

Amnesty International

ul. Jaśkowa Dolina 4
80-246 Gdańsk
tel. (058) 41 57 92

Helsińska Fundacja Praw Człowieka

ul. Bracka 18/62
00-028 Warszawa
tel. (022) 828 10 08

Komitet Ochrony Praw Dziecka

ul. Bolesć 2
00-259 Warszawa
tel. (022) 831 24 29

Centrum Praw Kobiet

ul. Wilcza 60/19
00-679 Warszawa
tel. (022) 652 01 17

Fundacja „LA STRADA” przeciwko handlowi kobietami

tel. (022) 625 73 27, 628 99 99

e-mail: strada@pol.pl

Stowarzyszenie Readaptacji Społecznej oraz Pomocy Osobom Uwięzionym oraz Ich Rodzicom „Patronat”

ul. Okólnik 11/9

00-368 Warszawa

tel. (022) 826 13 22

Polska Akcja Humanitarna

ul. Szpitalna 5/2

00-031 Warszawa

tel. (022) 828 88 82

Fundacja Pomocy Ofiarom Przepęstw

ul. Wiśniowa 50

00-567 Warszawa

tel. (022) 848 28 90

Bibliografia

Dokumenty międzynarodowe:

- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych
- Konwencja o prawach dziecka
- Konwencja w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności
- Europejska Karta Społeczna

Dokumenty krajowe:

- Konstytucja RP z dnia 17 października 1997 r.
- Ustawa z dnia 20 września 1984 r. o Sądzie Najwyższym — Dz.U.94.13.48
- Ustawa z dnia 11 maja 1995 r. o Naczelnym Sądzie Administracyjnym — Dz.U.95.74.368
- Ustawa z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli — Dz.U.95.13.59
- Ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich — Dz.U. z 1991 r. Nr 109, poz. 47 z późniejszymi zmianami
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka — Dz.U.00.6.69
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych — Dz.U.97.133.883
- Regulamin wewnętrznego urzędowania sądów powszechnych — rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 listopada 1987 r.

Artykuły prasowe:

- Osiatyński W., Krótka historia praw człowieka [w:] „Tygodnik Powszechny” z 13 grudnia 1998 r.

Książki:

- *Encyklopedia. Prawo nie tylko dla prawników*, Wyd. Park, Bielsko-Biała 2000
- Kuźniar R., *Prawa człowieka*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2000
- Nowicki M. A., *Europejska Konwencja Praw Człowieka. Wybór orzecznictwa*, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 1999
- Bojarski Ł., Płatek M., *Z prawem na ty*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1999
- *Ochrona praw człowieka w świecie*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz–Poznań 2000
- *Społeczne nauczanie Kościoła*, Znak, Kraków 1982
- *Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów. Zeszyty 1–5*. HFPC, Wydawnictwo EXIT, Warszawa 1996
- *Europejska Konwencja Praw Człowieka. Podstawowe dokumenty*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Wydawnictwo Agencja EXIT, Warszawa 1998

Elżbieta Czyż

P
RAWA DZIECKA...

Co należy wiedzieć, zanim się zacznie mówić o prawach dziecka...

Prawa dziecka to pojęcie z kategorii praw człowieka, wynikają one z godności i niepowtarzalności dziecka jako jednostki ludzkiej.

Prawa dziecka są czymś innym niż jego podstawowe potrzeby. Nie ma prawa do wychowania w szczęśliwej rodzinie czy prawa do miłości, aczkolwiek to niezwykle ważne potrzeby każdego człowieka.

O prawach dziecka, podobnie jak o prawach człowieka, mówi się w relacji władza – jednostka. Jeżeli dziecko ma prawo, to znaczy, że państwo musi mu zapewnić możliwość korzystania z tego prawa. Na przykład prawo do nauki oznacza, że państwo gwarantuje każdemu dostęp do szkoły, opracowuje programy nauczania, kształci nauczycieli itd. Wszystko regulują odpowiednie przepisy, na przykład prawo do nauki — przede wszystkim Ustawa o systemie oświaty i odpowiednie akty wykonawcze.

Prawa dziecka, tak jak prawa człowieka, podlegają ograniczeniom, ale tylko takim, które są przewidziane przez ustawę i konieczne są w społeczeństwie demokratycznym ze względu na bezpieczeństwo państwa i publiczne, ochronę porządku oraz zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Ograniczenia nie istnieją jedynie w przypadku praw: do ochrony przed torturami, nieludzkim i poniżającym traktowaniem i karaniem oraz ochrony przed niewolnictwem i poddaństwem.

Jeżeli dziecko/człowiek ma prawo, to oznacza, że muszą istnieć procedury dochodzenia prawa. *Mieć prawo oznacza moc rościć.* W przeciwnym razie prawo staje się pustą deklaracją.

Dzieci podlegają władzy rodzicielskiej i to przede wszystkim rodzice decydują o ich wychowaniu czy światopoglądzie. Zostało to zapisane w różnych dokumentach, m.in. — art. 48 Konstytucji RP stanowi: *Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania;* art. 48 ust. 2: *Ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu;* art. 53 ust. 3: *Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami (...).*

Europejska konwencja praw człowieka, Protokół dodatkowy nr 1 art. 2 przewiduje: *Nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki. Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania, państwo uznaje prawa rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniami religijnymi i filozoficznymi.*

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych art. 18 ust. 4: *Państwa–Strony niniejszego Paktu zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub, w odpowiednich przypadkach, opiekunów prawnych do zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniami.*

Konkordat, art. 12: *Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci oraz zasadę tolerancji Państwo gwarantuje, że szkoły publiczne (...) organizują zgodnie z wolą zainteresowanych naukę religii (...).*

Konwencja o prawach dziecka, art. 5: *Państwa–Strony będą szanowały odpowiedzialność, prawo i obowiązki rodziców (...) do zapewnienia dziecku (...) możliwości ukierunkowania go i udzielania mu rad przy korzystaniu przez nie z praw przyznanych w niniejszej konwencji.*

Konwencja o prawach dziecka, art. 18: 1. *Państwa–Strony podejmą wszelkie możliwe starania dla pełnego uznania zasady, że oboje rodzice ponoszą wspólną odpowiedzialność za wychowanie i rozwój dziecka (...). Jak najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka ma być przedmiotem ich największej troski.* 2. *W celu zagwarantowania i popierania praw zawartych w niniejszej konwencji Państwa–Strony będą okazywały odpowiednią pomoc rodzicom oraz opiekunom prawnym w wykonywaniu przez nich obowiązków związanych z wychowaniem dzieci oraz zapewnią rozwój instytucji, zakładów i usług w zakresie opieki nad dziećmi.*

W toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka (Konstytucja RP, art. 72 ust. 3). Zatem twierdzenie, które lansują niektórzy politycy i pedagodzy, jakoby prawa dzieci zagrażały autorytetowi rodziców/opiekunów wynika prawdopodobnie z braku wiedzy na temat praw dziecka/człowieka.

Rodzice są opiekunami prawnymi dziecka i reprezentują je przed organami państwa. Państwo może ingerować we władzę rodzicielską tylko w sytuacji, gdy rodzice zaniedbują swoje obowiązki albo nadużywają swojej władzy. Zgodnie z art. 48 ust. 2 Konstytucji RP *Ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.*

W sytuacji, gdy rodzice nie mogą sprawować opieki wobec dziecka, państwo ma obowiązek objąć je opieką publiczną. Art. 72 Konstytucji RP mówi: *Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.*

Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją (art. 72 ust. 1. Konstytucji RP).

Prawa dziecka, podobnie jak prawa człowieka, przysługują każdemu dziecku i nie zależą od wykonywanych obowiązków. Praw nie można pozbawić czy je zawiesić. Jeżeli dzieci nie wykonują obowiązków, można je ukarać na przykład nie dając nagrody czy pozbawiając przywilejów, ale nie praw.

Trochę historii...

Przełom XIX i XX wieku. W literaturze został opisany przypadek 8-letniej Mary Elen Wilson z Baltimore, która była systematycznie bita przez matkę. Pomocy udzielili jej członkowie lokalnego oddziału stowarzyszenia przeciwdziałania okrucieństwu wobec zwierząt. Początek ruchu na rzecz pomocy dzieciom w USA przypada na rok 1874. Wkrótce potem powstało ponad 200 różnych lokalnych stowarzyszeń, których celem była ochrona dzieci przed przemocą. Podobną genezę mają organizacje powstałe w innych krajach, nie wyłączając polskiego Komitetu Ochrony Praw Dziecka, który utworzono w 1981 r.

Od 1880 roku zaczęły powstawać w Europie pierwsze towarzystwa międzynarodowe, np. kryminologów, sędziów dla nieletnich, opieki nad dziećmi opuszczonymi i bezdomnymi. Działalność tych organizacji koncentrowała się na łagodzeniu przepisów prawa karnego wobec nieletnich, tworzeniu specjalnych instytucji wychowawczych i opiekuńczych dla dzieci itp.

Towarzystwa krajowe, udzielające konkretnej pomocy, zaczęły powstawać znacznie później.

Znaczące daty w historii praw dziecka

1890 rok — Kongres Kryminologów przyjął rezolucję, ustalającą wiek 14 lat za granicę, poniżej której nie można stosować kar kryminalnych;

1892 rok — powstało Międzynarodowe Stowarzyszenie Opieki nad Dzieckiem (rząd Polski przystąpił do stowarzyszenia w 1928 roku; niestety, nie powstał w Polsce jego oddział);

1900 rok — w Chicago utworzono pierwszy sąd dla nieletnich, co skutkowało specjalnym, łagodniejszym traktowaniem nieletnich przestępców;

1913 rok — I Międzynarodowy Kongres Opieki nad Dzieckiem;

1915 rok — w Norwegii ustawowo zrównano prawa dzieci małżeńskich i pozamałżeńskich (w Belgii np. stało się to dopiero w latach osiemdziesiątych, po orzeczeniu Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu; orzeczenie *Marckx v. Belgia* 1979 r.);

1919 rok — w Anglii powstała pierwsza w świecie organizacja chroniąca dzieci — „Save the Children”, kilka miesięcy później w Szwecji — „Radda Barnen”. Ich inicjatorką była działaczka na rzecz praw kobiet i dzieci, Eglantyne Jebb z Wielkiej Brytanii;

1920 rok — powstał Międzynarodowy Związek Pomocy Dzieciom — „Union Internationale de Secours aux Enfants” (UISE);

1924 rok — Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów przyjęło Deklarację Praw Dziecka, zwaną Genewską. Zawiera ona pięć zasad, określających, jak dorośli powinni traktować dzieci bez względu na ich rasę, narodowość, wyznanie. Dzieci powinny mieć zawsze zapewnioną opiekę i pomoc, a w szczególności w sytuacji zagrożenia;

1946 rok — Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych powołało UNICEF. Początkowo organizacja ta miała za zadanie udzielanie pomocy dzieciom — ofiarom II wojny światowej, później jej działalność rozszerzono na inne dziedziny, m.in. zdrowie, oświatę;

1946 rok — rozpoczęło swoją działalność UNESCO, organizacja wspierająca rozwój oświaty i szkolnictwa, zwłaszcza w krajach rozwijających się;

1948 rok — Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych uchwaliło Powszechną Deklarację Praw Człowieka. Artykuł 25 ust. 2 stanowi, że macierzyństwo i dzieciństwo dają prawo do specjalnej troski i pomocy, a ponadto wszystkie dzieci, urodzone w małżeństwie i poza nim mają takie same prawa do opieki społecznej;

1950 rok — powstaje Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności;

1959 rok — Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych proklamowało Deklarację Praw Dziecka. Jest ona rozszerzeniem Deklaracji Genewskiej. Zawiera 10 następujących zasad:

- równość wszystkich dzieci, bez żadnego wyjątku i różnicy,
- możliwość szczególnej ochrony prawnej,
- prawo do nazwiska i obywatelstwa,
- możliwość korzystania z pomocy socjalnej,
- szczególna opieka nad dziećmi specjalnej troski,
- miłość i zrozumienie jako podstawa rozwoju,
- bezpłatna i obowiązkowa nauka na poziomie co najmniej podstawowym,
- pierwszeństwo w zakresie otrzymywania ochrony i pomocy,
- ochrona przed zaniechaniem, wyzyskiem i okrucieństwem,
- wychowanie w duchu zrozumienia, braterstwa i tolerancji.

1966 rok — Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (wszedł w życie w 1976 r., Polska ratyfikowała go w 1977 r.). Artykuł 24 stanowi, że każde dziecko bez względu na rasę, płeć, religię, pochodzenie narodowe lub społeczne, własność lub urodzenie ma prawo

do ochrony, jakiej wymaga jego status małoletniego. Ponadto każde dziecko bezzwłocznie po urodzeniu powinno być zarejestrowane i posiadać obywatelstwo;

1966 rok — Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (wszedł w życie w 1976 r., Polska ratyfikowała go w 1977 r.);

Artykuł 10 stanowi, że dzieciom i młodzieży przysługuje ochrona i pomoc bez żadnej dyskryminacji, w szczególności dzieci powinny być chronione przed wyzyskiem ekonomicznym i pracą szkodliwą dla ich zdrowia i moralności;

1978 rok — polska propozycja projektu Konwencji o prawach dziecka;

1979 rok — Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych proklamowało Międzynarodowy Rok Dziecka;

1989 rok — Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych przyjęło Konwencję o prawach dziecka. Weszła ona w życie w 1990 roku, Polska ratyfikowała ją w 1991 r.;

1990 rok — odbył się światowy szczyt w sprawie dzieci w Nowym Jorku. Przyjęto plan działań do 2000 roku;

1994 rok — Międzynarodowy Rok Rodziny;

1996 rok — Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci, przygotowana przez Radę Europy, wyłożona do podpisu. Polska podpisała, a następnie ratyfikowała ją jako drugie państwo; w 1997 r. Konwencja weszła w życie po ratyfikowaniu jej przez trzy państwa i obowiązuje od 1 lipca 2000 r. Opublikowana jest w Dzienniku Ustaw z 2000 r. Nr 107, poz.1128;

1996 rok — Pierwszy Światowy Kongres na rzecz przeciwdziałania prostytucji i pornografii dziecięcej. Przedstawiciele 122 krajów w imieniu rządów zobowiązali się do przyjęcia przez ich państwa planów działania;

1999 rok — Polska przygotowała drugi raport z wykonywania Konwencji o prawach dziecka (raport będzie rozpatrywany przez Komitet Praw Dziecka ONZ w 2002 r. ze względu na opóźnienia prac w Komitecie);

2000 rok — do podpisu wyłożono dwa protokoły fakultatywne do Konwencji o prawach dziecka — o angażowaniu dzieci w konflikty zbrojne i o handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii. Polska jest w trakcie przygotowań do podpisania protokołów. Protokoły zaczną obowiązywać, gdy ratyfikuje je 10 państw. Dotychczas pierwszy protokół ratyfikowało 5 państw, drugi 4;

2001 rok — 19–21 września w Nowym Jorku miał odbyć się drugi Światowy Szczyt na rzecz Dzieci. Ze względu na sytuację w Nowym Jorku, po ataku terrorystów 11 września, szczyt został przełożony.

2001 rok — w grudniu w Jokohamie odbył się II Światowy Kongres na rzecz Przeciwdziałania Prostytucji i Pornografii Dziecięcej.

KONWENCJA O PRAWACH DZIECKA

Uchwalona 20 listopada 1989 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, weszła w życie 2 września 1990 r., z chwilą ratyfikowania jej przez dwudzieste państwo. Polska podpisała Konwencję 26 stycznia 1990 r., a ratyfikowała w 1991 i obowiązuje ona od 7 lipca 1991 r. (Dz. U. Nr 120, poz. 526).

Do roku 2001 ratyfikowało ją 191 państw (USA podpisały, ale dotychczas jej nie ratyfikowały). Konwencja o prawach dziecka jest jedynym dokumentem ONZ, który ma tak dużą liczbę ratyfikacji, co z jednej strony świadczy o jej uniwersalizmie, z drugiej o słabym mechanizmie egzekwowania od Państw–Stron realizacji jej postanowień.

Konwencja jest pierwszym dokumentem międzynarodowym dotyczącym dzieci, który zawiera tak szeroki katalog praw, z uwzględnieniem po raz pierwszy praw i wolności osobistych dziecka. Ponadto pierwszym, który wprowadza, słaby wprawdzie, ale jednak istniejący, mecha-

nizm kontroli przestrzegania postanowień przez Państwa–Strony. W Genewie pracuje Komitet Praw Dziecka, 10-osobowy zespół ekspertów, który rozpatruje sprawozdania rządów z wykonywania Konwencji. Niestety, nie przewidziano tak powszechnego przystępowania różnych państw do Konwencji, co powoduje opóźnienia w rozpatrywaniu sprawozdań poszczególnych państw. Polskie, drugie sprawozdanie z lat 1994–98, przygotowane przez rząd w 1999 r., będzie rozpatrywane dopiero w 2002 roku.

Projekt Konwencji został złożony przez Polskę w 1979 roku. Nad kształtem Konwencji pracowano ponad 10 lat, a ostateczna wersja znacznie odbiega od polskiego projektu. Szukano formuły, która byłaby na tyle uniwersalna, aby zyskać akceptację większości państw. Wydaje się, że cel ten został osiągnięty. Było to możliwe między innymi, jak się wydaje, dzięki kompromisowym, bardzo ogólnym sformułowaniom, takim jak np.: *Państwa–Strony podejmą wszelkie właściwe działania, właściwe kroki, zapewnią w możliwie maksymalnym zakresie, zapewnią w stopniu, jaki uznają za właściwy, stosownie do, tam gdzie jest to możliwe itp.*

Państwom–Stronom Konwencji umożliwiono złożenie zastrzeżeń, deklaracji i komentarzy, co zapewne ułatwiało decyzję o przystąpieniu do Konwencji. Znaczna część państw, w tym Polska, skorzystała z takiej możliwości.

Konwencja składa się z preambuły, zawierającej 13 paragrafów, w których określone zostały założenia ogólne, oraz z trzech części stanowiących.

Konwencja ustanawia status dziecka oparty na następujących założeniach:

- dziecko jest samodzielnym podmiotem i ze względu na swoją niedojrzałość psychiczną i fizyczną wymaga szczególnej opieki i ochrony prawnej;
- dziecko jako istota ludzka wymaga poszanowania jego tożsamości, godności i prywatności;
- rodzina jest najlepszym środowiskiem wychowania dziecka;
- państwo winno wspierać rodzinę, ale nie wyręczać w jej funkcjach.

Zasady, jakimi kierowano się tworząc katalog praw dziecka, były następujące:

1. **Zasada dobra dziecka** oznacza, że wszystkie działania muszą być podejmowane z uwzględnieniem najlepiej pojętego interesu dziecka.
2. **Zasada równości** oznacza, że wszystkie dzieci, niezależnie od ich cech (kolor skóry, płeć, narodowość itp.) są równe wobec prawa.
3. **Zasada poszanowania praw i odpowiedzialności obojga rodziców** oznacza, że państwo szanuje autonomię rodziny i ingeruje tylko w szczególnie uzasadnionych przypadkach.
4. **Zasada pomocy państwa** oznacza, że państwo zobowiązane jest do wspierania i zabezpieczenia socjalnego rodzin, w szczególności potrzebujących pomocy.

CZĘŚĆ I KONWENCJI (41 artykułów)

Zawiera katalog praw dziecka, wśród nich prawa osobiste, socjalne i polityczne.

Oto istota zobowiązań Państw–Stron, zawartych w poszczególnych artykułach Konwencji:

Art. 1 Definicja dziecka. Dzieckiem, w myśl Konwencji, są osoby poniżej 18 roku życia. Konwencja określa jedynie górną granicę wieku, unikając w ten sposób sporów dotyczących kwestii dziecka poczętego. W preambule zaznacza się jednak, że dziecko wymaga ochrony prawnej zarówno *przed jak i po urodzeniu*.

Art. 2 Ochrona przed dyskryminacją — jakkolwiek i z jakiegokolwiek powodu.

Art. 3 Najlepszy interes dziecka. Wszystkie działania dotyczące dziecka muszą przede wszystkim uwzględniać jego najlepszy interes (tzw. dobro dziecka).

Art. 4 Implementacja Konwencji. Realizacja praw w rzeczywistości i „przeniesienie” ich do prawa wewnętrznego.

Art. 5 Poszanowanie praw rodziców. Artykuł ten podkreśla rolę rodziców w kierowaniu dzieckiem, udzielaniu mu rad przy korzystaniu przez nie z praw zawartych w Konwencji.

Art. 6 Prawo do życia i rozwoju.

Art. 7 Prawo do nazwiska, imienia i obywatelstwa. Obowiązek sporządzenia aktu urodzenia i zadbania o obywatelstwo dziecka.

Do tego artykułu Polska złożyła zastrzeżenie, ograniczające prawo dziecka przysposobionego do poznania rodziców naturalnych, w związku z możliwością zachowania tajemnicy przysposobienia.

W 1995 r. został znowelizowany Kodeks rodzinny i opiekuńczy w części dotyczącej przysposobienia dziecka i w związku z tym zmieniono niektóre przepisy Aktu stanu cywilnego. Umożliwia to osobom adoptowanym, gdy osiągną pełnoletność, poznanie nazwiska rodziców naturalnych.

Art. 8 Prawo do tożsamości, w tym obywatelstwa, nazwiska, stosunków rodzinnych.

Art. 9 Ochrona więzi rodzinnych i kontaktów z rodzicami w każdej sytuacji (rozwód, separacja, uwięzienie itp.). Polska ratyfikowała w 1995 r. Europejską konwencję o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń, dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem. Konwencja wiąże kilkanaście państw członków Rady Europy, m.in. Austrię, Belgię, Danię, Szwecję, Niemcy, Wielką Brytanię, Francję, Włochy, Szwajcarię i inne. Reguluje sposób postępowania w sprawach związanych z uznaniem i wykonywaniem zagranicznych orzeczeń, dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz wskazuje tryb postępowania w sprawach, w których to prawo zostało naruszone.

Art. 10 Prawo opuszczenia lub wjazdu do każdego kraju w celu łączenia rodzin.

Art. 11 Ochrona przed nielegalnym wywozem dziecka za granicę. Obligacja do zawierania umów z innymi państwami w tej kwestii.

Polska przystąpiła do konwencji dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę. Konwencja ta obowiązuje w Polsce od 1992 r. i wiąże nas umową z następującymi państwami: Holandią, Luksemburgiem, Wielką Brytanią, Francją, Niemcami, Irlandią, Norwegią, Izraelem, Szwecją, Austrią, Argentyną i Kanadą.

Art. 12 Prawo do wyrażania poglądów, stosownie do możliwości, w szczególności w sprawach dotyczących dziecka.

Art. 13 Prawo do wypowiedzi oraz otrzymywania i przekazywania informacji.

Art. 14 Swoboda myśli, sumienia i wyznania.

Art. 15 Prawo do zrzeszania się i pokojowych zgromadzeń.

Art. 16 Ochrona prywatności, w tym korespondencji i życia rodzinnego.

Polska złożyła deklarację, dotyczącą wykonywania przez dziecko praw określonych w Konwencji, w szczególności zawartych w artykułach 12–16. Mówi się w niej, że prawa te mogą być realizowane z poszanowaniem władzy rodzicielskiej, zgodnie z polskimi obyczajami i tradycjami, miejscem dziecka w rodzinie i poza nią. Po złożeniu pierwszego sprawozdania z wykonywania Konwencji w ciągu pierwszych 10 lat jej obowiązywania, deklaracje i zastrzeżenia nie zostały wycofane.

Odwolywanie się w tym miejscu do polskich tradycji i obyczajów nie jest dobrym argumentem. Znane są stare porzekadła: *dzieci i ryby głosu nie mają, konia i dziecka bez bata nie wychowasz* itp.

Wydaje się, iż deklaracja ta godzi w najważniejsze prawa osobiste dziecka, w podstawową ideę Konwencji. Świadczy o lęku dorosłych przed uznaniem, że dzieci mają prawo nie tylko do opieki i nauki, ale również do samostanowienia, stosownie do wieku i dojrzałości, co zostało zresztą zapisane w Konstytucji (patrz cytowany już art. 48 ust. 1). Oczywiście, co też podkreśla Konwencja (art. 5, art. 18), że rodzice mają prawo dziećmi kierować, pomagać im w kształtowaniu własnych poglądów. Jednak podmiotowe traktowanie dziecka wymaga szanowania jego woli, opinii, poważnego potraktowania, szacunku dla jego godności i prywatności.

W naszej Konstytucji i w dokumentach dotyczących praw człowieka, np. w Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, używa się sformułowań: *Każdy człowiek ma prawo....*

Art. 17 Dostęp do informacji z różnorodnych źródeł; ochrona przed informacjami szkodliwymi dla dobra dziecka.

Art. 18 Poszanowanie autonomii rodziny i odpowiedzialności rodzicielskiej. Pomoc państwa w wykonywaniu obowiązków.

Art. 19 Ochrona przed wszelkimi formami przemocy (fizycznej, psychicznej), zaniedbaniem czy wykorzystywaniem seksualnym.

Art. 20 Ochrona dzieci pozbawionych czasowo lub stale rodziny — zapewnienie opieki zastępczej.

Art. 21 Prawo do adopcji w przypadku braku opieki ze strony rodziny naturalnej. Obowiązkiem państwa jest zapewnienie prawidłowej procedury adopcyjnej, w tym także w przypadku adopcji zagranicznej.

Art. 22 Ochrona i pomoc dla dzieci — uchodźców.

Art. 23 Szczególna ochrona i pomoc dla dzieci niepełnosprawnych.

Art. 24 Ochrona zdrowia i możliwość korzystania z opieki medycznej.

Do tego artykułu (ust. 2 lit. f), dotyczącego poradnictwa rodzinnego, m.in. w kwestii planowania rodziny, Polska złożyła deklarację następującej treści: *Polska uważa, że poradnictwo dla rodziców oraz wychowanie w zakresie planowania rodziny powinno pozostać w zgodzie z zasadami moralności.*

Art. 25 Kontrolowanie warunków leczenia i wychowania dzieci w placówkach leczniczych, wychowawczych. Kontrolowanie zasadności pobytu w tych placówkach.

Art. 26 Pomoc socjalna, możliwość korzystania z ubezpieczeń społecznych.

Art. 27 Zapewnienie odpowiedniego standardu życia, wspieranie i pomoc dla rodzin.

Art. 28 Prawo do nauki, w tym nauczanie bezpłatne i obowiązkowe na poziomie podstawowym.

Art. 29 Cele edukacji, w tym rozwijanie osobowości i talentów dziecka, nauczanie szacunku dla praw człowieka i podstawowych swobód, szacunku dla rodziców i przygotowanie do życia w wolnym społeczeństwie.

Art. 30 Prawa dla mniejszości, w tym możliwość rozwijania własnej kultury, języka, korzystania z praktyk religijnych itp.

Art. 31 Prawo do wypoczynku i czasu wolnego, uczestnictwo w kulturze.

Art. 32 Ochrona przed wyzyskiem ekonomicznym i wykonywaniem pracy szkodliwej, kolidującej z kształceniem itp.

Art. 33 Ochrona dzieci przed narkomanią.

Art. 34 Ochrona przed nadużyciami seksualnymi (pornografia, prostytutka itp.).

Art. 35 Ochrona przed uprowadzeniem i handlem dziećmi.

Art. 36 Ochrona przed jakimkolwiek wyzyskiem i nadużyciami wobec dzieci.

Art. 37 Ochrona przed torturowaniem bądź okrutnym, nieludzkim, poniżającym traktowaniem lub karaniem.

Art. 38 Ochrona przed aktywnym uczestnictwem w konfliktach zbrojnych. Powstrzymanie się przed rekrutowaniem do wojska osób poniżej 15 roku życia.

Polska złożyła zastrzeżenie do tego artykułu, zaznaczając, że granica ta nie może być niższa niż przewidziana w Konwencji. Wydaje się, że to zastrzeżenie nie jest potrzebne, w szczególności w świetle art. 41, w którym mówi się, iż Konwencja nie narusza postanowień (prawa wewnętrznego czy innych zobowiązań międzynarodowych, które w większym stopniu chronią dzieci).

Art. 39 Rehabilitacja dla dzieci — ofiar nadużyć dorosłych (znęcania, torturowania, zaniedbania czy wyzysku) lub konfliktu zbrojnego.

Art. 40 Ochrona i specjalne traktowanie dla nieletnich przestępców.

Art. 41 Respektowanie prawa krajowego lub innych umów międzynarodowych, jeżeli lepiej niż postanowienia Konwencji chronią prawa dzieci.

CZĘŚĆ II KONWENCJI (art. 42–45)

Dotyczy wprowadzenia Konwencji i mechanizmów jej przestrzegania:

Art. 42 Zobowiązanie do informowania o zasadach i prawach zawartych w Konwencji.

Art. 43 Zasady i tryb powołania Komitetu Praw Dziecka.

Art. 44 Zobowiązanie Państw–Stron do przedkładania Komitetowi sprawozdań z realizacji Konwencji (pierwsze, po dwóch latach od wejścia w życie Konwencji, następne co pięć lat).

Art. 45 Kompetencje Komitetu Praw Dziecka i zasady współpracy z wyspecjalizowanymi organizacjami i organami.

CZĘŚĆ III KONWENCJI (art. 46–54)

Dotyczy zasad wprowadzenia Konwencji:

Art. 46 Wszystkie państwa mogą przystąpić do Konwencji.

Art. 47 Konwencja winna być ratyfikowana.

Art. 48 Dokumenty przystąpienia winny być złożone na ręce Sekretarza Generalnego NZ.

Art. 49 Konwencja wchodzi w życie po 30 dniach od ratyfikowania lub przystąpienia do niej dwudziestu państw.

Art. 50 Każde Państwo–Strona może wnieść poprawkę, która wchodzi w życie po zatwierdzeniu przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych i przyjęciu przez dwie trzecie Państw–Stron.

Art. 51 Zasady dotyczące składania zastrzeżeń.

Art. 52 Zasady wypowiedzenia Konwencji.

Art. 53 Konwencja przechowywana jest przez Sekretarza Generalnego NZ.

Art. 54 Tłumaczenia w językach: angielskim, arabskim, chińskim, francuskim, hiszpańskim i rosyjskim są autentyczne.

W 2000 r. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych wydało rezolucję, wzywającą Państwa do przyjęcia/ratyfikowania dwóch Protokołów fakultatywnych do Konwencji. W 2001 r. polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych wystąpiło do Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej o wyrażenie zgody na podpisanie Protokołów (Komitet Społeczny Rady Ministrów wydał w tej sprawie pozytywną opinię). Planowano podpisanie ich na najbliższej Sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych. Podpisanie Protokołów umożliwiłoby rozpoczęcie procedury ratyfikacyjnej. Można zatem przypuszczać, iż w nieodległej przyszłości oba Protokoły zaczną obowiązywać również w Polsce.

Protokół fakultatywny o handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii nakłada na Państwa–Strony obowiązek wprowadzenia zakazu handlu dziećmi, zakazu seksualnego wykorzystywania dzieci, zakazu angażowania ich do pracy przymusowej oraz zakazu transferu ich organów dla zysku. (Polski kodeks karny zawiera przepisy zakazujące handlu dziećmi i nielegalnej adopcji — art. 253 kk; przepisy chroniące przed seksualnym wykorzystaniem — art. 197–200 kk, przed zmuszaniem do prostytucji — art. 203–204 kk, przed wykorzystywaniem do pornografii — art. 202 kk). W Protokole pornografią nazwano *każde pokazywanie, bez względu na środki, dziecka zaangażowanego w prawdziwą lub symulowaną działalność seksualną lub pokazywanie organów płciowych dziecka w celach seksualnych*. Dziecięca prostytucja oznacza *wykorzystywanie dziecka w czynnościach seksualnych za zapłatą lub za inną formą wynagrodzenia*.

Podpisanie Protokołu przez Polskę wpłynęłoby na rozszerzenie zakresu ochrony dziecka przewidzianej w kodeksie karnym. W świetle Konwencji dziecko to osoba do 18 roku życia (w kodeksie karnym ochronie, np. w art. 202 kk, podlegają osoby poniżej 15 roku życia).

Protokół fakultatywny o angażowaniu dzieci w konflikty zbrojne obliguje Państwa–Strony do podjęcia wszystkich możliwych środków, aby osoby poniżej 18 roku życia nie uczestniczyły bezpośrednio w działaniach zbrojnych. W dokumencie tym zakazuje się wcielania siłą i ogranicza się możliwości ochotniczego wstępowania do wojska przed ukończeniem 18 roku życia. Zgodnie z art. 58 ust.1 ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1992 r. Nr 4, poz. 16 ze zm.) obowiązkowi służby wojskowej podlegają obywatele, którzy w danym roku kalendarzowym kończą 18 lat. Przepis ten w przypadku podpisania Protokołu będzie wymagał sprecyzowania, iż pobór następuje w momencie ukończenia 18 lat. Podobnie zmianie winien ulec przepis dopuszczający ochotnicze wstąpienie do wojska od 17 roku życia (art. 32 ustawy). Na razie oba Protokoły nie weszły w życie. W obu przypadkach wymagana jest ratyfikacja przez co najmniej 10 państw. Dotychczas Protokół o angażowaniu dzieci w konflikty zbrojne podpisało 81 państw, 5 ratyfikowało. Protokół o handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii podpisały 74 państwa, a 4 go ratyfikowały.

Niewątpliwie oba Protokoły mają szansę wpłynąć na ograniczenie dwóch, dość rozpowszechnionych na świecie — zwłaszcza w Azji, Afryce, Ameryce Południowej — zjawisk. Z drugiej strony, niezbędny jest silniejszy niż przewidywany w Konwencji o prawach dziecka, mechanizm egzekucji przestrzegania przepisów tychże Protokołów.

PRAWA DZIECKA W POLSCE

Polska stosunkowo wcześniej podpisała Konwencję (26 stycznia 1990 r.), ale z jej ratyfikacją zwlekano ponad półtora roku (obowiązuje od 7 lipca 1991 r.).

Przed ratyfikacją w Parlamencie odbyła się konferencja naukowa, podczas której stwierdzono, że w zasadzie prawo polskie jest zgodne z podstawowymi założeniami Konwencji i nie ma przeszkód w jej ratyfikowaniu. Istotnie, z takim stwierdzeniem można się zgodzić z zastrzeżeniem jednak, że generalne zasady to jeszcze nie prawo. W zasadzie nie przeprowadzono wnikliwej analizy ustawodawstwa pod kątem jego zgodności z postanowieniami konwencyjnymi. Przez 10 lat obowiązywania Konwencji wiele się zmieniło, wiele poprawiło. Jednak doświadczenia osób pracujących z dzieckiem i rodziną pokazują, że niemało jest jeszcze do zrobienia.

Zgodnie z art. 44 Konwencji, w 1994 roku, po trzech latach obowiązywania Polska złożyła raport z jej przestrzegania (zgodnie z procedurą pierwsze sprawozdanie powinno być złożone po dwóch latach). Komitet Praw Dziecka ONZ stosownie do obowiązujących procedur, po rozpatrzeniu raportu rządowego, przygotował rekomendacje i zalecenia dla rządu, korzystając także z kontrraportu, przygotowanego przez przedstawicieli organizacji pozarządowych.

Raport rządowy był obszerny i trudno go w tym miejscu szczegółowo omówić. Generalnie był mało rzetelny. Stwierdzano najczęściej, że prawa dzieci są przestrzegane, a rząd podejmuje wystarczające kroki w celu dostosowania prawa wewnętrznego do Konwencji. *Uogólniając* — napisano w raporcie — *istnieje zgodność prawa polskiego z przepisami Konwencji*. Wydaje się to uogólnieniem zbyt pochopnym.

W uwagach końcowych napisano, iż niedobrze się stało, że Konwencja traktuje o prawach bez obowiązków. *Oddzielenie uprawnień dziecka od jego powinności może utrudniać proces kierowania prawidłowym rozwojem psychospołecznym, a tym samym działa na jego niekorzyść*. Ta uwaga pokazuje, jak trudno dorosłym uznać, że dzieci mają prawa niezależnie od tego, czy wykonują obowiązki. Oczywiście jest, że dzieci obowiązki powinny mieć, ale tej sprawy nie regulują międzynarodowe konwencje.

Wśród najważniejszych rekomendacji i zaleceń przygotowanych dla naszego rządu przez Komitet Praw Dziecka ONZ wymienić należy:

- wycofanie zastrzeżeń i deklaracji złożonych przy ratyfikacji Konwencji;
- skoordynowanie działań różnych resortów (na poziomie krajowym i lokalnym) w ściślejszej współpracy z organizacjami pozarządowymi w celu efektywniejszej implementacji Konwencji. Za taką koordynację mogłyby odpowiadać Rzecznik Praw Obywatelskich lub (i) Pełnomocnik Rządu ds. Kobiet i Rodziny (tak było wówczas, potem powołano Pełnomocnika do Spraw Dzieci, obecnie jest na mocy naszej Konstytucji Rzecznik Praw Dziecka);
- reformę prawa wewnętrznego;
- przystąpienie do Konwencji Haskiej, dotyczącej przysposobień międzynarodowych (Polska przystąpiła do Konwencji w 1995 roku);
- wprowadzenie jednoznacznego zapisu, zakazującego poniżającego traktowania i karania dzieci;
- rozszerzenie działań upowszechniających Konwencję wśród dzieci i dorosłych;
- prowadzenie systematycznych szkoleń dla dzieci oraz dla dorosłych pracujących z dziećmi w zakresie praw człowieka i dziecka;
- wprowadzenie systemu monitorowania przestrzegania praw dzieci, w tym praw dzieci krzywdzonych;
- wprowadzenie systemu pomocy dzieciom — ofiarom przemocy i złego traktowania;
- wprowadzenie systemu monitorowania placówek stałego pobytu dla dzieci.

Zalecenia Komitetu Praw Dziecka ONZ mają bardzo ogólną formułę, zapewne takie same mogłyby dotyczyć wielu innych państw. Z drugiej strony trudno oczekiwać więcej. Mechanizm kontroli nad przestrzeganiem Konwencji jest słaby. Wzmocnić jego działanie (co jest jednym z zaleceń i zapisów konwencyjnych) można poprzez podanie do publicznej wiadomości zaleceń i monitorowanie wprowadzania ich w życie. To niewątpliwie zadanie dla organizacji pozarządowych chroniących prawa dzieci.

Kolejne sprawozdanie rządu z wykonywania Konwencji w latach 1994–98 zostało przygotowane w 1999 r. Niestety, rząd nie ustosunkował się w nim do wcześniejszych zaleceń i rekomendacji Komitetu. Można przypuszczać, że Komitet zwróci się do rządu o uzupełnienie informacji. Trzeba przyznać, iż zalecenia były częściowo realizowane. Niewątpliwie więcej uwagi niż dotychczas poświęcono problemowi ochrony dzieci przed przemocą, większą wagę przywiązano do przestrzegania praw dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych (patrz np. rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 1 września 2000 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych Dz.U. Nr 80, poz. 900), rozporządzenie MPiPS z dnia 29 sierpnia 2000 r. w sprawie szczegółowych zasad nadzoru nad przestrzeganiem standardów wychowania i opieki w placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz nadzoru nad jakością działania ośrodków adopcyjno-opiekuńczych Dz.U. (Nr 74, poz.862) oraz katalogi praw wychowanków schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych. Nie wycofano natomiast zastrzeżeń i deklaracji złożonych przy ratyfikowaniu Konwencji, mimo wcześniejszych zapowiedzi.

Omawiając przestrzeganie praw dzieci w Polsce, skoncentruję się na kilku, jak mi się wydaje, najważniejszych prawach, uwzględniając zmiany, jakie pojawiły się w przepisach prawa w ciągu 10 lat obowiązywania Konwencji w naszym kraju. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, iż w świetle nowej Konstytucji (art. 91) umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą, wyrażoną w ustawie, ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli *ustawy nie da się pogodzić z umową*. **Zatem, gdyby w prawie wewnętrznym pojawił się zapis niezgodny z Konwencją o prawach dziecka, to ważniejsza jest wykładnia Konwencji.**

Prawo do nauki

Każdy ma prawo do nauki. Nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa.(...) — Konstytucja RP, art. 70; Nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki.(...) — Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Protokół Dodatkowy nr 1, art. 2;

Artykuł 28 Konwencji o prawach dziecka stanowi:

1. *Państwa–Strony uznają prawo dziecka do nauki i w celu realizowania tego prawa na zasadzie równych szans, w szczególności:*
 - a) *uczynią nauczanie podstawowe obowiązkowe i bezpłatne dla wszystkich;*
 - b) *będą popierać rozwój różnorodnych form szkolnictwa średniego, zarówno ogólnokształcącego, jak i zawodowego, uczynią je dostępnymi dla każdego dziecka oraz podejmą odpowiednie kroki, takie jak wprowadzenie bezpłatnego nauczania oraz udzielanie w razie potrzeby pomocy finansowej;*
 - c) *za pomocą wszelkich właściwych środków uczynią szkolnictwo wyższe dostępnym dla wszystkich na zasadzie zdolności;*
 - d) *udostępnią wszystkim dzieciom informacje i poradnictwo szkolne i zawodowe;*
 - e) *podejmą kroki na rzecz zapewnienia regularnego uczęszczania do szkół oraz zmniejszenia wskaźnika porzucania nauki.*
2. *Państwa–Strony będą podejmowały wszelkie właściwe środki zapewniające, aby dyscyplina szkolna była stosowana w sposób zgodny z ludzką godnością dziecka i z niniejszą Konwencją.*

3. Państwa–Strony będą popierały i rozwijały międzynarodową współpracę w dziedzinie oświaty, w szczególności w celu przyczyniania się do zlikwidowania ignorancji i analfabetyzmu na świecie oraz ułatwienia dostępu do wiedzy naukowo-technicznej i nowoczesnych metod nauczania. W tym zakresie należy w szczególności uwzględnić potrzeby krajów rozwijających się.

Według UNESCO nauka obejmuje cały proces życia społecznego realizowany przy pomocy środków, którymi jednostki i grupy społeczne uczą się świadomie rozwijać dla siebie i dla dobra wspólnoty narodowej i międzynarodowej pełnię swoich osobistych możliwości, postaw i uzdolnień oraz wiedzy¹.

Uchwała o wolności wychowania we Wspólnocie Europejskiej (14 lutego 1984 r.), wybrane fragmenty:

Dzieci i młodzież ma prawo do wychowania i nauki, obejmuje ono prawo dziecka do rozwijania zdolności i talentów (...) rodzice mają prawo do określania wychowania i rodzaju nauczania ich małoletnich dzieci.

Należy zapewnić wolność wychowania i nauki.

Wolność wychowania i nauki obejmuje prawo do zakładania szkół i nauczania w nich; wolność ta obejmuje następnie prawo rodziców do wyboru spośród porównywalnych szkół takiej szkoły, w której ich dzieci otrzymywałyby pożądane wykształcenie, przy tym dziecko musi mieć swobodny dostęp także do szkoły, w której nie jest uprzywilejowana żadna religia i żaden światopogląd.

Zgodnie z prawem rodziców ich rzeczą jest decydowanie o wyborze szkoły dla dzieci do chwili, kiedy będą one same mogły dokonywać takiego wyboru; rzeczą państwa jest umożliwienie istnienia koniecznych w tym celu szkół publicznych lub społecznych. Z istoty prawa do wolności wychowania wynika obowiązek państw członkowskich polegający także na finansowym umożliwieniu praktycznego korzystania z tego prawa i udzielaniu szkołom dotacji koniecznych do wykonywania ich zadań prawa (...) bez dyskryminowania organizatorów, rodziców uczniów i personelu; nie jest to sprzeczne z wymaganiami od szkół społecznych pewnego własnego wkładu, stanowiącego wyraz ich odpowiedzialności za siebie i umacniającego ich niezależność....

Ustawa o systemie oświaty z 7 maja 1991 r. (Dz.U. z 1996 Nr 67, poz. 329 ze zm. w art. 1 ust. 1) stwierdza, że system oświaty realizuje prawa każdego do kształcenia; art. 15 mówi o obowiązku nauczania do 15 roku życia i obowiązku nauki do 18 roku życia (art. 16). Nakłada ona na rodziców obowiązek dbania o realizowanie nauki przez ich dzieci. Ta powinność podlega egzekucji w trybie ustawy o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (art. 20).

Od kilku lat trwa reforma systemu oświaty. Z danych Głównego Urzędu Statystycznego² wynika, że wskaźnik skolaryzacji w ciągu ostatnich lat systematycznie wzrasta. W szkolnictwie podstawowym wskaźnik ten w roku szkolnym 1999/2000 wyniósł 98,3 proc. (netto). Mamy coraz więcej uczniów szkół licealnych (31,4 proc. w porównaniu z 18,6 proc. w roku szkolnym 1990/91) i coraz więcej studentów. Mimo tych optymistycznych statystyk, w powszechnej opinii panuje przekonanie, że dostęp do nauki dla dzieci ze środowisk wiejskich i mało zamożnych jest znacznie ograniczony. Zasada równych szans wymaga, aby wszystkie dzieci, bez żadnej dyskryminacji, miały dostęp do nauki.

Niewątpliwie problemem pozostaje realizowanie obowiązku szkolnego dla dzieci niepełnosprawnych, w tym upośledzonych w stopniu głębokim. Mimo wydanego w 1997 r. rozporządzenia MEN w sprawie zasad organizowania zajęć rewalidacyjno-wychowawczych dla dzieci i młodzieży upośledzonych umysłowo w stopniu głębokim (Dz.U. Nr 14, poz. 76), do tej pory nie wszystkie dzieci mają dostęp do nauki.

¹ Łopatka A., *Dziecko i jego prawa człowieka*, Warszawa 2000, s. 100.

² *Oświata i Wychowanie*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2000.

Problemem jest też dostęp do lepszego wykształcenia dzieci, przebywających w różnego rodzaju placówkach opiekuńczych i resocjalizacyjnych. Dzieci te mają często duże opóźnienia w nauce, pochodzą ze środowisk zaniedbanych; wymagają dodatkowych zajęć i pracy psychologicznej, żeby zmienić ich negatywne doświadczenia szkolne. To ważna kwestia, jeżeli chcemy, żeby dzieci te po powrocie do swojego środowiska potrafiły funkcjonować społecznie.

Prawo do informacji

Artykuł 54 ust.1 Konstytucji RP: *Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji.*

Artykuł 10 Europejskiej Konwencji głosi, iż *każdy ma prawo do (...) otrzymywania i przekazywania informacji (...) bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe.*

Artykuł 17 Konwencji o prawach dziecka nakłada na państwo obowiązek zapewnienia, *aby dziecko miało dostęp do informacji oraz materiałów pochodzących z różnorodnych źródeł krajowych i międzynarodowych, szczególnie do tych, które mają na uwadze jego dobro w wymiarze społecznym, duchowym i moralnym oraz jego zdrowie fizyczne i psychiczne.* Równocześnie państwo jest zobowiązane do *działalności dla ochrony dzieci przed informacjami i materiałami szkodliwymi z punktu widzenia ich dobra.*

Prawo do informacji może podlegać ograniczeniom, ale jedynie przewidzianym przez ustawę i koniecznym ze względu na: poszanowanie praw i reputację innych osób albo dla ochrony bezpieczeństwa narodowego lub porządku publicznego, bądź zdrowia albo moralności społecznej. Poszanowanie praw lub reputacji innych osób dotyczy głównie ograniczenia swobody przekazywania informacji i wynika z poszanowania praw osobistych osób, których mogą dotyczyć (np. art. 10 ust. 2 Europejskiej Konwencji oraz art. 17 w zw. z art. 13 Konwencji o prawach dziecka).

Ochrona bezpieczeństwa narodowego i porządku publicznego bądź zdrowia albo moralności społecznej jest ogólną dyrektywą, zezwalającą na ograniczanie niektórych praw i wolności, przewidywaną we wszystkich regulacjach praw i wolności człowieka (por. np. art. 10 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, art. 13, 14, 15 Konwencji o prawach dziecka).

Szczególnym rodzajem prawa do informacji jest prawo do informacji o przysługujących prawach. Art. 42 Konwencji o prawach dziecka zobowiązuje państwa: *do szerzenia informacji o zasadach i postanowieniach Konwencji, zarówno wśród dorosłych jak i wśród dzieci, wykorzystując do tego celu będące w ich dyspozycji środki.* W Rekomendacji Rady Europy z 1996 roku w sprawie europejskiej strategii na rzecz dzieci stwierdzono, iż państwa winny podjąć wszelkie niezbędne środki w celu informowania dzieci o ich prawach, m.in. poprzez szerokie promowanie Konwencji o prawach dziecka, wprowadzenie edukacji w zakresie praw i odpowiedzialności dzieci do programów szkolnych od szczebla podstawowego. Dzieci winny być również informowane o środkach, jakie przysługują im w przypadku naruszenia ich fundamentalnych praw.

Zaleca się więc szeroką edukację zarówno o samych prawach, jak i procedurach ich dochodzenia.

Z kolei w Zaleceniu Nr 85 (7) Komitetu Ministrów Rady Europy o nauczaniu i pobieraniu nauki w zakresie praw człowieka w szkołach, przyjętym w 1985 r., stwierdza się m.in.: *(...) szkoły tworzą wspólnoty, które mogą i powinny być przykładem poszanowania godności jednostki i różnic, tolerancji i równości szans; zrozumienie i nabycie doświadczenia w zakresie praw człowieka stanowi ważny element przygotowania wszystkich młodych ludzi do życia w demokratycznym i pluralistycznym społeczeństwie(...) Koncepcje związane z prawami człowieka mogą i powinny być przyswajane od najmłodszych lat. Demokracja jest poznawana najlepiej w warunkach demokratycznych, w któ-*

rych zabęca się do udziału, w których można szczerze wypowiadać się i dyskutować na temat poglądów, w których swoboda wypowiedzi uczniów i nauczycieli jest zagwarantowana i w których panuje uczciwość i sprawiedliwość(...).

W kwestii rangi praw człowieka w szkole wypowiedział się Rzecznik Praw Obywatelskich. W marcu 2000 r. w wystąpieniu do Ministra Edukacji Narodowej (RPO/197149/95/XIGR) napisał, iż po pierwsze, w rozporządzeniu dotyczącym ramowych statutów nie wymieniono katalogu praw ucznia, po drugie — nie uregulowano trybu rozpatrywania skarg, po trzecie — w przepisach dotyczących sprawowania nadzoru pedagogicznego problematyka przestrzegania praw ucznia nie została przekazana jednemu, wyspecjalizowanemu wizytorowi. W efekcie uczniowie nie znają przysługujących im praw i nie wiedzą, do kogo zwrócić się o pomoc w sytuacji, gdy ich prawa są naruszane.

Rozporządzenie MEN z dnia 21 marca 2001 r. w sprawie warunków i sposobów oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów w szkołach publicznych w §2.1 stanowi, że ocenianie wewnątrzszkolne ma na celu poinformowanie ucznia o poziomie jego osiągnięć edukacyjnych, a rodzicom i nauczycielom ma dostarczyć informacji o postępach i trudnościach w nauczaniu. Uczeń i rodzice muszą być poinformowani o wymaganiach edukacyjnych i zasadach oceniania zachowania (§4). Oceny są jawne i przedstawiane do wglądu uczniowi oraz rodzicom (§5).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola i publicznych szkół (Dz.U. Nr 61, poz. 624) przewiduje, że statuty szkół zawierają informacje o zasadach oceniania, prawach i obowiązkach ucznia, informacje o systemie kar i nagród oraz procedurach odwołania się od kary. Uczniowie muszą też znać zasady dotyczące skreślenia z listy uczniów i tryb odwołania się od takiej decyzji, która jest decyzją administracyjną i w ostateczności podlega zaskarżeniu do NSA.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż w zasadzie ucznia objętego obowiązkiem szkolnym i obowiązkiem nauki można jedynie przenieść do innej szkoły. W ramowych statutach szkoły podstawowej i gimnazjum przewidziano przeniesienie do innej szkoły, ale już w przypadku liceum mówi się o skreśleniu z listy uczniów, co jak się wydaje — powinno być sprecyzowane.

W orzeczeniu Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu stwierdza się m.in.: *Wyrzucenie ucznia ze szkoły, jako środek dyscyplinujący, nie jest w zasadzie sprzeczne z prawem do nauki, pod warunkiem, że uczeń może zapisać się do innej szkoły* (orzeczenie: Yanasik przeciwko Turcji 1993).

Przygotowanie programu szkolnego należy w zasadzie do państwa. Państwo przy wypełnianiu swojej funkcji w sferze edukacji musi uważać, aby informacje lub wiedza zawarta w programach były przekazywane w sposób obiektywny, krytyczny i pluralistyczny. Nie może ono realizować celu polegającego na indoktrynacji oznaczającej brak poszanowania przekonań religijnych i filozoficznych rodziców. Jest to granica, której nie wolno przekroczyć (orzeczenie: Kielsen, Busk, Madsen i Pedersen przeciwko Danii A.23 1976).

Jeżeli dziecko jest wychowankiem placówki opiekuńczo-wychowawczej, musi również znać swoje prawa i możliwości odwołania się od decyzji; aczkolwiek w nowym rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 1 września 2000r. w sprawie tychże placówek (Dz.U. nr 80, poz. 900) mówi się, iż placówka realizując zaspokajanie potrzeb dziecka kieruje się w szczególności poszanowaniem jego praw (§6.1 pkt. 2), ale katalogu praw nie formułuje się i nie obliguje do wprowadzenia procedur składania skargi czy odwoływania się. Taki zapis łatwo może stać się fikcją, zwłaszcza że wiedza o prawach człowieka/dziecka w istocie wcale nie jest powszechna, a bez procedur dochodzenia praw stają się one pustymi deklaracjami.

Jeżeli dziecko jest pacjentem, lekarz ma obowiązek poinformowania rodziców o wynikach badań. Jeżeli dziecko ukończyło lat 16, to musi ono być poinformowane i osobiście musi wyrazić

zgodę na prowadzone badania i zabiegi (Ustawa o zawodzie lekarza i Ustawa o zakładach opieki zdrowotnej, prawa pacjenta). Dziecko powyżej 16 roku życia umieszczane w szpitalu psychiatrycznym musi wyrazić zgodę na hospitalizację, w przeciwnym razie potrzebna będzie zgoda sądu (Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego z 1994 r.).

Przeszczep tkanek (szpiku kostnego) wymaga zgody osoby, która ukończyła lat 13 (Ustawa o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów z 1995 r.). W razie ewentualnej śmierci 16-latek może zastrzec brak zgody na pobranie jego tkanek lub narządów.

Jeżeli dziecko staje przed sądem dla nieletnich, jest stroną postępowania, ma wówczas dostęp do akt w jego sprawie, chyba że sędzia ze względu na jego dobro postanowi inaczej (art. 30 Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich).

Jeżeli nieletni trafi do zakładu poprawczego lub schroniska dla nieletnich, musi być poinformowany o prawach mu przysługujących i trybie odwoływania się (Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 maja 1997 r. w sprawie rodzajów i organizacji zakładów poprawczych, podobnie w sprawie schronisk, oraz zasad pobytu w nich nieletnich — Dz.U. 1997 Nr 58, poz. 361).

Jeżeli wobec nieletniego konieczne jest zastosowanie tzw. środków przymusu bezpośredniego, musi on być o tym poinformowany, jak również o procedurach złożenia skargi (Rozporządzenie Rady Ministrów z 1996 r. w sprawie szczegółowych warunków stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec nieletnich umieszczonych w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich — Dz.U. 1996 Nr 154, poz. 746).

Wszystkie dzieci powinny wiedzieć, gdzie mogą zwrócić się w przypadku łamania ich praw. Osobami, które występują w ich interesie są rodzice/opiekunowie. Zdarzają się jednak sytuacje, kiedy to rodzice krzywdzą dzieci lub nie mogą/nie chcą wystąpić w ich imieniu. Najlepiej byłoby wtedy, gdyby znalazły pomoc pedagoga, wychowawcy, szkolnego rzecznika. Jeżeli jednak tak się nie stanie, dzieci powinny wiedzieć, że w zależności od sytuacji mogą zwrócić się do kuratorium oświaty, sądu rodzinnego, rzecznika praw dziecka czy rzecznika praw obywatelskich.

Monitoringi prowadzone przez Helsińską Fundację Praw Człowieka³ oraz wizytacje rzecznika praw obywatelskich [Przestrzeganie praw wychowanków placówek opieki całodobowej, RPO, Warszawa 2000 r.] pokazują, że zarówno uczniowie, jak i wychowankowie placówek rzadko wiedzą dokładnie, jakie mają prawa i jak mogą odwołać się w sytuacji, gdyby były one naruszane. W nieobowiązującym już zarządzeniu MEN z 1992 r. w sprawie ramowych statutów istniał przepis obligujący dyrektora do zapoznawania uczniów ze statutem i prawami obowiązkami. W kolejnych rozporządzeniach w sprawie ramowych statutów (z 1999 r. i 2001 r.) zrezygnowano z takiego przepisu.

Uczniowie/wychowankowie pytani o znajomość praw na ogół mówili: *Nauczyciele zazwyczaj mówią, że my mamy swoje prawa, a oni swoje; prawa nie mają żadnego znaczenia, bo i tak nikt ich nie przestrzega* [uczniowie]; *Kiedys ktoś mi o tym mówił, ale dokładnie nie pamiętam. Chyba mam prawo do nauki i przebywania na świeżym powietrzu; Znam prawa, ale dokładnie nie pamiętam; Znajomość praw nie jest tu potrzebna, bo tu i tak są określone reguły; Najlepiej wiemy czego nam nie wolno. Dyrektor często mówi, że nam wolno to, na co on nam pozwoli; Wiem co nam wolno, a za co dorośli będą się wkurzać; Wiem, że mam prawo wiedzieć o wszystkim, co mnie dotyczy, ale to zależy od wychowawcy; Wiem, że jak będę niedobra, to przeniosą mnie do innego domu dziecka; Wiem, że nie mogą mnie tknąć ani wyzywać mnie* [domy dziecka].

Prawa? — w zasadzie nie wiem, chyba korespondencja bez cenzury, prawo do przepustki i wakacji; Nasze prawa to sprzątanie; Wychowawcy mówią: co mi wolno wojewodzie, to nie tobie smrodzie; Wiem, że regulamin wisi gdzieś w korytarzu, ale nie czytałem; Chyba mam prawo jeździć

³ *Prawa ucznia w szkole. Raport z badań*, Warszawa 1996 r.; *Prawa wychowanków domów dziecka*, HFPC, Warszawa 2000 r.

na przepustki i chodzić na spacer; Na pewno jakieś prawa mamy, ale teraz dokładnie nie pamiętam [wychowankowie młodzieżowych ośrodków wychowawczych].

Z tych zapisów wynika, że nie wystarczy zapoznać ucznia czy wychowanka ze statutem lub regulaminem, trzeba im pokazać, że jest to prawo, które jest nie tylko ważne, ale i egzekwowalne w codziennym życiu.

Analiza statutów szkół i placówek pokazuje, że często zamiast krótkiego, jasnego i możliwego do egzekwowania katalogu praw umieszcza się szereg zapisów, które nie mają nic wspólnego z katalogiem praw człowieka/dziecka.

W statutach szkolnych dominują zapisy pochodzące z nieobowiązującego już ramowego statutu, w rodzaju: prawo do korzystania z pomieszczeń szkolnych, prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków życia czy życzliwego i podmiotowego traktowania, czy też prawo pytania nauczyciela i uzyskiwania odpowiedzi. Nie sposób chodzić do szkoły i nie korzystać z pomieszczeń szkolnych, które z oczywistych względów powinny być bezpieczne i higieniczne czy uzyskiwać od nauczyciela odpowiedź na zadane pytania. Prawo do korzystania z pomieszczeń szkolnych albo uzyskiwania pomocy w przypadku trudności w nauce, to oczywiste zadania szkoły i gdyby uczeń nie mógł korzystać z pomieszczeń lub nie otrzymałby pomocy w nauce, to istnienie takiej szkoły nie miałoby większego sensu. Gdyby jednak uzyskiwanie pomocy w nauce miało być prawem ucznia, należałoby je zapisać precyzyjnie, żeby zarówno uczeń, jak i nauczyciel wiedzieli dokładnie, jakie wynika z tego roszczenie. Oczywiście jest, że uczeń nie może uzyskać pomocy „nieograniczonej” i w każdej sytuacji.

W placówkach z kolei zapisywano prawo do mieszkania i wyżywienia na czas pobytu (trudno sobie wyobrazić placówkę opieki całodobowej, której wychowankowie nie mogliby korzystać z możliwości zamieszkania tam i wyżywienia), prawo do korzystania w racjonalny sposób ze sprzętu znajdującego się w placówce, prawo do posiadania minimum odzieży i rzeczy osobistych, które wychowanek może zabrać opuszczając placówkę, prawo do uzyskania pomocy w nauce, uczestniczenia w zajęciach, prawo do wyposażenia w niezbędne podręczniki, zeszyty (w jednym statucie napisano, że wychowankowie mają prawo do korzystania z encyklopedii), prawo do pełnienia funkcji powierzonych przez samorząd, grupę, wychowawców, prawo do zgłaszania wniosków i postulatów itp. Są to różnego rodzaju uprawnienia (zapewne nie wszystkie wymagają szczegółowego zapisu), wynikające z zadań placówki, a nie z katalogu praw człowieka.

Z kolei w katalogu obowiązków znajdują się często takie zapisy: wychowanek ma obowiązek dbać o honor domu dziecka (w szkołach pisano, że jest to obowiązek ucznia), godnie go reprezentować, szanować i wzbogacać tradycje: *wychowanek postawą, pracą, zaangażowaniem dba o dobre imię domu dziecka i rodzinki; wychowanek traktuje dom dziecka jak swój własny, stara się przynosić mu zaszczyt i sławę swoim postępowaniem i nauką*. Mało prawdopodobne, aby udało się doprowadzić do identyfikowania się wychowanka z placówką (czy ucznia ze szkołą) czyniąc z tego obowiązek, zapisany w formie pustego frazesu.

Katalogi praw, a także obowiązków powinny być jasne, zrozumiałe, związane z możliwością roszczenia określonego prawa przez dzieci i ich rodziców, a w przypadku obowiązków — konkretne i możliwe do egzekwowania. Prawa, rzecz jasna, powinny wynikać z katalogu praw człowieka np. (prawo do informacji, swobody wypowiedzi, wolności religijnej, ochrony przed poniżającym traktowaniem i karaniem czy prawo do prywatności). Natomiast zarówno w szkole, jak i w placówce, dzieci mają szereg uprawnień wynikających z odrębnych przepisów (zasady oceniania, przyznawania pomocy materialnej itp.). Mają też uprawnienia wynikające z różnych umów między organami szkoły czy placówki. Te warto zapisywać, trzeba jednak umieszczać je w oddzielnych punktach, uwzględniając hierarchię ważności. Niewątpliwie nie warto zapisywać wszystkiego, gdyż wówczas takie przepisy przestają być czytelne i przejrzyste.

Swoboda wypowiedzi

Artykuł 72 ust. 3 Konstytucji RP: *W toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka.*

Zgodnie z artykułem 10 Konwencji Europejskiej oraz artykułem 10 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych: *każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii(...). Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe.*

Wolność posiadania i wyrażania poglądów nie jest atrybutem dorosłości. W dokumentach wyraźnie używa się określenia *k a ż d y*, aczkolwiek prawo do kształtowania światopoglądu dzieci mają przede wszystkim rodzice.

Artykuł 13 Konwencji o prawach dziecka obok prawa do informacji zawiera również *prawo do swobodnej wypowiedzi w formie ustnej, pisemnej bądź za pomocą druku, w formie artystycznej lub z wykorzystaniem każdego innego środka przekazu według wyboru dziecka*, a art.12 mówi o *prawie do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka*. Państwo jest obowiązane przyjąć je z *należyłą uwagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka*. Prawo to dotyczy w szczególności możliwości *wypowiadania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym dotyczącym dziecka*.

W prawie wewnętrznym osoba, która ukończyła 13 lat posiada tzw. ograniczoną zdolność do czynności prawnych (art. 15 Kodeksu cywilnego). Oznacza to możliwość uczestniczenia w postępowaniu sądowym dotyczącym jego osoby (art. 65§2 kpc i art. 573§1,2). Z wyjątkiem spraw dotyczących ograniczenia, pozbawienia władzy rodzicielskiej i spraw o odebranie dziecka (Uchwały Sądu Najwyższego IIICZP 101/73, IIICZP14/79). Zazwyczaj jednak sąd przewiduje wysłuchanie dziecka poza salą sądową, np. przez biegłych w rodzinnych ośrodkach diagnostyczno-konsultacyjnych (art. 576§2 kpc).

Obligatoryjnie dzieci pytane są o zgodę dotyczącą zmiany nazwiska czy przysposobienia, jeżeli ukończyły 13 lat lub można uznać, że mają rozeznanie sytuacji (art. 118 i 122 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego).

Trzeba przyznać, że w ostatnich latach większą wagę przywiązuje się do opinii dziecka i jest to niewątpliwie skutkiem obowiązywania w Polsce Konwencji o prawach dziecka, w szczególności art. 12.

Sąd Najwyższy wydał już kilka uchwał w sprawie wysłuchiwanie dziecka. Nadal utrzymuje, iż w sprawach o ograniczenie czy pozbawienie władzy rodzicielskiej dziecko nie jest uczestnikiem postępowania, ale sąd ma obowiązek zapewnić dziecku możliwość wysłuchania. Sąd zwrócił uwagę, że wysłuchanie dziecka nie jest jedynie zaleceniem, ale obowiązkiem procesowym sądu w każdej sprawie dotyczącej dziecka, którego rozwój psychofizyczny na to pozwala.

Pokazują to również różne przepisy, uwzględniające opinię dzieci, jak np.:

Art. 306 Kodeksu postępowania cywilnego — jeżeli osoba ukończyła 13 lat, niezbędna jest jej zgoda na pobranie krwi w postępowaniu dowodowym;

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 r. (Dz.U. Nr 35, poz. 228 ze zm.) — art. 35§2 nakłada obowiązek wysłuchania nieletniego; art. 30§1 — nieletni jest stroną postępowania;

Art. 158 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego — w przypadku ustanowienia opieki — opiekun powinien wysłuchać małoletniego w ważniejszych sprawach i uwzględnić, w miarę możliwości jego życzenia (nie ma takiego zapisu w przypadku sprawowania władzy rodzicielskiej).

Art. 10§1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego — 16-latka może wystąpić do sądu o zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego — jest stroną postępowania;

Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego z 1994 r. (Dz.U. Nr 111, poz. 535 ze zm.) — jeżeli osoba ukończyła 16 lat, konieczna jest jej zgoda na umieszczenie w szpitalu psychiatrycznym;

Ustawa o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów z 1995 r. (Dz.U. Nr 138, poz. 682), jeżeli osoba ukończyła 13 lat, musi być pytana o zgodę na przeszczep szpiku, 16-latek może zastrzec brak zgody na pobieranie narządów, tkanek, komórek w razie ewentualnej śmierci;

Ustawa o zawodzie lekarza z 1997 r. (Dz.U. Nr 28, poz. 152) wymaga zgody 16-latka na badania i świadczenia medyczne (art. 32 ust. 5), zabieg operacyjny i leczenie stwarzające ryzyko (art.34);

Ustawa o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach przerywania ciąży — art. 4a§4 stanowi, iż małoletnia poniżej 13 roku życia ma prawo wyrażenia opinii, powyżej 13 roku życia — musi wyrazić pisemną zgodę na ewentualny zabieg.

Monitoringi Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka w szkołach i domach dziecka oraz wizytacje rzecznika praw obywatelskich w placówkach opieki całodobowej pokazują, że dzieci bardzo cenią wychowawców, którzy pozwalają im swobodnie wyrażać opinie. Niestety, swoboda wypowiedzi nie jest prawem powszechnie obowiązującym i zależy od konkretnej relacji dziecko – wychowawca: *Możemy mieć własne zdanie, wysłuchują, ale i tak nic nie zmienia się; Gdy większość ma takie samo zdanie jak wychowawca, nic nie mówię; Mogę rozmawiać z pedagogiem, ale nie rozmawiam o moich poglądach, tylko o sytuacji w jakiej jestem. O tym, co myślę, rozmawiam raczej z koleżanką; Jestem tu już wystarczająco długo, żeby wiedzieć, że nie oplatca się mówić, co się myśli. Kiedyś była jedna wychowawczyni, z nią mogłem rozmawiać o wszystkim. Ona jedna naprawdę chciała z nami rozmawiać. Większość, to po prostu przychodzi do pracy, ale nie są nami zainteresowani. Odsiedzą swój dyżur, ale wolą nie wiedzieć, co my myślimy; Nawet jak nas słuchają, to i tak nie ma znaczenia, nic to nie daje; Można się wypowiadać, tylko po co [monitoring domów dziecka].* Wychowankowie placówek często utożsamiają swobodę wypowiedzi z sytuacją sprzeciwu wobec poleceń wychowawcy i najczęściej mówią: *Wolę nie dyskutować i tak będę musiał to zrobić; Nie sprzeciwiam się; Raczej muszę robić bez dyskusji; Czasem dyskutuję, ale prawie zawsze robię, co oni chcą.* [informacja z wizyty w pogotowiu opiekuńczym].

W szkole, podobnie jak w placówkach opiekuńczych, swoboda wyrażania poglądów zależy od konkretnego nauczyciela, a nie od przestrzegania normy, zatem swoboda wypowiedzi jest bardziej deklaracją niż egzekwowalnym prawem. W statutach szkół często pojawia się zapis (powielający przepisy z ustawy o systemie oświaty), że samorząd uczniowski, rada rodziców mogą przedstawić dyrektorowi wnioski i opinie dotyczące funkcjonowania szkoły. Rzadko natomiast pojawiają się zapisy mówiące, do czego zobowiązany jest dyrektor po otrzymaniu tych wniosków czy opinii.

Prawo do ochrony przed poniżającym traktowaniem i karaniem

Artykuł 40 Konstytucji RP: *Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych.*

Trzeba tu wyjaśnić, iż nie chodzi o karcenie klapssem dziecka przez rodziców, ale o stosunek państwo – jednostka. Karcenie nie mające znamion czynu zabronionego kodeksem karnym (bicie, znęcanie, maltretowanie) jest w Polsce rozumiane jako dopuszczalne w ramach wykonywania władzy rodzicielskiej.

Zarówno Międzynarodowy Pakt (art. 7), jak i Konwencja Europejska (art. 3) jednobrzmiąco ustalają:

Nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu.

Artykuł 19 Konwencji o prawach dziecka:

1. Państwa–Strony będą podejmowały wszelkie właściwe kroki w dziedzinie ustawodawczej, administracyjnej, społecznej oraz wychowawczej dla ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy

fizycznej bądź psychicznej, krzywdy lub zaniedbania bądź złego traktowania lub wyzysku, w tym wykorzystywania w celach seksualnych, dzieci pozostających pod opieką rodzica(ów), opiekuna(ów) prawnego(ych) lub innej osoby sprawującej opiekę nad dzieckiem.

2. Tego rodzaju środki ochronne powinny obejmować, tam gdzie jest to właściwe, skuteczne przedsięwzięcia w celu stworzenia programów socjalnych dla realizacji pomocy dziecku oraz osobom sprawującym opiekę nad dzieckiem, jak również innych form działań prewencyjnych dla ustalania, informowania, wszczynania i prowadzenia śledztwa, postępowania, notowania wymienionych wyżej przypadków niewłaściwego traktowania dzieci oraz tam, gdzie jest to właściwe — ingerencję sądu.

O zagadnieniu tym traktują także artykuły 37 i 39 Konwencji o prawach dziecka oraz art. 28 ust. 2, w którym mówi się, iż Państwa–Strony winny podejmować wszelkie właściwe środki dla zapewnienia, aby dyscyplina szkolna była stosowana w sposób zgodny z ludzką godnością dziecka i postanowieniami niniejszej Konwencji.

Art. 72§1 Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.

W ustawie o systemie oświaty w art. 4 stwierdza się, że nauczyciel ma obowiązek szanować godność ucznia i traktować go podmiotowo. Niestety, nie ma zapisów mówiących, co może zrobić uczeń, gdyby zdarzyło się, że nauczyciel poniża go lub obraża.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy zajmuje się tymi zagadnieniami w artykułach 109–111 (ograniczenie, pozbawienie władzy rodzicielskiej w przypadku nadużywania lub zaniedbywania władzy rodzicielskiej). W listopadzie 2000 r. Sejm znowelizował Kodeks rodzinny i opiekuńczy, wprowadzając zapisy dotyczące udzielenia pomocy rodzinie w sytuacji, gdy istnieje zagrożenie (potrzeba) umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej czy placówce opiekuńczo-wychowawczej (zmiany w art. 109 kro).

Kodeks karny tymi problemami zajmuje się w art. 198–202 — ochrona przed nadużyciami seksualnymi wobec osoby poniżej 15 roku życia, art. 204§3 — ochrona przed wykorzystywaniem do prostytucji; art. 253§1 — ochrona przed handlem ludźmi; §2 — ochrona przed nielegalną adopcją; art. 207 — ochrona przed znęcaniem się ze strony rodziców/opiekunów; art. 208 — zakaz rozpijania małoletniego; art. 209 — karanie za uchylanie się od alimentacji; art. 210 — karanie za porzucenie małoletniego; art. 211 — ochrona przed uprowadzeniem małoletniego.

Zjawisko przemocy/krzywdzenia dzieci jest coraz lepiej badane i opisywane, a co za tym idzie, coraz lepiej rozpoznawane przez profesjonalistów. Najślabiej rozwinięty jest system pomocy zarówno dziecku, jak i rodzinie, w tym sprawcy przemocy/krzywdzenia. W nowym Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 26 września 2000 r. w sprawie rodzin zastępczych (Dz.U. Nr 83, poz. 939) przewidziano tworzenie rodzin zastępczych, pełniących funkcje pogotowia rodzinnego. Dzieci, które doznały przemocy w rodzinie miałyby szansę uniknięcia pobytu w placówce. Na razie jednak niewiele takich rodzin powstało i — jak się okazuje — problem reformy systemu opieki wymaga nie tylko zmian organizacyjnych, ale też zmian w świadomości oraz propagowania idei opieki zastępczej. Nadal kandydatami na rodziny zastępcze są najczęściej rodziny spokrewnione i ewentualni przyszli kandydaci na rodziny adopcyjne. Brakuje również chętnych do prowadzenia profesjonalnych rodzin zastępczych, co być może wymaga od państwa wprowadzenia jeszcze korzystniejszych przepisów dla tego typu działalności.

Ogólnie można powiedzieć, że przestępstwa przeciwko dzieciom są odpowiednio skodyfikowane. Brakuje jednak dobrych procedur ochrony dzieci — ofiar w postępowaniu przygotowawczym i przed sądem. Zdarza się, że dzieci są wielokrotnie przesłuchiwane, na ogół w warunkach nie zabezpieczających wystarczająco ich poczucia bezpieczeństwa. Tzw. lustro weneckie i moż-

liwość zebrania zeznań dziecka poza salą sądową są stosowane niezwykle rzadko, a powinny być stałą praktyką.

Jak wspomniano na wstępie, konstytucyjny zapis o zakazie stosowania kar fizycznych nie odnosi się do relacji rodzice — dziecko, aczkolwiek nie znaczy to, że państwo dopuszcza bicie i krzywdzenie dzieci, o czym świadczą przytoczone wyżej artykuły, zarówno kodeksu karnego, jak i rodzinnego. Dopuszcza tzw. karzenie, którego granice są trudne do precyzyjnego określenia.

W pięciu krajach europejskich istnieje prawny zakaz stosowania kar fizycznych wobec dzieci. Najwcześniej zapis taki wprowadzono w Szwecji (1979), następnie w Finlandii (1984), Danii (1986), Norwegii (1987) oraz Austrii (1989).

W szwedzkim kodeksie rodzinnym zapis brzmi następująco: *Dzieci mają prawo do opieki, bezpieczeństwa, właściwego wychowania. Dzieci powinny być traktowane z respektem dla ich osobowości i indywidualności. Nie mogą też być poddawane fizycznemu karaniu ani też jakimkolwiek okrutnemu traktowaniu* (nieoficjalne tłumaczenie z angielskiego). Trudno powiedzieć, jak zapis ten funkcjonuje w praktyce. Należy jednak zaznaczyć, że w szwedzkim systemie opieki nad dzieckiem większość spraw rozstrzygana jest na poziomie interwencji socjalnej i psychologicznej. Sąd rozstrzyga jedynie wyjątkowe i sporne sprawy.

Szwedzi uważają, że taki zapis w prawie pomógł w edukowaniu społeczeństwa. W 1965 roku 53 proc. badanych dorosłych uważało, że kary fizyczne są konieczne, aby móc prawidłowo wychować dziecko. W 1994 roku 89 proc. badanych było przeciwko jakimkolwiek karom fizycznym. Trzeba jednak zauważyć, że w Szwecji prowadzono szeroką kampanię edukacyjną, nie tylko w mediach; to w znacznie większym stopniu niż zapis prawa mogło wpłynąć na zmianę postaw i świadomość, że bicie dzieci jest zachowaniem społecznie nieakceptowanym. Wydaje się, że prawo powinno być przede wszystkim skuteczne i egzekwowalne. Ściganie rodziców, stosujących kary fizyczne, nie mające oczywiście charakteru znęcania się (znęcanie jest przestępstwem w świetle kodeksu karnego) byłoby trudne, a ewentualne sankcje musiałyby również dotyczyć dzieci. Taka ingerencja w życie rodzinne mogłaby w efekcie wyrządzić więcej szkód niż wymierzone klapsy.

Nie można jednak powiedzieć, że w wymienionych krajach nie istnieje problem przemocy wobec dzieci. Skala zjawiska jest zapewne podobna jak w naszym kraju. Być może kryteria przemocy są odmienne i przeciętne dziecko w tych krajach jest rzadziej karane fizycznie niż na przykład polskie dziecko. Jestem jednak przekonana, że dobre kampanie społeczne i szeroko pojęta edukacja skuteczniej zmieniają zachowania, niż trudne do wyegzekwowania prawo.

Niewątpliwie potrzebne są instytucje, organizacje prowadzące kampanie na rzecz wychowywania bez przemocy, promujące przestrzeganie praw dzieci. W Polsce takie zadanie mógłby pełnić powołany niedawno Rzecznik Praw Dziecka.

Instytucję rzecznika praw dzieci powołano także m.in. w: Australii, Austrii, Finlandii, Gwatemali, Hiszpanii, Kanadzie, Niemczech, Norwegii, Szwecji, USA. Najczęściej nie są to niezależne urzędy. Podlegają albo odpowiedniemu ministerstwu, albo ombudsmenowi generalnemu, czyli odpowiednikowi naszego Rzecznika Praw Obywatelskich. W Polsce RPD powołano na podstawie art. 72 ust. 4 Konstytucji RP, a jego kompetencje określa Ustawa z dnia 20 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz.U. Nr 4, poz. 31).

Monitoringi i wizytacje Rzecznika Praw Obywatelskich w różnych placówkach pokazały, że wprawdzie ich statuty zawierały zazwyczaj zapisy o zakazie stosowania kar fizycznych lub przemocy psychicznej, ale doświadczenia uczniów czy wychowanków wskazywały, iż nadal zdarzają się wychowawcy, stosujący różne formy przemocy; aczkolwiek trzeba przyznać, że drastyczne zdarzenia mają miejsce bardzo rzadko. Przypadki przemocy fizycznej i różne kary pozaregulaminowe opisywano częściej w zakładach poprawczych czy młodzieżowych ośrodkach

wychowawczych, natomiast różne formy poniżającego traktowania i karania — w szkołach i placówkach opiekuńczych.

We wszystkich placówkach obowiązują katalogi kar i nagród, mniej lub bardziej szczegółowe. Nagrody można na ogół otrzymać za: *wzorową postawę, zaangażowanie w pracy na rzecz placówki; za pilną naukę, wzorowe wykonywanie obowiązków, dbałość o czystość, umiejętność życia w zespole, troskę o dobre imię grupy, prace społeczno-użyteczne, udział w konkursach* itp. Istnieją też często szczegółowe, punktowe regulaminy oceniania, punkty dodatnie i ujemne w zależności od ustalonych kryteriów, np. udział w konkursach — od +1 do +2; niechęć do uczestnictwa –2 pkt, wyrażanie chęci — 0 pkt; troska o dobre imię grupy — + 3 pkt, dobre zachowanie w miejscach publicznych + 2 pkt. Wychowankowie zazwyczaj znakomicie orientują się w tej specyficznej ekonomii punktowej, traktują ją jako oczywistość. Natomiast wychowawcy nie widzą sprzeczności między wywieszaniem punktacji na tablicy ogłoszeń i twierdzeniem, że *w ich grupie żyje się jak w rodzinie*. Nagrodami są na ogół: pochwały, pochwały wobec grupy i całej społeczności na spotkaniach/apelach, zwiększone kieszonkowe, nagrody rzeczowe, list pochwalny do rodziców. W jednym domu można np. dostać w nagrodę *większą kwotę na ubranie, kosztem wychowanków, którzy ubrania nie szanują*.

Systemy punktowego oceniania zachowania popularne są również w szkołach, a nawet w oddziałach szpitalnych (znalazłam taki regulamin również w szpitalu neuropsychiatrii dziecięcej (!), gdzie od liczby zdobytych punktów uzależniano otrzymanie przez dziecko „przepustki do domu”). Na przykład w pewnym gimnazjum punkty minusowe można było otrzymać za samolubne, egoistyczne zachowanie –20, zaśmianie –1, kradzież od –10 do –50 itd. To pomysły, które niewątpliwie nie są godne naśladowania.

Kary w placówkach otrzymuje się na ogół za: nieprzestrzeganie obowiązków, w tym niewykonywanie dyżurów (sprzątanie), ucieczki, wagary, wulgarne, agresywne zachowanie, niszczenie mienia itp. Kary zapisane w regulaminach to zazwyczaj: upomnienie/nagana, nagana wobec grupy i całej społeczności, zawieszenie kieszonkowego, zakaz wyjazdu do domu, w ostateczności przeniesienie do innej placówki, ograniczenie uczestniczenia w imprezach itp. Czasami spotyka się zapisy o zawieszeniu praw — chodzi w nich chyba raczej o zawieszenie przywilejów, gdyż prawa człowieka zawieszeniu nie podlegają, a jedynie ograniczeniom, o których pisałam na wstępie.

Dyrektorzy placówek pytani o zasady karania i sposób traktowania wychowanków mówili: *Kary statutowe są sztuczne, staramy się ich nie używać. Każda kara jest objawem bezradności wychowawcy i w zasadzie jego porażką; Każda grupa ma swój regulamin, wszystko jest dyskutowane w grupie. Tylko w jednym przypadku rada pedagogiczna uchwaliła karę — za pijaństwo i wulgarność. Generalnie kar nie stosuje się, pozbawienie przyjemności jest zazwyczaj wystarczającą karą.* W tym domu dzieci wymieniały cały szereg kar regulaminowych i nieregulaminowych, a ich repertuar zależał od konkretnego wychowawcy. Najczęściej były to dodatkowe dyżury, odebranie kieszonkowego, zakaz wyjazdu do domu. Wśród kar nieregulaminowych dzieci na ogół wymieniały: *Czasem niektórzy wychowawcy krzyczą i wyzywają; Najbardziej nie lubię, jak mi pani Z. mówi, że skończę jak moja matka; Pani sekretarka wyzywa nas od głupich krów, a czasem jeszcze gorzej.*

W kilku domach dzieci muszą pisać oświadczenia/samokrytyki, że źle się zachowywały. W jednym domu takie oświadczenia były publicznie wywieszane na ścianach w korytarzu: *Ja, Zosia z grupy II uderzyłam wczoraj pięścią Małgosię, zrobiłam to, bo jestem niedobra; Zawsze coś psuję i tłukę.* Wychowankowie byli do tego przyzwyczajeni i nie widzieli w tym nic złego. W tym domu dyrektor twierdził, że za poniżające traktowanie dzieci wychowawcy są karani. Jednocześnie uważano, że przypominanie dzieciom „skąd pochodzą”, dobrze na nie wpływa, bo

nie powinny o tym zapominać. Dlatego dyrektor „niegrzecznym dzieciom” przykładowo mówił w obecności grupy: *Pamiętaj, że twoi rodzice są alkoholikami, a ty jesteś obarczony dziedzicznie.*

W niektórych statutach/regulaminach zapisano, że wychowanek ma prawo odwołać się od kary, złożyć wnioski. Na ogół nie jest podany tryb odwołania czy skargi. Dzieci pytane o możliwość odwołania się nie potrafiły podać konkretnego przykładu korzystania z takich zapisów. Zazwyczaj takie sytuacje kończyły się najwyżej rozmową z wychowawcą albo dyrektorem.

Zgodnie z rozporządzeniem w sprawie statutów szkolnych (§ 18), statut musi zawierać katalog kar i nagród oraz procedury odwołania się od kary. W nowych statutach zapisane są różne procedury wewnątrzszkolne. Natomiast uczniowie powinni wiedzieć, że odwołać można się nie tylko od kary, ale też w przypadku naruszania praw w ogóle, i że istnieją inne organy poza dyrektorem szkoły. W zależności od sprawy mogą to być: kurator oświaty, organ prowadzący szkołę, MENiS, NSA (w przypadku skreślenia z listy uczniów), a także Rzecznik Praw Obywatelskich czy Rzecznik Praw Dziecka.

Prawo do wychowania w rodzinie i opieki zastępczej w przypadku pozbawienia opieki rodziców

Art. 48§2 Konstytucji RP: *Ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.*

Art. 5 Konwencji o prawach dziecka: *Państwa–Strony będą szanowały odpowiedzialność, prawo i obowiązki rodziców (...)*

Art. 9 1. *Państwa–Strony zapewnią, aby dziecko nie zostało oddzielone od swoich rodziców wbrew ich woli(...)*

Art. 18 Konwencji o prawach dziecka: *1. Państwa–Strony podejmą wszelkie możliwe starania dla pełnego uznania zasady, że oboje rodzice ponoszą wspólną odpowiedzialność za wychowanie i rozwój dziecka.*

2. W każdym postępowaniu (...) należy umożliwić wszystkim zainteresowanym stronom uczestnictwo w tym postępowaniu oraz wyrażenie przez nich swoich opinii.

3. Państwa–Strony będą szanowały prawo dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców do utrzymywania regularnych.....kontaktów z obojgiem rodziców.

Protokół siódmy do Europejskiej konwencji o prawach człowieka art. 5: *Małżonkom przysługują równe prawa i obowiązki... tak pomiędzy nimi jak w stosunkach z ich dziećmi.*

Art. 72 ust. 2 Konstytucji RP: *Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.*

Art. 9 ust. 3 Konwencji o prawach dziecka: *Państwa–Strony będą szanowały prawo dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców do utrzymywania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców, z wyjątkiem przypadków, gdy jest to sprzeczne z najlepiej pojętym interesem dziecka.*

Art. 20: *1. Dziecko pozbawione czasowo lub na stałe swego środowiska rodzinnego lub gdy ze względu na swoje dobro nie może pozostać w tym środowisku będzie miało prawo do specjalnej ochrony i pomocy ze strony państwa.*

2. Państwa–Strony zgodnie ze swym prawem wewnętrznym zapewnią takiemu dziecku opiekę zastępczą.

Art. 25: *Państwa–Strony uznają prawo dziecka umieszczonego przez kompetentne władze w zakładzie w celach opieki, ochrony bądź leczenia (...) do okresowego przeglądu leczenia dziecka i wszelkich innych okoliczności odnoszących się do jego umieszczenia w zakładzie.*

Konwencja dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę (obowiązuje w Polsce od 1992 r.)

Konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem (obowiązuje w Polsce od 1995 r.)

Art. 93§1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego: *Władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom.*

Art. 97§1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego: (...) *każde z nich jest obowiązane i uprawnione do jej wykonywania.*

2. (...) *o istotnych sprawach dziecka rodzice rozstrzygają wspólnie; w braku porozumienia między nimi rozstrzyga sąd opiekuńczy.*

Jeżeli rodzice zaniedbują obowiązki albo nadużywają władzy rodzicielskiej, sąd może: ograniczyć władzę (art. 109§1, 2 kro), zawiesić ją, gdy jest przemijającą przeszkodą w sprawowaniu władzy (art. 110§1 kro) lub pozbawić rodziców władzy (art. 111§2 kro), może też zakazać osobistej styczności z dzieckiem rodzicom pozbawionym władzy rodzicielskiej, jeżeli wymaga tego dobro dziecka (art. 113§1 kro), a także gdy dziecko jest umieszczone w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej (art. 113§2 kro).

Art. 100 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego — (...) *każde z rodziców może zwrócić się do sądu opiekuńczego o odebranie dziecka zatrzymanego przez osobę nieuprawnioną.*

Art. 1050–1052 Kodeksu postępowania cywilnego — przepisy umożliwiające egzekucję kontaktów z dzieckiem. Postanowienie Sądu Najwyższego z dn. 30 sierpnia 1997 r. (III CRN 204/77) stanowi: *Uniemożliwienie utrzymywania właściwego kontaktu osobistego pomiędzy rodzicem a dzieckiem narusza w zasadzie interes małoletniego i może stanowić przyczynę uzasadniającą zmianę prawomocnego postanowienia regulującego wykonywanie władzy rodzicielskiej (art. 577 k.p.c).*

Najważniejsze problemy dotyczące prawa dziecka do wychowania w rodzinie i ewentualnej opieki państwa, gdy rodzice jej nie sprawują, to:

1. Trudności w egzekwowaniu prawa dziecka do kontaktów z obojgiem rodziców w sytuacji konfliktu/rozvodu. W Polsce rzadko stosowana jest zasada tzw. opieki przemiennej. Dziecko mieszka na zmianę, np. co dwa tygodnie, raz z jednym, raz z drugim z rodziców. Taka forma wymaga nie tylko dobrej współpracy między rodzicami, ale też upowszechnienia wśród sędziów rodzinnych jako jeden z możliwych wariantów orzeczenia o sprawowaniu opieki nad dzieckiem po rozwodzie rodziców.
2. Rozdzielenie dziecka z jednym z rodziców w przypadku uprowadzenia za granicę. Takich spraw jest ostatnio coraz więcej. Rozpatrywane są według procedur Konwencji Haskiej w sprawie cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę. Niestety, trudno w tych przypadkach o dobre rozstrzygnięcia, na ogół dziecko traci kontakt z jednym z rodziców.
3. Pomoc udzielana rodzinom patologicznym czy tzw. niewydolnym wychowawczo, która ma na celu uniknięcie konieczności umieszczenia dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej oraz w trakcie pobytu dziecka w takiej placówce jest nadal, miejmy nadzieję że jedynie przejściowo, fikcją. Rozpoczęto wprowadzić reformę systemu opieki nad dzieckiem pozbawionym opieki rodziców, ale nowe przepisy obowiązują od niedawna. Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej (tj. Dz.U. z 1998 r. Nr 64, poz. 414 ze zmianami); wprowadza spójne ramy prawne funkcjonowania systemu opieki nad rodziną i dzieckiem. W nowym rozdziale ustawy o pomocy społecznej (1a — *Opieka nad rodziną i dzieckiem*) określono zakres pomocy dla rodzin, mających trudności w wypełnianiu swoich zadań oraz zakres pomocy dziecku pozbawionemu częściowo lub całkowicie opieki rodzicielskiej i niedostosowanemu społecznie.

Przepisy rozdziału 1a wyznaczają zasady wspierania rodzin oraz zasady organizacji i finansowania rodzin zastępczych, ośrodków adopcyjno-opiekuńczych, placówek opiekuńczo-wychowawczych, nadzoru nad działalnością instytucji opieki. Zadania w zakresie organizacji, prowadzenia, finansowania i nadzoru nad tymi instytucjami rozdzielono pomiędzy gminy, powiaty i województwa.

Przepisy te wprowadzają ponadto nowy typ instytucji opiekuńczej, dotychczas nie występujący w systemie opieki nad dzieckiem, a mianowicie rodziny zastępcze, pełniące funkcje pogotowia rodzinnego, oraz nakładają nowe zadania na ośrodki opiekuńczo-adopcyjne.

Przepisy te, jak również wiele kwestii szczegółowych i nowych pojęć dotychczas nie funkcjonujących w systemie opieki nad dzieckiem (np. standard świadczonej opieki i wychowania, standard usług świadczonych w rodzinnej opiece i w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, jakość działań ośrodków adopcyjno-opiekuńczych), które wprowadzono do ustawy o pomocy społecznej sprecyzowano w szczegółowych rozporządzeniach:

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 września 2000 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych (Dz. U. Nr 80, poz. 900);

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 29 sierpnia 2000 r. w sprawie szczegółowych zasad nadzoru nad przestrzeganiem standardu wychowania i opieki w placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz nadzoru nad jakością działań ośrodków adopcyjno-opiekuńczych (Dz. U. Nr 74, poz. 862);

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 14 września 2000 r. w sprawie udzielania pomocy na kontynuowanie nauki, usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem osobom opuszczającym rodziny zastępcze, niektóre typy placówek opiekuńczo-wychowawczych i domów pomocy społecznej, zakłady poprawcze, schroniska dla nieletnich oraz specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze (Dz. U. Nr 81, poz. 909);

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 września 2000 r. w sprawie rodzin zastępczych (Dz. U. Nr 83, poz. 939).

Aczkolwiek ramy prawne wydają się przystawać do standardów europejskich, to jeszcze muszą znaleźć się środki na rzeczywistą pracę z rodziną, na zatrudnienie i szkolenie profesjonalistów. Ponadto musi zmienić się nastawienie wobec dzieci i rodzin. Wśród niektórych pedagogów panuje przekonanie, że dzieci powinny trafiać do placówek jak najwcześniej, a od rodziców trzeba je odizolować, „bo tylko złego uczą”. To przekonanie sprawia, że ograniczane są kontakty dzieci z rodzicami, a wyjazd na sobotę i niedzielę w placówce opiekuńczej nazywany jest „przepustką”, której można być pozbawionym za karę.

Dzieci w wizytowanych placówkach mówiły czasem: *Pani G. to często straszy nas przez cały tydzień, że nie pojedziemy do domu. Wystarczy, że czegoś nie sprzątnę albo źle się odezwę, to zaraz mam karę — zakaz wyjazdu; Moja starsza siostra jeździ do domu, a mnie nie pozwalają i nie wiem dlaczego; W mojej grupie nie ma problemu z wyjazdem do domu, kto chce i może zawsze jedzie, ale w grupie pani Z. to czasem muszą siedzieć w sobotę i uczyć się.*

Zapomina się, że tylko sąd może z ważnych przyczyn ograniczyć osobiste kontakty z dziećmi (art. 113 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego).

W Trybunale Europejskim w Strasburgu w ostatnich latach rozpatrywano co najmniej kilka spraw przeciwko Szwecji i Wielkiej Brytanii w związku z nadmierną ingerencją państwa w życie rodzinne. Na ogół rodzice skarżyli państwo, że zbyt pochopnie umieszczano ich dzieci w rodzinach zastępczych lub ograniczano im kontakty z dziećmi, łamiąc tym samym prawo do poszanowania życia rodzinnego (art. 8 Europejskiej konwencji praw człowieka). W niektórych przypadkach Trybunał uznał rację skarżących. Przykładowo w sprawie Olsson przeciwko Szwec-

cji (orzeczenie z 1992 r., A. 250), Trybunał uznał naruszenie artykułów 6 i 8 (brak kontroli sądowej ograniczenia kontaktów z dziećmi) i orzekł rekompensatę dla rodziców w wysokości 50 tys. koron oraz zwrot poniesionych kosztów. W sprawie *Mc Michael przeciwko Wielkiej Brytanii* (orzeczenie z 1995 r., A. 308), Trybunał także uznał naruszenie artykułów 6 i 8. Dziecko zostało umieszczone w rodzinie zastępczej, a następnie przez nią adoptowane. Matka cierpiała na chorobę psychiczną, a ojcu dziecka, który nie był mężem matki, odmawiano prawa sprawowania opieki nad dzieckiem.

Władze Wielkiej Brytanii musiały skarżącym zapłacić 8 tys. funtów jako zadośćuczynienie za krzywdy moralne. Rodzice jednak dziecka już nie odzyskali. W przyszłości także ono będzie mogło złożyć skargę za uniemożliwienie wychowania w rodzinie naturalnej.

To pouczające sprawy i warto o nich pamiętać, „reperując” nasz system opieki nad dzieckiem.

W związku ze zmianami systemu opieki wprowadzono też zmiany do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. W listopadzie 2000 r. Sejm wprowadził zapisy dotyczące udzielenia pomocy rodzinie w sytuacji, gdy istnieje zagrożenie (potrzeba) umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej (zmiany w art. 109 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego). Wprowadzono też odpowiednie zmiany w kodeksie postępowania cywilnego. Artykuł 579 obliguje sąd opiekuńczy do oceny sytuacji dziecka umieszczonego w placówce, nie rzadziej niż raz na sześć miesięcy. Mogłoby się to przyczynić do większej rozważności przy umieszczaniu dzieci w placówkach oraz do działań na rzecz rodziny, zarówno przed umieszczeniem dziecka, jak i w trakcie pobytu w placówce czy nawet w rodzinie zastępczej. Zobligowanie sądu do kontrolowania zasadności pobytu dziecka poza rodziną jest zgodne z postanowieniem Konwencji o prawach dziecka (art. 25).

WYBRANE DOKUMENTY MIĘDZYNARODOWE DOTYCZĄCE DZIECI

Niezależnie od ONZ-owskiej Konwencji o prawach dziecka obowiązuje szereg dokumentów międzynarodowych dotyczących dzieci w różnych, szczególnych sytuacjach.

OCHRONA DZIECI I OPIEKA PAŃSTWA

1. Europejska konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem
2. Haska konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego
3. Europejska konwencja o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego
4. Europejska konwencja w sprawie przysposobienia dzieci
5. Konwencja o dochodzeniu roszczeń alimentacyjnych za granicą, tzw. nowojorska
6. Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci

EDUKACJA DZIECI

1. Konwencja UNESCO o zakazie dyskryminacji w edukacji
2. Rekomendacja UNESCO dotycząca nauczania o prawach człowieka i współpracy międzynarodowej w zakresie wychowywania dla pokoju

OCHRONA PRZED WYZYSKIEM I PRACĄ

1. Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytutki
2. Konwencja w sprawie zakazu handlu kobietami i dziećmi
3. Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) nr 138 dotycząca minimalnego dopuszczalnego wieku zatrudnienia
4. Konwencja MOP nr 29 w sprawie ograniczenia pracy przymusowej, obowiązkowej w jakiegokolwiek formie
5. Konwencja MOP nr 77 w sprawie badań medycznych młodocianych pracowników
6. Protokół fakultatywny o handlu dziećmi, dziecięcej prostytutce i dziecięcej pornografii do Konwencji o prawach dziecka ONZ

OCHRONA ZDROWIA I PRAWO DO ROZWOJU

1. Europejska Karta Socjalna
2. Europejska Karta Praw Dziecka w Szpitalu
3. Deklaracja WHO i UNICEF z Ałma-Aty (1978 r.)
4. Światowa deklaracja w sprawie zabezpieczenia opieki i rozwoju dzieci

OCHRONA PRZED KONFLIKTAMI ZBROJNYMI

1. Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych w czasie wojny
2. Konwencja Genewska w sprawie ochrony i pomocy ofiarom konfliktów zbrojnych
3. Deklaracja ONZ w sprawie ochrony kobiet i dzieci w sytuacjach nadzwyczajnych i konfliktach zbrojnych
4. Protokół fakultatywny o angażowaniu dzieci w konflikty zbrojne do Konwencji o prawach dziecka ONZ zakazujący wykorzystywania dzieci w konfliktach zbrojnych

OCHRONA NIEPEŁNOSPRAWNYCH

1. Zasady ONZ wyrównywania szans osób niepełnosprawnych
2. Zalecenie nr R(92)6 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie spójnej polityki wobec osób niepełnosprawnych
3. Światowy program działania na rzecz osób niepełnosprawnych
4. Deklaracja ONZ w sprawie praw osób niepełnosprawnych

POSTĘPOWANIE W SPRAWACH NIELETNICH

1. Wskazania Narodów Zjednoczonych dotyczące zapobiegania przestępczości nieletnich (tzw. Rijadskie) Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 45/112
2. Wzorcowe Reguły Minimum Narodów Zjednoczonych dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich (tzw. Reguły Pekinśkie)
3. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 40/33 z 1990 r. — Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące ochrony nieletnich pozbawionych wolności (Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 45/113)

ZALECENIA I REKOMENDACJE W SPRAWIE DZIECI I RODZINY

W Radzie Europy powstało wiele znaczących dokumentów, zaleceń, rekomendacji dla państw członkowskich w dziedzinie ochrony praw dziecka. Do najważniejszych należą :

- Rekomendacja Rady Europy nr R79/17 w sprawie ochrony dzieci przed okrutnym i poniżającym traktowaniem.
- Zalecenie nr R (84) 4 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw–członków w sprawie odpowiedzialności rodzicielskiej. W zaleceniu tym formułuje się kilkanaście zasad, dotyczących sposobu sprawowania odpowiedzialności rodzicielskiej, kontrolowania i ingerowania w sytuacji zagrożenia interesu dziecka. Jednocześnie podnosi się (zasada 3) konieczność konsultowania z dzieckiem (stosownie do jego dojrzałości) decyzji w kwestii podziału odpowiedzialności rodzicielskiej. W rekomendacji tej konsekwentnie używa się pojęcia odpowiedzialność, a nie władza rodzicielska, zgodnie z postanowieniem Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 1979 roku w sprawie Europejskiej Karty Praw Dziecka (Rekomendacja nr 874). Warto zauważyć, że nie wszystkie oficjalne tłumaczenia omawianego Zalecenia, używają sformułowania — odpowiedzialność rodzicielska.
- Rekomendacja nr R 85/4 w sprawie przemocy w rodzinie. Wśród najważniejszych zaleceń wymienić należy: potrzebę informowania społeczeństwa o skali zjawiska przemocy rodzinnej, wczesne wykrywanie i pomoc dla ofiar, powołanie instytucji rządowej (interdyscyplinarnego zespołu ekspertów) odpowiedzialnej za koordynowanie działań, za opracowanie strategii i badań problemu, wspieranie organizacji działających w zakresie przeciwdziałania przemocy, prowadzenie profesjonalnych szkoleń osób pracujących z dziećmi, zmianę przepisów prawnych w celu ograniczenia lub zakazu stosowania kar fizycznych wobec dzieci.
- Rekomendacja R 90/9 na temat środków społecznych w zakresie przemocy w rodzinie.
- Rekomendacja nr R 91/9 w sprawie środków nadzwyczajnych dotyczących rodziny zawiera cztery zasady, według których winny być podejmowane szybkie i kompetentne działania, mające na celu ochronę interesów rodziny lub któregoś z jej członków.
- Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy nr R 85/4 1985 r. dotyczy wprowadzenia do prawa wewnętrznego państw członkowskich ograniczeń lub wręcz zakazu stosowania kar fizycznych.
- Rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 1121 (1990) w sprawie praw dzieci jest obszernym dokumentem, w którym stwierdza się m.in.: (...) *poza prawem do ochrony dzieci posiadają prawa, które mogą wykonywać samodzielnie, nawet wbrew woli dorosłych (...)*.

Ponadto zaleca się państwom m.in. powołanie rzecznika praw dzieci, który informowałby dzieci o ich prawach, udzielał porad, interweniował i ewentualnie dochodził ich praw przed sądem. Uznano ponadto, iż należałoby zbadać możliwość opracowania odpowiedniego dokumentu Rady Europy, uzupełniającego Konwencję o prawach dziecka ONZ — jak dzieci mogłyby wykonywać swe podstawowe prawa zapisane w aktach międzynarodowych, a także zbadać możliwość opracowania protokołu dodatkowego do Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczącego praw dziecka.

Wynikiem tej rekomendacji jest Europejska Konwencja o wykonywaniu praw dzieci, opracowana przez ekspertów prawa rodzinnego Rady Europy.

Została wyłożona do podpisu w styczniu 1996 r. Weszła w życie po przystąpieniu do niej trzech państw (Polska, Cypr, Grecja) w grudniu 2000 r. *Celem niniejszej Konwencji jest promowanie wykonywania praw dzieci, przyznanie im uprawnień proceduralnych oraz ułatwienie ich wykonywania, w interesie dobra dziecka, poprzez zapewnienie, aby dzieci osobiście albo za po-*

średnictwem innych osób lub organów mogły być informowane i upoważnione do uczestniczenia w dotyczących ich postępowaniach przed organem sądowym (art. 1 ust. 2).

Ponadto w Konwencji proponuje się m.in. następujące zapisy: dzieci mające wystarczające rozeznanie w sprawie winny być informowane o toczącym się postępowaniu ich dotyczącym, winny móc wyrazić swoją opinię, mogą żądać wyznaczenia niezależnego reprezentanta ich interesów, obecności wybranych osób w czasie postępowania przed sądem itp. Nowa Konwencja jest pierwszym dokumentem przyznającym dzieciom prawa proceduralne.

Trzeba jednak pamiętać, że obecność dziecka w sądzie, w szczególności w konflikcie rodzice – dziecko jest ostatecznością, kiedy inne metody (mediacje, negocjacje) okażą się nieskuteczne.

To nie pierwsza już rekomendacja w sprawie dzieci. I choć z jednej strony rekomendacje, nie mając mechanizmów egzekwowania zaleceń, są zbiorem „pobożnych życzeń”, jednak odgrywają pewną rolę w mobilizowaniu rządów państw — członków Rady Europy do poprawiania polityki na rzecz dzieci.

II

PRACA Z DOROSŁYMI

— Program zajęć warsztatowych

Katarzyna Koszewska

JAK PRACOWAĆ Z DOROSŁYMI?

Program Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie adresowany do przedstawicieli nadzoru pedagogicznego, o którym wspomniałam we wstępie niniejszej publikacji, był wynikiem wcześniej podjętych działań na rzecz edukacji w dziedzinie praw człowieka. Sondażowe badania ankietowe dotyczące organizacji nadzoru pedagogicznego wokół problematyki praw dziecka oraz zebrane opinie w tej sprawie wskazały na konieczność przygotowania grupy specjalistów, którzy mogliby wspierać merytorycznie pracę innych wizytatorów we wszystkich wojewódzkich kuratoriach oświaty w Polsce. Celem programu było wprowadzenie uczestników zajęć w zagadnienia merytoryczne, dotyczące treści praw człowieka oraz wyposażenie ich w wiedzę i umiejętności umożliwiające projektowanie programu szkoły z uwzględnieniem treści praw człowieka. Większość zajęć prowadzona była metodami aktywizującymi, wykorzystującymi osobiste zasoby i doświadczenia uczestników. Część założonych celów była realizowana poprzez wykłady, prezentacje i dyskusje z zaproszonymi specjalistami. Uczestnicy zajęć otrzymali też materiały, stanowiące źródło dodatkowej wiedzy. Większość tych tekstów znajdziecie Państwo w naszej publikacji, w rozdziale: „Vademecum nauczyciela”. Aby zapewnić uczestnikom możliwość efektywnego uczenia się dzięki korzystaniu z procesu grupowego, jedna z prowadzących pracowała z grupą przez cały cykl szkoleniowy. Technikami ewaluacji poszczególnych zajęć były: wypowiedzi uczestników na zakończenie i rozpoczęcie dnia (tzw. rundki), plakaty, na których uczestnicy mogli zapisywać swoje opinie, ankiety wypełniane na zakończenie zajęć i na zakończenie całego cyklu szkolenia.

Takie i inne doświadczenia edukacyjne pozwoliły nam sformułować zasady pracy z dorosłymi, niezbędne do osiągnięcia założonych celów. Oto one:

1. Dostrzegaj i wykorzystuj wiedzę oraz doświadczenie uczestników zajęć, dbaj o to, aby każdy z nich miał okazję do prezentacji własnych poglądów i opinii.
2. Zapewnij im odpowiednie warunki (społeczne, organizacyjne, techniczne), po to, aby czuli się bezpiecznie i mogli bez oporów nabywać nową wiedzę i refleksyjnie doświadczać nowych sytuacji.
3. Przyjmij rolę lidera — przewodnika — zadбай o kontrakt na początku zajęć, wracaj do niego w trakcie kolejnych spotkań, pilnuj, aby przyjęte normy nie blokowały rozwoju grupy, zachęcaj wszystkich uczestników do aktywnego udziału w zajęciach.
4. Upewnij się, czy tempo nauki jest dla nich odpowiednie (nie — dla ciebie) i tam, gdzie tylko jest to możliwe, pozwalaj każdemu uczestnikowi zajęć na uczenie się we własnym tempie.
5. Unikaj uczenia się na pamięć, staraj się, aby uczestnicy wykorzystywali na bieżąco zapamiętywane informacje, stosuj aktywne metody nauczania, wykorzystuj takie pomoce dydaktyczne, które umożliwiają odbiór informacji różnymi kanałami sensorycznymi (uwaga na wzrokowców, słuchaczy, kinestetyków).
6. Stosuj dużo ćwiczeń praktycznych.
7. Upewnij się, czy zdobywane przez uczestników zajęć wiedza i umiejętności są spostrzegane przez nich jako potrzebne i bezpośrednio związane z wyznaczonymi przez nich celami.

Dorośli lubią dążyć do jasno określonego, konkretnego celu, dającego się osiągnąć w niezbyt odległej przyszłości i cenią sobie realne dowody na to, że zbliżają się do niego.

8. Dostarczaj konstruktywnych informacji zwrotnych, pamiętaj przy tym, aby być szczerym, taktownym i wrażliwym. Warto zadbać o poczucie własnej wartości uczestników. Strach przed porażką jest tak paraliżujący, że często nie pozwala na wchodzenie w nowe — grupowe i indywidualne — doświadczenia, a tym samym na dostrzeganie własnych osiągnięć. Oceniaj zachowania, nigdy nie oceniaj osób.
9. Staraj się tak ułożyć program, aby uczestnicy zajęć mogli odnosić sukcesy w trakcie jego realizacji.
10. Powtarzaj, streszczaj, podkreślaj związki między elementami materiału, a tam, gdzie to konieczne — podsumowuj całość.
11. Stwarzaj możliwości sprawdzania w różnej formie nabytej wiedzy i zdobytych umiejętności.

Trzeba pamiętać o tym, że między dorosłymi uczestnikami zajęć występują duże różnice ze względu na ich wykształcenie, doświadczenie, wiek, zainteresowania czy wykonywaną pracę. To silne zróżnicowanie powinno skłonić edukatora do zadbania o możliwość prezentacji różnych postaw, poglądów i wartości, bowiem świadomość istnienia przestrzeni do wzajemnego uczenia się daje możliwość korzystania z niej.

Dorośli są często bardzo krytyczni wobec siebie i w związku z tym łatwo ich onieśmielić. Może im brakować poczucia pewności siebie, mogą nie doceniać własnych możliwości uczenia się. W rezultacie — mogą obawiać się popełnienia błędów, w szczególności wtedy, gdy są obserwowani przez innych. W trakcie zajęć mogą wystąpić też konflikty związane z pełnionymi funkcjami, a wcześniej nabyte poglądy, przekonania, uprzedzenia — mogą utrudniać uczenie się. To wszystko sprawia, że edukatorowi — osobie pracującej z grupą dorosłych metodami aktywizującymi — przydałyby się:

- emocjonalna obecność w grupie,
- szczerze zainteresowanie ludźmi,
- rozumienie procesu grupowego,
- otwartość na samego siebie, innych, na nowe doświadczenia,
- odporność psychiczna i fizyczna,
- świadomość własnych mocnych stron i ograniczeń w kontaktach z ludźmi,
- poczucie humoru,
- pomysłowość.

Powyższe cechy sprzyjają osiągnięciu satysfakcji z pracy edukatorskiej, aczkolwiek same w sobie nie są jeszcze wystarczające — konieczne jest nabycie podstawowych umiejętności w zakresie pracy z grupą. Są to umiejętności, które w kategorii zachowań możemy scharakteryzować następująco:

1. Zachowania inicjujące (zmierzające do wywołania reakcji danego uczestnika lub całej grupy), np.: zaproszenie, pytanie, namawianie.
2. Interwencje poznawcze, np.: tłumaczenie, wyjaśnianie, interpretowanie, dostarczanie informacji, podsumowywanie.
3. Zachowania podtrzymujące, np.: pomaganie, zachęcanie, ochranianie, okazywanie bliskości i przyjaźni.
4. Kierowanie, np.: kontrolowanie czasu, nadawanie tempa, zatrzymywanie, blokowanie, skupianie uwagi, wskazywanie na potrzebę podjęcia decyzji przez grupę lub samodzielne podejmowanie decyzji.

5. Posługiwanie się sobą (modelowanie, demonstrowanie), np.: ujawnianie własnych uczuć, przekonań lub wartości, osobiste angażowanie się w zadania grupowe.

Warto uświadomić sobie, czym jest grupa, tzn. grupa dorosłych, którzy uczą się razem. Istnieją różne definicje, np. E. Aronsona: *grupa społeczna to co najmniej dwie lub więcej osób współdziałających ze sobą, współzależnych od siebie w tym sensie, że w zaspokajaniu potrzeb i osiąganiu celów musi na sobie polegać*¹. Najchętniej określiłabym grupę jako żywy organizm, rozwijający się pod wpływem różnorodnych czynników. Jednocześnie wyróżniłabym kilka podstawowych kryteriów istotnych w funkcjonowaniu każdej grupy edukacyjnej.

Najważniejsze z nich to:

- cel istnienia wyznaczający kierunek działania grupy,
- obecność określonych i dających się zaobserwować interakcji między członkami grup,
- zespół wartości i norm regulujących zachowanie uczestników,
- wytworzenie własnego systemu ról i statusów,
- świadomość osobistego uczestnictwa i poczucia odrębności od innych grup.

Cechy odróżniające grupę edukacyjną od innych grup to:

- wielkość (warto zadbać o to, aby nie było więcej niż 20 osób),
- typ więzi (nie są to ani silne więzi osobiste — takie jak w rodzinie, ani zależności służbowe charakterystyczne dla pracowników jednego zakładu pracy),
- stopień sformalizowania struktury (członkowie grupy sami „budują” układ różnorodnych powiązań),
- długość istnienia (w zależności od celu, najczęściej od 20 godzin do powyżej 100 godzin dydaktycznych),
- cel (np. przygotowanie do pracy edukatorskiej z ludźmi dorosłymi, wykonanie określonego zadania, wsparcie psychiczne w trudnych sytuacjach, pokonanie ograniczeń w kontaktach z ludźmi).

Ogół zjawisk zachodzących w toku działań grupy
nazywa się procesem grupowym.

Proces grupowy dzieli się na cztery fazy:

- I Fazę formatowania
- II Fazę szturmowania
- III Fazę normowania
- IV Fazę wykonywania

Każda z tych faz posiada własną dynamikę, własne cechy szczególne, a z tego wynikają specyficzne potrzeby grupy, zagrożenia dla jej pracy i zadania prowadzącego.

Edukator powinien zawsze brać pod uwagę etap rozwoju, na jakim znajduje się grupa.

W pracy warsztatowej nie wszystkie etapy rozwoju grupy zaznaczają się wyraźnie, gdyż nie ma na to zbyt wiele czasu. Warto jednak wiedzieć, że grupa edukacyjna podlega takim samym prawom, jak każda inna. Proces grupowy rozwija się i wtedy, gdy nie jesteśmy w stanie poświęcić

¹ Aronson E., *Psychologia społeczna, serce i umysł*, Wydawnictwo Zysk i S-ka s.c., Poznań 1997, s. 357.

mu odpowiednio wiele uwagi — przebiega on poza kontrolą, a ignorowanie go może przysporzyć wiele trudności.

Dlatego też edukator powinien go cały czas obserwować, poświęcać mu wiele swojej uwagi i dopasowywać propozycje programu do swojej diagnozy sytuacji, np. nie warto proponować zadania całej grupie i oczekiwać efektywnej pracy, dopóki nie wykształci się w niej tzw. struktura władzy i struktura sympatii.

Jeżeli zaś zajęcia prowadzi stały zespół realizatorów programu lub jedna stała osoba odpowiedzialna za proces grupowy, to warto na koniec każdego dnia albo zjazdu przeanalizować to, co się dzieje w grupie i odpowiedzieć sobie przynajmniej na kilka zasadniczych pytań, np.:

1. Jaka jest struktura grupy?
 - kto jest liderem?
 - kto walczy o władzę?
 - kto biernie obserwuje pozostałych członków grupy?
 - które z osób są lubiane przez innych, a które — nie?
 - jakie podgrupy można zaobserwować?
 - wokół jakich wartości one się tworzą?
 - czy są w grupie osoby nienależące do żadnej z podgrup?
2. Jakie normy można w grupie zaobserwować?
 - które z nich funkcjonują na co dzień?
 - jakie normy postulują członkowie grupy?
 - jakie normy warto wprowadzić?
3. Jakie role w grupie można zaobserwować?
 - czy wiążą się one z realizacją zadania?
 - które z nich są ważne dla współzycia i rozwoju grupy?
 - które utrudniają współzycie i rozwój grupy, a tym samym blokują uczenie się?
4. Jakie rytuały ma grupa?
 - czy integrują one członków grupy, czy też nie?
 - jak często są używane?
 - czemu służą?

Oczywiście poświęcenie czasu i uwagi uczestników zajęć procesowi grupowemu jest odrębną decyzją prowadzącego. Najczęściej zajmowanie się wewnętrznym funkcjonowaniem grupy na forum nie jest przedmiotem pracy edukatora.

DYNAMIKA GRUPY

Etapy rozwoju grupy (wg Tuckmana ²)	Relacje interpersonalne	Charakterystyka etapu rozwoju grupy edukacyjnej	Podstawowe zadania edukatora na danym etapie rozwoju grupy
I. Formowanie [forming]	Zależność	Członkowie grupy poznają się i orientują się, jaki stosunek do zadania mają poszczególne osoby. Widoczna jest duża zależność od lidera (formalnego prowadzącego lub wyobrażonego — który ma się pojawić). Grupa oczekuje, że lider przejmie inicjatywę i odpowiedzialność za zadanie. Członkowie grupy odczuwają dużo ciekawości, ale też niepokoju, obawy, napięcia. Zależy im na stworzeniu poczucia bezpieczeństwa i dobrej atmosfery w grupie. Dlatego właśnie członkowie grupy mają tendencję do tworzenia bezpiecznych koleżeńskich par (a w większych grupach — podgrupek).	Integracja członków
II. Szturmowanie [storming]	Przeciwzależność	Ten etap w rozwoju grupy to: „burza” [storming]. Na tym etapie następuje określanie się członków grupy wobec lidera (szefa/koordynatora zespołu): jedni przejawiają bunt i opór, inni prezentują podporządkowanie i lojalność. Jednym z przejawów przeciwzależności jest kwestionowanie lidera. Rzadko przyjmuje ono postać jawnej konfrontacji. Najczęściej przejawia się poprzez aluzje, „ataki” nie wprost lub ogólne wyrażanie niezadowolenia. Innym przejawem przeciwzależności jest podkreślenie własnych opinii, forswanie własnego punktu widzenia, nastawienie na autoprezentację. W tym czasie wyłaniają się różne role grupowe, dochodzi też do konfliktów interpersonalnych, spada zaangażowanie jednostek w realizację zadania, praca grupy staje się mało produktywna.	Dbanie o komunikację, negocjowanie, mediowanie, radzenie sobie z oporem

² Tuckman B., *Development sequences in small groups*, Psychological Bulletin, 63. [w:] CODN, Materiały szkoleniowe, Tomasz Garstka.

<p>III. Normowanie [norming]</p>	<p>Niezależność</p>	<p>Stabilizują się relacje interpersonalne, członkowie obsadzeni są w różnych rolach grupowych, lider zostaje zaakceptowany bądź wymieniony. Widoczna staje się względna niezależność wobec lidera (tzn. przekroczona została zarówno bierna zależność, jak i buntownicza przeciwzależność) — grupa docenia swój potencjał, bierze odpowiedzialność za zadanie i pracuje bardzo produktywnie, nie licząc, że lider zrobi coś sam lub poleci wykonać. Uzgodnione są zasady działania i komunikacji.</p>	<p>Facylitacja (pobudzenie) twórczości, precyzowanie ustaleń, wzmacnianie członków grupy</p>
<p>IV. Wykonywanie [performing]</p>	<p>Współzależność</p>	<p>Na tym etapie rozwoju grupa adekwatnie rozpoznaje zasoby i ograniczenia swoje (jako całości) i swoich członków. Pojawia się umiejętność rozwiązywania problemów. Współzależność przejawia się we współpracy i efektywnym korzystaniu przez grupę z zasobów wszystkich jej członków. Członkowie grupy udzielają sobie wzajemnego wsparcia. Role grupowe przyjmowane są bardziej elastycznie w powiązaniu zarówno z osobistymi możliwościami i preferencjami, jak i sytuacją dyktowaną przez wykonywanie zadania. W grupie panuje wysoki poziom bezpieczeństwa i zaufania. Członkowie udzielają sobie adekwatnych informacji zwrotnych. Jednostki realizują swoje osobiste potrzeby poprzez pracę zespołową.</p>	<p>Koordinacja działań</p>

Co można zrobić w sytuacjach trudnych w pracy z grupą?

Nie ma żadnej szybkiej cudownej metody, za pomocą której uczestnicy destrukcyjni staną się natychmiast konstruktywnymi. Większość ludzi reaguje różnymi formami destrukcji na brak poczucia bezpieczeństwa, toteż na ogół — im większe poczucie bezpieczeństwa w grupie, tym mniej zachowań destrukcyjnych. Warto też doskonalić zachowania asertywne, bowiem otwarte, nie urażające nikogo wyrażanie uczuć, opinii, życzeń czy spostrzeżeń oraz nieagresywna obrona praw osobistych mogą sprzyjać wzrostowi poczucia bezpieczeństwa w grupie. Pamiętajmy, że edukator jest liderem modelującym określone zachowania. Redukując napięcie, dając ludziom uczciwą informację nie wywołującą u odbiorcy poczucia bycia atakowanym, skupiając się na konkretnych problemach, przyspiesza rozwój grupy, stymuluje proces grupowy w kierunku stabilizacji relacji interpersonalnych.

Trudne sytuacje w pracy grupy edukacyjnej

Trudna sytuacja	Działanie lidera
Trudne sytuacje (wszystkie)	Udrożnienie komunikacji, nazwanie problemu.
Brak czasu na spotkania lub realizację zadań	Zarządzanie czasem — plan dnia, plan tygodniowy, plany długoterminowe, ustalanie pilności i ważności spraw.
Brak informacji, danych potrzebnych do wykonania zadania	Dostarczenie danych lub skierowanie do źródeł informacji.
Niepokój z powodu braku wiedzy i umiejętności w jakimś zakresie	Planowanie doskonalenia zawodowego zespołu (lektury, wykłady, kursy, ćwiczenia, warsztaty, superwizje).
Bałagan	Ustalenie planu działania i podziału zadań.
Zastój z powodu dylematu decyzyjnego	Pomoc w zbadaniu alternatywnych rozwiązań i ich skutków (ocena użyteczności i satysfakcji).
Konflikt interpersonalny	Rozpoznawanie źródeł konfliktu oraz zachowań prowadzących do eskalacji lub rozwiązania konfliktu, mediacje. W innych przypadkach — zwrócenie się o pomoc do superwizora.
Przemęczenie członków zespołu	Propozycja ćwiczeń relaksujących, odpoczynku, zmiany charakteru aktywności (w zależności od sytuacji).
Nowość sytuacji, zaskoczenie, niepewność	Pomoc w poznawczym ogarnięciu sytuacji, odwołanie się do dotychczasowej wiedzy i doświadczenia zespołu, ustalanie źródeł wsparcia, wskazanie stałych i pewnych elementów sytuacji
Porażka	Wsparcie. Pomoc w analizie przyczyn porażki — zewnętrznych i wewnętrznych uwarunkowań, badanie możliwości naprawy błędów.
Opór	Przedyskutowanie sytuacji interpersonalnej grupy (wypowiada się każdy uczestnik). Odwołanie się do celów grupowych.
Frustracja	Analiza przyczyn (brak celów, brak bodźców itp.). Odwołanie się do zasobów jednostek lub całego zespołu (umiejętności, wiedza, cechy, dobre doświadczenia).

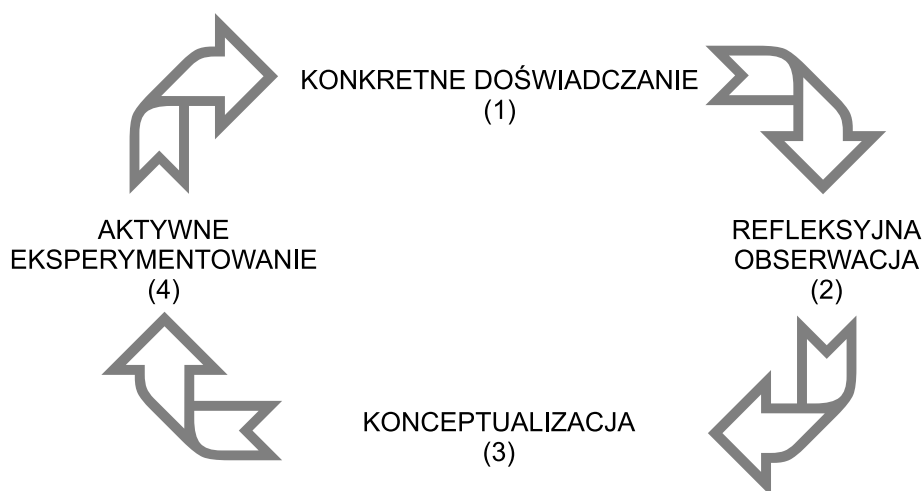
CODN, materiały szkoleniowe, Tomasz Garstka

Znając już zasady pracy z dorosłymi, wiedząc o grupie i mechanizmach jej rozwoju, o postępowaniu w sytuacjach trudnych, warto zadać sobie pytanie: Co to jest warsztat?

Ta bardzo popularna, szczególnie w ostatnich latach, forma pracy grupowej polega głównie na zastosowaniu metod aktywnych, czyli takich, podczas których uczymy się poprzez doświadczanie, przeżywanie, odkrywanie i rozumienie.

Podstawową cechą warsztatu jest nastawienie głównie na kształtowanie praktycznych umiejętności, mniejsze zaś na zdobycie tzw. twardej wiedzy, dlatego też takie metody pracy, jak wykład czy prezentacja zajmują stosunkowo mało czasu w porównaniu z czasem przeznaczonym na całość zajęć.

Drugą, niezmiernie istotną sprawą, jest wykorzystanie w nauczaniu: wiedzy, doświadczeń oraz osobistego potencjału uczestników grupy i grupy jako całości, który przejawia się w efektach pracy zespołowej, wzajemnym stymulowaniu i motywowaniu uczestników zajęć. Cały cykl uczenia się oparty jest na doświadczaniu. Aby zrozumieć jego istotę, przyjrzyjmy się chwilę tzw. tradycyjnemu uczeniu się. Polega ono przede wszystkim na gromadzeniu faktów, reguł, koncepcji i teorii. Uczący się jest przeważnie bierny, nauczyciel pełni funkcję eksperta. W nauczaniu opartym na doświadczaniu również niezbędne są teorie i idee, ale główny nacisk kładzie się na sam proces doświadczania, pamiętając przy tym, że ludzie uczą się w różny sposób, co wiąże się z ich indywidualnymi potrzebami i motywacją. Cykl uczenia się opartego na doświadczaniu, zaproponowany przez Davida Kolbe'a obejmuje cztery etapy procesu uczenia się:

KONKRETNE DOŚWIADCZANIE — robić coś, badać, zbierać dane, poznawać.

REFLEKSYJNA OBSERWACJA — ustalać przyczyny, porównywać, analizować.

KONCEPTUALIZACJA — zintegrować z dotychczasową wiedzą, wyciągnąć wnioski, uogólnić, ustalać prawidłowości.

AKTYWNE EKSPERYMENTOWANIE — zastosować.

Aby uczenie przez doświadczanie było skuteczne, należy wziąć pod uwagę następujące kwestie:

WAŻNE DLA EDUKATORA

- stań się animatorem, liderem, osobą modelującą zachowania uczestników zajęć (ważną dla grupy),
- stosuj różne teorie uczenia się, używaj modeli i koncepcji niezbędnych do zaspokojenia oczekiwań uczących się,

- czuwaj nad dynamiką pracy grupy i stadiami jej rozwoju,
- doskonal umiejętności niezbędne w pracy edukatorskiej, twórz i rozwijaj relacje międzyludzkie dla zwiększenia efektów uczenia się,
- wykorzystuj wszystkie techniki i metody pracy z grupą, nie bądź tylko ekspertem przekazującym informacje,
- zachowaj równowagę pomiędzy potrzebami grupy i potrzebami jej poszczególnych członków.

WAŻNE DLA UCZĄCYCH SIĘ — CZŁONKÓW GRUPY

- weź odpowiedzialność za własne uczenie się,
- zrozum własne potrzeby w zakresie uczenia się,
- poznaj swój najlepszy sposób (styl) uczenia się oraz ograniczenia, które utrudniają ci uczenie się,
- odnoś to, czego się uczysz do własnych doświadczeń,
- buduj własny system wsparcia.

Warsztaty, czyli określony cykl szkoleniowy mają swoją wyodrębnioną strukturę.

SCHEMAT WARSZTATU

1. Zawarcie kontraktu.
2. Wprowadzenie do tematu.
3. Odwołanie się do doświadczeń osobistych uczestników zajęć.
4. Organizowanie doświadczeń zwiększających wiedzę i umiejętności członków grupy.
5. Planowanie zmian.
6. Zebranie i podsumowanie zdobytych doświadczeń.

Przeanalizujemy poszczególne części schematu warsztatu, biorąc pod uwagę materiał zgromadzony w niniejszej publikacji.

Ad. 1

Na początku zajęć warsztatowych, tych, które trwają stosunkowo krótko, np. 8 godzin, i tych, które rozpoczynają długi cykl szkoleniowy, np. 100-godzinny, ważne jest **zawarcie kontraktu** z ich uczestnikami na trzech poziomach: świadomości uczestnictwa w zajęciach z punktu widzenia założonego celu, wzajemnych relacji i na poziomie organizacyjnym. Cytuję³:

- „Przedstaw się. Udziel informacji dotyczących twoich kompetencji i uprawnień. Możesz też, jeśli chcesz, podzielić się informacjami o charakterze osobistym. Poprzez swoją prezentację modelujesz sposób zachowania uczestników. Wzrasta też prawdopodobieństwo, że nie będą bali się mówić o sobie. Zadbaj o to, aby przedstawić siebie jako fachowca zajmującego się prezentowaną tematyką.
- Poproś, aby uczestnicy zajęć przedstawili się. Zadaj pytanie o ich doświadczenia związane z edukacją w dziedzinie praw człowieka. Uzyskane informacje, jeżeli uznasz to za potrzebne, pozwolą ci zmodyfikować zajęcia.
- Przedstaw założenia programu, jego cele, komponenty, spodziewane efekty oraz wymagania wobec uczestników. Wyjaśnij kwestie niezrozumiałe, odpowiedz na wszystkie pytania.

³ Cytat i następne pochodzą z innych rozdziałów publikacji.

Uzgodnij sprawy organizacyjne, a w przypadku różnicy zadań, zależnie od sytuacji, negocjuj lub podejmij decyzję samodzielnie.

- Zaproponuj uczestnikom krótkie wypowiedzi, w których zaprezentują własne oczekiwania związane z tym warsztatem. Poproś każdego o zapisanie na kartce jednego, najważniejszego według nich, oczekiwania i przyklejenie tej kartki do dużego arkusza zbiorczego. Pogrupuj oczekiwania w kategorii tematyczne. Odnieś je do programu zajęć. Zwróć uwagę na takie oczekiwania, które w związku z wybranym tematem i metodą pracy nie będą mogły być zaspokojone (np. uzyskanie dużej wiedzy w formie wykładów).
1. Przedstaw schemat pracy warsztatowej, zgodnie z którym została zaplanowana praca uczestników grupy. Omów krótko metody pracy. (...)Wszystkim uczestnikom, podzielonym na małe grupy, rozdaj po cztery kartki. Poproś, aby wypisali na nich czynniki (każdy czynnik na oddzielnej kartce), które sprawiają, że czują się w grupie bezpiecznie (np. *czuję się w grupie bezpiecznie, gdy mogę się swobodnie wypowiedzieć i nikt mi nie przerywa*). Następnie poproś członków poszczególnych grup o przyporządkowanie tych czynników do określonych kategorii (można je układać np. w promienie słońca) i zastanowienie się, co dla ich grupy jest najważniejsze, jakie warunki muszą być spełnione, aby czuli się bezpiecznie. Świadczyć o tym będzie najdłuższy słupek — promień kartek z podobnymi zapisami. Poproś przedstawicieli grup, aby zaprezentowali na forum swoje zapisy. Następnie wspólnie przełóżcie pogrupowane czynniki na postulaty dotyczące zachowań ludzi wobec siebie, np. każdy ma prawo wypowiedzieć się, zawsze mówi tylko jedna osoba itp.”

(A. Kłosowska, K. Koszewska)

Zawarcie kontraktu najczęściej kojarzy się edukatorowi z ustaleniem grupowych norm. Oczywiście jest, że sprecyzowanie zasad, zgodnie z którymi kształtować się będą relacje między ludźmi i odwoływanie się do nich w trakcie trwania zajęć, jest bardzo ważne. Wzmacnia poczucie bezpieczeństwa w grupie, jasno określa wymagania szczególnie istotne do osiągnięcia założonego celu. Niemniej istotna jest też świadomość tego, po co tutaj jestem — stąd potrzeba poznania oczekiwań uczestników zajęć i ich konfrontacja z zaplanowanym programem oraz ustalenie wszystkich możliwych szczegółów, dotyczących czasu trwania zajęć, przerw, posiłków, materiałów, obecności uczestników na zajęciach, rodzaju certyfikatu itp. Gdy tego nie zrobimy, może się zdarzyć, że niektórzy uczestnicy zaczną zadawać pytania związane z organizacją warsztatów w najmniej oczekiwanym momencie, a pozostali nie będą w stanie skoncentrować się na działaniach prowadzących do wyznaczonego celu; w efekcie — tego celu nie osiągniemy.

Ad. 2

W różny sposób można wprowadzić uczestników w temat zajęć. Na początku każdej tematycznej sesji w naszym materiale znajdują się miniwykłady, które służą ukierunkowaniu uwagi członków grupy, zdobyciu przez nich wiedzy i mogą być wykorzystane przez edukatora na początku zajęć, np.:

„Podczas nauczania o prawach człowieka niejednokrotnie zetknąć się można z tematami budzącymi duże emocje, wywołującymi z jednej strony silne zaangażowanie uczniów, ale z drugiej — możliwość zaistnienia konfliktu. Oczywiście można uczyć o prawach człowieka niemal wyłącznie analizując ich historię i międzynarodowe dokumenty, ale szansa wpływania na postawy uczniów jest wtedy znikoma. Można też przedstawić uczniom prawa człowieka i wartości z nimi związane jako obowiązujące do natychmiastowego przyjęcia, ale wtedy nasze nauczanie będzie indoktrynacją, która nie przyniesie pożądaných skutków wychowawczych. Jeżeli zależy nam, aby uczniowie budowali swój system wartości uwzględniając w nim prawa człowieka, aby analizowali sytuacje, które spotykają ich w życiu społecznym i podejmowali świadome decyzje,

muszą zdobyć umiejętność wyrażania swoich opinii i wysłuchiwanie argumentów innych osób. Jeżeli chcemy, by nasi uczniowie podczas lekcji dyskutowali o ważnych tematach dotyczących funkcjonowania praw człowieka w rzeczywistości społecznej, muszą czuć się bezpiecznie i mieć możliwość ćwiczenia umiejętności dyskusowania nad problemami budzącymi kontrowersje.”

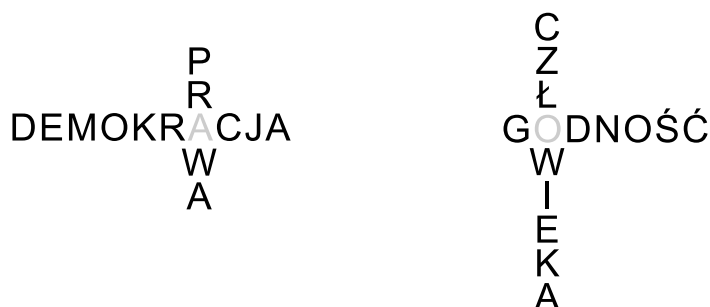
(E. Królikowska)

Wprowadzając uczestników zajęć w temat, warto wykorzystywać też takie techniki, jak np. skojarzenia, burza mózgów itp.

Mogą one posłużyć edukatorowi do diagnozowania początkowej wiedzy.

- „Podziel uczestników zajęć na cztery grupy

1. Wyjaśnij uczestnikom cele zajęć, dotyczących podstaw praw i wolności człowieka. Podziel ich na cztery grupy. Jedyńki łączą się z jedyńkami, dwójki z dwójkami itd. Członkowie każdej grupy zapisują na kartce jak najwięcej skojarzeń związanych z hasłem: PRAWA CZŁOWIEKA. Nie wolno oceniać ani przerywać wypowiedzi. Następnie skojarzenia należy wybrać i wpisać w diagram według następującego wzoru:

2. Rozdaj art. 1 i art. 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (...). Zachęć uczestników zajęć do przeczytania artykułów i znalezienia w nich jak największej liczby swoich skojarzeń z diagramu PRAWA CZŁOWIEKA. Poproś przedstawicieli grup o omówienie prac. Wspólnie poszukajcie skojarzeń, które powtarzają się. Jeżeli pojawiają się takie pojęcia, jak: godność, wolność, równość, prawo, zapisz je na oddzielnej planszy i powiedz, że będą one tematem dalszych zajęć.”

(A. Kłosowska, K. Koszewska)

Ad. 3

Pracując z dorosłymi, należy **odwoływać się do ich doświadczeń**. Jest to doskonała okazja do wzmocnienia poczucia wartości uczestników zajęć, do ich zaistnienia na forum grupy, a jednocześnie ćwiczenia takich umiejętności, jak aktywne słuchanie czy zadawanie pytań. Oczywiście rolą edukatora jest czuwanie nad tym, aby jedna osoba nie zdominowała dyskusji grupy, nie zajęła zbyt wiele czasu swoimi, nawet jeżeli są bardzo interesujące, opowieściami „z życia wziętymi”. Co wtedy robić? Odwołać się do obowiązujących norm, organizować pracę w mniejszych zespołach, a na forum przedstawić tylko wnioski z dyskusji. Można też bardzo uczciwie powiedzieć o tym, co się dzieje, np.: *Analizujesz bardzo ciekawe zagadnienie. Niestety, mówisz już 10 minut. Pozwól innym wypowiedzieć się na ten temat.*

W naszej publikacji znajdują Państwo taki oto przykład związany z odwołaniem się do doświadczeń członków grupy.

„/.../ 3. Zaproponuj uczestnikom zebranie ich obserwacji na temat trudności związanych z realizacją ścieżek, z którymi spotkali się podczas wizyt w szkołach oraz rozmów z nauczycielami i dyrektorami.

Powiedz, że jest to wstęp do kolejnego ćwiczenia, które będzie polegało na ułożeniu procedury pracy nad planowaniem i realizacją ścieżki w szkole. Zidentyfikowane w ten sposób trudności będą mogły zostać uwzględnione w pracy nad tą procedurą.

4. Poproś uczestników, by w parach porozmawiali o trudnościach związanych z realizacją ścieżek edukacyjnych, na jakie natknęli się podczas wizyt w szkołach. Po ok. 7–10 minutach (lub w momencie, kiedy rozmowy wyraźnie wygasają) zaproponuj uczestnikom, aby połączyli się w czteroosobowe grupy i spisali listę trudności wymienionych podczas spotkania w parach. Daj każdej z grup duży arkusz papieru i flamastry. Wyznacz czas pracy (np. 10 min.)

(K. Koszewska, J. Królikowski)

Ad. 4

Organizacja doświadczeń zwiększających wiedzę i umiejętności członków grupy to najważniejsza część, sedno każdego zajęcia. Edukator ma do dyspozycji całą gamę metod, z których może korzystać w zależności od wyznaczonego celu. Są to: współpraca w grupie, dyskusja, drama, debata, odgrywanie ról, gry dydaktyczne i inne, np.:

„/.../ 2. Zapowiedz uczestnikom, że w dalszej części zajęć będą uczestniczyli w debacie.

Podziel uczestników losowo na 4 równoliczne grupy.

Ustawcie meble w sali zajęć, tak aby każda grupa miała stół zwrócony do środka sali, za którym usiądzie. Dwie grupy zasiadają za dwoma stołami z jednej strony sali, dwie pozostałe za stołami zwróconymi przodem do poprzednich.

Przedstaw uczestnikom temat debaty: Czy należy wprowadzić ustawę, zwiększającą dostęp obywateli do broni palnej?

Wyjaśnij, że za chwilę grupy dostaną przygotowane przez ciebie stanowiska i argumenty, z którymi na czas debaty mają się utożsamić. Powiedz, że pod koniec zajęć uczestnicy będą mieli możliwość ujawnienia swojego osobistego zdania na poruszany temat. Zaznacz, że jeżeli ktoś uważa, że nie będzie w stanie prezentować stanowiska odmiennego od swojego, będzie miał możliwość zmiany grupy na bardziej mu odpowiadającą. Zauważ, że warto jednak spróbować postawić się w sytuacji osoby o odmiennym niż własny poglądzie i jest to jedna z ważnych metod analizy zagadnienia kontrowersyjnego. Przedstaw taką sytuację jako ciekawe i ważne doświadczenie, dodaj, że jest ona często także udziałem uczniów.

W ten sposób zorganizowane doświadczenie zdecydowanie przygotowuje uczestników zajęć do dalszych dyskusji związanych z zagadnieniami kontrowersyjnymi dotyczącymi np. konfliktu praw.”

(E. Tołwińska-Królikowska)

Ad. 5

Czas na refleksję, zastanowienie się nad tym, w jaki sposób wykorzystam zdobytą wiedzę i umiejętności. Co mogę zrobić w tej sprawie w przyszłości? Oto przykład z naszej publikacji:

„/.../ 2. Poproś uczestników, żeby pozostali w grupach, w których pracowali nad procedurą realizowania ścieżek edukacyjnych w szkole. Poproś ich, by jeszcze raz przyjrzeni się wynikom swojej pracy z poprzedniego ćwiczenia i zastanowili się w czym, jako wizytatorzy, mogą szkołę wesprzeć, a co mają poddać kontroli. Rozdaj grupom duże arkusze papieru i flamastry./.../

7. Na zakończenie sesji zaproponuj uczestnikom dyskusję wokół pytania: „Co można zrobić, by zmniejszyć problemy wynikające z łączenia funkcji kontrolnej ze wsparciem?”

Wystąp w roli moderatora. Jednemu z uczestników przydziel rolę osoby zapisującej pojawiające się pomysły. Poproś tę osobę o krótkie podsumowanie na zakończenie dyskusji.”

(K. Koszewska, J. Królikowski)

Ad. 6

Podsumowując zdobytą na zajęciach wiedzę i zbierając doświadczenia uczestników zajęć, warto zwrócić uwagę na to, co było najważniejsze w sensie merytorycznym i emocjonalnym. Zdarza się, że edukator sam dokonuje podsumowania (najczęściej wtedy, gdy istnieje presja czasu), zdarza się też i tak, że uczestnicy zajęć swobodnie dzielą się swoimi refleksjami na forum. Trzeba jednak pamiętać, że wymaga to zaplanowania dość długiego czasu, szczególnie wtedy, gdy w grupie panuje duża otwartość, chęć rozmowy o emocjach i o planach na przyszłość. Oto przykład, który znajdują Państwo w naszym materiale:

„.../ 8. Kolejne zadanie jest bezpośrednią kontynuacją poprzedniego ćwiczenia.

Nawiązuje do pełnionej przez uczestników zajęć funkcji wizytatora.

Podziel uczestników na czteroosobowe zespoły i poproś, żeby opracowali roczny program działań wizytatora, który będzie wspierał rozwój samorządności i podnosił standard respektowania praw człowieka w szkole.

Zaproś zespoły do zaprezentowania efektów wspólnej pracy na forum grupy.

Ćwiczenie to podsumowuje całą dotychczasową pracę. Ważne jest zwrócenie uwagi na wspierającą funkcję wizytatora w podnoszeniu standardów przestrzegania praw człowieka w szkole i rozwoju samorządności. Wizytator musi także pamiętać o funkcji kontrolnej, którą pełni. Powinien reagować zdecydowanie w przypadkach naruszeń prawa i sytuacjach nierespektowania praw człowieka w szkole.

Taka postawa wizytatora może mieć bardzo duży wpływ na wytworzenie się normy poszanowania praw człowieka w szkole.”

(B. Chmielewska, M. Rafalska)

Osiągnięcie założonych celów zależy od wielu czynników. Na pewno od tego, kto prowadzi zajęcia (edukator), od tych, którzy doświadczają na sobie (grupa), od tego, co jest przedmiotem wspólnej pracy i jak ona jest zorganizowana (patrz — struktura warsztatu, treści, metody), także od wielu czynników zewnętrznych, które mają wpływ na przebieg doskonalenia, jak również od instytucji, która organizuje szkolenie i odpowiada za jego jakość.

P ODSTAWY PRAW I WOLNOŚCI CZŁOWIEKA

Sesja I

Temat: Kontrakt, integracja grupy

Cele:

- ▷ poznanie się uczestników zajęć
- ▷ przedstawienie założeń programu
- ▷ sprecyzowanie wzajemnych oczekiwań i odniesienie ich do programu zajęć
- ▷ ustalenie reguł obowiązujących w grupie

Ważne jest, aby na początku zajęć został zawarty kontrakt między prowadzącym i uczestnikami. Powinien on dotyczyć:

- organizacji,
- wzajemnych relacji,
- wzajemnych oczekiwań.

Tylko wtedy uczestnicy zajęć będą mogli podjąć świadomą decyzję o dalszym uczestnictwie w programie.

Przebieg zajęć:

1. Przedstaw się. Udziel informacji dotyczących twoich kompetencji i uprawnień. Możesz też, jeśli chcesz, podzielić się informacjami o charakterze osobistym.
Poprzez swoją prezentację modelujesz sposób zachowania uczestników. Wzrasta też prawdopodobieństwo, że nie będą bali się mówić o sobie.
Zadbaj o to, aby przedstawić siebie jako fachowca zajmującego się prezentowaną tematyką.
2. Poproś o przedstawienie się uczestników zajęć. Zadaj pytanie o ich doświadczenia związane z edukacją w dziedzinie praw człowieka. Uzyskane informacje, jeżeli uznasz to za potrzebne, pozwolą ci zmodyfikować zajęcia.

UWAGA! Przedstawienie siebie, prezentacja zawodowa mogą być trudne, jeżeli uczestnicy zajęć nie mają doświadczeń warsztatowych. Mało doświadczonym członkom grupy nie jest łatwo słuchać innych podczas prezentacji. Zdarza się, że panuje harmider. W takiej sytuacji wyjaśnij, że ludziom jest łatwiej porozumiewać się, gdy słuchają się nawzajem, nie przerywają i nie oceniają wypowiedzi.

Możesz skupić uwagę grupy, prosząc o szukanie podobieństw w wypowiedziach poszczególnych uczestników zajęć.

3. Przedstaw założenia programu, jego cele, komponenty, spodziewane efekty oraz wymagania wobec uczestników. Wyjaśnij kwestie niezrozumiałe, odpowiedz na wszystkie pytania.
4. Uzgodnij sprawy organizacyjne, a w przypadku różnicy zdań, negocjuj lub podejmij decyzję samodzielnie — zależnie od sytuacji.
5. Zaproponuj uczestnikom krótkie wypowiedzi, w których zaprezentują własne oczekiwania związane z tym warsztatem.
Poproś każdego o zapisanie na kartce jednego, najważniejszego według niego, oczekiwania i przyklejenie tej kartki do dużego arkusza zbiorczego.
Pogrupuj oczekiwania w kategorii tematyczne. Odnieś je do programu zajęć. Zwróć uwagę na takie oczekiwania, które w związku z wybranym tematem i metodą pracy nie będą mogły być zaspokojone (np. uzyskanie dużej ilości wiedzy w formie wykładów).
6. Przedstaw schemat pracy warsztatowej, zgodnie z którym została zaplanowana praca uczestników grupy.
Omów krótko metody pracy.
7. Przygotuj cztery kolory metek. Każdemu uczestnikowi zajęć przyklej na plecach metkę. Poproś, aby uczestnicy połączyli się w grupach zgodnie z kolorem metki na plecach. Nie wolno porozumiewać się werbalnie ani zdejmować odzieży. Aby osiągnąć cel, którym jest podzielenie się na grupy, uczestnicy muszą ze sobą współpracować. Zawsze znajdują się liderzy, którzy zorganizują pracę grupy — zaczną łączyć ze sobą członków grup z tymi samymi kolorami metek na plecach.
8. Wszystkim uczestnikom, podzielonym na małe grupy, rozdaj po cztery kartki. Poproś, aby wypisali na nich czynniki (każdy czynnik na oddzielnej kartce), które sprawiają, że czują się w grupie bezpiecznie (np. *czuję się w grupie bezpiecznie, gdy mogę się swobodnie wypowiedzieć i nikt mi nie przerywa*). Następnie poproś członków poszczególnych grup o przyporządkowanie tych czynników do określonych kategorii (można je układać np. w promienie słońca) i zastanowienie się, co dla ich grupy jest najważniejsze, jakie warunki muszą być spełnione, aby czuli się bezpiecznie. Świadczyć o tym będzie najdłuższy słupek — promień kartek z podobnymi zapisami. Poproś przedstawicieli grup, aby zaprezentowali na forum swoje zapisy. Następnie wspólnie przełóżcie pogrupowane czynniki na postulaty dotyczące zachowań ludzi wobec siebie, np.: każdy ma prawo wypowiedzieć się, zawsze mówi tylko jedna osoba itp.
9. Poproś, aby uczestnicy zajęć ustawili się parami (mogą siedzieć na krzesłach) w dwóch kołach, w taki sposób, aby jeden z partnerów znajdował się po zewnętrznej (1), a drugi po

wewnętrznej (2) stronie koła, twarzami do siebie. Przedstaw twierdzenie do rozwinięcia: „*podczas uczenia o prawach człowieka w szkole ważne jest...*” i poproś osoby siedzące po zewnętrznej stronie (1) o dokończenie zdania; osoby siedzące po wewnętrznej stronie (2) uważnie słuchają i nie komentują wypowiedzi.

(2) przesuwają się o dwie pozycje w lewo, witają się z nowymi partnerami, mówią im to, czego dowiedziały się od swoich poprzednich rozmówców i przedstawiają swoje zdanie na ten temat, a (1) uważnie słuchają.

(2) przesuwają się o dwie pozycje w prawo, do swoich poprzednich partnerów. (1) i (2) przekazują sobie nawzajem zebrane informacje na temat uczenia o prawach człowieka w szkole. Zapisują wnioski (każdy wniosek na oddzielnej kartce) i przyklejają je do dużego arkusza zbiorczego.

Pogrupuj wnioski w określone kategorie tematyczne. Odnieś je do twierdzenia postawionego na początku ćwiczenia. Podkreśl rolę modelowania zachowań tolerancyjnych przez prowadzącego zajęcia, jeżeli kartka z takim zapisem znajdzie się na planszy. Jeżeli nie pojawi się takie sformułowanie, po prostu — powiedz o tym.

Ćwiczenie to sprzyja twórczemu myśleniu uczestników zajęć, uczy ich dobrej komunikacji, pozwala dość szybko wyciągnąć wnioski z zebranych informacji.

Sesja II

Temat: Co to są prawa człowieka? ... godność

Cele:

- ▷ próba zdefiniowania pojęcia godności
- ▷ rozróżnienie pojęcia godności osobistej i osobowej; wskazanie na związek pojęcia — godność osobowa z pojęciem — prawa i wolności człowieka
- ▷ kształtowanie postaw tolerancyjnych

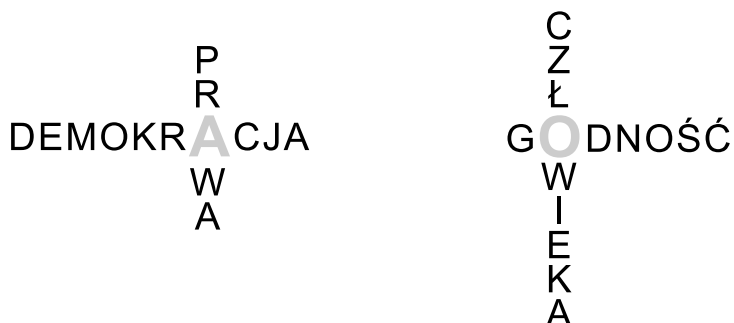
Godność jest najwyższym dobrem człowieka (Arystoteles).

Wyróżnia się dwa rodzaje godności: osobistą (jej synonimem jest cześć, honor, dobre imię) i osobową. Godność osobowa jest niezbywalna, wynika z faktu bycia człowiekiem, mają ją wszyscy ludzie niezależnie od sytuacji, w jakiej się znajdują. Z godności osobowej wyprowadzane jest pojęcie: praw i wolności człowieka.

Przebieg zajęć:

1. Wyjaśnij uczestnikom cele zajęć dotyczących podstaw praw i wolności człowieka. Podziel ich na cztery grupy. Możesz w tym celu zastosować technikę odliczania do czterech. Jedyńki łączą się z jedynkami, dwójki z dwójkami itd.

Członkowie każdej grupy zapisują na kartce jak najwięcej skojarzeń związanych z hasłem: **PRAWA CZŁOWIEKA**. Nie wolno oceniać ani przerywać wypowiedzi. Następnie skojarzenia należy wybrać i wpisać w diagram według następującego wzoru:

2. Rozdaj art. 1 i art. 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (załącznik nr 1). Zachęć uczestników zajęć do przeczytania artykułów i znalezienia w nich, jak najwięcej swoich skojarzeń z diagramu **PRAWA CZŁOWIEKA**.

Poproś przedstawicieli grup o omówienie prac.

Wspólnie poszukajcie skojarzeń, które powtarzają się. Jeżeli pojawią się takie pojęcia, jak: *godność, wolność, równość, prawo*, zapisz je na oddzielnej planszy i powiedz, że będą one tematem dalszych zajęć.

Ćwiczenie to nie tylko ukierunkowuje uwagę na zagadnienia związane z prawami człowieka, ale pozwala też diagnozować poziom wiedzy uczestników szkolenia.

3. Ponownie podziel uczestników zajęć na grupy.

Poproś, aby w każdej grupie jedna osoba położyła się na dużym arkuszu papieru (można skleić dwa arkusze formatu A1), a pozostali członkowie grupy zajęli się obrysowaniem jej konturów na arkuszu.

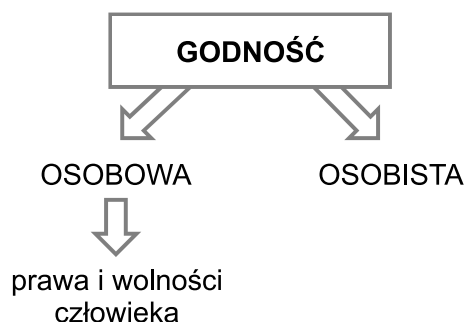
Powiedz, aby wszyscy członkowie poszczególnych grup wpisali w kontur ważne informacje o sobie (o czym marzą, co lubią oglądać, jakie słowa sprawiają im przyjemność, o czym najchętniej rozmawiają, kogo kochają, co lubią jeść, dokąd najczęściej spacerują, co lubią robić i inne).

Gdy zapoznają się z wpisanymi w kontur informacjami, ich zadaniem będzie nadanie „ludzikowi” imienia.

4. Pokaż uczestnikom, że zamierzasz przejść po narysowanych i nazwanych konturach ludzich. Zaobserwuj reakcję, szczególną uwagę zwróć na komunikaty typu: *Tak nie można, Nie wolno, Po człowieku nie wolno deptać itp.*

Omów to ćwiczenie. Zapytaj uczestników, co czuli, gdy chciałeś przejść po „ich” konturach.

5. Wprowadź pojęcie godności osobowej. Narysuj na planszy następujący schemat:

Skomentuj: *Każdy człowiek, niezależnie od koloru skóry, oczu, pochodzenia społecznego, wieku, sytuacji, w jakiej się znajduje, posiada niezbywalną godność, z której wynikają jego prawa i wolności.*

Prawa i wolności człowieka dotyczą relacji jednostka — władza, obywatel — państwo, nie dotyczą relacji między ludźmi. Dlatego też mówiąc o prawach człowieka na terenie szkoły, mówimy o relacji uczeń — nauczyciel, uczeń — dyrektor, nauczyciel — dyrektor, a nie o relacji uczeń — uczeń. Wszelkie problemy związane np. z przejawami agresji między rówieśnikami, aczkolwiek bardzo ważne z punktu widzenia wychowawczego, nie są domeną praw człowieka.

6. Rozdaj uczestnikom zajęć tekst **Przykłady z życia wzięte** — wersję łatwiejszą, według nas, lub trudniejszą (załącznik nr 2). Poproś o jego indywidualne przeczytanie, a następnie wspólne omówienie w grupach, w których poprzednio pracowali. Zachęć uczestników do podawania przykładów z ich życia.

Poproś przedstawicieli grup o przedstawienie wniosków z dyskusji. Wspólnie omówcie te problemy, które budzą kontrowersje. Zwróć uwagę na problem poszanowania godności osobowej w tych przykładach, w których występuje relacja władza — jednostka. Podkreśl fakt, że władzy wolno tylko tyle, na ile jej prawo zezwala, jednostce wolno wszystko, czego jej prawo nie zakazuje. Jest to bardzo istotna różnica.

POWSZECHNA DEKLARACJA PRAW CZŁOWIEKA

Artykuł 1

Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi w swej godności i swych prawach. Są oni obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postępować wobec innych w duchu braterstwa.

Artykuł 2

Każdy człowiek jest uprawniony do korzystania z wszystkich praw i wolności wyłożonych w niniejszej Deklaracji, bez względu na różnice ras, koloru skóry, płci, języka, religii, poglądów politycznych lub innych przekonań, narodowości, pochodzenia społecznego, majątku, urodzenia lub jakiegokolwiek inne różnice.

Nie wolno ponadto czynić żadnej różnicy w zależności od sytuacji politycznej, prawnej lub międzynarodowej kraju lub obszaru, do którego dana osoba przynależy, bez względu na to, czy jest on niepodległy, powierniczy, autonomiczny lub poddany innym ograniczeniom suwerenności.

PRZYKŁADY Z ŻYCIA WZIĘTE
Skomentuj je, dodaj własne

1. Nauczyciel zwraca się do uczniów w klasie: *Takich baranów, to już dawno nie widziałem. Na pewno nie zdacie egzaminu do szkoły średniej.*
2. Dyrektor szkoły powiesił na korytarzu w gablocie listę uczniów, których rodzice nie wpłacili w bieżącym roku pieniędzy na rzecz komitetu rodzicielskiego.
3. W statucie szkoły zapisano, że ucznia można ukarać publiczną naganą na apelu szkolnym.
4. Jaś dostał ocenę niedostateczną za to, że nie odrobił pracy domowej. Nauczyciel kazał mu dodatkowo stać przy ławce, aby wszyscy mogli mu się dokładnie przyjrzeć.
5. Na terenie szkoły dochodzi do wyłudzenia pieniędzy wśród uczniów. Nauczyciele nie reagują.
6. Nauczyciel wychowania fizycznego zwraca się do ucznia: *Ty, Kowalski zostaniesz oferumą już do końca życia.*
7. Nauczyciel wyprasza ucznia za drzwi podczas trwania lekcji.
8. Podczas lekcji wychowania fizycznego nauczyciel prosi przedstawicieli drużyn o dobranie sobie członków zespołu. Zosia zostaje wybrana na końcu. *Jak zwykle* — wzdycha nauczyciel.
9. Nauczyciel wykorzystuje uczniów do prac w swoim ogródku.

PRZYKŁADY Z ŻYCIA WZIĘTE
Skomentuj je, dodaj własne

1. Pielęgniarka robiąc opatrunek starszemu pacjentowi zwraca się do niego: *Dziadku, podnieś nóżkę.*
2. Skazany za włamanie z rozbojem jest molestowany w celi przez współwięźniów.
3. Wysoki rangą oficer zwraca się do szeregowca: *Kowalski, ty zostaniesz ofermą już do końca życia.*
4. Seryjny zabójca zostaje skazany na karę śmierci. Wyrok zostaje wykonany.
5. Naczelnik więzienia wykorzystuje więźniów do prac w swoim ogródku.
6. Dyrektor pewnego instytutu naukowego podaje rękę tylko osobom z tytułem doktora i powyżej.
7. Organizatorzy nie wpuścili cudzoziemca na mecz piłkarski, oświadczyli mu, że jak wejdzie na bambus, będzie lepiej widział.
8. Kierownik wyprasza Rumunkę z lokalu. Mówi: *Śmierdzisz.*
9. Na korytarzu w pociągu stoi kobieta w zaawansowanej ciąży. W przedziale obok rekruci piją kolejną butelkę alkoholu.

Sesja III

Temat: Co to są prawa człowieka?... wolność, prawo

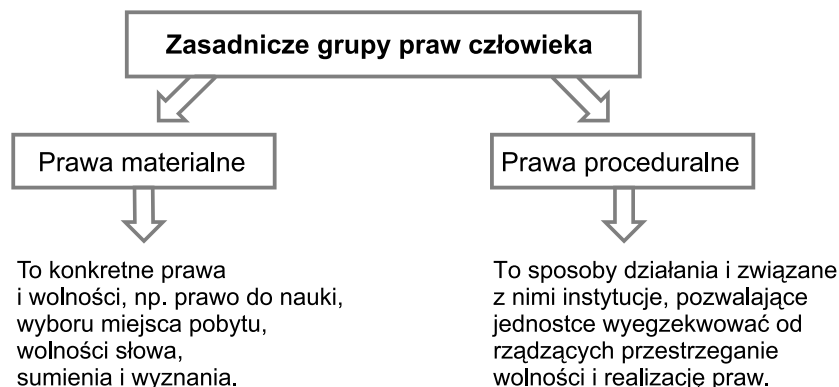
Cele:

- ▷ zdefiniowanie pojęcia prawa materialne i proceduralne
- ▷ wprowadzenie rozróżnienia pojęć „prawo” i „wolność”
- ▷ wskazanie na różnice w przypadku praw i wolności w relacji jednostka – władza

Prawa i wolności człowieka określamy często nazwą: prawa człowieka. Biorąc pod uwagę fakt, że istnieją one w znaczeniu wertykalnym, tzn. w relacji obywatela z organami i przedstawicielami państwa, warto dokonać rozróżnienia tych dwóch pojęć. Co oznacza słowo prawo? Czym jest wolność?

Przebieg zajęć:

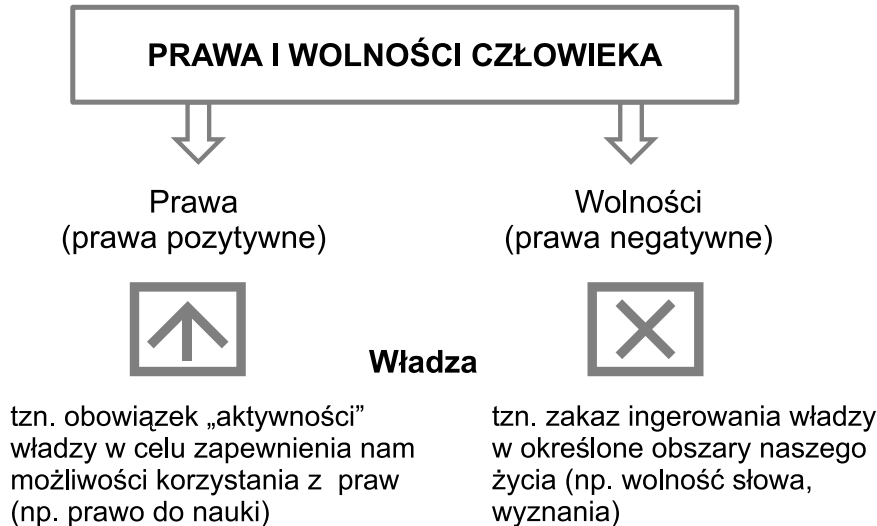
1. Krótko podsumuj poznane w poprzednim bloku podstawowe pojęcia z obszaru praw człowieka poprzez podkreślenie, że:
 - prawa człowieka związane są z niezbywalną, przyrodzoną godnością człowieka,
 - w trakcie dalszych zajęć prawa człowieka będą prezentowane w relacji jednostka — władza, tj. w znaczeniu wertykalnym.
2. Wywieś planszę następującej treści i omów jej zawartość:

Następnie poproś grupę o wymienienie przykładów praw materialnych i praw proceduralnych.

W komentarzu podkreśl znaczenie praw proceduralnych, dzięki którym prawa materialne stają się możliwymi do wyegzekwowania ideami.

3. Wywieś planszę wprowadzającą rozróżnienie praw i wolności.

Omów treści przedstawione na planszy.

4. Rozdaj uczestnikom kolorowe kartki formatu A4 i poproś o „wydarcie” z nich „ludzika”. Na „wydartej” postaci każdy z uczestników wpisuje prawa, które uważa za najważniejsze. Prawa mogą być sformułowane zgodnie z zapisami w Konwencji lub bardziej osobiście (np. prawo do prywatności lub prawo do farbowania włosów).
Na wpisanie swoich praw uczestnicy mają około 5 minut.
Po zakończeniu chętni czytają pozostałym swoje zapisy, co stwarza możliwość ewentualnego wskazania tych, które nie są prawami człowieka.
5. Rozdaj wszystkim kolorowe kartki A4 (w innym kolorze niż papier, z którego wydzierany był „ludzik”). Poproś o przyklejenie ludzika na środku kartki. Zadaniem uczestników jest wpisanie na kartce wokół przyklejonych „ludzików” tych wolności, które uważają za ważne (analogicznie jak w pkt. 4 w odniesieniu do praw).
Poproś uczestników, aby zachowali swoje kartki z „ludzikami”.
6. W podsumowaniu podkreśl, że każdy człowiek ma prawa, a obowiązkiem państwa jest stworzenie możliwości do realizowania tych praw. Posiadane przez nas wolności wyznaczają wokół każdego z nas obszar (kolorowy obszar wokół naszego „ludzika”), którego władzy nie wolno naruszać.
Powiedz, że prawa i wolności człowieka zostały zapisane w dokumentach prawnych; można je pogrupować w trzy kategorie: prawa i wolności osobiste, prawa i wolności polityczne, prawa socjalne.
7. Rozdaj katalog praw i wolności zawarty w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (załącznik nr 1).

Jeszcze raz wyjaśnij różnicę między wolnością a prawem, tym bardziej, że zapisy w języku polskim mogą być mylące: prawo do prywatności, chociaż nazywa się „prawem” jest — wolnością, tak samo jak prawo do posiadania własności, jest zakazem ingerencji państwa w tę sferę życia jednostki. Rozdaj każdemu uczestnikowi zajęć jedno prawo albo jedną wolność, zawartą w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (załącznik nr 1) i poproś o symboliczne zilustrowanie na kartce formatu A4.

Po zakończeniu pracy autor rysunku przedstawia pozostałym uczestnikom zajęć to, co narysował, a ich zadaniem jest odgadnięcie, o jakie prawo lub o jaką wolność chodzi. Zadbaj o właściwe rozróżnienie, komentuj, podawaj przykłady z życia.

Po skończonej dyskusji — powieście rysunki na dużej tablicy. Te, które symbolizowały wolności — pod umieszczonym na górze tablicy słowem „wolność”, te, które były ilustracją praw — pod słowem „prawo”. Te, które są i prawem, i wolnością (np. wolność posiadania, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji) — między obszarem należącym do praw a obszarem należącym do wolności.

KATALOG PRAW I WOLNOŚCI ZAWARTY W POWSZECHNEJ DEKLARACJI PRAW CZŁOWIEKA

Katalog praw i wolności człowieka zawartych w tym dokumencie jest kompromisem, jaki osiągnęła społeczność międzynarodowa, a w preambule uzasadniono, dlaczego taki katalog musiał powstać. W 30 artykułach zostały zapisane prawa i wolności człowieka, które uważa się za podstawowe.

Prawa osobiste:

- Art. 3 — prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego;
- Art. 4 — wolność od niewolnictwa;
- Art. 5 — wolność od tortur, okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania;
- Art. 9 — wolność od arbitralnego aresztowania, zatrzymania lub wygnania z kraju;
- Art. 10 i 11 — prawo do rzetelnego procesu sądowego;
- Art. 12 — prawo do prywatności i rodziny;
- Art. 13 — wolność poruszania się;
- Art. 16 — prawo do zawarcia związku małżeńskiego;
- Art. 18 — wolność myśli, sumienia i wyznania;
- Art. 19 — wolność posiadania, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji; wolność do posiadania poglądów i swobodnego ich wyrażania.

Prawa polityczne i obywatelskie:

- Art. 14 — prawo do azylu;
- Art. 15 — prawo do posiadania obywatelstwa;
- Art. 20 — wolność zgromadzania i stowarzyszania się;
- Art. 21 — prawo do uczestniczenia w rządzeniu swym krajem oraz prawo równego dostępu do służby publicznej.

Prawa ekonomiczne:

- Art. 17 — prawo do posiadania własności;
- Art. 23 — prawo do pracy;
- Art. 26 — prawo do nauki.

Prawa socjalne:

- Art. 22 — prawo do ubezpieczeń społecznych;
- Art. 24 — prawo do urlopu i wypoczynku;
- Art. 25 — prawo do ochrony zdrowia i opieki społecznej.

W dokumencie tym zapisano również klauzule generalne, stanowiące nakazy dla wszelkiej władzy. Dotyczą one uznania przez władzę:

- Art. 1 — równości wszystkich pod względem ich godności i ich praw;
- Art. 2 — praw i wolności każdego *bez względu na jakiekolwiek różnice rasy, koloru, płci, języka, wyznania, poglądów politycznych i innych, narodowości, pochodzenia społecznego, majątku, urodzenia lub jakiegokolwiek innego statusu...*;
- Art. 6 — prawa każdego człowieka do jego osobowości prawnej;
- Art. 7 — równości wszystkich wobec prawa i jednakowej ochrony prawnej;
- Art. 8 — prawa każdego do skutecznych środków odwoławczych.

Ostatni artykuł (art. 30) zabrania obalenia któregoś z praw czy wolności zawartych w niniejszej Deklaracji.

Sesja IV

Temat: Granice praw

Cele:

- ▷ wskazanie na ograniczony charakter praw i wolności człowieka
- ▷ analiza przyczyn ograniczeń praw człowieka

Prawa i wolności człowieka, poza wolnością od tortur i wolnością od niewolnictwa, mogą być ograniczone koniecznością ochrony innych wartości.

Ograniczenia nie mogą naruszać istoty praw człowieka i można je zastosować tylko w określonych, wyjątkowych sytuacjach, zapisanych w konstytucji oraz w dokumentach międzynarodowych.

Przebieg zajęć:

1. Poproś uczestników o przygotowanie kartek z „ludzikami”, na których wypisywali prawa i wolności w trakcie poprzedniej sesji.
2. Połóż na środku sali dużą kartkę szarego papieru, takiej wielkości, aby **nie można** było na niej zmieścić równocześnie wszystkich kartek z „ludzikami”. Podaj następującą instrukcję:

Każdy z was zapisał na „ludziku” ważne dla siebie prawa, a wokół pozostawił „obszar” dla swoich wolności — obszar wolny od ingerencji. Kartka papieru, która leży na środku jest pewnym obszarem działań społecznych, przestrzenią relacji między ludźmi, w której każdy z nas się obraca. Podejdźcie teraz do kartki i „zajmijcie” miejsce dla swoich praw i wolności (przyklejcie kartkę z „ludzikami”). Proszę, aby to zadanie wykonali wszyscy.

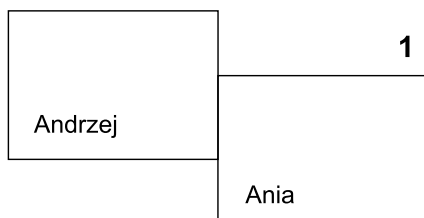
Pozostaw 5–10 minut na wykonanie tego zadania, bez komentarzy i dodatkowych wyjaśnień.

Poproś uczestników o wypowiedzi na temat:

- czy udało im się zająć miejsce dla swoich praw i wolności,
- czy ktoś „wszedł” na ich prawa, ograniczył ich wolności,
- jeżeli sami ograniczyli swoje terytorium praw i wolności, to dlaczego to zrobili itp.

3. Wywieś dużą planszę z narysowanymi *możliwościami ułożenia kartek* z „ludzikami” i dokładnie ją omów. Postaraj się odnaleźć „odpowiedniki” na karcie wypełnionej przez uczestników zajęć.

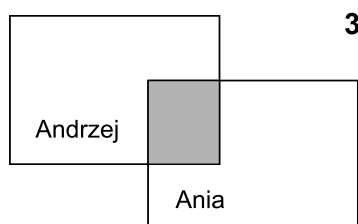
Możliwości ułożenia kartek

Kartki dotykają się i wyraźnie widać granicę
– „Moje prawa kończą się tam,
Gdzie zaczynają się prawa drugiego człowieka”.

Jedna z osób sama ogranicza swoje prawa, aby inni mogli realizować swoje prawa lub aby nie naruszać cudzej wolności (np. rezygnuje z informacji, która naruszałaby czyjąś prywatność).

Powstaje obszar sprzeczności - realizacja prawa jednej z osób narusza wolności drugiej lub uniemożliwia realizację jej praw (np. każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii i przekazywania informacji, a równocześnie każdy ma prawo do poszanowania przez innych swojego życia prywatnego i rodzinnego). Ten obszar sprzeczności wymaga regulacji prawnych.

Ktoś zabiera innym ludziom ich prawa i wolności, aby realizować swoje prawa i wolności. Jest to powodem powstawania sytuacji konfliktowej i uruchomienia mechanizmów obronnych.

Skomentuj:

- *większość praw materialnych to prawa ograniczone,*
- *ograniczenia występują, gdy realizacja praw pozostaje w konflikcie z prawami i wolnościami innych ludzi,*
- *wszelkie ograniczenia muszą być zapisane w ustawie,*
- *ograniczania praw powinny być niezbędne i „konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw” (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku),*
- *na planszy rozpatrywane były relacje jednostka — jednostka, czyli horyzontalne odniesienie praw, mimo że wcześniej prawa człowieka traktowaliśmy w ich wertykalnym znaczeniu, tzn. w relacji jednostka — władza.*

4. Podsumuj zajęcia:

Ograniczenia praw często wynikają z konieczności ochrony praw innych ludzi.

Ważne jest także, że to właśnie regulacje prawne, wprowadzane i respektowane przez władzę, normują obszary sprzeczności i wykluczania się realizacji praw w odniesieniu horyzontalnym (relacja jednostka — jednostka).

Sesja V

Temat: Prawa i wolności człowieka
w Europejskiej konwencji praw człowieka

Cele:

- ▷ utrwalenie wiedzy na temat takich pojęć, jak „prawo” i „wolność” oraz ćwiczenie umiejętności ich rozróżniania
- ▷ ćwiczenie umiejętności interpretowania zapisów Europejskiej konwencji praw człowieka — zapisy prawne w odniesieniu do praktyki społecznej
- ▷ określanie i praktyczne rozumienie granic praw człowieka

Europejska konwencja praw człowieka powstała w 1950 roku w ramach działalności Rady Europy. Zapewnia ona ochronę praw i wolności każdemu człowiekowi podległemu jurysdykcji państwa, które ją ratyfikowało. W Polsce obowiązuje od 1 maja 1993 roku. Podpisując Konwencję, jej sygnatariusze zdecydowali się do podjęcia pierwszych kroków w celu zbiorowego zagwarantowania niektórych praw wymienionych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka.

Przebieg zajęć:

- 1.** Odwołując się do plansz z sesji III, wyjaśnij różnice między pojęciami: „prawo” i „wolność”.
Prawo to — obowiązek „działania państwa” w celu zapewnienia nam możliwości realizowania praw.
Wolność to — zakaz „ingerencji państwa” w określone obszary naszego życia.
- 2.** Podziel grupę losowo na 4–5-osobowe zespoły.
Rozdaj tekst Europejskiej konwencji praw człowieka wraz z Protokołami Dodatkowymi oraz dużą kartkę papieru i flamastry.
- 3.** Wywieś dużą kartkę papieru z narysowanym wzorem tabeli:

Prawo do... Wolność od...	Podstawowy zapis w EKPCz...	Co mi wolno (jak mogę realizować to prawo)	Co władza powinna lub czego władzy nie wolno	Ograniczenia (zapis w EKPCz + przykład wymyślony przez grupę)

Podaj następującą instrukcję:

Za chwilę każda z czterech grup wylosuje kartkę z wymienionymi trzema prawami lub wolnościami (na kartce nie będzie określone, czy jest to prawo, czy wolność).

Zadaniem członków grup jest odszukanie w tekście Europejskiej konwencji praw człowieka odpowiedniego zapisu, dotyczącego tych praw lub wolności oraz wypełnienie na tej podstawie tabeli, według wywieszonego wzoru.

W pierwszej rubryce wpisujemy, czy jest to prawo, czy wolność. W drugiej, jaki zapis w Konwencji (numer) tego prawa dotyczy. W następnych rubrykach wpisujemy, jak należy rozumieć określone prawo lub wolność, tzn. jeżeli mam prawo — to jak mogę je realizować, co władza powinna mi zapewnić; jeżeli jest to wolność — to co mi wolno, a czego władza nie powinna robić. W ostatniej rubryce zapisujemy, jakie ograniczenia dotyczą tego prawa (lub wolności) i podajemy jeden konkretny przykład takiego ograniczenia.

Przy wypełnianiu tabeli należy pamiętać, że nie chodzi o dokładne zacytowanie zapisu z Konwencji, ale o jego rozumienie, czyli o to, co ten konkretny zapis oznacza dla nas w praktyce.

Na wykonanie tego zadania przeznaczamy 20 minut.

Wybierzcie reprezentanta, który przedstawi efekty pracy swojej grupy.

Zestawy do losowania dla czterech grup:

1. Grupa:

-życia
-rzetelnego procesu sądowego
-myśli, sumienia i wyznania

2. Grupa:

-wyrażania opinii
-zakaz tortur
-nauki

3. Grupa:

-poszanowania życia prywatnego i rodzinnego
 -zakaz dyskryminacji
 -skutecznego środka odwoławczego
-

4. Grupa:

-zakaz karania bez podstawy prawnej
 -ochrona własności
 -zgromadzeń i stowarzyszania się
-

4. Poproś reprezentantów grup o przedstawienie efektów swojej pracy. Uzupełnij, wyjaśnij niejasności lub wątpliwości oraz podaj dodatkowe przykłady. W razie potrzeby korzystaj z załącznika nr 1.
5. W podsumowaniu podkreśl między innymi:
- trudności, jakie mamy w niektórych przypadkach z jednoznacznym określeniem tego, co jest prawem, a co wolnością. Wynikać to może z tradycji języka polskiego (np. prawo do prywatności), jak również z dynamicznego rozwoju wiedzy w tym zakresie.
 - dlaczego rozróżnienie i rozumienie co jest prawem, a co wolnością jest takie ważne,
 - fakt, że wszystkie prawa — oprócz wolności od tortur i wolności od niewolnictwa — są ograniczone,
 - to, że w uczeniu o prawach człowieka bardzo ważne jest zrozumienie tego, co mnie — jako jednostce wolno, czego mogę oczekiwać od władzy. Ważna jest nie tylko znajomość własnych praw i odpowiednich dokumentów, ale również umiejętność określania tego, co poszczególne zapisy Konwencji oznaczają w życiu codziennym.
6. Przeanalizuj wspólnie z uczestnikami szkoleń przypadki rozpatrywane przez Europejski Trybunał Praw Człowieka (załącznik nr 2). Zainteresowanych odeślij np. do książki Marka Antoniego Nowickiego *Wokół Konwencji Europejskiej* (Biblioteka PALESTRY, Warszawa 1992).

KATALOG PRAW I WOLNOŚCI W EUROPEJSKIEJ KONWENCJI PRAW CZŁOWIEKA

Europejska konwencja praw człowieka jest najważniejszym dokumentem Rady Europy dotyczącym praw i wolności człowieka. Zawiera katalog praw osobistych i politycznych i gwarantuje ich ochronę.

Prawa i wolności w Europejskiej konwencji praw człowieka:

- Art. 2 — prawo do życia
- Art. 3 — zakaz tortur
- Art. 4 — zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej
- Art. 5 — prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego
- Art. 6 — prawo do rzetelnego procesu sądowego
- Art. 7 — zakaz karania bez podstawy prawnej
- Art. 8 — prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego
- Art. 9 — wolność myśli sumienia i wyznania
- Art. 10 — wolność wyrażania opinii
- Art. 11 — wolność zgromadzania się i stowarzyszania się
- Art. 12 — prawo do zawarcia małżeństwa
- Art. 13 — prawo do skutecznego środka odwoławczego
- Art. 14 — zakaz dyskryminacji

W ciągu pięćdziesięciu lat obowiązywania Europejskiej konwencji praw człowieka katalog został rozszerzony o nowe prawa, które zapisano w Protokołach Dodatkowych.

Protokół nr 1

- Art. 1 — ochrona własności
- Art. 2 — prawo do nauki
- Art. 3 — prawo do wolnych wyborów

Protokół nr 4

- Art. 1 — zakaz pozbawiania wolności za długi
- Art. 2 — prawo do swobodnego poruszania się
- Art. 3 — zakaz wydalania obywateli
- Art. 4 — zakaz zbiorowego wydalania cudzoziemców

Protokół nr 6

- Art. 1 — zniesienie kary śmierci

Protokół nr 7

- Art. 1 — gwarancje proceduralne dotyczące wydalania cudzoziemców
- Art. 2 — prawo do odwołania w sprawach karnych
- Art. 3 — odszkodowanie za niesłuszne skazanie
- Art. 4 — zakaz ponownego sądenia lub karania

Art. 5 — równość małżonków

Protokół nr 12

Art. 1 — ogólny zakaz dyskryminacji

W przypadku Protokołów Dodatkowych Państwa — Strony muszą dokonać dodatkowej ratyfikacji, co oznacza wprowadzenie do krajowego porządku prawnego przez przyjęcie przez sejm. I tak np. Polska nie ratyfikowała Protokołu nr 12, dotyczącego zakazu dyskryminacji. Wywołuje to taki skutek, że osoby znajdujące się pod jurysdykcją Rzeczypospolitej Polskiej nie mogą skarżyć naszego kraju z powodu samej dyskryminacji. Zakaz dyskryminacji jest zapisany w tekście Europejskiej konwencji praw człowieka w art. 14, lecz aby zaskarżyć państwo z powodu naruszenia tego artykułu, osoba musi dodatkowo wskazać prawo lub wolność zapisane w dokumencie, które było podstawą dyskryminacji. Obecnie Protokół 12 nie stawia już takiego warunku. Na pewno skutkować to będzie rozszerzeniem zakresu skargi na dyskryminację jednostki, nie tylko w zakresie praw zapisanych w Europejskiej konwencji praw człowieka.

Przystępując do rozpatrywania danej sprawy, Europejski Trybunał Praw Człowieka sprawdza, jakich praw i wolności dotyczy naruszenie. Wynika to z konstrukcji samych praw wpisanych do Europejskiej konwencji praw człowieka. Artykuły 2, 4, 5 i 6 już w swoich zapisach podają konkretne sytuacje, które mogą ograniczyć korzystanie z prawa lub wolności przez osobę. Oznacza to, że państwo nie ma możliwości rozszerzenia ograniczeń o inne sytuacje.

Inną konstrukcję mają artykuły 8, 9, 10 i 11. Punkt pierwszy danego artykułu informuje, jakie prawo chroni Europejska konwencja praw człowieka, natomiast punkt drugi mówi o celach, z powodu których można ograniczyć dane prawo lub wolność. Cele te są różne dla różnych praw i wolności, jednak niektóre z nich dotyczą wszystkich praw. Są to:

- bezpieczeństwo państwowe
- bezpieczeństwo publiczne
- ochrona porządku publicznego (oraz zapobieganie przestępstwom)
- ochrona zdrowia i moralności
- ochrona praw i wolności innych osób

Dodatkowo zaś każde ze wskazanych praw mają zapisane cele, które pozwalają na inne ograniczenia.

Artykuł 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego) zezwala na ingerencję państwa dodatkowo ze względu na interes gospodarczy państwa.

Artykuł 10 (wolność wyrażania opinii) poza ogólnie wymienionymi, dopuszcza ograniczenie ze względu na integralność terytorialną, na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej.

Artykuł 11 (wolność zgromadzania się i stowarzyszania się) pozwala na ograniczenie w korzystaniu z tych praw przez członków sił zbrojnych, policji lub administracji państwowej.

Jeszcze inaczej skonstruowane są prawa zapisane w Protokołach Dodatkowych. Dozwolone ograniczenia tam zapisane są bardzo ogólnikowe i dają państwu możliwość wprowadzenia indywidualnego katalogu ograniczeń.

Artykuł 1 Protokołu 1 (ochrona własności) posiada zapis:

Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym i na warunkach przewidzianych przez ustawę oraz zgodnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego. Powyższe postanowienia nie będą jednak w żaden sposób naruszać prawa państwa do stosowania takich ustaw, jakie uzna za konieczne do uregulowania sposobu korzystania z własności zgodnie

z interesem powszechnym lub w celu zabezpieczenia uiszczenia podatków bądź innych należności lub kar pieniężnych.

Bardziej ogólny jest zapis artykułu 2 (prawo do nauki), czy artykułu 3 (prawo do wolnych wyborów) tego Protokołu.

Nie oznacza to jednak, że państwo może sobie wprowadzać dowolne ograniczenia. Europejski Trybunał Praw Człowieka w każdej sprawie wniesionej do niego sprawdza, czy państwo nie nadużyło swoich uprawnień.

Przystępując do rozpatrywania sprawy, Europejski Trybunał Praw Człowieka sprawdza, czy ingerencja państwa w dane prawo chronione przez Europejską konwencję praw człowieka jest dopuszczalna. Stosuje w tym celu następujące kryteria:

- Czy ograniczenie było przewidziane ustawą? Jeżeli tak, to czy ustawa była zgodna z zasadami demokratycznego państwa prawnego, czy np. nie dyskryminowała praw osób jakiejś grupy, co jest niedopuszczalne w myśl tych zasad i prawa międzynarodowego.
- Czy ograniczenie było konieczne lub niezbędne w demokratycznym społeczeństwie? Czy państwo musiało rzeczywiście sięgnąć po ten środek, jakim jest ograniczenie czyichś praw czy wolności?
- Następne kryterium stanowią cele, dla których może być wprowadzone ograniczenie (m.in. ochrona praw i wolności innych osób).
- Ostatnim kryterium jest proporcjonalność, tzn. czy takie ograniczenie było najmniejszym potrzebnym ograniczeniem. Muszą być zachowane proporcje między chronionym prawem (wolnością), a celem dla którego prawo ma być ograniczone.

W ciągu pięćdziesięciu lat funkcjonowania Europejskiej konwencji praw człowieka i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w ramach Rady Europy wypracowano silną ochronę praw i wolności człowieka. Interpretacja praw przez ten międzynarodowy organ sądowy wpływa na ujednoczenie rozumienia praw człowieka nie tylko w krajach, w których obowiązuje Europejska konwencja praw człowieka.

Jak już wspomniano, ochroną objęte są jedynie prawa i wolności osobiste (obywatelskie) i polityczne. Różni to Europejską konwencję praw człowieka od powstałego w ramach Unii Europejskiej dokumentu — Karty Praw Podstawowych. Jest to drugie europejskie spojrzenie na prawa człowieka. Karta Praw Podstawowych ujmuje prawa i wolności człowieka kompleksowo. Ochronie podlegają zarówno prawa osobiste, polityczne, jak i socjalne, ekonomiczne, kulturalne.

Opracowanie: *Laura Koba*

WYBRANE ORZECZNICTWO EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU
PRAW CZŁOWIEKA W STRASBURGU

Europejski Trybunał Praw Człowieka został ustanowiony do rozpatrywania skarg jednostek na Państwa — Strony Europejskiej konwencji praw człowieka za naruszenie praw i wolności zapisanych w tejże konwencji.

Aby skarga mogła być rozpatrzona przez Trybunał, muszą być spełnione następujące wymogi formalne:

- Powinna dotyczyć praw i wolności zapisanych w Europejskiej konwencji praw człowieka i w Protokołach Dodatkowych;
- Powinna składać ją jednostka, której prawa naruszono, bądź najbliżsi w jej imieniu;
- Musi być wyczerpana krajowa droga odwoławcza, np. sądowa;
- Nie może być przekroczony termin 6 miesięcy od ostatecznego wyroku.

Dopiero po zakwalifikowaniu skargi jest ona rozpatrywana przez sędziów Trybunału według schematu:

- Czy naruszenie miało podstawy ustawowe?
 - Czy było konieczne w demokratycznym społeczeństwie?
 - Czy istniał wystarczający powód, dla którego wprowadzono ograniczenie?
 - Czy sankcje nałożone na skarżącego były proporcjonalne w stosunku do jego czynu?
- Sędziowie biorą pod uwagę również inne uwarunkowania, np. tradycję, prawo, zwyczaj. Jest to ważne zwłaszcza w przypadkach spraw dotyczących ochrony moralności.

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wskazuje na interpretację danego prawa zapisanego w Europejskiej konwencji praw człowieka. Ważne jest jednak, że ta interpretacja zmienia się wraz z uwarunkowaniami politycznymi, prawnymi, mentalnością społeczną itp.

Według Europejskiej konwencji praw człowieka i orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wymienione niżej prawa oznaczają:

Artykuł 2 — Prawo do życia

Prawo do życia jest prawem każdego człowieka, nie oznacza bezwzględnej ochrony życia jako takiego, czy zagwarantowania jakości życia. Stanowi jednak ochronę jednostki przed wszelkim samowolnym pozbawieniem życia przez państwo.

W Europejskiej konwencji praw człowieka zapisano, że:

- dopuszczalna jest kara śmierci (znosi ją Protokół 6). Obecnie kara śmierci w systemie Rady Europy jest niedozwolona (sprawa Ocalana). Natomiast wcześniej, w sprawie Soering przeciwko Wielkiej Brytanii, Trybunał nie zakwestionował możliwość skazania Soeringa na karę śmierci w USA, lecz jedynie oczekiwania na nią w nieludzkich warunkach.
- Konwencja przewiduje jedynie trzy ograniczenia prawa do życia, pozwalające na użycie siły:
- w obronie jakiegokolwiek osoby przed bezprawną przemocą;

- wykonywania zgodnego z prawem zatrzymania lub uniemożliwienia ucieczki w celu pozbawienia wolności;
- tłumienia zamieszek lub powstania.
Użycie siły musi być „absolutną koniecznością” dla usprawiedliwienia powyższych celów.

Dalsze ograniczenia przewiduje art. 15, gdzie pozbawienie życia może nastąpić w wyniku zgodnych z prawem działań wojennych. Artykuł ten jednak nie ma zastosowania w czasie pokoju (np. sprawa McCann przeciwko Wielkiej Brytanii). Obecnie państwa Rady Europy przygotowują 13 Protokół Dodatkowy do Europejskiej Konwencji, dotyczący skazywania ludzi na śmierć nawet w czasie działań wojennych.

W orzecznictwie Trybunału brak jest wykładni pojęcia „życia”.

I tak np. Trybunał nie zajmował się kwestią aborcji. Jedynie istniejąca do 1998 r. Komisja Praw Człowieka, rozpatrując dwie sprawy związane z aborcją, wypowiedziała się, że na podstawie Europejskiej Konwencji nie można stwierdzić, czy życie zaczyna się od momentu poczęcia, czy nie (jednoznacznie zakaz aborcji zapisany jest w Amerykańskiej konwencji praw człowieka).

Każde państwo ma jednak prawo w swoich rozwiązaniach wewnętrznych wprowadzić przepisy ograniczające możliwość przeprowadzenia aborcji (sprawa Open Door i Dublin Well Woman przeciwko Irlandii).

Natomiast w 2002 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka, rozpatrując skargę obywatelki Wielkiej Brytanii, wypowiedział się w sprawie eutanazji. Życie ludzkie jest najwyższą wartością i państwo nie powinno go ograniczać.

Europejski Trybunał Praw Człowieka wielokrotnie wypowiadał się w kwestii umyślnego pozbawienia życia. Obowiązkiem państwa jest wprowadzenie przepisów przewidujących kary za umyślne pozbawienie życia (art. 2 ust. 1). Oznacza to, że prawo do życia jest chronione przed naruszeniem nie tylko ze strony funkcjonariusza publicznego, ale również przed naruszeniem ze strony drugiego człowieka (kodeksy karne).

McCann przeciwko Wielkiej Brytanii (1988–1995)

Sprawa dotyczyła zabicia przez angielskie służby specjalne — SAS — trójki terrorystów z IRA podejrzanych o przygotowywanie zamachu bombowego w Gibraltarze. Informacje o tym okazały się nie do końca sprawdzone, ponieważ w momencie, gdy żołnierze strzelali do podejrzanych, nie przeprowadzali oni zamachu. Ponadto badania lekarskie wykazały, że żołnierze strzelali w celu zabicia, a nie powstrzymania terrorystów przed dokonaniem zamachu (trzeci z terrorystów w momencie, gdy usłyszał strzały, miał możliwość zdetonowania ładunku wybuchowego).

Rodziny zabitych oskarżyły Wielką Brytanię o niemożność wystąpienia do sądu o skontrolowanie rzetelności postępowania, wyjaśniającego przyczyny śmierci ich najbliższych, gdyż działania służb specjalnych były objęte tajemnicą państwową.

Trybunał orzekł, że Wielka Brytania naruszyła art. 2 Konwencji. Prawa zapisane w Konwencji muszą dawać jednostce skuteczną i praktyczną ochronę. Ograniczenia prawa do życia zapisane w Konwencji nie pozwalają na użycie siły, jeśli to nie jest absolutnie konieczne i tylko w wymienionych przypadkach. Tutaj taki nie zachodził.

Ponadto, mimo że walka z terrorystami jest poważnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa publicznego, nie można zawiesić art. 2 w czasie pokoju na podstawie art. 15. Bezwzględny zakaz z art. 15 dotyczy tylko stosowania tortur, niewolnictwa i poddaństwa.

Państwo ponosi odpowiedzialność za akcje przeprowadzane przez jego służby specjalne oraz rzetelność ich przygotowywania (zwłaszcza sprawdzanie rzetelności otrzymanych informacji). Nie można nikogo pozbawić życia dlatego, że jest terrorystą.

Artykuł 3 — Zakaz tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania

Artykuł ten odnosi się bezpośrednio do nienaruszalności cielesnej oraz nienaruszalności godności człowieka przez funkcjonariuszy państwowych. Jest to jedno z dwóch praw człowieka z Konwencji Europejskiej (zakaz niewolnictwa i poddaństwa), które nie mogą być ograniczone ani zawieszane w żadnym przypadku, nawet w czasie wojny.

Według Trybunału:

- **tortury** — to każde działanie, za pomocą którego zadawany jest dotkliwy ból lub inne cierpienie, zarówno fizyczne, jak i psychiczne, bezpośrednio przez lub z inspiracji funkcjonariusza publicznego, w celach takich, jak uzyskanie od osoby torturowanej lub innej osoby informacji lub zeznań, ukarania jej lub zastraszenia. Trybunał przyjmuje definicję z Konwencji ONZ z 1984 r. w sprawie zakazu stosowania tortur.
- **nieludzkie traktowanie lub karanie** — to zadawanie ciężkiego fizycznego i psychicznego cierpienia,
- **traktowanie poniżające** — to znęcanie się mające na celu wzbudzenie u ofiary uczucia strachu, udręki lub poczucia niższości, powodujące upokorzenie i upodlenie, które ma złamać jej fizyczną i moralną odporność.

Ochronę z tego artykułu znalazły również osoby, które przez ekstradycję lub wydalenie mogły być narażone na tortury, nieludzkie bądź poniżające traktowanie.

Aksoy przeciwko Turcji (1985–1996)

Sprawa dotyczyła stosowania tortur wobec zatrzymanego przez policję Aksoya, podejrzanego o działalność terrorystyczną w organizacji kurdyjskiej. Zatrzymany przebywał w nieludzkich warunkach (w celi o wymiarach 3 m x 1,5 m z jednym łóżkiem, z trzema osobami) oraz był poddawany torturom (powieszenie na sposób palestyński, podłączenie genitaliów do prądu, przy jednoczesnym polewaniu wodą). Po zwolnieniu z aresztu, po czternastu dniach, bez dostępu do pomocy lekarskiej i prawnej, znalazł się w szpitalu z rozpoznaniem paraliżu obu przedramion. Przesłuchujący go wcześniej prokurator nie podjął żadnych kroków w celu wyjaśnienia widocznych obrażeń, poniesionych przez Aksoya w areszcie. Po złożeniu skargi do Strasburga, Aksoy został zastrzelony.

Trybunał stwierdził, mimo protestów Turcji o niezasadności skargi, że z powodu nie wykorzystanej krajowej drogi sądowej, nastąpiło naruszenie przez to państwo art. 3 oraz art. 13 Konwencji.

Po pierwsze, nie było wątpliwości, że funkcjonariusze policjanci zadawali zatrzymanemu w sposób umyślny cierpienia, a to mieści się w rozumieniu tortur.

Po drugie, Aksoy nie musiał i nie mógł wykorzystać krajowej drogi sądowej, gdyż była ona nieskuteczna. Świadczy o tym postępowanie prokuratora, który powinien wszcząć postępowanie wyjaśniające okoliczności przetrzymywania i zadawania obrażeń w areszcie śledczym.

Ribitsch przeciwko Austrii (1988–1994)

Sprawa dotyczyła pobicia w areszcie policyjnym podejrzanego o handel narkotykami Ribitscha. Przeszukanie mieszkania oraz zatrzymanie okazały się bezprawne. Badania lekarskie oraz zeznania Ribitscha świadczyły o pobiciu go przez policjantów. Sąd I instancji uznał jednego z policjantów za winnego i wymierzył mu karę w zawieszeniu. Jednak Sąd Okręgowy uchylił wyrok, przyjmując wersję przedstawioną przez policjantów, którzy twierdzili, że Ribitsch sam się poturbował, uderzając się o drzwi samochodu.

Trybunał orzekł, że naruszono art. 3 Konwencji. Nie było wątpliwości, że Ribitsch doznał obrażeń w areszcie, a aresztowanie okazało się bezprawne.

Człowiek pozbawiony wolności nie może być narażony na użycie siły przez policję.

Jakiegokolwiek użycie siły wobec osoby pozbawionej wolności — jeśli nie jest absolutnie konieczne ze względu na jej zachowanie — jest niedopuszczalne i jest uznane za niehumanitarne i poniżające traktowanie. Nie usprawiedliwia tego czynu również fakt zwalczania przestępczości.

Ribitsch otrzymał zadośćuczynienie za krzywdy moralne w sumie ok. 10 tys. dolarów oraz zwrot kosztów i wydatków związanych z procedurą sądową.

Soering przeciwko Wielkiej Brytanii (1985–1989)

Sprawa dotyczyła ekstradycji do USA obywatela niemieckiego zatrzymanego w Wielkiej Brytanii. Ekstradycji domagano się na podstawie zarzutu o popełnienie morderstwa zagrożonego karą śmierci. Soering stanął w obliczu prawdopodobieństwa długiego przetrzymywania go w tzw. korytarzu śmierci.

Trybunał orzekł, że gdyby Wielka Brytania odesłała Soeringa do USA, naruszyłaby art. 3. Problemem nie jest kara śmierci, jaką mógłby wymierzyć sąd stanu Wirginia, ale sposób jej wymierzania. Soering mógł być narażony na stres tzw. korytarza śmierci, czyli perspektywy bardzo długiego pobytu w celi śmierci w ciężkich warunkach, a to uznano za niehumanitarne traktowanie. Trybunał powołał się na Konwencję ONZ dotyczącą tortur, zakazującą ekstradycji do kraju, w którym mogą być one stosowane oraz na raporty Amnesty International, przedstawiające skutki długotrwałego przebywania w celi śmierci.

Już po wyroku Trybunału władze USA dały gwarancje, że kara śmierci w stosunku do Soeringa nie będzie orzeczona i wówczas został on deportowany do USA.

Artykuł 5 — Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego

Artykuł ten ma na celu ochronę wolności jednostki przed arbitralnym zatrzymaniem lub aresztowaniem.

Artykuł ten nie chroni ludzi, którym ograniczono wolność poruszania się na podstawie np. przepisów ruchu drogowego. Nie dotyczy również ograniczeń związanych z normalną służbą wojskową (Engel przeciwko Holandii).

Art. 5 ust. 1 zawiera wyczerpującą listę dopuszczalnych podstaw pozbawienia wolności, która musi być ściśle interpretowana. Ograniczenia wolności mogą nastąpić w przypadkach:

- skazania przez właściwy sąd;
- zgodnego z prawem zatrzymania albo aresztowania;
- pozbawienia nieletniego wolności w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub postawienia go przed sądem;
- zapobiegania szerzeniu się chorób zakaźnych, zatrzymania osoby chorej umysłowo, alkoholika, narkomana lub włóczęgi;
- zatrzymania lub aresztowania osoby w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa, lub przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję.

Drugi człon tego prawa gwarantuje każdemu ochronę przed arbitralnymi działaniami funkcjonariuszy publicznych. Mogą oni posługiwać się jedynie dozwolonymi przez prawo środkami, gdyż w myśl demokratycznego państwa prawnego *władze działają tylko na podstawie prawa i w granicach prawa.*

Musiał przeciwko Polsce (1993–1999)

Sprawa dotyczyła zbyt długiego okresu rozpatrywania wniosku o zwolnienie ze szpitala psychiatrycznego osoby tam przebywającej.

Z. Musiał został umieszczony w szpitalu psychiatrycznym na mocy wyroku sądowego w związku z niepoczytalnością w chwili zabicia żony. Parokrotnie zwracał się do sądu o zwolnienie go ze szpitala. W marcu 1993 r. uzyskał zgodę sądową na badania psychiatryczne, które miały być przeprowadzone przez biegłych psychiatrów z innego ośrodka jesienią 1993 r. Badania takie przeprowadzono w styczniu 1994 r. w Instytucie Psychiatrii Uniwersytetu Jagiellońskiego, ale opis przekazano do sądu dopiero w grudniu 1994 r. Psychiatrizy wypowiedzieli się w sprawie konieczności dalszego przebywania Z. Musiała w szpitalu psychiatrycznym.

Trybunał orzekł, że doszło do naruszenia art. 5 ust. 4 Konwencji, gdyż nie było niezwłocznego rozstrzygnięcia o tym, czy pozbawienie wolności Musiała było zgodne z prawem. Taki długi okres między badaniem a przygotowaniem opinii jest niekontrolowanym pozbawieniem wolności. Polska ponosi odpowiedzialność za pracę biegłych.

Musiał otrzymał odszkodowanie w wysokości 15 tys. zł za krzywdy moralne.

Artykuł 6 — Prawo do rzetelnego procesu sądowego

Prawo do rzetelnego procesu sądowego jest jedną z gwarancji rządów prawa. Sądy w demokratycznym społeczeństwie muszą wzbudzać publiczne zaufanie. Toteż zastosowano wymóg, że sądy mają być:

- „ustanowione ustawą”,
- niezawisłe i bezstronne,
- właściwe, tzn. sprawy są przypisane do odpowiednich sądów (karne, cywilne, administracyjne).

Na rzetelność procesu sądowego składają się ponadto:

- zasada domniemania niewinności, dopóki wina nie zostanie udowodniona (w sprawach karnych);
- równość broni (we wszystkich sprawach);
- rozsądny termin rozprawy (we wszystkich sprawach);
- jawność rozprawy (we wszystkich sprawach);
- prawo do obrony i obrońcy z urzędu, jeżeli kogoś nie stać na adwokata (w sprawach karnych) i prawo do pomocy prawnej (w skomplikowanych sprawach cywilnych);
- niejasności działają na korzyść oskarżonego (w sprawach karnych);
- rozprawa ma się toczyć w zrozumiałym dla stron języku (we wszystkich sprawach).

Niezmiernie ważnym elementem prawa do rzetelnego procesu sądowego jest egzekucja orzeczeń sądowych, gdyż cały proces sądowy rozciąga się od momentu wniesienia pozwu do wyegzekwowania wyroku (w sprawach cywilnych i administracyjnych).

Każdy ma również prawo skutecznych środków odwoławczych do wyższych instancji sądowych. Prawo to jest zagwarantowane dodatkowo w Konwencji w art. 13.

Airey przeciwko Irlandii (1972–1979)

Sprawa dotyczyła braku możliwości korzystania z instytucji separacji sądowej ze względu na zbyt wysokie koszty. Pani Airey starała się o separację z mężem ze względu na fizyczne i psychiczne znęcanie się nad nią i dziećmi. Nie stać było ją na opłacenie adwokata, a odmówiono jej obrońcy z urzędu. Ze względu na skomplikowaną procedurę prawną nie mogła się reprezen-

tować sama (spośród 255 spraw o separację, wszczętych w latach 1972–78, w każdej powód był reprezentowany przez adwokata).

Trybunał orzekł, że doszło do naruszenia artykuł 6 ust. 1, gdyż państwo kosztami sądowymi nie może zamykać drogi do sądu. Separacja sądowa, jako instytucja przewidziana przez prawo, musi być dostępna dla każdego, a państwo zobowiązane jest do działań pozytywnych, tzn. do stworzenia takiej sytuacji, by zapewnić skuteczność prawa.

W stosunku do pani Airey naruszono również artykuł 8, gdyż nie mogła domagać się prawnego uznania faktycznej separacji.

Zmiany:

Wprowadzono w Irlandii przepisy o bezpłatnej pomocy prawnej i poradnictwie w sprawach cywilnych, a decyzje o tym podejmuje niezależna Komisja Pomocy Prawnej.

Artykuł 8 — Prawo do poszanowania życia rodzinnego i prywatnego

Prawo to jest prawem każdego człowieka do jego prywatności, podejmowaniem przez człowieka decyzji o tym, jak chce żyć. Prawo to oznacza również prawo do nawiązywania i rozwijania stosunków z innymi ludźmi, zwłaszcza w sferze uczuciowej, dla rozwoju i spełnienia własnej osobowości (sprawy homoseksualistów i transseksualistów — Dudgeon przeciwko Wielkiej Brytanii, Shieffield i Horsham przeciwko Wielkiej Brytanii).

Sfera życia intymnego człowieka została zresztą poddana najszerzej ochronie.

Elementem składowym jest prawo do życia rodzinnego. Trybunał w sprawach Marckx przeciwko Belgii, Olsson przeciwko Szwecji zdefiniował pojęcie życia rodzinnego, jako „więzy przynajmniej pomiędzy bliskim krewnymi”, np. pomiędzy dziadkami i wnukami, ponieważ takie pokrewieństwo odgrywa znaczącą rolę w życiu człowieka.

W ramach artykułu 8 mieści się także ochrona danych osobowych, korespondencji i rozmów telefonicznych.

Prawo to obejmuje swym zakresem również ochronę pomieszczeń mieszkalnych, garaży, samochodów itp.

Artykuł 8 z jednej strony powstrzymuje państwo przed ingerencją w życie rodzinne i prywatne, z drugiej zaś nakłada na nie pozytywne obowiązki, tzn. zobowiązania do podjęcia działań w celu zapewnienia jednostce jak najszerzego korzystania z tego prawa (Marckx przeciwko Belgii; Airey przeciwko Irlandii).

Artykuł 8 jest pierwszym z praw zawierających w ustępie 2 dopuszczalne ograniczenia, które pozwalają utrzymać równowagę w sytuacji konfliktu interesów jednostki z interesami społeczeństwa demokratycznego.

Leander przeciwko Szwecji (1979–1987)

Sprawa dotyczyła braku dostępu do informacji o sobie, będących przyczyną odmowy zatrudnienia. Leander miał być zatrudniony jako stolarz w Muzeum Morskim, znajdującym się w pomieszczeniach graniczących z marynarką wojenną. Ze względów bezpieczeństwa osoby zatrudniane musiały być sprawdzane w tajnym rejestrze, prowadzonym przez policję bezpieczeństwa. Informacje o Leandrze tam zapisane (był członkiem partii komunistycznej) uniemożliwiły mu podjęcie pracy. Skarżący zarzucił, że nieudostępnienie przez władze szwedzkie tajnych informacji na jego temat, a także odmowa na ich podstawie zatrudnienia go, jest naruszeniem artykułu 8.

Trybunał orzekł, że nie doszło do naruszenia artykułu 8. Konwencja nie gwarantuje prawa dostępu do służby publicznej, a działania państwa nie *stanowią przeszkody dla prowadzenia, przez skarżącego, życia prywatnego według własnego wyboru.*

Państwo ma pewien margines swobody w zbieraniu informacji o obywatelach oraz zatrudnianiu osób na stanowiskach ważnych ze względu na bezpieczeństwo państwa. Ponadto, w ocenie Trybunału, władze szwedzkie wprowadziły odpowiednie i skuteczne gwarancje przeciw nadużyciom.

Marckx przeciwko Belgii (–1979)

Sprawa dotyczyła dyskryminacji dziecka pozamałżeńskiego w prawie rodzinnym i spadkowym. Matka musiała adoptować własne pozamałżeńskie dziecko, by stać się prawną jego opiekunką i by mogło ono po niej dziedziczyć. Wobec dziecka pozamałżeńskiego nie posługiwano się pojęciami rodziny i krewnych (więzy prawne łączyły go jedynie z matką). Takie dziecko nie miało prawa dziedziczenia po krewnych matki, np. po dziadkach.

Trybunał orzekł, że uciekanie się do adopcji, by wyeliminować różnice pomiędzy dziećmi pozamałżeńskimi a małżeńskimi jest dyskryminacją. Belgia naruszyła art. 8 — prawo do życia rodzinnego bez dyskryminacji. W wyniku tego orzeczenia zmieniono prawodawstwo belgijskie.

Artykuł 10 — Wolność słowa

Wolność słowa według orzecznictwa Trybunału oznacza przede wszystkim wyrażanie opinii oraz otrzymywanie i rozpowszechnianie informacji i idei. Obok słowa mówionego, obejmuje ona także słowo pisane, wypowiedzi artystyczne, informacje handlowe, filmy, muzykę rozrywkową i telewizję kablową.

Wolność słowa jest jedną z głównych podstaw demokratycznego społeczeństwa, warunkiem jego rozwoju, w tym także rozwoju pojedynczego człowieka.

Artykuł 10 gwarantuje każdemu wolność słowa. Jest ona szczególnie ważnym narzędziem dla polityków, zwłaszcza przedstawicieli opozycji parlamentarnej (Castells przeciwko Hiszpanii) i dziennikarzy, poruszających często drażliwe tematy (Jersild przeciwko Danii).

Dziennikarze i prasa odgrywają szczególną rolę w przekazywaniu różnego rodzaju informacji. Prasa często nazywana jest *public watchdog* — publicznym obserwatorem (psem łańcuchowym), który obserwuje, w jaki sposób rozwiązywane są najistotniejsze dla ludzi sprawy. Według orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka otrzymywane, przetwarzane i przekazywane informacje nie mogą ograniczać się jedynie *do poglądów i informacji, które są odbierane przychylnie albo postrzegane jako nieszkodliwe lub obojętne, lecz odnosi się w równym stopniu do takich, które obrażają, oburzają lub wprowadzają niepokój w państwie lub w jakiejś grupie społecznej.*

Jednym z podstawowych gwarantów wolności prasy jest ochrona dziennikarskich źródeł informacji. Decyzje sądowe zmuszające do ujawnienia ich muszą być ograniczone do wyjątkowych sytuacji (Goodwin przeciwko Wielkiej Brytanii).

Różne kontrowersyjne wypowiedzi polityków i dziennikarzy na łamach prasy oraz procesy sądowe, doprowadziły do zakreślenia granic dopuszczalnej krytyki w stosunku do różnych podmiotów.

I tak, *granice dopuszczalnej krytyki są szersze, gdy krytykuje się rząd niż zwykłego obywatela, czy polityka. W systemie demokratycznym działania i zaniechania rządu muszą być przedmiotem skrupulatnej kontroli nie tylko ciał ustawodawczych i sądów, ale także prasy i opinii publicznej (Castells przeciwko Hiszpanii). Jednak ze względu na swoją dominującą pozycję rząd musi okazywać powściągliwość w sięganiu do sankcji karnych.*

Artykuł 10 nie jest prawem absolutnym i w ust. 2 zawiera dopuszczalne ograniczenia. I tak m.in. uwzględniono ograniczenie wolności słowa ze względu na ochronę moralności młodzieży (Handyside przeciwko Wielkiej Brytanii), czy ochronę uczuć i przekonań religijnych (Otto-Preminger-Institut przeciwko Austrii).

Castells przeciwko Hiszpanii (1979–1992)

Sprawa dotyczyła skazania senatora Castellsa w sprawie karnej o szkalowanie rządu i jego funkcjonariuszy, którzy jakoby tolerowali i popierali ataki faszystowskie na działaczy baskijskich. Castells zarzucił władzom hiszpańskim, że naruszyły jego swobodę wypowiedzi, gdyż jako przedstawiciel społeczeństwa powinien mieć możliwość dyskusji o problemach społecznie doniosłych. Władze hiszpańskie utrzymywały, że skazanie Castellsa na rok więzienia jest uzasadnione przepisami prawnymi o znieważaniu władz oraz że skazanie nastąpiło w celu *konieczności zapobieżenia zakłócenia porządku publicznego*.

Trybunał orzekł, że naruszono art. 10, gdyż Castellsa ukarano za krytykę rządu podjętą w sposób, który powinien być akceptowany w społeczeństwie demokratycznym. **Swoboda debaty politycznej, również za pośrednictwem prasy, pozwala na szersze granice krytyki rządu niż zwykłego obywatela czy polityka.** Władze państwowe muszą okazać powściągliwość w sięganiu po sankcje karne, gdy możliwe są inne sposoby reakcji na bezpodstawne ataki lub krytykę ze strony opozycji lub mediów. Mimo że skazanie miało podstawy prawne i uzasadniony cel, nie było konieczne w demokratycznym społeczeństwie

Handyside przeciwko Wielkiej Brytanii

Sprawa dotyczyła konfiskaty książeczki uznanej za obsceniczną (mała czerwona książeczka dla uczniów traktująca o seksie) oraz ukarania wydawcy grzywną. Skarżący uważał, że naruszono art. 10 — wolność wypowiedzi oraz art. 1 Protokołu 1 — prawo własności i prawo do swobodnego korzystania z mienia.

Trybunał orzekł, że nie doszło do naruszenia art. 10 ani też art. 1 Protokołu 1. Wzięto pod uwagę zgodne z prawem działanie władz (zastosowanie ustawy o pornograficznych publikacjach); uprawniony cel, dla którego doszło do zakazu sprzedaży oraz konfiskaty książek (ochrona moralności młodych czytelników; z tego powodu ingerencja była konieczna w demokratycznym społeczeństwie); proporcjonalność zastosowanego środka do celu (sądy działały racjonalnie, w dobrej wierze i w granicach swobody oceny pozostawionej państwowi przez Konwencję). Nie było tym samym również naruszenia art. 1 Protokołu 1 w sprawie konfiskaty książek.

Jersild przeciwko Danii (–1994)

Sprawa dotyczyła skazania na grzywnę dziennikarza Jersilda, który przygotował program telewizyjny z udziałem przedstawicieli organizacji rasistowskiej.

Przeciwko dziennikarzowi wystąpili ze skargą dotyczącą zachęcania do wypowiedzi rasistowskich: biskup Alborgu do ministra sprawiedliwości oraz prokurator do Sądu Miejskiego w Kopenhadze. Jersild uznał, że jest to ingerencja państwa w wolność słowa, gdyż nie chodziło o propagowanie tej idei, ale zwrócenie uwagi społeczeństwa duńskiego na negatywne, wręcz niebezpieczne zjawisko rozwijające się wśród młodzieży — agresywny rasizm.

Trybunał orzekł, że Dania naruszyła art. 10 Konwencji, ograniczając Jersildowi wolność słowa.

Mimo że państwo ratyfikowało ONZ-owską Konwencję w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, co zmusza je do przeciwdziałania temu zjawisku, to jednak nie może karać dziennikarza za fakt, że dostrzega negatywne zjawisko i stara się o tym poinformować społeczeństwo.

Wolność słowa odnosi się do poglądów i informacji, które są odbierane przychylnie albo postrzegane jako nieszkodliwe lub obojętne, odnosi się w równym stopniu do takich poglądów i informacji, które obrażają, oburzają lub wprowadzają niepokój w państwie lub w jakiejś grupie społecznej.

Artykuł 11 — Wolność zgromadzania się i stowarzyszania

Artykuł ten składa się z dwóch praw. Pierwsze dotyczy swobodnego, pokojowego zgromadzania się, które oznacza zarówno spotkania prywatne, jak i w miejscach publicznych.

W celu realizacji tego prawa państwo nie może tylko powstrzymać się od ingerencji w nie, ale musi również zapewnić bezpieczeństwo takiemu zgromadzeniu.

Drugi zaś człon tego artykułu dotyczy dobrowolnego stowarzyszania się. Oznacza to, że ochronie na podstawie takiego zapisu nie podlegają stowarzyszenia korporacyjne, np. samorzady lekarskie, adwokackie, sędziowskie itd.

Natomiast ochroną objęte są: stowarzyszenia, związki zawodowe, związki wyznaniowe, partie polityczne.

W punkcie 2 tego artykułu, tak jak w poprzednich trzech, zapisane są dozwolone ograniczenia. Jednak tylko tutaj wprowadzono dodatkowe ograniczenia dla pewnych grup zawodowych. W korzystaniu z wolności do swobodnego, pokojowego zgromadzania się, jak i wolności swobodnego stowarzyszania się ograniczone prawa mają członkowie sił zbrojnych, policji i administracji państwowej.

Turecka Zjednoczona Partia Komunistyczna (TBKB)
oraz Sargin i Yagci przeciwko Turcji (1990–1998)

Sprawa dotyczyła delegalizacji Tureckiej Zjednoczonej Partii Komunistycznej, oskarżonej o próbę osłabienia integralności terytorialnej państwa (dokonano tego na podstawie ustawy o zapobieganiu terroryzmowi).

Trybunał orzekł, że doszło do naruszenia art. 11, gdyż partie polityczne korzystają z ochrony wynikającej z prawa do stowarzyszania się. Nazwa partii politycznej „komunistyczna”, jak również żadna inna, nie może usprawiedliwić jej rozwiązania, przy braku innych ważnych powodów uzasadniających podjęcie tak drastycznego środka.

Artykuł 3 Protokołu Dodatkowego nr 1 — Prawo do wolnych wyborów

Matthews przeciwko Wielkiej Brytanii (1994–1999)

Sprawa dotyczyła problemu wyborów do Parlamentu Europejskiego na Gibraltarze oraz jego kontroli na podstawie art. 3 Protokołu 1 Konwencji. Denise Matthews zarzuciła władzom brytyjskim, że jako obywatelka brytyjska była uprawniona do głosowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego wszędzie — na terenach państw należących do Wspólnoty Europejskiej, poza Gibraltarem. Wielka Brytania zakwestionowała możliwość rozwiązania tej sprawy przez Strasburg uważając, że Akty Wspólnoty Europejskiej nie mogą być rozpatrywane na terytorium Gibraltaru, ponieważ nie jest on stroną Europejskiej Konwencji.

Trybunał orzekł, że doszło do naruszenia art. 3 Protokołu 1, ponieważ:

1. Art. 1 Konwencji wymaga od państw, by zapewniły każdej osobie podlegającej ich jurysdykcji prawa i wolności określone w Konwencji, a obowiązują one również na terenie Gibraltaru;
2. Chociaż Akty Wspólnot Europejskich nie mogą być kwestionowane przed Trybunałem, to Wielka Brytania jest odpowiedzialna za ich konsekwencje dla obywateli;
3. Konwencja jest żywym instrumentem, który należy interpretować z uwzględnieniem dzisiejszych warunków, a dzisiaj pojęcie „wybory” nie odnosi się jedynie do wyborów do parlamentów krajowych, ale sięga poza ich granice.

Inne orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

„The Sunday Times” przeciwko Wielkiej Brytanii (1973–1979)

Sprawa dotyczyła zakazu wprowadzonego przez sąd, który dotyczył publikacji artykułu prasowego przedstawiającego przyczyny tragedii, związanych z urodzeniem okaleczonych dzieci przez kobiety zażywające w czasie ciąży lek uspakajający — thalidomid. W artykule poddano również krytyce sposób zaspakajania roszczeń poszkodowanych przez firmę farmaceutyczną. Większość z zaskarżonych do sądu ponad siedemdziesięciu spraw zakończyło się ugodą. Skarżący, w zamian za wycofanie zarzutu niedbałości ze strony firmy (lek nie był przetestowany), otrzymali sumę równoważącą 40% kwoty, którą mogliby otrzymać po wygraniu sprawy.

Obok tekstu w prasie ukazały się również informacje w telewizji.

Zakaz publikacji podtrzymany został przez najwyższe krajowe instancje sądowe z uzasadnieniem, że stanowiłaby ona obrazę wymiaru sprawiedliwości, poprzez ingerowanie w toczące się w tej sprawie postępowanie sądowe.

Na publikację tego artykułu pozwolono dopiero po tym, gdy na forum parlamentu angielskiego odbyła się publiczna debata na ten temat.

W skardze do Strasburga gazeta „The Sunday Times” zarzuciła władzom brytyjskim naruszenie wolności słowa. Domagano się również zmiany dotychczasowego prawa dotyczącego obrazu sądu, a zwłaszcza granic jego stosowania.

Wskazano także na elementy różnicujące debatę prasową i parlamentarną (artykuł 14 — zakaz dyskryminacji).

Trybunał orzekł, że zakaz publikacji artykułu był ingerencją władzy publicznej w korzystanie przez skarżących ze swobody wypowiedzi (artykuł 10):

1. Mimo że **ingerencja taka przewidziana była przez prawo krajowe** (zakaz dotyczył publikacji w czasie toczącej się sprawy w sądzie);
2. Mimo że władze powoływały się na zapisane w Europejskiej konwencji praw człowieka dozwolone ograniczenie ze względu na cel — **zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej**;
3. Jednak **nie była niezbędna w społeczeństwie demokratycznym**.

Spółeczeństwo ma prawo otrzymywać informacje na temat danej sprawy, nawet gdy dotyczące jej fakty i problemy są tematem toczącego się postępowania sądowego. Podkreślono szczególną rolę prasy jako obserwatora i informatora o tematach ważnych dla ogółu. Z tego też powodu prasa musi mieć zagwarantowaną możliwość bezpiecznego funkcjonowania.

Europejski Trybunał Praw Człowieka nie stwierdził jednak naruszenia artykułu 14.

A. przeciwko Wielkiej Brytanii (1994–1998)

Sprawa dotyczyła stosowania przemocy fizycznej wobec dzieci.

Chłopiec, bity od wielu lat przez swojego ojczyma, dopiero po interwencji dyrektora szkoły doczekał się rozpatrzenia swojej sprawy przez sąd.

Badania lekarskie wykazały, że dziecko było bite z dużą siłą kołkiem ogrodowym. W procesie obrona nie kwestionowała bicia, uzasadniając to jednak karceniem niezdiscyplinowanego dziecka. Ława przysięgłych uniewinniła ojczyma.

W skardze do Strasburga A. zarzucił państwu brak ochrony dzieci przed znęcaniem się ze strony dorosłych. Zarzucił też państwu dyskryminację w stosunku do dorosłych, którym ochrona przed znęcaniem się nad dziećmi przysługiwała.

Trybunał orzekł, że doszło do naruszenia artykułu 3, gdyż Wielka Brytania nie zagwarantowała jednostce odpowiedniej ochrony. Zwłaszcza dzieci i osoby słabe powinny podlegać szczególnej ochronie państwa.

Mimo że prawo angielskie przewidywało możliwość karania cielesnego dzieci, to jednak zachowanie ojczyma A. nie mieściło się w granicach rozsądnego karcenia.

Artykuł 1 Konwencji gwarantuje wszystkim osobom, podległym jurysdykcji Państw — Stron tejże Konwencji, jednakową ochronę praw i wolności tam zapisanych. **Państwo jest odpowiedzialne nie tylko wtedy, gdy sprawcą naruszenia jest funkcjonariusz publiczny, ale również wtedy, gdy uczynią to inne jednostki.**

Obowiązkiem państwa jest zagwarantowanie każdemu ochrony przed naruszeniami praw i wolności człowieka, niezależnie od tego, kto jest sprawcą.

Wobec wycofania się samego A. Trybunał nie zajął się rozpatrzeniem artykułu 14 Konwencji dotyczącego zakazu dyskryminacji.

Sheffield i Horsham przeciwko Wielkiej Brytanii (1992–1998)

Sprawa dotyczyła problemów transseksualistów w uzyskaniu nowego aktu urodzenia po zmianie płci. Jednak według prawa angielskiego treść świadectwa urodzenia nie jest wykładnikiem aktualnej sytuacji, ale historycznym zapisem związanym z faktem urodzenia się.

Pani Kristina Sheffield, urodzona jako mężczyzna, poddała się operacji zmiany płci. Jako transseksualista była ciągle dyskryminowana, np. po rozwodzie sędzia orzekł zakaz kontaktu z dzieckiem, w niektórych dokumentach nadal pozostały niezmienione dane — z tego powodu zwolniono ją z pracy.

Sheffield zarzuciła, że odmowa prawnego uznania płci pooperacyjnej naruszyła artykuł 8, artykuł 12, artykuł 14.

Trybunał orzekł, że nie doszło do naruszenia art. 8 (stosunkiem 11:9, w analogicznej sprawie Rees z 1986 r. ten stosunek wynosił 8:3). Odmowa przez państwo uznania płci pooperacyjnej jest dozwolona ze względu na ciągle nieprzekonywujące badania medyczne oraz brak wspólnej europejskiej postawy wobec problemów związanych z prawnym uznaniem zmiany płci po operacji. Wielka Brytania starała się zminimalizować skutki niewygodnych ustaleń płci, zezwalając na wydanie transseksualistom prawa jazdy, paszportów i innych urzędowych dokumentów z nowymi danymi. Jest to jednak problem, który wymaga od państwa uregulowania prawnego.

Trybunał nie dopatrywał się również naruszenia art. 12, stwierdzając, że prawo do małżeństwa odnosi się do tradycyjnego związku między osobami przeciwnej płci biologicznej i państwa mogą tę kwestię regulować w prawie krajowym.

De Wilde, Ooms i Versyp przeciwko Belgii (1966–1971)

Sprawa dotyczyła zgłoszenia się na policję w celu dobrowolnego domagania się uwięzienia. Przyjęcie skarżących do zamkniętych ośrodków dla włóczęgów nastąpiło na wyraźną ich prośbę.

De Wilde zgłosił się na posterunek policji w kwietniu 1966 r. oświadczając, że jest bezrobotny i bezdomny. Na podstawie ustawy o zwalczaniu włóczęgostwa i żebractwa sąd policyjny skazał go na dwa lata pobytu w ośrodku zamkniętym dla włóczęgów. Zwolniono go po 7 miesiącach. Decyzje sądu policyjnego w tych sprawach traktowano jako decyzje administracyjne, a nie orzeczenia sądowe. Nie przysługiwało od nich odwołanie.

Ooms potraktowany został jako włóczęga, gdy zgłosił się na policję 21 grudnia 1965 r. z prośbą o pomoc w znalezieniu pracy. Sąd policyjny skazał go na rok pobytu w domu pomocy.

Versyp zgłosił się na komendę policji oświadczając, że jest bez środków do życia. Biuro Rehabilitacji Społecznej wydało opinię o umieszczeniu go na dwa lata w ośrodku dla włóczęgów.

Osoby umieszczone w zamkniętych ośrodkach dla włóczęgów miały obowiązek pracy na swoje utrzymanie.

Skarżący zarzucili Belgii naruszenie prawa do wolności osobistej, zmuszanie do wykonywania pracy, naruszenie prawa do rzetelnego procesu sądowego oraz brak poszanowania życia prywatnego (kontrola korespondencji).

Trybunał orzekł, że prawa człowieka są niezbywalne i na własną prośbę nie można być pozbawionym wolności. *Prawo do wolności jest zbyt ważne dla jednostki w społeczeństwie demokratycznym — aby mogła ona utracić ochronę tego prawa wyłącznie z tego powodu, że sama domaga się pozbawienia wolności.*

Trybunał stwierdził, że dozwolone było pozbawienie wolności ze względu na włóczęgostwo, gdyż jest to przewidziane i w Konwencji, i w prawie belgijskim.

Władze belgijskie naruszyły jednak artykuł 5 w części dotyczącej sądowej kontroli zgodności z prawem decyzji o pozbawieniu wolności (wyjaśnienie, co oznacza termin sąd — organa posiadające nie tylko wspólne cechy podstawowe, z których najważniejszą jest niezależność od władzy wykonawczej i stron w sprawie, ale i sądowe gwarancje proceduralne).

Nie doszło do naruszenia artykułu 4 dotyczącego pracy przymusowej, ani artykułu 8 — prawa do poszanowania życia rodzinnego i prywatnego.

Skarżący nie otrzymali odszkodowania.

Opracowano na podstawie:

Nowicki M. A., *Kamienie milowe*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 1996.

Nowicki M. A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka*, t. 1 i 2, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2001 i 2002.

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka — strona internetowa Ośrodka Informacji Rady Europy.

Vademecum Europejskiej konwencji praw człowieka, Centrum Europejskie UW. Ośrodek Informacji i Dokumentacji Rady Europy, Warszawa 1996.

Opracowanie: *Laura Koba*

Sesja VI

Temat: Prawa dziecka

Cele:

- ▷ ćwiczenie umiejętności wczuwania się w sytuację innych ludzi
- ▷ rozwijanie umiejętności twórczego myślenia
- ▷ rozpoznawanie potrzeb dziecka w rodzinie, szkole, państwie oraz praw zabezpieczających realizację tych potrzeb
- ▷ uwrażliwienie na problem praw dziecka w Polsce

Polska jest państwem, z którego inicjatywy powstał najważniejszy dokument dotyczący dzieci — Konwencja o prawach dziecka.

Dokument ten określa system ochrony praw dziecka.

System ochrony praw dziecka kieruje się zasadą dobra dziecka, równości, poszanowania jego praw oraz odpowiedzialności obojga rodziców za jego rozwój i wychowanie.

W Konwencji zapisane są prawa osobiste, socjalne, kulturalne i polityczne.

Do Konwencji o prawach dziecka nawiązuje w swej preambule Ustawa o systemie oświaty. To odwołanie się do międzynarodowego kodeksu wyznacza kierunek interpretacji prawa oświatowego w przypadku różnego rodzaju wątpliwości.

Przebieg zajęć:

1. Podziel uczestników zajęć na cztery grupy, np. zgodnie z porą roku, w której się urodzili. Następnie rozdaj członkom poszczególnych grup KARTY PERSONA Polskiego Stowarzyszenia Pedagogów Zabawy KLANZA lub twarze ludzkie wycięte z kolorowych czasopism, naklejone na tekturę.

Poinformuj:

Ćwiczenie to jest zaproszeniem do zabawy. Spójrzcie na świat oczami innej osoby, wyobrażając sobie: jak się ona nazywa, gdzie mieszka, kim jest, jak wyglądało jej dzieciństwo, jakie jej potrzeby w dzieciństwie były zaspokojone, a jakie nie.

Aby mogła rozwinąć się fantazja, niezbędne jest przyjęcie kilku podstawowych zasad:

- w ćwiczeniu nie ma współzawodnictwa,
- ważna jest spontaniczność,
- należy unikać uogólnień i długich monologów,

- nie można przerywać, poprawiać wypowiedzi osób biorących udział w ćwiczeniu ani interpretować znaczenia kart,
- każdy członek małej grupy może odmówić udziału w ćwiczeniu,
- każdorazowo tylko jedna osoba odkrywa swoją kartę.

Każdy członek grupy losuje jedną kartę. Opisuje osobę. Należy podać imię, nazwisko, miejsce zamieszkania, zawód, opisać dzieciństwo, podać potrzeby, które były zaspokojone i te, które nie były zaspokojone.

Wszyscy słuchają zgodnie z przedstawionymi wyżej zasadami.

Następna osoba z grupy wyciąga kartę wtedy, gdy osoba występująca przed nim zakończy swoją opowieść.

Pamiętaj o tym, że przebieg zajęć zależy od fantazji i pomysłowości uczestników. Zadaniem prowadzącego jest stworzenie atmosfery sprzyjającej ćwiczeniu empatii.

2. Po ćwiczeniu poproś uczestników o podzielenie się swoimi refleksjami i uwagami.

Zapytaj:

- czy łatwo jest wczuwać się w sytuację innych osób?
- co pomaga, a co utrudnia wczuwanie się w sytuację drugiego człowieka?

3. Zachęć do spisania na arkuszu papieru wszystkich potrzeb dziecka, które pojawiły się w trakcie opowieści w poszczególnych grupach.

Uzupełnij zapisy, jeżeli dojdiesz do wniosku, że jest to konieczne.

4. Poproś uczestników zajęć, aby w mniejszych grupach (skład grup może być taki sam, jak w poprzednim ćwiczeniu) odpowiedzieli na następujące pytanie:

Czego dziecko może oczekiwać od rodziny, od szkoły, od państwa?

Ze względu na specyfikę zajęć wyodrębnimy z obszaru przynależnemu państwu — szkołę.

Poleć uzupełnienie następującej tabeli:

	Potrzeby dziecka	Prawa w Konwencji o prawach dziecka	Praktyka społeczna	Postulaty na przyszłość
Rodzina				
Szkoła				
Państwo				

Należy odnieść potrzebę dziecka z wyodrębnionego obszaru oddziaływań (rodzina, szkoła, państwo) do zapisów w Konwencji o prawach dziecka oraz zastanowić się nad prawem lub prawami dziecka, których realizacja może zaspokoić daną potrzebę. Zapisy należy skonfrontować z praktyką społeczną i sformułować postulaty na przyszłość.

Jako materiał pomocniczy rozdaj grupom tekst poświęcony Konwencji o prawach dziecka (załącznik nr 1).

5. Poproś przedstawicieli grup o prezentację prac. Wspólnie je omówcie i uzupełnijcie. Zwróć uwagę na najważniejszą potrzebę dziecka — potrzebę miłości, która, niestety, nie może być zaspokojona prawem do miłości. Taki zapis zobowiązywałby ludzi do uczuć, byłby więc zapisem nierealnym. Nikogo nie można zmusić do kochania drugiego człowieka. W Konwencji ONZ takie zapisy prawne, jak: prawo do ochrony i opieki, prawo do wychowania w rodzinie i kontaktów z rodzicami w przypadkach rozwodu, wolność od przemocy fizycznej i psychicznej, prawo do zabezpieczenia socjalnego, prawo do życia, rozwoju itp., stwarzają warunki, aby potrzeba bycia kochanym mogła być zaspokojona.

KONWENCJA O PRAWACH DZIECKA

Jest pierwszym dokumentem międzynarodowym określającym prawa i wolności osobiste dziecka. Nad przestrzeganiem Konwencji czuwa **Komitet Praw Dziecka**. Państwa, które ratyfikowały Konwencję, zobowiązane są do składania sprawozdań z przestrzegania praw dziecka oraz z dążenia do jak najlepszego ich wdrażania.

W części I zapisano zadania państwa wobec dzieci oraz przedstawiono katalog praw, które dzieciom przysługują.

Artykuł 1 zawiera definicję dziecka. Według Konwencji „dziecko” oznacza: *każdą istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność*.

Niżej zapisano zasadę niedyskryminacji oraz jak najlepszego zabezpieczenia interesu dziecka przez rodziców i państwo.

Prawa i wolności (swobody) zagwarantowane dzieciom przez Konwencję:

- art. 6 — prawo do życia i rozwoju;
- art. 7 — prawo do nazwiska, imienia i obywatelstwa;
- art. 8 — prawo do tożsamości;
- art. 9 — prawo do ochrony więzi rodzinnych;
- art. 10 — prawo do poruszania się w kraju i poza nim w celu łączenia się z rodziną;
- art. 12 — prawo do wyrażania poglądów w sprawach jego dotyczących;
- art. 13 — prawo do swobodnej wypowiedzi oraz otrzymywania i przekazywania informacji;
- art. 14 — swoboda myśli, sumienia i wyznania;
- art. 15 — swoboda zrzeszania się oraz wolność pokojowych zgromadzeń;
- art. 16 — prawo do prywatności, korespondencji i życia rodzinnego oraz prawo do ochrony prawnej;
- art. 17 — prawo do uzyskiwania różnych informacji oraz ochrony przed szkodliwymi informacjami;
- art. 20 — prawo dziecka pozbawionego rodziny do ochrony ze strony państwa;
- art. 21 — prawo do adopcji;
- art. 22 — prawa dziecka — uchodźcy;
- art. 23 — prawa dziecka niepełnosprawnego;
- art. 24 — prawo do ochrony zdrowia i korzystania z opieki medycznej;
- art. 25 — prawo dziecka izolowanego w instytucjach leczniczych do ochrony;
- art. 26 — prawo do korzystania z pomocy społecznej;
- art. 27 — prawo do odpowiedniego standardu życia;
- art. 28 i 29 — prawo do nauki;
- art. 30 — prawa dziecka należącego do mniejszości etnicznej, religijnej lub językowej;
- art. 31 — prawo do wypoczynku;
- art. 32 — prawo do ochrony przed wyzyskiem ekonomicznym;
- art. 40 — prawa dziecka podejrzanego, oskarżonego bądź uznanego winnym.

Inne artykuły tej części Konwencji dotyczą ochrony dziecka przed:

- art. 2 — dyskryminacją;

- art. 11 — nielegalnym wywozem za granicę;
- art. 19 — wszelkimi formami przemocy, zaniedbaniem czy wykorzystywaniem seksualnym;
- art. 33 — narkomanią;
- art. 34 — nadużyciami seksualnymi;
- art. 35 — uprowadzeniem i handlem dziećmi;
- art. 36 — jakimkolwiek wyzyskiem;
- art. 37 — torturowaniem bądź okrutnym, nieludzkim czy poniżającym traktowaniem lub karaniem;
- art. 38 i 39 — aktywnym udziałem w konfliktach zbrojnych.

Część II dotyczy zadań i funkcjonowania Komitetu Praw Dziecka, III zaś — ratyfikacji Konwencji, poprawek i możliwych zastrzeżeń.

Polska złożyła zastrzeżenia do art. 7, który stanowi: *prawo dziecka przysposobionego do poznania rodziców naturalnych będzie podlegało ograniczeniu poprzez obowiązywanie rozwiązań prawnych umożliwiających przysposabiającym zachowanie tajemnicy pochodzenia dziecka.*

Drugie zastrzeżenie dotyczyło granicy wieku, od której dopuszczalne jest powoływanie do służby wojskowej. W Polsce wiek ten jest wyższy niż dopuszczony w Konwencji.

Polska złożyła również deklaracje odnośnie art. 12–16, których realizacja w naszym kraju dokonuje się z *poszanowaniem władzy rodzicielskiej, zgodnie z polskimi zwyczajami i tradycjami dotyczącymi miejsca dziecka w rodzinie i poza nią.*

Źródło: Czyż E., *Prawa dziecka*, Zeszyt 5. HFPC, Warszawa 1998

Bogna Chmielewska
Marzena Rafalska

PRAWA UCZNIĄ I SAMORZĄDNOŚĆ W SZKOLE

Sesja I

Temat: Kompetencje i możliwości działania
poszczególnych organów szkoły w zakresie praw człowieka

Cele:

- ▷ określenie roli poszczególnych organów szkoły w podnoszeniu standardu przestrzegania praw dziecka w szkole
- ▷ rozwijanie umiejętności diagnozowania stanu przestrzegania praw dziecka w szkole

Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty opisuje działanie i precyzuje kompetencje następujących organów szkoły:

1. **Rada szkoły** (placówki) — w myśl artykułu 50 (między innymi):
 - uchwała statut szkoły,
 - przedstawia wnioski w sprawie rocznego planu finansowego środków specjalnych szkoły i opiniuje plan finansowy szkoły,
 - może występować do organu sprawującego nadzór pedagogiczny z wnioskami o zbadanie i dokonanie oceny działalności szkoły, jej dyrektora lub nauczyciela,
 - opiniuje plan pracy szkoły, projekty innowacji i eksperymentów pedagogicznych oraz inne sprawy istotne dla szkoły lub placówki,
 - z własnej inicjatywy ocenia sytuację oraz stan szkoły i występuje z wnioskami do dyrektora, rady pedagogicznej, organu prowadzącego, wojewódzkiej rady oświatowej,
 - może gromadzić fundusze i wydatkować je zgodnie z uchwalonym regulaminem.
2. **Dyrektor** — w myśl artykułu 39 (między innymi):
 - kieruje działalnością szkoły,
 - sprawuje nadzór pedagogiczny,
 - sprawuje opiekę nad uczniami oraz stwarza warunki harmonijnego rozwoju psychofizycznego (...),
 - może, w drodze decyzji, skreślić ucznia z listy uczniów w przypadkach określonych w statucie szkoły,

- w wykonywaniu swoich zadań współpracuje z radą szkoły, radą pedagogiczną, rodzicami i samorządem uczniowskim.
3. **Rada pedagogiczna** — w myśl art. 41, 42, (między innymi):
 - przygotowuje projekt statutu szkoły i jego zmian,
 - zatwierdza plany pracy szkoły,
 - podejmuje uchwały w sprawie skreślenia z listy uczniów,
 - opiniuje organizację pracy szkoły.
 4. **Rada rodziców** — w myśl artykułów 53, 54 (między innymi):
 - może występować z wnioskami i opiniami dotyczącymi wszystkich spraw szkoły.
 5. **Samorząd uczniowski** — art. 55.
(Kompetencje samorządu uczniowskiego będą omówione w dalszej części zajęć.)

Organy te powinny ze sobą ściśle współpracować we wszystkich dziedzinach życia szkoły, także w kwestii przestrzegania praw dziecka. Każdy z nich, działając w ramach swoich uprawnień, może i powinien mieć wpływ na podnoszenie standardu ich respektowania.

Przebieg zajęć:

1. Na wstępie konieczne jest dokładne określenie, jakie prawa należy zagwarantować dziecku w szkole, biorąc pod uwagę cel jego pobytu w niej.

Zbierz wypowiedzi podawane z sali i zapisz je na arkuszu papieru.

W trakcie dyskusji i omawiania precyzuj treści poszczególnych praw.

Zwróć uwagę na to, czy pojawiły się prawa ucznia, gwarantowane w różnych dokumentach krajowych i międzynarodowych. Według przedstawicieli Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka są to następujące prawa:

- *prawo do znajomości swoich praw,*
- *prawo do informacji (w tym o ocenie),*
- *wolność wypowiedzenia poglądów i opinii, w tym w sprawach ucznia,*
- *wolność myśli, sumienia, wyznania,*
- *wolność zrzeszania się,*
- *wolność od poniżającego traktowania i karania,*
- *prawo do życzliwego i podmiotowego traktowania w procesie dydaktyczno-wychowawczym,*
- *ochrona prywatności ucznia,*
- *równe traktowanie wobec prawa szkolnego,*
- *prawa proceduralne*¹.

Zwróć uwagę, by nie nazywać prawami tak zwanych uprawnień uczniowskich, ustalanych w wewnętrznym prawie szkolnym (na przykład: *prawo do dwóch klasówek w tygodniu*).

2. Podziel uczestników losowo na trzy zespoły. Każdemu z zespołów przydziel rolę jednego z organów szkoły: dyrektora, rady pedagogicznej i rady rodziców (działalność samorządu uczniowskiego będzie analizowana podczas kolejnej sesji).

¹ *Wokół praw dziecka*, HFPC 1993; *Prawa ucznia w szkole* — raport z badań, opracowanie E. Czyż, HFPC 1996.

Zadaniem zespołów będzie zaprojektowanie, w ramach własnych uprawnień, działań podnoszących standard przestrzegania praw człowieka w szkole.

Zaprosz zespoły do prezentacji opracowań na forum.

Podczas prezentacji opracowań poszczególnych zespołów uczestnicy zajęć mogą zadawać pytania, uzupełniać wypowiedzi.

Zwracaj uwagę na podobieństwa, wskazują one bowiem na możliwość wspólnych działań w szkole.

3. Przed przystąpieniem do realizacji następnego zadania wygłoś krótkie wprowadzenie.

Czynnością poprzedzającą działania na rzecz podniesienia standardu przestrzegania praw człowieka w szkole jest zdiagnozowanie sytuacji istniejącej w szkole. Można wyróżnić obszary, którym należy się przyjrzeć z perspektywy praw człowieka. Są to:

- relacje pomiędzy nauczycielami i uczniami,
- relacje pomiędzy nauczycielami i dyrektorem,
- relacje pomiędzy nauczycielami i rodzicami,
- reguły i procedury szkolne,
- teren i baza szkoły.

Jakość wymienionych relacji, kształt reguł i procedur szkolnych oraz baza szkoły mają wpływ na poziom respektowania praw człowieka w szkole.

4. Ponownie podziel losowo uczestników na cztery zespoły.

Zadaniem zespołów jest sporządzenie listy pytań. Należy poszukać na nie odpowiedzi, jeśli chce się zdiagnozować dany obszar. Odpowiedzi te dadzą obraz stanu respektowania praw człowieka w szkole.

Poproś zespoły o zaprezentowanie swoich prac. Pozostali uczestnicy mogą uzupełniać listę pytań o własne propozycje.

W podsumowaniu ćwiczenia podkreśl, że wybór metod, sposobów zbierania informacji jest sprawą wtórną. Na początku najważniejsze jest postawienie pytań badawczych, na które chcemy uzyskać odpowiedź.

Sesja II

Temat: Samorządność uczniowska w szkole

Cele:

- ▷ zmiany w rozumieniu istoty samorządności uczniowskiej i jej roli w przygotowaniu do funkcjonowania w społeczeństwie obywatelskim
- ▷ rozwój umiejętności tworzenia warunków dla samorządnych działań uczniów

Przebieg zajęć:

1. Poproś uczestników o zdefiniowanie pojęcia „**samorządność uczniowska**” metodą „kuli śnieżowej”. Wyjaśnij, na czym polega ta metoda.

„Kula śnieżowa” — na wstępie uczestnicy samodzielnie definiują podane pojęcie, potem uzgadniają definicję tego pojęcia w parach, następnie pary łączą się w czwórki, i tak dalej, aż do stworzenia jednego zespołu i jednej definicji, na którą wszyscy się zgodzą.

Zwróć uwagę na to, aby wypracowana definicja zawierała następujące elementy:

- reprezentowanie interesów wszystkich uczniów,
- samodzielne podejmowanie decyzji i branie za nią odpowiedzialności.

Zachęć do prezentacji wyników prac grup.

Podaj kilka przykładów definicji samorządności znanych pedagogów, np.:

Samorządność to zasada, według której kształtują się oddolnie normy współżycia jednostek w grupie polegające na wewnątrzsterowności grupy, posiadaniu i rzeczywistym wykorzystywaniu uprawnień do podejmowania decyzji wewnątrzgrupowych, o nieskierpowanych możliwościach organizowania się, solidarnego występowania w obronie interesów grupowych i względnie autonomicznego działania w obrębie oddolnie tworzonych organów samorządowych.

(Aleksander Kamiński)²

Samorząd to forma organizacji społeczności uczniowskiej funkcjonująca na demokratycznych zasadach współżycia między jednostkami i między grupami. Samorząd jest statutową wewnątrzszkolną organizacją uczniów reprezentowaną na zewnątrz przez wybrane spośród nich i przez nich organy przedstawicielskie (rady, zarządy, komisje).

(Julian Radziewicz)³

2. Poproś całą grupę o zastanowienie się nad tym, jakie umiejętności i postawy można kształtować poprzez działalność samorządową. Zapisz wypowiedzi uczestników na dużym arkuszu.

Na arkuszu z pewnością znajdzie się wielka różnorodność umiejętności i postaw, na przykład: umiejętności komunikacyjne, współpracy w zespole, podejmowania decyzji, rozwiązywania konfliktów, umiejętności organizacyjne, umiejętności stosowania procedur demokratycznych, postawa prospołeczna, kreatywna.

Zwróć uwagę, jak ważne jest dla przygotowania do życia w społeczeństwie, wspieranie działalności samorządowej uczniów. Szkoła może być bezpiecznym miejscem do podejmowania różnego rodzaju społecznej aktywności, dokonywania wyborów, brania odpowiedzialności. Świadomość tego powinni mieć wszyscy nauczyciele, po to, żeby nie działo się tak, jak opisuje J. Radziewicz³:

Nauczyciele na ogół nie są przeciw samorządności uczniów. Wielu uznaje samorząd uczniowski, czyli toleruje go. A więc ustawia się obok samorządu, uważając, że czym innym są jego nauczycielskie obowiązki, a czym innym własna, niezależna aktywność uczniów.

² Kamiński A., *Samorząd młodzieży jako metoda wychowawcza*, WSiP, 1985.

³ Radziewicz J., *Równi wśród równych, czyli o samorządzie uczniowskim*, Nasza Księgarnia 1985.

Podkreśl wielką wartość edukacyjną samorządowej działalności uczniów. Umożliwienie uczniom samorządnego działania przynosi korzyści, których osiągnięcie bywa niemożliwe przy zachowaniu wyłącznie dyrektywnych metod kierowania szkołą. Zadaniem szkoły jest stwarzanie warunków do rozwoju samorządności, czyli dawanie uczniom przestrzeni do przejawiania samodzielnej aktywności w wielu obszarach.

3. Rozdaj uczestnikom zajęć artykuł 55 Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty. Poproś, aby dokonali analizy tego artykułu i zastanowili się nad jego zawartością treściową i możliwością pełnej realizacji jego zapisów.

W trakcie dyskusji cała grupa analizuje poszczególne zapisy i problemy zgłaszane przez uczestników.

Zwróć uwagę na zapis, dotyczący wyboru nauczyciela pełniącego rolę opiekuna. Jak należy rozumieć „wybór”? Czy na przykład z grona całej rady pedagogicznej, czy z zaproponowanych przez radę pedagogiczną osób? Czy nauczyciel może nie zgodzić się na propozycję uczniów?

Podobnie krytycznie można przeanalizować pozostałe zapisy artykułu 55.

4. Zaprezentuj uczestnikom typologię samorządów uczniowskich dokonaną przez prof. Z. Gasia. Wyróżnia on 7 typów samorządów. Zaznacz, że kryteriami stworzenia tej typologii są: rola, jaką pełni samorząd w szkole oraz wzajemne relacje między gronem pedagogicznym a uczniami.

Są to następujące typy:

- samorząd reprezentacyjny,
- samorząd dyspozycyjny (konformistyczny),
- samorząd konfrontacyjny,
- samorząd nieistniejący,
- samorząd rotacyjny,
- samorząd rywalizacyjny,
- samorząd współdziałający.

Podziel grupę na cztery zespoły. Każdy z zespołów otrzymuje do przeanalizowania jeden typ samorządu i przygotowuje na planszach odpowiedzi na następujące pytania:

- jakie są typowe działania podejmowane przez dany samorząd?
- jakie korzyści z działania takiego samorządu mają uczniowie — zaangażowani i niezaangażowani w jego działalność?
- jakie korzyści z działania takiego samorządu mają pracownicy szkoły?

Poproś, aby każdy z zespołów zaprezentował swoje przemyślenia.

Na forum grupy wspólnie zastanówcie się:

- jakie straty ponoszą wszyscy z funkcjonowania danego typu samorządu?
- jakie możliwości i szanse pozostają niewykorzystane?
- w jakim stopniu ta typologia znajduje odbicie w rzeczywistości?

Wykonując to ćwiczenie, należy wracać pamięcią do definicji samorządności oraz do zestawu umiejętności i postaw kształtowanych poprzez działalność samorządową.

5. Ponownie podziel uczestników na cztery grupy.

Zadaniem każdej z nich jest sporządzenie planszy z odpowiedziami na pytanie: *Jakie działania powinna podejmować szkoła, chcąc stworzyć jak najlepsze warunki do rozwoju samorządności?*

Po prezentacji i omówieniu propozycji każdego zespołu zbierz powtarzające się wypowiedzi i sporządź listę całej grupy.

Zwróć uwagę, aby na wspólnej liście pojawiły się następujące elementy:

- osadzona w programie wychowawczym szkoły koncepcja funkcjonowania i rozwoju samorządności uczniowskiej,
- edukacja obywatelska (nauczanie i praktykowanie),
- realny wpływ uczniów na życie szkoły,
- sposób tworzenia, zawartość i funkcjonowanie wewnętrznego prawa szkolnego,
- doskonalenie nauczycieli,
- motywowanie nauczycieli do animowania i wspierania samorządności uczniowskiej.

6. Rozdaj uczestnikom arkusz dotyczący roli opiekuna samorządu, poproś o jego indywidualnie wypełnienie.

Na arkuszu powinny znaleźć się trzy polecenia następującej treści:

- Opisz działalność opiekuna, zadania jakie wykonuje.
- Opisz działania innych osób, dzięki którym opiekun dobrze pracuje.
- Opisz oczekiwania innych osób wobec opiekuna.

Wypełnione arkusze zostają pocięte na trzy części, zgodnie z treścią poleceń. Podziel grupę na trzy zespoły. Każdy zespół ma za zadanie zebrać na planszy powtarzające się wypowiedzi (dotyczące jednej, przydzielonej części arkusza) i przedstawić je na forum grupy.

Ćwiczenie to umożliwia dokonanie opisu roli opiekuna. Pokazuje zależność pomiędzy jakością pracy opiekuna samorządu i wspieraniem go przez innych nauczycieli. Pozwala dostrzec zbieżności i rozbieżności związane z różnymi oczekiwaniami.

W realnej szkole ćwiczenie to może być początkiem dyskusji o współpracy opiekuna samorządu i pozostałych członków rady pedagogicznej.

Pamiętaj:

Gdy następuje zjednoczenie wokół wspólnych wartości i wspólnych celów, zwykli ludzie osiągają niezwykle rezultaty.

(Ken Blanchard)

7. Poproś całą grupę o zastanowienie się i przedyskutowanie, jakie są bariery i przeszkody w rozwoju uczniowskiej samorządności. Efekty dyskusji całej grupy zapisz na wspólnym arkuszu. Przeszkody spisane na arkuszu podziel, razem z grupą, na te tkwiące „wewnątrz” i „na zewnątrz” nauczyciela, te istniejące subiektywne i obiektywne.

Następnie zaproponuj grupie, aby zastanowiła się nad możliwościami i sposobami przezwyciężania tych przeszkód.

8. Kolejne zadanie jest bezpośrednią kontynuacją poprzedniego ćwiczenia. Nawiązuje do pełnionej przez uczestników zajęć funkcji wizytatora.

Podziel uczestników na czteroosobowe zespoły i poproś, żeby opracowali roczny program działań wizytatora, który będzie wspierał rozwój samorządności i podnosił standard respektowania praw człowieka w szkole. Zaproś zespoły do zaprezentowania efektów wspólnej pracy na forum grupy.

Ćwiczenie to podsumowuje całą dotychczasową pracę. Ważne jest zwrócenie uwagi na wspierającą funkcję wizytatora w podnoszeniu standardów przestrzegania praw człowieka w szkole i rozwoju samorządności. Wizytator musi także pamiętać o funkcji kontrolnej, którą pełni. Powinien zdecydowanie reagować w przypadkach naruszeń prawa i sytuacjach nieszanowania praw człowieka w szkole.

Taka postawa wizytatora może mieć bardzo duży wpływ na wytworzenie się normy poszanowania praw człowieka w szkole.

Katarzyna Koszewska
Elżbieta Tołwińska-Królikowska

SZKOLNY PROGRAM WYCHOWAWCZY UWZGLĘDNIAJĄCY PROBLEMATYKĘ PRAW CZŁOWIEKA — PROCEDURA TWORZENIA

Sesja I

Temat: Podstawy prawne

Cele:

- ▷ doskonalenie umiejętności analizy dokumentów prawnych pod kątem wychowawczej roli reformującej się szkoły
- ▷ poznanie proponowanej przez twórców reformy koncepcji szkoły, jej roli, funkcji oraz kierunku zmian

Warto, aby przed rozpoczęciem pracy nad programowymi dokumentami szkoły, rada pedagogiczna zapoznała się z treścią dokumentów prawa oświatowego. Nauczyciele powinni nie tylko poznać treść podstawy programowej i odnieść ją do nauczanych przez siebie przedmiotów, ale również przyjrzeć się zapisom, które dotyczą możliwości zapewnienia wszechstronnego rozwoju ucznia w szkole.

Przebieg zajęć:

1. Podziel uczestników zajęć na trzy grupy. Rozdaj tekst Konstytucji RP (grupa I), ustawy o systemie oświaty (grupa II), rozporządzenia MEN z dnia 21 maja 2001 roku w sprawie ramowych statutów szkół (grupa III).

Poproś, aby członkowie grup znaleźli te zapisy, które odnoszą się do kwestii wychowania. Omów wyniki prac grup na forum. Podsumuj dyskusję.

Analiza zapisów prawnych dowodzi, że to rodzice są pierwszymi i najważniejszymi wychowawcami swoich dzieci. Nauczyciele wspierają rodziców w wychowaniu. Uczeń postrzegany

jest w kategoriach podmiotowości, czego konsekwencją jest poszanowanie jego godności, praw i wolności.

Szkoła ma obowiązek stworzyć program wychowawczy, który będzie realizowany przez wszystkich nauczycieli. Program wychowawczy szkoły uchwała rada pedagogiczna po zasięgnięciu opinii rady rodziców i samorządu uczniowskiego. Statut szkoły określa cele i zadania szkoły, uwzględnione w programie wychowawczym.

2. Rozdaj grupom załącznik do rozporządzenia MENiS z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego, kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (załącznik nr 1). Poproś, aby uczestnicy mniejszych grup przeczytali zapisy traktujące o nauczaniu (pierwsza grupa), kształceniu umiejętności (druga grupa) i wychowaniu (trzecia grupa), które znajdują się we wstępie wyżej wymienionego dokumentu.

Każda z grup ma zastanowić się nad następującymi zagadnieniami:

- jakie zadania stają przed nauczycielem we wskazanym obszarze?
 - przestrzeganie jakich praw człowieka zapewnia realizacja zadań w określonym obszarze?
3. Poproś przedstawicieli trzech grup o prezentację wyników dyskusji na forum. Wspólnie wyciągnijcie wnioski.

Nauczanie, kształcenie umiejętności i wychowanie — to nierozłączne obszary pracy każdego nauczyciela w reformującej się szkole.

Realizacja zadań w określonym obszarze zapewnia przestrzeganie praw człowieka i ochronę jego wolności na terenie szkoły.

ZADANIA OGÓLNE SZKOŁY

Nauczyciele powinni dążyć do **wszechstronnego rozwoju ucznia** jako nadrzędnego celu pracy edukacyjnej. Edukacja szkolna polega na harmonijnej realizacji przez nauczycieli zadań w zakresie **nauczania, kształcenia umiejętności i wychowania**. Zadania te tworzą wzajemnie uzupełniające się i równoważne wymiary pracy każdego nauczyciela.

Szkoła w zakresie **nauczania**, co stanowi jej zadanie specyficzne, zapewnia uczniom w szczególności:

1. Naukę poprawnego i swobodnego wypowiedzania się, pisanie i czytanie ze zrozumieniem.
2. Poznawanie wymaganych pojęć i zdobywanie rzetelnej wiedzy na poziomie umożliwiającym co najmniej kontynuację nauki na następnym etapie kształcenia.
3. Dochodzenie do rozumienia, a nie tylko pamięciowego opanowania przekazywanych treści.
4. Rozwijanie zdolności dostrzegania różnego rodzaju związków i zależności (przyczynowo-skutkowych, funkcjonalnych, czasowych i przestrzennych itp.).
5. Rozwijanie zdolności myślenia analitycznego i syntetycznego.
6. Przekazywanie wiadomości przedmiotowych w sposób integralny, prowadzący do lepszego rozumienia świata, ludzi i siebie.
7. Poznawanie zasad rozwoju osobowego i życia społecznego.
8. Poznawanie dziedzictwa kultury narodowej postrzeganej w perspektywie kultury europejskiej.

W szkole uczniowie powinni kształcić swoje **umiejętności** wykorzystywania zdobywanej wiedzy, aby w ten sposób lepiej przygotować się do pracy w warunkach współczesnego świata.

Nauczyciele stwarzają uczniom warunki do nabywania następujących umiejętności:

1. Planowania, organizowania i oceniania własnej nauki, przyjmowania za nią coraz większej odpowiedzialności.
2. Skutecznego porozumiewania się w różnych sytuacjach, prezentacji własnego punktu widzenia i uwzględniania poglądów innych ludzi, poprawnego posługiwania się językiem ojczystym, przygotowania do publicznych wystąpień.
3. Efektywnego współdziałania w zespole i pracy w grupie, budowania więzi międzyludzkich, podejmowania indywidualnych i grupowych decyzji, skutecznego działania na gruncie zachowania obowiązujących norm.
4. Rozwiązywania problemów w twórczy sposób.
5. Poszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł oraz efektywnego posługiwania się technologią informacyjną.
6. Odnoszenia do praktyki zdobytej wiedzy oraz tworzenia potrzebnych doświadczeń i nawyków.
7. Rozwijania sprawności umysłowych oraz osobistych zainteresowań.
8. Przyswajania sobie metod i technik negocyjnego rozwiązywania konfliktów oraz problemów społecznych.

Nauczyciele w swojej pracy **wychowawczej**, wspierając w tym zakresie obowiązki rodziców, powinni zmierzać do tego, aby uczniowie w szczególności:

1. Znajdowali w szkole środowisko wszechstronnego rozwoju osobowego (w wymiarze intelektualnym, psychicznym, społecznym, zdrowotnym, estetycznym, moralnym, duchowym).
2. Rozwijali w sobie dociekliwość poznawczą, ukierunkowaną na poszukiwanie prawdy, dobra i piękna w świecie.
3. Mieli świadomość życiowej użyteczności zarówno poszczególnych przedmiotów szkolnych, jak i całej edukacji na danym etapie.
4. Stawali się coraz bardziej samodzielni w dążeniu do dobra w jego wymiarze indywidualnym i społecznym, godząc umiejętnie dążenie do dobra własnego z dobrem innych, odpowiedzialność za siebie i odpowiedzialność za innych, wolność własną z wolnością innych.
5. Poszukiwali, odkrywali i dążyli na drodze rzetelnej pracy do osiągnięcia wielkich celów życiowych i wartości ważnych dla odnalezienia swojego miejsca w świecie.
6. Uczyli się szacunku dla dobra wspólnego jako podstawy życia społecznego oraz przygotowywali się do życia w rodzinie, w społeczności lokalnej i w państwie.
7. Przygotowywali się do rozpoznawania wartości moralnych, dokonywania wyborów i hierarchizacji wartości oraz mieli możliwość doskonalenia się.
8. Kształtowali w sobie postawę dialogu, umiejętność słuchania innych i rozumienia ich poglądów; umieli współdziałać i współtworzyć w szkole wspólnotę nauczycieli i uczniów.

Sesja II

Temat: Budowanie wizji i misji szkoły. Wyznaczanie celów

Cele:

- ▷ kształtowanie umiejętności budowania wizji i misji szkoły uwzględniającej idee praw człowieka
- ▷ kształtowanie umiejętności wyznaczania realnych celów

Praca nad koncepcją szkoły powinna rozpocząć się od zbudowania wizji szkoły.

Wizja jest pozytywnym wyobrażeniem przyszłości, mającym u podstaw wartości i idee, z których wywodzą się cele i plany działania.

Misja to kolejny krok określający tożsamość i cel funkcjonowania szkoły w konkretnym środowisku.

Przebieg zajęć:

1. Omów program zajęć. Rozdaj schemat budowy szkolnego programu wychowawczego (załącznik nr 1). Jest to jedna z wielu propozycji, z której mogą skorzystać szkoły, tworząc dokumenty prawa szkolnego. Schemat ten będzie wyznaczał kolejne etapy pracy grupy warsztatowej, będące odpowiednikami etapów pracy realnej rady pedagogicznej.

Podobnie jak dla innych dokumentów programowych szkoły, również dla szkolnego programu wychowawczego ważne są idee, wartości, cele, dla których szkoła pracuje.

Podstawowym ich źródłem są wizja i misja szkoły. Tworzenie tych dokumentów nie jest obowiązkiem rady pedagogicznej, część zapisów możemy znaleźć w statucie szkoły.

Jednak programując pracę wychowawczą, warto pokusić się o stworzenie wizji i misji szkoły, ponieważ być może ważniejszy od ich istnienia jest proces zespołowego budowania przez społeczność szkolną idei, wokół których integrować się będą wszystkie działania szkoły.

Idee praw człowieka mogą, w kontekście szkolnego programu wychowawczego, przejawiać się na trzech płaszczyznach:

- sposobu tworzenia dokumentu,
- treści programu wychowawczego,
- sposobu realizacji zawartych w nim haseł.

Dwóm pierwszym płaszczyznom możemy przyjrzeć się podczas tych zajęć, ostatnia realizuje się w każdej szkole.

2. Wyjaśnij pojęcie „wizja”. Zaznacz, czym jest ona dla dobrze funkcjonującej szkoły.

Wizja, to pozytywne wyobrażenie przyszłości, organizacji lub osoby wyprowadzone na podstawie uznawanych wartości i idei, z których wywodzą się cele i plany działania.

(D. Oldroyd)

3. Podziel uczestników zajęć na cztery grupy. Poproś, aby wyobrazili sobie, że są radą pedagogiczną szkoły w określonym środowisku społecznym:
- pierwsza grupa — w środowisku zamieszkiwanym przez 2-3 mniejszości narodowe i religijne,
 - druga grupa — w wielkoprzemysłowym środowisku zanieczyszczonym przez przemysł, dotkniętym klęską ekologiczną,
 - trzecia grupa — w środowisku o dużym wskaźniku bezrobocia i rosnącej patologii społecznej,
 - czwarta grupa — w środowisku, w którym rodzice dbają przede wszystkim o rozwój intelektualny swoich dzieci, chcą, by ich dzieci kształciły się w najlepszych szkołach, oczekują ciągłych sukcesów i doskonałego przygotowania dzieci przez szkołę do kolejnego etapu kształcenia.

Powiedz, że przykłady dla celów ćwiczeniowych, zostały specjalnie przerysowane. Poproś jednak, aby grupy porozmawiały chwilę o przydzielonym im środowisku, odwołały się do doświadczeń członków grupy, którzy mieli kontakt z podobnym otoczeniem.

4. Poleć, aby uczestnicy zastanowili się, które z praw i wolności człowieka mogą być zagrożone w tym środowisku. Poproś o przygotowanie krótkiej prezentacji środowiska, w którym i dla którego szkoła pracuje oraz przewidywanych zagrożeń realizacji konkretnych praw człowieka (możesz rozdać ich skrócony katalog).

5. Poproś, aby członkowie grup zastanowili się, w jaki sposób szkoła jest najbardziej potrzebna w danym środowisku, jakie są jej najważniejsze cechy i elementy, jakie deficyty środowiska powinna uzupełnić.

Poleć narysowanie plakatu, który będzie przedstawiał ich wspólne wyobrażenie dobrej szkoły, działającej we wskazanym środowisku.

Powieście plakaty na ścianach sali w taki sposób, aby wszyscy je dobrze widzieli.

Zaproś grupę do dyskusji, której przedmiotem będą różnice w wizjach szkół, działających w czterech określonych środowiskach. Zwróć uwagę na to, czy wizje są:

- czytelne,
- motywujące do działania,
- zgodne z potrzebami środowiska, w którym i dla którego pracują.

6. Wyjaśnij uczestnikom zajęć, czym jest misja. Zaznacz różnice między wizją a misją.

Wizja jest miejscem, do którego zdążamy, **misja** — swoistym kompasem, który nie pozwala się zagubić w zmieniającym się świecie.

7. Zachowaj podział na cztery grupy z poprzedniego ćwiczenia.

Poproś grupy o zastanowienie się, na jakie postawy i cechy chcieliby szczególnie zwrócić uwagę w procesie wychowania młodego człowieka — mieszkańca wskazanego środowiska.

Co mogliby uznać za szczególnie ważne dla jego przyszłości, a obecnie deficytowe ze względu na charakter otaczającego go świata.

Poproś członków poszczególnych grupy o narysowanie sylwetki absolwenta swojej szkoły i zapisanie wszystkiego, co — zdaniem członków grupy — powinno go charakteryzować.

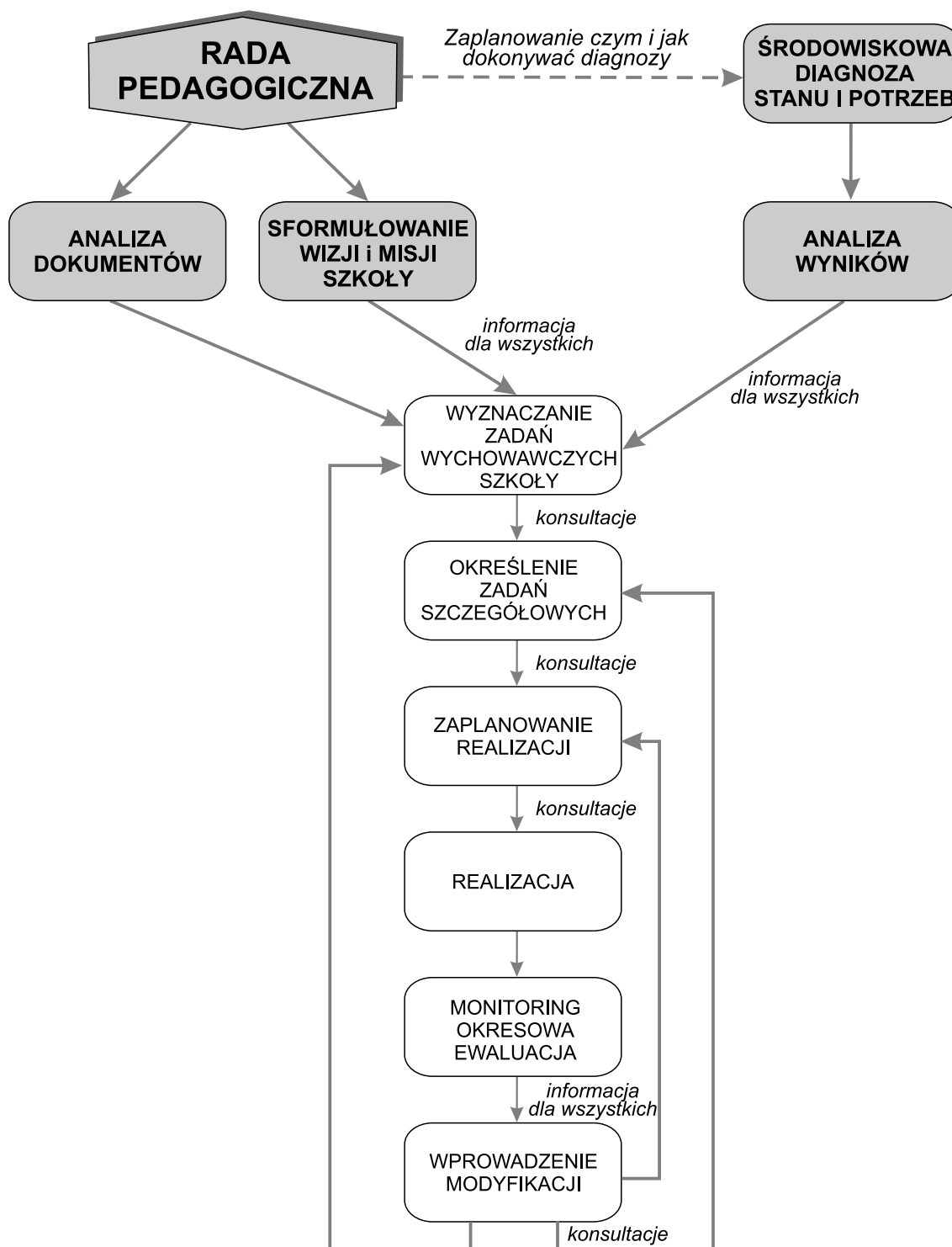
Rozdaj kartkę z pytaniami pomocniczymi:

- Kim jesteśmy?
- Co chcemy osiągnąć?
- Co oferujemy?
- Kto będzie naszym klientem?
- Co sprawia, że jesteśmy wyjątkowi?
- Jakie wartości są dla nas szczególnie ważne?

Zaproponuj, aby każda grupa sformułowała misję swojej szkoły, która byłaby krótką deklaracją zaczynającą się od słów:

Naszym celem jest...

8. Omówcie wyniki prac. Podkreśl, że projekty wizji i misji szkoły powinny zostać poddane zbiorowej konsultacji wśród klientów szkoły: rodziców, uczniów, również wszystkich pracowników (łącznie z administracyjno-technicznymi), a ich opinie uwzględnione w ostatecznych sformułowaniach.

K. Koszewska, E. Tołwińska-Królikowska, *Szkolny Program Wychowawczy*, Wydawnictwa CODN, Warszawa 2001.

Sesja III

Temat: Środowiskowa diagnoza stanu i potrzeb

Cele:

- ▷ kształtowanie umiejętności diagnozowania sytuacji wychowawczej za pomocą metaplanu
- ▷ kształtowanie umiejętności planowania organizacji badań

Przystępując do budowy programu wychowawczego szkoły, powinniśmy mieć świadomość:

- co w naszych działaniach warto kontynuować,
- co należy zmodyfikować,
- jakich działań zabrakło,
- jakie potrzeby środowiska szkoła powinna uwzględnić.

Należy zwrócić uwagę na odmienną sytuację szkół nowo utworzonych, których społeczność nie ma wspólnego dorobku, buduje szkołę od podstaw, bazując na dotychczasowych doświadczeniach swoich pracowników. W takiej sytuacji najważniejsze będzie zbadanie potrzeb środowiska. Można to zrobić za pomocą różnorodnych metod badawczych, takich jak: obserwacja, analiza dokumentów, wywiady, dyskusje, ankiety. Jednym z wariantów dyskusji, pozwalającym na jej ustrukturyzowanie i zapisanie, jest „metaplan”.

Przebieg zajęć:

1. Poproś uczestników, aby zastanowili się, w jakich obszarach życia szkoły mamy do czynienia z wychowaniem.

Zapisuj wszystkie pomysły na dużej planszy, wspomagaj pracę grupy.

Poniżej przedstawiamy przykładową listę obszarów życia szkoły. Można powiedzieć, że proces wychowania jest realizowany w każdym działaniu szkoły, jednak dla celów programowania pracy ważne jest wydzielenie jej obszarów. Ich lista może wyglądać różnie, mogą one zachodzić na siebie. W szkole można je wyłonić inaczej, wydzielając obszar szczególnie ważny lub trudny dla danej społeczności. Ważne, aby podział był czytelny dla rady pedagogicznej i nie pomijał kwestii istotnych.

OBSZARY PRACY WYCHOWAWCZEJ

- I Praca każdego nauczyciela — programy nauczania, metody pracy, sposoby i kryteria oceny
- II Praca wychowawców klasowych — klasowe programy wychowawcze, godziny wychowawcze
- III Prawo szkolne
- IV Zajęcia pozalekcyjne
- V Tradycje szkolne
- VI Współpraca z rodzicami i środowiskiem lokalnym
- VII Samorządność uczniów
- VIII Projekty edukacyjne i wychowawcze
- IX Opieka i profilaktyka
- X

2. Powiedz, że niektóre z obszarów wychowawczych są uniwersalne i niezbędne do planowania pracy wychowawczej w każdej szkole np. dydaktyka, współpraca z rodzicami, prawo szkolne, samorządność uczniów, zajęcia pozalekcyjne, praca wychowawców klasowych. Inne natomiast mogą być szczególnie istotne z punktu widzenia danej szkoły, np. programy profilaktyczne, projekty szkolne, tradycje.

3. Poproś o dyskusję w grupach, które zostały utworzone poprzednio.

Podaj instrukcję:

Jesteście Radą Pedagogiczną szkoły w określonym środowisku. Zastanówcie się, co jest istotne dla waszej szkoły z punktu widzenia praw człowieka w każdym z wymienionych obszarów pracy wychowawczej. Jakie działania w każdym z tych obszarów trzeba podjąć, aby prawa człowieka były w szkole przestrzegane i chronione?

Zachęć przedstawicieli grup do przedstawienia wniosków z dyskusji.

4. Rozdaj członkom grup (rad pedagogicznych szkół funkcjonujących w określonym środowisku) kolorowe metki i poproś, aby każdy zaznaczył na planszy obszar, którym szczególnie chciałby się zająć podczas zajęć.

5. Poproś o sformułowanie w grupach problemu związanego z realizacją praw człowieka w szkole w wybranym obszarze pracy wychowawczej i zapisanie go u góry na dużym arkuszu papieru, np. *Czy w naszej szkole przestrzegane jest prawo?, Czy uczniowie naszej szkoły są samorządni?* itp.

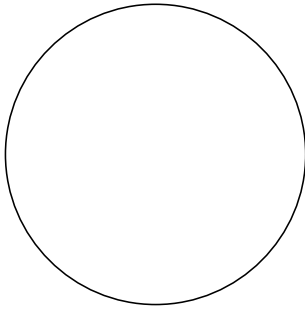
Problem ten będzie przedmiotem dyskusji.

6. Rozdaj grupom kilkanaście wyciętych z papieru figur, w czterech kolorach i kształtach: kółka, prostokąty, trójkąty, wielokąty oraz po dużym arkuszu papieru i tubki kleju roślinnego (są to pomoce do metaplanu).

Zadaniem grup jest przedyskutowanie problemu i stworzenie plakatu według poniższego wzoru.

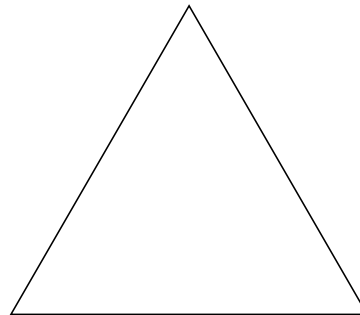
PROBLEM DO DISKUSJI

Jak jest?

kolor czerwony

Jak być powinno?

kolor zielony

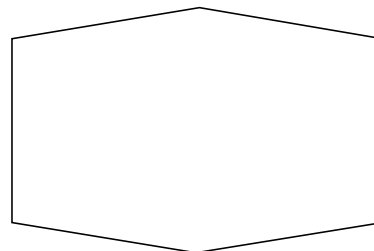
Dlaczego nie jest tak, jak być powinno?

kolor niebieski

Wnioski:

Co zrobić, aby było tak, jak być powinno?

kolor żółty

Wszystkie odpowiedzi oraz wnioski (kolorystycznie zróżnicowane) mają określone miejsce na plakacie. Na pytanie: Jak jest? — należy udzielać odpowiedzi np. na czerwonych kółkach, na pytanie: Jak być powinno? — np. na zielonych trójkątach, na pytanie: Dlaczego nie jest tak, jak być powinno? — np. na niebieskich prostokątach. Wnioski zapisane, np. na żółtych wielokątach, można podzielić na te, których realizacja jest zależna od nas (np. zorganizowanie doskonalenia nauczycieli) i te, których realizacja nie jest zależna od nas (np. podniesienie poziomu wynagrodzenia nauczycieli).

Każdy członek grupy zapisuje swoje propozycje na kartkach w czterech kolorach. Kartki zbierane są do wspólnej puli, grupa odczytuje je i nakleja, jednocześnie porządkując je w podobne tematycznie obszary.

Wyjaśnij, że metoda, za pomocą której grupy analizowały określone problemy, nosi nazwę metaplanu.

Metaplan jest technicznym zapisem dyskusji w grupie. Służy do analizy sytuacji, którą postrzegamy jako problemową.

7. Omówcie wyniki prac grup, ze szczególnym uwzględnieniem wniosków. Podkreście te zadania, których realizacja zależy bezpośrednio od społeczności szkolnej.
8. Powiedz, że metaplan podkreśla znaczenie zjawiska. Żeby lepiej poznać przyczyny, trzeba przeprowadzić dodatkowe badania, np. badania ankietowe, obserwacje, wywiady itp. Zaproponuj grupom — fikcyjnym radom pedagogicznym, aby opracowały plan organizacji takich badań, pamiętając, że należy w nich uwzględnić przedstawicieli wszystkich grup należących do społeczności szkolnej.

W widocznym miejscu umieść planszę z zapisanymi pytaniami, które mogą im pomóc:

- Kogo będziemy badać?
- Jaki będzie zasięg badań każdej grupy?
- Kto, kiedy i w jaki sposób będzie rozdawał kwestionariusze, dokonywał obserwacji, przeprowadzał wywiady?
- Kto opracuje wyniki badań?
- W jaki sposób zostaną upowszechnione wyniki?
- Jak zostaną wykorzystane wyniki?

Poproś grupy o przedstawienie planu organizacji badań.

9. Podsumuj sesję.

W czasie warsztatu dysponujemy wyłącznie materiałem uzyskanym za pomocą metaplanu. W szkole wyniki badań pomogą w wyznaczeniu zadań w ramach szkolnego programu wychowawczego.

Zaznacz na schemacie „Budowa szkolnego programu wychowawczego” miejsce, do którego grupa dotarła.

Sesja IV

Temat: Wyznaczenie zadań wychowawczych szkoły

Cel:

- ▷ kształtowanie umiejętności formułowania ogólnych i szczegółowych zadań szkoły, które wynikają z wizji i misji szkoły oraz z diagnozy potrzeb społeczności szkolnej i wyników badań, dotyczących obszarów wychowawczych związanych z realizacją praw człowieka w szkole

Ogólne zadania wychowawcze to trwałe, wieloletni element pracy szkoły, wynikający z jej celów zapisanych w misji. Każde z zadań ogólnych może być realizowane dzięki sformułowaniu zadań szczegółowych.

Przebieg zajęć:

1. Przedstaw uczestnikom zajęć propozycję struktury dokumentu szkolnego programu wychowawczego.

SZKOLNY PROGRAM WYCHOWAWCZY

MISJA SZKOŁY

.....

.....

OGÓLNE ZADANIA WYCHOWAWCZE SZKOŁY

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

REALIZACJA ZADAŃ WYCHOWAWCZYCH W ROKU SZKOLNYM

Ogólne zadanie wychowawcze	Sposób realizacji (zadania szczegółowe)
1.	1a 1b 1c
2.	2a 2b

Dokument taki składa się z dwóch części:

- trwałej, zawierającej zadania wychowawcze szkoły, które będą realizowane w ciągu najbliższych lat, a wynikają z celów, jakie szkoła sobie postawiła w wizji i wartości zawartych w jej misji,
- załącznika; w nim opisywane są szczegółowe zdania, których realizacja urzeczywistni ogólne zadania wychowawcze szkoły.

Zadania szczegółowe mogą być inne w każdym roku szkolnym, ponieważ formy realizacji zadań ogólnych będą się zmieniać w zależności od wieku uczniów, potrzeb szkoły i środowiska.

2. Poproś członków grup — rad pedagogicznych o wyznaczenie ogólnych zadań wychowawczych szkoły (wynikających ze sformułowanej misji, środowiskowej diagnozy stanu i potrzeb) i zapisanie ich na planszy. Zadań nie powinno być zbyt wiele, liczba 3–5 powinna wystarczyć do ujęcia podstawowych idei wychowania w szkole. Aby nie pomylić zadań wychowawczych szkoły ze środkami do ich realizacji (np. podnoszenie kompetencji rady pedagogicznej w jakimś zakresie), warto w wersji roboczej zaczynać formułowanie każdego zadania ogólnego od słów: *Zadaniem naszej szkoły jest...*
3. Zachęć przedstawicieli grup do prezentacji wyników prac. Omówcie je wspólnie. Przedyskutujcie, w jakim stopniu oddają one specyfikę środowiska szkoły i jego wyobrażone potrzeby. Przypomnij obszary pracy wychowawczej, które zostały wcześniej zapisane na planszy.
4. Poproś grupy — rady pedagogiczne (skład grup taki sam, jak przy poprzednim zadaniu), aby sformułowały jak największą liczbę zadań szczegółowych do jednego wybranego zadania ogólnego w danym obszarze wychowawczym.
W praktyce należy sformułować zadania szczegółowe do wszystkich zadań ogólnych, w każdym obszarze pracy wychowawczej. Oczywiście nie jest istotne, by dla każdego obszaru były osobne zadania, ale to, aby nie został on przy programowaniu pracy wychowawczej pominięty.
5. Liczba sformułowanych zadań szczegółowych, a więc i zakres zmian koniecznych do wprowadzenia, może przerazić nawet najbardziej zmotywowaną radę pedagogiczną. Biorąc ten fakt pod uwagę, zaproponuj, aby członkowie grup wybrali w obrębie obszaru pracy szkoły jedno zadanie szczegółowe — najważniejsze i jedno zadanie szczegółowe — najpilniejsze do wykonania w danym roku szkolnym.
Zadanie najważniejsze to takie, bez realizacji którego trudno mówić o urzeczywistnieniu misji szkoły i ogólnych zadań wychowawczych.
Zadanie najpilniejsze to takie, którego realizacja w krótkim czasie powinna przynieść rezultaty, dając poczucie sukcesu.
6. Poproś grupy — rady pedagogiczne o wypełnienie schematu dokumentu: „Szkolny program wychowawczy” i zaprezentowanie go na forum.
Podkreśl, że sformułowane zadania ogólne i szczegółowe powinny być poddane szerokim konsultacjom z rodzicami, uczniami, personelem szkoły, w taki sposób, aby możliwe było rzeczywiste zebranie ich opinii na temat proponowanych zapisów.
7. Zaznacz na schemacie „Budowa szkolnego programu wychowawczego” miejsce, do którego grupa dotarła.

Sesja V

Temat: Planowanie

Cele:

- ▷ kształtowanie umiejętności planowania wyznaczonych zadań wychowawczych szkoły

Po podjęciu decyzji, dotyczącej konkretnych zadań stojących przed szkołą w ramach działań wychowawczych, grono pedagogiczne musi zaplanować, jakie bardziej szczegółowe prace należy podjąć, tzn.:

- kto będzie je wykonywać,
- kto będzie odpowiedzialny za ich realizację,
- kiedy będą rozpoczęte,
- jak długo będą trwać,
- co będzie potrzebne do ich wykonania,
- jak będzie można sprawdzić, czy osiągnięto zakładane cele.

Przebieg zajęć:

1. Wyjaśnij uczestnikom zajęć, czym jest planowanie.

Planowanie jest procesem, w którym zamierzone przedsięwzięcie powinno być jasno definiowalne. Musi być realne, wykonalne, mierzalne. Należy przewidzieć czas jego realizacji. Wyznaczone wskaźniki sukcesu pozwolą ocenić, co udało się osiągnąć.

Ewaluując nasze działania, warto wrócić do pytań: czy realizujemy nasze cele, czy działamy zgodnie z określonymi wcześniej wartościami, czy spełniamy misję naszej organizacji? Pomoże to w znalezieniu odpowiedzi na pytanie zasadnicze — co powinniśmy zmienić?

2. Poproś członków grup — rad pedagogicznych o zaplanowanie w tabeli planowania dwóch zadań: najważniejszego i najpilniejszego, w jednym, wybranym przez grupę obszarze wychowawczym.

OGÓLNE ZADANIE WYCHOWAWCZE

SZCZEGÓŁOWE ZADANIE WYCHOWAWCZE

CEL

TERMIN ROZPOCZĘCIA I ZAKOŃCZENIA

Co jest do zrobienia?	Kto to zrobi?	Kiedy?	Co mamy?	Czego jeszcze potrzebujemy?	Po czym poznamy, że nam się udało?	Kto i jak będzie monitorował?

Zapisz pytania, które mogą pomóc grupom w uzupełnieniu tabeli:

- Jakie zmiany chcą wprowadzić?
- Co muszą zrobić, aby osiągnąć zamierzone cele?
- Co im wskaże, że je osiągnęli?

3. Poproś przedstawicieli grup o prezentację prac. Dodaj, że po zrealizowaniu zadania rada pedagogiczna powinna odpowiedzieć sobie na trzy pytania:
 - Co osiągnęli?
 - Czy zmiany, które osiągnęli, są zgodne z ich założeniami?
 - Czy są dla nich satysfakcjonujące?
 - Co muszą zrobić, aby zwiększyć skuteczność działania?
4. Podkreśl konieczność współpracy z rodzicami, konsultacji i upowszechniania informacji na każdym z etapów budowy szkolnego programu wychowawczego.
5. Wróć do schematu: „Budowa szkolnego programu wychowawczego”. Wskaż miejsce, do którego grupa dotarła (tj. zaplanowanie realizacji).
6. Popatrzcie, czy w zapisach szkolnych programów wychowawczych (misjach, zadaniach ogólnych i szczegółowych) odnajdujecie zapisy związane wprost lub pośrednio z prawami człowieka. Z jakimi?

Zapytaj, czy taki sposób tworzenia tego dokumentu programowego szkoły uczestnicy uważają za realizujący w praktyce prawa człowieka? Jeśli tak, to jakie?

Zastanówcie się, co trzeba zrobić, aby realizacja zapisów tego dokumentu przebiegała zgodnie z prawami człowieka.
7. Podsumuj zajęcia. Zaznacz, że po zakończeniu pracy warto sprawdzić, czy stworzony dokument jest spójny z zapisami w statucie szkoły (nagrody i kary) i z wewnątrzszkolnym systemem oceniania (zwłaszcza z zapisami dotyczącymi oceny zachowania).

Katarzyna Koszewska
Jacek Królikowski

R

REALIZACJA ŚCIEŻEK EDUKACYJNYCH I PROJEKTÓW ZWIĄZANYCH Z PRAWAMI CZŁOWIEKA W SZKOLE

Sesja I

Temat: Problemy pojawiające się w szkołach
w związku z wprowadzaniem ścieżek edukacyjnych

Cele:

- ▷ zdefiniowanie „ścieżki edukacyjnej”
- ▷ rozpoznanie problemów związanych z wprowadzaniem ścieżek edukacyjnych w szkołach

Jedną z form realizacji przez szkoły zadań zapisanych w podstawie programowej są ścieżki edukacyjne.

Ścieżka edukacyjna to nauczanie określonych zagadnień podczas zajęć z różnych przedmiotów. Jej cele mogą być wspierane przez projekty i zajęcia pozalekcyjne realizowane w szkole.

Zwróć uwagę na to, że podstawa programowa kształcenia ogólnego zawiera kilka ścieżek edukacyjnych. Niektóre z nich, jak np. ścieżka europejska na etapie gimnazjum, zawierają zagadnienia bliskie prawom człowieka i prawom dziecka.

Podkreśl, że szkoły mogą realizować programy edukacyjne obejmujące tematykę praw dziecka właśnie metodą ścieżek edukacyjnych.

Przebieg zajęć:

1. Powiedz, że realizacja ścieżek edukacyjnych jest nowym zadaniem, przed którym stoją szkoły. W ogromnej większości z nich nauczyciele nie mają doświadczeń związanych z tym sposobem nauczania, podobnie jak pracownicy nadzoru pedagogicznego, którzy mają wspierać szkoły we wprowadzaniu nowatorskich metod.
2. Zaproponuj uczestnikom zebranie obserwacji na temat trudności związanych z realizacją ścieżek, z którymi spotkali się podczas wizyt w szkołach oraz rozmów z nauczycielami i dyrektorami.

Powiedz, że jest to wstęp do kolejnego ćwiczenia, które będzie polegało na ułożeniu procedury pracy nad planowaniem i realizacją ścieżki w szkole. Zidentyfikowane w ten sposób trudności będą mogły zostać uwzględnione w pracy nad tą procedurą.

3. Poproś uczestników, by porozmawiali w parach o trudnościach związanych z realizacją ścieżek edukacyjnych, na jakie natknęli się podczas wizyt w szkołach. Po ok. 7–10 minutach (lub w momencie, gdy rozmowy wyraźnie wygasają) zaproponuj uczestnikom, aby połączyli się w czteroosobowe grupy i spisali listę trudności wymienionych podczas spotkania w parach. Daj każdej grupie duży arkusz papieru i flamastry. Wyznacz czas pracy (np. 10 min.).
4. Poproś, aby osoby z różnych grup odczytały kolejno po jednej z zapisanych trudności nie powtarzając takich, które zostały wymienione wcześniej przez innych. Zapisuj wszystko na dużym arkuszu papieru. Następnie przyklej go w takim miejscu, by był widoczny dla wszystkich podczas kolejnego ćwiczenia. Jeśli uważasz to za stosowne, skomentuj niektóre z zapisów. Postaraj się też, by ich treść była zrozumiała dla uczestników. W razie wątpliwości spytaj autora.

PRZYKŁAD:

Podczas zajęć dla wizytatorów w dniach 9–12 lipca 2000 r. powstała następująca lista:

LISTA PROBLEMÓW ZWIĄZANYCH Z REALIZACJĄ ŚCIEŻEK MIĘDZYPRZEDMIOTOWYCH

- Brak wewnętrznego przekonania o konieczności wprowadzania ścieżek.
- Brak wiedzy dotyczącej planowania działań związanych z wprowadzaniem ścieżek.
- Brak inicjatywy ze strony nauczycieli — oczekiwanie na gotowe rozwiązania.
- Zachowawcze postawy ze strony nauczycieli.
- Dezorientacja wywołana napływem informacji z różnych źródeł.
- Pozorowanie różnych działań.
- Niedostateczne wsparcie i promocja nauczycieli — innowatorów i ich pomysłów.
- Brak bazy do realizacji ścieżek, tzn. kierownictwa, szkoleń, konsultacji.
- Brak jednolitych kryteriów związanych z ocenianiem.
- Brak umiejętności współpracy w zespole.
- Brak dyrektorów, którzy byliby ekspertami, kreatorami, liderami.
- Brak standardów dotyczących zapisywania i dokumentowania realizacji ścieżek.

Sesja II

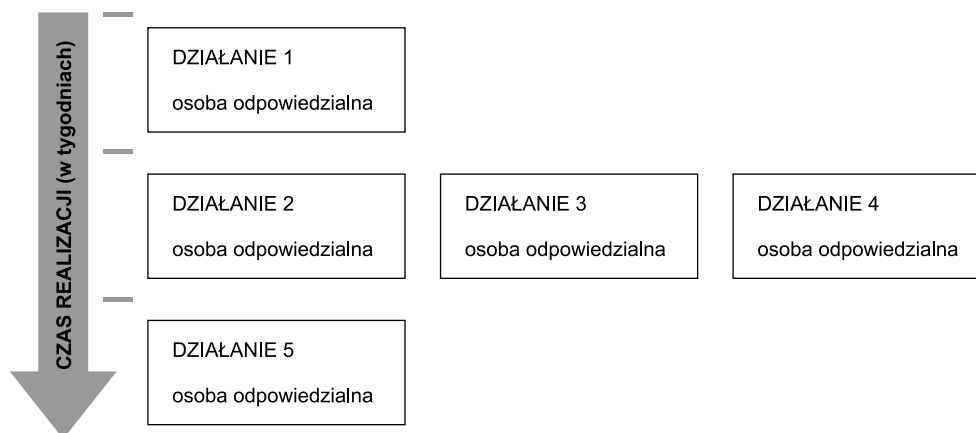
Temat: Etapy pracy podczas planowania i realizacji ścieżek

Cel:

- ▷ opracowanie alternatywnych procedur pracy nad ścieżkami edukacyjnymi w szkole

Przebieg zajęć:

1. Powiedz uczestnikom, że sesja ta poświęcona jest zebraniu doświadczeń związanych z planowaniem procedury pracy nad ścieżkami edukacyjnymi w szkołach, co może okazać się przydatne w kontakcie wizytatorów z nauczycielami i dyrektorami.
2. Rozdaj każdemu z uczestników po kilka małych kartek (przyda ci się zawsze zapas kartek dla tych, którzy będą mieli więcej pomysłów). Poproś, aby każdy indywidualnie zapisał działania, jakie, jego zdaniem, powinny zostać podjęte w szkole w związku z realizacją ścieżek.
3. Poproś uczestników, by połączyli się w kilkusobowe grupy. Powiedz, że zadaniem każdej z nich jest wspólne opracowanie i opisanie procedury pracy nad ścieżkami w szkole. Powiedz uczestnikom, by zaczęli od analizy kartek i ułożenia ich w taki sposób, by kartki z podobnymi pomysłami znalazły się w pobliżu siebie. Następnie powinni zastanowić się nad kolejnością poszczególnych działań związanych z planowaniem i realizacją ścieżek i ułożyć je w odpowiedniej kolejności. Działania, które mogą być realizowane równoległe można umieścić obok siebie. Zaproponuj, by u dołu każdej kartki została dopisana osoba odpowiedzialna za dane działanie. Może to wyglądać następująco:

4. Po zakończeniu pracy poproś każdą grupę o zaprezentowanie wyników w ciągu określonego, jednakowego dla wszystkich, czasu. Po prezentacji daj pozostałym uczestnikom możliwość zadawania pytań i wyrażania opinii. Podsumuj prezentacje. Zwróć uwagę na podobieństwa i różnice w proponowanych procedurach.

UWAGA! Jeśli uczestnicy nie mieli wcześniej doświadczeń związanych z udzielaniem informacji zwrotnych, to zadbaj, by opinie nie przeradzały się w oceny. Wyjaśnij, że waga opinii polega na wyrażeniu czyichś odczuć lub myśli i nie ma waloru „obiektywnego”. Od adresatów zależy zatem, czy zdecydują się daną opinię uwzględnić, czy też nie. Ponadto, jeśli uznasz, że grupa jest już na etapie umożliwiającym refleksję nad różnicami w stylu pracy i sposobie funkcjonowania w relacjach z innymi podczas realizacji zadań zespołowych, to możesz zaproponować, by każda z grup zrelacjonowała krótko przebieg pracy w zespole. Użyteczne mogą tu być następujące pytania:

- Co mi pomagało w pracy?
- Co przeszkadzało?
- Jak były podejmowane decyzje?
- Czy jestem zadowolony ze swojego wkładu w pracę zespołu?

PRZYKŁAD:

Oto fragment pracy jednego z zespołów powstałej podczas zajęć dla wizytatorów w dniach 9–12 lipca 2000 r.:

DZIAŁANIA ZWIĄZANE Z WPROWADZANIEM ŚCIEŻEK W SZKOLE

1. Udział dyrektora szkoły w kursie doskonalącym na temat tworzenia ścieżek.
2. Dyrektor:
 - zapoznaje się z problemem,
 - dokonuje analizy problemu, uwzględniając przy tym oczekiwania nauczycieli,
 - określa celowość wprowadzania ścieżek przez Radę Pedagogiczną.
3. Dyrektor i Rada Pedagogiczna zajmują się:
 - integracją Rady Pedagogicznej poprzez doskonalenie umiejętności związanych z komunikowaniem się i współpracą,
 - szkoleniami Rady Pedagogicznej w zakresie realizacji ścieżek,
 - zapraszaniem do współpracy organu nadzorującego oraz organu prowadzącego,
 - wspólnym określaniem celów, zadań i sposobów wsparcia,
 - gromadzeniem i rozpowszechnianiem literatury na dany temat oraz przygotowaniem bazy dydaktycznej.
4. Zespoły nauczycieli oraz wyłonieni z nich liderzy zajmują się:
 - doбором składu zespołu nauczycieli, którzy będą wdrażali program ścieżki,
 - organizacją spotkań współpracujących nauczycieli,
 - kreacją liderów.
5. Nauczyciele i dyrektor:
 - ustalają plan realizacji ścieżek, rozdzielają określone treści pomiędzy nauczycieli poszczególnych przedmiotów oraz ustalają czas ich realizacji,
 - uzgadniają sposób realizacji i dokumentowania.
6. Liderzy, Rada Pedagogiczna i dyrektor:
 - ustalają kryteria osiągnięcia celów,
 - ustalają sposób sprawdzania efektów działań w ww. zakresie,
 - monitorują program,
 - zajmują się ewaluacją i wnioskami,
 - opracowują program rozwoju uwzględniający wnioski z ewaluacji.

Sesja III

Temat: Kontrola i wsparcie szkół w realizacji ścieżek edukacyjnych

Cele:

- ▷ zidentyfikowanie sposobów wspierania i obszarów kontroli szkół w związku z realizacją przez nie ścieżek edukacyjnych
- ▷ ćwiczenie formułowania i przekazywania komunikatów wspierających oraz związanych z funkcją kontrolną wizytatora
- ▷ poszukiwanie sposobów na zmniejszanie problemów wynikających z łączenia tych dwóch ról

Przebieg zajęć:

1. Powiedz uczestnikom, że w kontakcie z nauczycielami i dyrekcją szkoły wizytatorzy pełnią dwie różne funkcje: wspierającą i kontrolującą. Dotyczy to także spraw związanych z realizacją ścieżek edukacyjnych.
Wyjaśnij, że podczas tej sesji uczestnicy będą ćwiczyć komunikaty właściwe danej roli.
2. Poproś uczestników, żeby pozostali w grupach, w których pracowali nad procedurą realizowania ścieżek edukacyjnych w szkole. Poproś ich, by jeszcze raz przyjrzyli się wynikom swojej pracy z poprzedniego ćwiczenia i zastanowili się w czym, jako wizytatorzy, mogą szkołę wesprzeć, a co mogą poddać kontroli. Rozdaj grupom duże arkusze papieru i flamastry. Zaproponuj zapisanie przemyśleń w następujący sposób:

W jakich działaniach związanych z realizacją ścieżek edukacyjnych mogą szkołę wspierać (w nawiasach zapiszcie w jaki sposób może się przejawiać wsparcie)	Co powinienem poddać kontroli? (w nawiasach zapiszcie, na podstawie jakich „dowodów” przeprowadzona będzie kontrola realizacji ścieżek)

Poproś przedstawicieli grup o zaprezentowanie wyników pracy.

3. Powiedz uczestnikom, że ważne jest rozdzielenie funkcji kontrolnej od funkcji związanej z udzielaniem wsparcia na poziomie komunikowania się z nauczycielami i dyrektorami szkół. Zaproponuj, aby porozmawiali w parach, przywołując jakąś sytuację zawodową, w której uzyskali od kogoś wsparcie, oraz taką, którą odbierali jako kontrolę. Niech każda z osób ma ok. 5–7 minut na swoją relację. Następnie poproś ich o zanotowanie typowych wypowiedzi związanych z tymi sytuacjami.
4. Poproś o odczytanie w rundce przykładowych komunikatów wspierających. Odwołując się do grupy pytaj każdorazowo, czy rzeczywiście odbiera dany komunikat jako wypowiediany z pozycji osoby udzielającej wsparcia. W razie potrzeby przekaz własną opinię. Gdy rundka zakończy się, spytaj uczestników, co cechuje komunikat wspierający. Zapisz propozycje na tablicy lub dużym arkuszu papieru.
Według podobnej procedury doprowadź do ustalenia cech komunikatu wypowiedianego z pozycji osoby kontrolującej.
5. Utwórz czteroosobowe zespoły, łącząc po dwie pary. Niech każdy z nich, bazując na niedawnym doświadczeniu, zapisze dużymi literami na kartce formatu A4 propozycję komunikatu skierowanego do dyrektora szkoły z pozycji osoby udzielającej wsparcia i z pozycji osoby kontrolującej. Powieś kartki z komunikatami w dwóch kolumnach, stosownie do ich rodzaju. Przeanalizuj je wspólnie z uczestnikami, w razie wątpliwości odwołuj się do opracowanej wcześniej listy cech.
6. Na zakończenie sesji zaproponuj uczestnikom dyskusję na temat:
Co można zrobić, by zmniejszyć problemy wynikające z łączenia funkcji kontrolnej ze wsparciem?
Wystąp w roli moderatora. Jednemu z uczestników przydziel rolę osoby zapisującej pojawiające się pomysły. Poproś tę osobę o krótkie podsumowanie na zakończenie dyskusji.

Sesja IV

Temat: Metoda projektów a prawa dziecka w szkole

Cele:

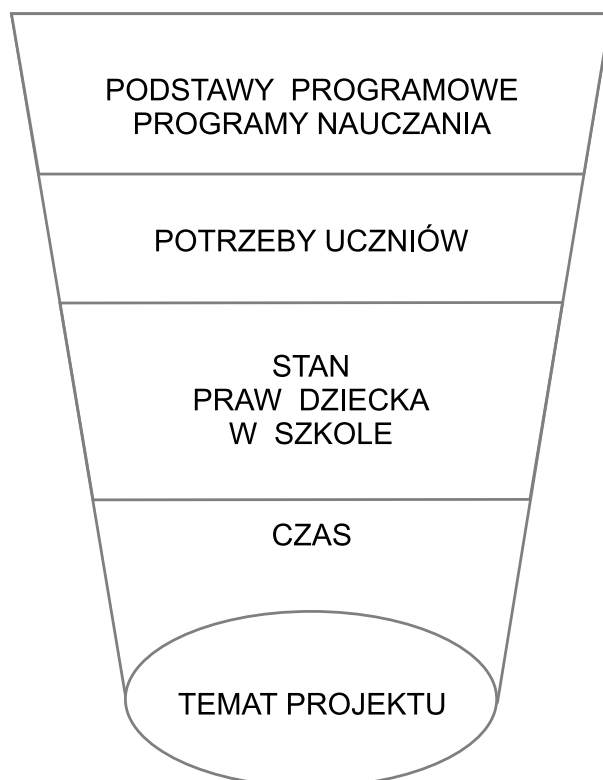
- ▷ zdefiniowanie „metody projektów”
- ▷ zidentyfikowanie obszarów tematycznych związanych z prawami dziecka w szkole, które mogą stać się podstawą projektów
- ▷ dokonanie opisu wybranego projektu

Projekt to zadanie zaplanowane przez nauczyciela i realizowane samodzielnie przez uczniów, najczęściej w zespołach. Przed przystąpieniem do realizacji zadania uczniowie są informowani o celach pracy, sposobach korzystania ze wsparcia nauczyciela, zasadach prezentacji i oceny.

Projekty mogą być realizowane podczas zajęć z różnych przedmiotów, a także międzyprzedmiotowo lub podczas zajęć pozalekcyjnych. Ich efektem mogą być zarówno prace uczniów prezentowane podczas zajęć, jak i ogólnoszkolne lub środowiskowe imprezy. Realizując projekty, uczniowie i nauczyciele uczą się zespołowego planowania i realizowania przedsięwzięć. Ich realizacja stwarza też okazję do współpracy obu stron w celu odniesienia wspólnego sukcesu.

Przebieg zajęć:

1. Wyjaśnij, co to jest metoda projektów. Powiedz uczestnikom, że metoda ta może być jednym ze sposobów na upowszechnianie w szkole tematyki praw dziecka. Podaj przykłady kilku projektów, wiążących się z prawami dziecka, np. opracowanie przez uczniów raportu na temat stanu przestrzegania praw dziecka w szkole, opracowanie ankiety i przeprowadzenie sondażu badającego opinie uczniów na temat samorządności w szkole, zorganizowanie dnia praw człowieka z udziałem przedstawicieli lokalnej społeczności itp.
2. Zwróć uwagę na czynniki wpływające na wybór tematu projektu: cele i zadania szkoły opisane w podstawach programowych, szkolnych programach nauczania czy programie szkoły, a także potrzeby uczniów, stan przestrzegania praw dziecka w szkole. Istotne jest też doświadczenie nauczycieli w pracy metodą projektów oraz czas, jaki decydują się przeznaczyć na realizację dodatkowych przedsięwzięć. Można to ująć obrazowo w następujący sposób:

3. Powiedz, że efekty projektu zależą od tego, co uczniowie mają wykonać. Wybierz kilka przykładów (patrz poniżej) i poproś uczestników o uzupełnienie listy. Zgłaszane pomysły zapisuj na dużym arkuszu papieru, a następnie powieś w widocznym miejscu (przydadzą się uczestnikom podczas kolejnego ćwiczenia). Oto kilka przykładów, z których możesz skorzystać:
 - reportaż „interwencyjny” w sprawie dotyczącej praw dziecka (praw ucznia),
 - esej lub raport (badania, ankiety) na temat stanu przestrzegania praw dziecka w szkole,
 - audycja radiowa (jeśli jest radiowęzeł) lub reportaż nagrany na kasetę audio,
 - film (lub scenariusz ilustrujący wybrane prawo dziecka),
 - album z ilustracjami do wybranych artykułów Konwencji o prawach dziecka,
 - „podręcznik” na temat praw dziecka, np. dla najmłodszych klas,
 - gry, quizy na temat praw dziecka,
 - akcje lokalne (np. szkolny dzień samorządności),
 - fotoreportaż z imprezy poświęconej prawom dziecka,
 - gazeta szkolna (np. wydanie specjalne na temat praw dziecka),
 - happening *Jesteś dzieckiem — Masz prawo do...*
4. Zaproponuj uczestnikom opracowanie projektu międzyprzedmiotowego, nawiązującego do problematyki praw dziecka w szkole. Powiedz, że praca będzie przebiegała w następujących etapach:
 - określenie obszaru tematycznego (ogólnego zagadnienia),
 - rozpisanie go na elementy składowe przy wykorzystaniu metody „mapy mentalnej”,
 - wybór konkretnego tematu i opisanie projektu.
5. Podziel uczestników na grupy. Poproś, aby w ciągu 5 minut wymyślili wspólnie co najmniej trzy ogólne zagadnienia związane z prawami dziecka w szkole. Możesz tu podać dodatkowe kryteria, np. zagadnienia odzwierciedlające jakiś istotny problem, z którym zetknęli się ostatnio podczas wizyt w szkole.
6. Następnie poproś, by spośród zgłoszonych pomysłów wybrali jeden, który uznają za najlepszy w świetle podanych kryteriów. Rozdaj grupom duże arkusze papieru i flamastry. Poproś, by zapisali wybrane zagadnienie pośrodku arkusza, a następnie odchodzące od niego zagadnienia składowe. Linie pomiędzy zagadnieniami symbolizują wzajemne powiązania. Np.:

7. Po wykonaniu pracy poproś członków poszczególnych grup o to, by wybrali z „mapy” te zagadnienia, które wydają im się najważniejsze i ustalili temat projektu, a następnie opisali go.

8. Poproś uczestników, aby opisując projekt uwzględnili (zapisz to na tablicy lub dużym arkuszu papieru):
- opis tego, co uczniowie mają zrobić,
 - cele (czego uczniowie się nauczą? czego się dowiedzą?),
 - czas przeznaczony na realizację projektu,
 - przedmioty, na jakich będzie realizowany,
 - zasady, według których będzie odbywała się prezentacja wyników pracy,
 - za co, jak i przez kogo uczniowie będą oceniani.

Powiedz, że w trakcie pracy wszystkie grupy mają do dyspozycji przybory i sprzęt wykorzystywany podczas zajęć. Zaproponuj, aby prezentacja wyników pracy każdej z grup trwała 10 minut.

Powiedz, że jedyną formą oceny będą informacje zwrotne od pozostałych uczestników.

Podkreśl, że gdyby uczestnicy potrzebowali twojej konsultacji, przez cały czas jesteś do ich dyspozycji. Zwróć uwagę, że zadanie, które uczestnicy będą za chwilę realizować ma charakter miniprojektu. Jeśli uznasz za celowe, możesz spytać, co o tym świadczy.

9. W trakcie prezentacji opisów projektów przez grupy wystąp w roli osoby pilnującej ustalonych zasad. Chodzi zarówno o czas prezentacji, jak i udzielanie głosu osobom przekazującym informacje zwrotne.
10. Podsumowując cztery ostatnie sesje, poproś uczestników, by porozmawiali przez chwilę w parach i zapisali to, czego się nauczyli. Jeśli dysponujesz stosownym czasem, zaproponuj rundkę z wypowiedziami na ten temat.

PRZYKŁAD:

W trakcie zajęć dla wizytatorów w dniach 9–12 lipca 2000 r. powstały następujące pomysły na zagadnienia związane z prawami dziecka w szkole:

- Życie bez przemocy
- Tolerancja w szkole
- Samorząd uczniowski a samorządność
- Prawa człowieka a granice tolerancji

Po rozpisaniu tych zagadnień metodą „mapy mentalnej” grupy wybrały następujące tematy projektów:

- Czy nasza szkoła jest bezpieczna?
- Czy nasza szkoła jest tolerancyjna?
- Samorząd uczniowski i co dalej?
- Tolerancja dla innych religii, wyznań

A oto fragmenty opisu niektórych projektów:

TEMAT: Czy nasza szkoła jest bezpieczna?

Czas: 3 miesiące

Cele:

- Określenie stopnia poczucia bezpieczeństwa uczniów w szkole
- Ocena bezpieczeństwa w szkole dokonana przez rodziców i nauczycieli
- Zbadanie oczekiwań i potrzeb uczniów, rodziców i nauczycieli

Co robimy z uczniami?

1. Zebranie danych:

- Przedstawienie problemu przez wychowawców na godzinach wychowawczych
- Przedstawienie problemu przez dyrektora Radzie Pedagogicznej

Technika zbierania danych	Sposób realizacji danej techniki
Przygotowanie ankiety dla uczniów Przygotowanie ankiety dla nauczycieli Przygotowanie ankiety dla rodziców	Przeprowadzenie ankiety wśród uczniów na lekcjach wychowawczych Nauczyciele wypełniają ankietę indywidualnie Rodzice wypełniają ankietę w szkole podczas zebrania
Skrzynka „potrzeb i oczekiwań” oraz problemów	
Określenie własnego poczucia bezpieczeństwa w języku plastycznym	Na lekcjach sztuki
Konkurs na pamiętnik pt. „Jak przetrwałem/am pierwszy dzień w szkole?”	Na lekcjach języka polskiego
Sonda „korytarzowo-uliczna”	Na lekcjach edukacji czytelniczo-medialnej
Reportaż fotograficzny pt. „Jeden dzień z życia szkoły”	Na lekcjach sztuki
„Ukryta kamera”	Na lekcjach w-f
Impreza, która umożliwi przedstawienie wyników zastosowanych wcześniej technik	Raport — np. gazeta szkolna, numer specjalny Pamiętniki — elementy inscenizacji Reportaż fotograficzny, konkurs plastyczny — wystawy (fotograficzna i plastyczna) Graficzne opracowanie wyników badań Sondaż i „ukryta kamera”

Uczniowie biorący udział w tym projekcie będą oceniani za:

- Kreatywność, pomysłowość
- Poziom wypowiedzi artystycznej

- Poczucie humoru i takt
- Umiejętność dociekliwego spojrzenia na problem
- Aktywność i zaangażowanie
- Umiejętność współpracy w zespole
- Umiejętność definiowania problemów

TEMAT: Czy nasza szkoła jest tolerancyjna?

Czas: 3 miesiące — X, XI, XII

Przedmioty:

- Historia
- Język polski
- Sztuka
- Godziny do dyspozycji wychowawcy

Cele:

- Nabywanie wiedzy na temat tolerancji
- Kształtowanie postaw tolerancji
- Rozwijanie u uczniów postaw otwartości i tolerancji wobec innych
- Wskazywanie praktycznych zastosowań w kształtowaniu poczucia odpowiedzialności za siebie i za innych
- Kształtowanie umiejętności rozwiązywania konfliktów i eliminowania ich źródeł
- Kształtowanie umiejętności pracy w grupie

Zadania:

- Zebranie wiadomości na temat tolerancji (wykorzystanie źródeł)
- Przeprowadzenie ankiet i wywiadów na temat tolerancji wśród społeczności lokalnej
- Przeprowadzenie ankiet wśród uczniów szkoły
- Przeprowadzenie ankiet wśród pracowników szkoły
- Fotoreportaż
- Przeprowadzenie konkursu w szkole: plakat na ww. temat — wystawa plakatów
- Przeprowadzenie konkursu na krótką formę teatralną dotyczącą tolerancji (np. drama)

Zebranie wyników w formie gazetki okolicznościowej, która będzie zawierała:

- Ogólne informacje na temat tolerancji
- Wyniki ankiet
- Fotoreportaż
- Prace plastyczne
- Prezentację najlepszych form teatralnych (scenariusze, fotografie)

Ocenie będą podlegały:

- Zaangażowanie uczniów, wkład pracy
- Wartość merytoryczna
- Estetyka prac
- Przydatność zebranych materiałów
- Skuteczność podejmowanych działań

ZAGADNIENIA KONTROWERSYJNE

Sesja I i II

Temat: Zagadnienia kontrowersyjne

Cele:

- ▷ uświadomienie sobie przez uczestników szkolenia, które zagadnienia mogą być kontrowersyjne
- ▷ poznanie metod pracy z uczniami nad zagadnieniami kontrowersyjnymi
- ▷ przeanalizowanie roli nauczyciela w nauczaniu zagadnień kontrowersyjnych

Podczas nauczania o prawach człowieka niejednokrotnie zetknąć się można z tematami budzącymi duże emocje, wywołującymi z jednej strony silne zaangażowanie uczniów, ale z drugiej — możliwość zaistnienia konfliktu. Oczywiście można uczyć o prawach człowieka niemal wyłącznie analizując ich historię i międzynarodowe dokumenty, ale wtedy szansa wpływania na postawy uczniów jest znikoma. Można też przedstawić uczniom prawa człowieka i wartości z nimi związane jako obowiązujące do natychmiastowego przyjęcia, lecz wówczas nasze nauczanie będzie indoktrynacją, która nie przyniesie pożądaných skutków wychowawczych.

Jeżeli zależy nam, aby uczniowie budowali swój system wartości uwzględniając w nim prawa człowieka, aby analizowali sytuacje, które spotykają ich w życiu społecznym i podejmowali świadome decyzje, warto, aby zdobyli umiejętność wyrażania swoich opinii i wysłuchiwanie argumentów innych osób. Jeżeli chcemy, by nasi uczniowie podczas lekcji dyskutowali o ważnych tematach, dotyczących funkcjonowania praw człowieka w rzeczywistości społecznej, muszą czuć się bezpiecznie i mieć możliwość ćwiczenia umiejętności dyskusowania nad problemami budzącymi kontrowersje.

Przebieg zajęć:

1. Wyjaśnij cele zajęć siedzącym w kręgu uczestnikom szkolenia.

Wprowadź ich w tematykę:

Zagadnieniami kontrowersyjnymi są te, które wywołują silną polaryzację stanowisk ludzi, spowodowaną odmienną hierarchią wartości.

Mogą to być zarówno tematy będące przedmiotem aktualnie toczącej się debaty publicznej, np. poszczególne zapisy konstytucyjne — w okresie prac nad konstytucją, propozycje nowych ustaw dotyczących np. ułatwienia obywatelom dostępu do broni, tematy dzielące opinię publiczną, a dotyczące etyki, np.: klonowanie ludzi, kara śmierci, aborcja, jak i problem budzący emocje w środowisku lokalnym, jak budowa ośrodka dla nosicieli wirusa HIV czy przeprowadzenie przez teren gminy autostrady.

Metodycznie zajęcie się zagadnieniem (wydarzeniem, twierdzeniem) kontrowersyjnym polega na jego przedstawieniu i analizie przy użyciu metod, które zapewnią możliwość poznania różnych argumentów oraz przedstawieniu własnych. Ważna jest też analiza wartości stojących za poszczególnymi stanowiskami i argumentami.

Istotne jest, aby mieć świadomość, że konflikty powstające wokół odmiennych wartości w zasadzie nie są do rozstrzygnięcia. Nauczyciel może jednak pomóc znaleźć wspólne przekonania, pokazać, że można różnić się pokojowo. Metody i techniki stosowane w nauczaniu zagadnień kontrowersyjnych mają pomóc w przedstawieniu argumentów i ich wysłuchaniu oraz w lepszym zrozumieniu ludzi prezentujących inne przekonania.

2. Zapowiedz uczestnikom, że w dalszej części zajęć będą uczestniczyli w debacie politycznej. Podziel losowo uczestników na 4 równoliczne grupy.

Ustawcie meble w sali zajęć tak, aby każda grupa miała stół zwrócony do środka sali. Dwie grupy zasiadają za dwoma stołami z jednej strony sali, dwie pozostałe za stołami zwróconymi przodem do poprzednich.

Przedstaw uczestnikom temat debaty: *Czy należy wprowadzić ustawę zwiększającą dostęp obywateli do broni palnej?*

Wyjaśnij, że za chwilę grupy dostaną przygotowane przez ciebie stanowiska i argumenty, z którymi na czas debaty mają się utożsamić. Powiedz, że pod koniec zajęć uczestnicy będą mieli możliwość ujawnienia swojego osobistego zdania na poruszany temat. Zaznacz, że jeżeli ktoś uważa, że nie będzie w stanie prezentować stanowiska odmiennego od swojego, będzie miał możliwość zmiany grupy na bardziej mu odpowiadającą. Zauważ, że warto jednak spróbować postawić się w sytuacji osoby o odmiennym niż własny poglądzie — jest to jedna z ważnych metod analizy zagadnienia kontrowersyjnego. Przedstaw taką sytuację jako ciekawe i ważne doświadczenie, dodaj, że jest ona często także udziałem uczniów.

3. Powiedz, że teraz dwie grupy siedzące po jednej stronie sali są za pozostawieniem dotychczasowych możliwości dostępu polskich obywateli do broni, a grupy siedzące naprzeciwko, po drugiej stronie sali, chcą ten dostęp ułatwić.

Rozdaj czterem grupom przygotowane koperty z argumentami, tak aby grupy siedzące przy stołach pod jedną ścianą dostały koperty A1 i A2, grupy siedzące naprzeciwko — koperty oznaczone B1 i B2. W kopertach przygotuj na osobnych karteczkach argumenty znajdujące się w załącznikach nr 1 i nr 2. Możesz też dokonać przydziału stanowisk zajmowanych w debacie przez losowanie przez dwie grupy kopert oznaczonych literowo, pamiętając, że po jednej stronie sali mają siedzieć dwie grupy zajmujące to samo stanowisko.

W kopercie oznaczonej A1 mają się znaleźć 4 karteczki z argumentami za zwiększeniem dostępu polskich obywateli do broni palnej (połowa argumentów z załącznika nr 1) oraz kilka pustych.

W kopercie A2 — pozostałe 4 karteczki z załącznika nr 1 oraz kilka pustych.

W kopercie B1 — 4 karteczki z argumentami za utrzymaniem dotychczasowego stanu, czyli przeciw zwiększaniu dostępu polskich obywateli do broni palnej, oraz kilka karteczek pustych (połowa argumentów z załącznika nr 2).

W kopercie B2 — pozostałe argumenty z załącznika nr 2 oraz kilka pustych karteczek.

4. Powiedz, że grupy mają w kopertach przygotowane przez siebie argumenty. Wyraźnie określ, które dwie grupy zajmują stanowisko broniące obecnego stanu rzeczy, a które dwie chcą przekonać do zwiększenia dostępności broni palnej. Daj chwilę na ewentualną zmianę grupy osobom, które zdecydowanie nie chcą prezentować przydzielonego im stanowiska.

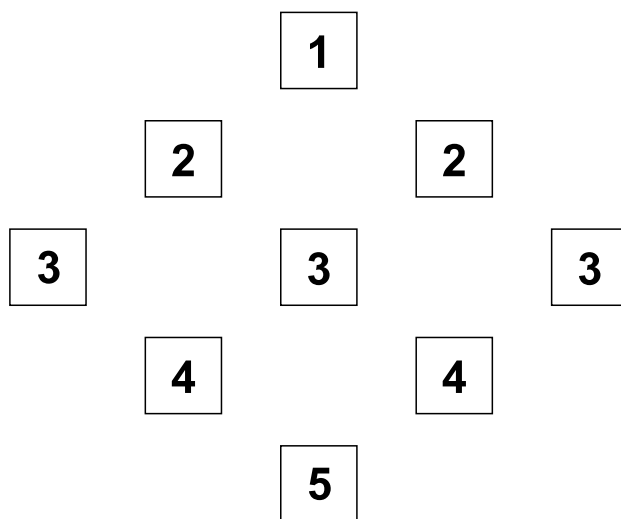
Powiedz, że chociaż dwie grupy mają wyrażać tę samą opinię w omawianej sprawie, jednak dostały inne argumenty i do ich przedstawienia mają przygotowywać się osobno.

Zachęć grupy do zapoznania się z otrzymanymi argumentami i do uzupełnienia ich o własne, poprzez wpisanie ich na pustych kartkach (10–15 minut).

5. Poleć, aby teraz grupy uszeregowały posiadane argumenty w kolejności od uznanego przez wszystkich w grupie za najważniejszy do najmniej ważnego. Zaproponuj przygotowanie takiej hierarchii za pomocą rankingu diamentowego lub trójkątnego.

Wspólne ustalenie hierarchii argumentów jest bardzo korzystne, ponieważ zmusza grupę do zastanowienia się nad argumentami i do wymiany poglądów podczas grupowej dyskusji.

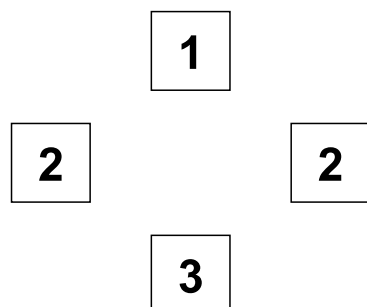
Ranking diamentowy opiera się na założeniu, że zawsze najmniej jest poglądów skrajnych, czyli w tym wypadku przez wszystkich akceptowanych lub przez wszystkich uznawanych za mało istotne, a najwięcej takich, co do których nie mamy zdecydowanej opinii. Zależnie od liczby elementów do uszeregowania ranking może wyglądać różnie, ale pamiętać trzeba o zachowaniu właściwych proporcji. Oto przykład:

Na miejscu 1 układamy karteczkę z najważniejszym dla tej grupy argumentem, na miejscach 2 — następne pod względem ważności argumenty itp., aż do najmniej cenionego przez tę grupę argumentu 5.

Warto podawać uczniom taki wzór rankingu diamentowego, aby zawierał o 2–3 miejsca więcej niż liczba podanych im argumentów, mają oni wtedy szansę umieścić w nim swoje własne,

wpracowane w trakcie dyskusji argumenty. Należy wtedy uczniów poinformować, że nie jest konieczne wykorzystanie wszystkich miejsc w rankingu. Oczywiście można też zaprezentować wzór rankingu bardziej odpowiadający liczbie posiadanych przez nich argumentów, np.:

Ważne jest zachowanie proporcji i takie ułożenie kartek, aby na górze znalazł się jeden — najważniejszy argument, po środku kilka mniej ważnych, a na końcu jeden — najmniej ważny dla tej grupy.

Grupy mogą nakleić ułożone w ranking argumenty na kartce A4 — utrwalając w ten sposób wypracowany hierarchiczny układ.

6. Zapowiedz, że teraz grupy A1 i B1 mają 5–10 minut, aby przygotować się do zaprezentowania na forum swoich argumentów. Powiedz, że każdy z członków grupy powinien przedstawić choć jeden argument. Dobrze jest przydzielić grupom jednakowy czas na prezentację. Zaproponuj, że warto, aby uczestnicy zastanowili się, od którego argumentu chcą zacząć i na którym skończyć, poproś, aby nie czytali przygotowanego materiału, ale postarali się przekonywująco (i być może z poczuciem humoru) przedstawić swoje stanowisko i argumentację. Ustal reguły zachowania się: grupy A1 i B1 po kolei prezentują przygotowane argumenty, „przeciwnik” nie może przerywać wypowiedzi ani jej komentować, może wyłącznie poczekać na swoją kolej. W tym czasie członkowie grup A2 i B2 uważnie przysłuchują się prezentacjom.
7. Po zakończeniu prezentacji grup A1 i B1 nie komentuj wypowiedzi, nie pozwól też na to uczestnikom szkolenia. Teraz grupy A2 i B2 mają chwilę czasu (ok. 10 min.) na przygotowanie się do swoich prezentacji: muszą wyeliminować już użyte argumenty, mogą też zapisać na dodatkowych karteczkach nowe, które powstały w wyniku inspiracji debatą. Nowe argumenty mogą powstawać również w wyniku chwilowej wspólnej pracy grup A1 z A2 oraz B1 z B2.
8. Następuje druga runda debaty: grupy A2 i B2 po kolei prezentują swoje argumenty według wcześniej obowiązujących zasad.
9. Teraz poproś uczestników grup, żeby przyjrzyli się ułożonym wcześniej rankingom i zastanowili się, dlaczego konkretny argument znalazł się na pierwszym miejscu oraz spróbowali zidentyfikować ważne dla nich wartości, jakie za tym argumentem stoją. Poproś, aby wszystkie grupy przedstawiły swoje uwagi na ten temat.

Możesz chwilę dłużej zająć się tematem wartości, np. wypisać wszystkie, jakie w grupie uznano za ewentualne źródło określonych argumentów. To one stoją u podłoża konfliktów związanych z zagadnieniami, określanymi jako kontrowersyjne. Jednak zdarza się, że ta sama wartość, np. życie ludzkie, jest najważniejsza i dla grup prezentujących stanowisko o zwiększeniu dostępu do broni palnej, i grup prezentujących opinię przeciwną. Dotarcie do podobnych wartości może być początkiem zrozumienia odmiennych stanowisk, co oczywiście nie musi oznaczać pełnej zgody. Nie bez przyczyny konflikt wartości uważa się za nierozwiązywalny, dlatego poznanie wartości stojących za argumentami może pomóc w zrozumieniu odmiennego stanowiska i pokojowym różnieniu się, a nie ujednoczeniu poglądów. „Odczaruj” uczestników zajęć, mówiąc, że już nie grają przydzielonych im ról i mogą mówić o swoich autentycznych poglądach.

- 10.** Teraz zapytaj uczestników, ilu z nich było w grupach prezentujących stanowisko odmienne od ich własnego. Spytaj, jak czuli się w tej sytuacji.

Zapytaj wszystkich, czy uczestnictwo w debacie wpłynęło w jakimś stopniu na ich poglądy dotyczące dostępu do broni. Pozwól na swobodne wypowiedzi na ten temat osób, którym na tym zależy.

- 11.** Zrób w sali (lub na korytarzu) miejsce, gdzie wszyscy uczestnicy zajęć mogliby ustawić się w szeregu. Powiedz, że jeden koniec sali oznacza pogląd, że bezwzględnie należy zwiększyć dostęp obywateli do broni palnej, przeciwny koniec — że dostęp do niej powinien być jak najmniejszy. Poleć, aby każdy w milczeniu zastanowił się nad najważniejszym dla niego argumentem, popierającym jego stanowisko w sprawie. Następnie poproś, aby każdy ustawił się w szeregu, starając się znaleźć na osi miejsce najbardziej odpowiadające własnym poglądom. Ustalić je muszą sami uczestnicy, nie dopytując się o poglądy innych i nie informując o swoich. Musi powstać pojedynczy szereg:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

Po zajęciu przez wszystkich miejsc podziel szereg na pół w pokazany niżej sposób i powstałe w ten sposób dwa szeregi ustaw naprzeciw siebie.

Jeżeli liczba uczestników jest liczbą nieparzystą, to możesz sam stanąć w odpowiadającym twojemu pogładowi miejscu.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

Ustaw pary w kolejności, która ułatwi wymianę poglądów. Ten sposób ustawienia powoduje, że naprzeciw siebie nie znalazły się osoby o skrajnie różnych poglądach, co mogłoby utrudnić im spokojną wymianę argumentów, oraz osoby o poglądach bardzo zbliżonych (stałoby się tak, gdyby szereg został „zagięty” w połowie i złożony jak ramiona cyrkla).

Stoją więc przed sobą pary uczestników. Poleć, aby w każdej parze napierw jedna osoba (np. z rzędu po prawej stronie), a potem druga krótko przedstawiły wybrany przez siebie argument. Wypowiedzi tych nie komentują ani uczestnicy, do których są skierowane, ani ty.

- 12.** Zaproś wszystkich do zajęcia miejsc w kręgu. Spytaj uczestników, co sądzą o takiej metodzie pracy z uczniami nad zagadnieniami kontrowersyjnymi dotyczącymi praw człowieka. Na

przygotowanych arkuszach dużego papieru zapisuj podawane zalety i wady zaprezentowanej metody.

Najprawdopodobniej wśród wypowiedzi pojawi się zagadnienie wpływu osobistych opinii nauczyciela na przebieg zajęć. Jeśli nie, sam wskaż ten problem, ponieważ ważne jest, aby zajęli się nim nauczyciele, pragnący poruszać zagadnienia kontrowersyjne na lekcji.

- 13.** Podziel uczestników na dwie grupy, z których jedna ma na plakacie przygotować zalety ujawniania przez nauczyciela swojego osobistego poglądu podczas lekcji o zagadnieniu kontrowersyjnym, a druga — zagrożenia. Daj ok. 20 minut na wypracowanie list wad i zalet. Poproś o przedstawienie ich na forum. Możesz uzupełnić listy wykonane przez uczestników o wady i zalety umieszczone poniżej.

ARGUMENTY ZA UJAWNIANIEM POGLĄDÓW PRZEZ NAUCZYCIELA	ARGUMENTY ZA UTAJNIENIEM POGLĄDÓW PRZEZ NAUCZYCIELA
<p>Nauczyciel pokazuje wzór otwartej komunikacji, czym zachęca do podobnego zachowania (modelowanie).</p> <p>Nauczyciel ujawnia swoje pasje, zainteresowania, stając się ciekawszym dla uczniów i prezentując model obywatelskiej postawy.</p> <p>Ujawnienie poglądów przez nauczyciela zwiększa zaufanie do niego, obniża nieufność i lęk uczniów przed ujawnieniem własnych poglądów.</p> <p>Gdy nauczycielowi trudno sprecyzować jasny pogląd na daną sprawę — uczniowie znajdujący się w podobnej sytuacji czują się wzmocnieni.</p> <p>Nauczyciel staje się bardziej wiarygodny, pokazuje spójność między tym, do czego namawia uczniów a własnym postępowaniem.</p> <p>Jeżeli nauczyciel „mową ciała” daje klasie mimowolnie sygnały wskazujące na przychylenie się do któregoś z poglądów, to nie ujawnienie ich powoduje niespójność komunikatów i wzrost nieufności.</p>	<p>Takie zachowanie może spotkać się z zarzutem indoktrynacji, np. ze strony rodziców.</p> <p>Milczenie jest bezpieczniejsze, nie grozi żadnym konfliktem.</p> <p>Ujawnienie poglądów mogłoby spowodować naśladowanie ich przez uczniów, poddających się wpływom lub tych, którzy uznają, że należy je naśladować w celu otrzymania dobrej oceny.</p> <p>Nauczyciel mógłby stracić autorytet, jeżeli nie ma skryzalizowanych poglądów lub są one mało popularne.</p> <p>Uczniowie, których pogląd nauczyciel podziela poczuje, że jest „po ich stronie”, a reszta uczniów poczuje się pokrzywdzona.</p>

- 14.** Warto podsumować zajęcia stwierdzeniem, że ważne jest, aby każdy nauczyciel świadomie podejmował decyzję, jakimi tematami kontrowersyjnymi chce się zająć, a jakie tematy mogą być dla niego zbyt trudne, np. z powodu silnych emocji im towarzyszących.
- Powiedz, że trzeba pamiętać o tym, aby przy nauczaniu o prawach człowieka szczególnie zadbać o uczniów, o ich prawo do poczucia bezpieczeństwa na lekcji.

A zatem:

— Nauczyciel powinien pamiętać o podawaniu i egzekwowaniu przestrzegania reguł zachowania podczas zajęć, mówiących o szanowaniu się, umożliwianiu wszystkim wypowiedzi, odnoszeniu do poglądów a nie osób.

— Uczeń ma prawo do niewyrażania swojej opinii.

W sytuacjach, gdy uczestnicy zajęć mają za zadanie wyrazić swoją opinię w sprawach kontrowersyjnych, budzących silne emocje lub dotyczących bardzo osobistych tematów każdy z nich musi mieć prawo do odmowy wyrażenia swojej opinii. Uczniowie powinni być poinformowani o przysługującym im prawie, a w razie skorzystania z niego winni spotkać się z całkowitą akceptacją takiej decyzji.

— Konieczne jest zaplanowanie czasu i sposobu zakończenia zajęć.

Jeżeli chcemy, aby zajęcia odniosły zamierzony skutek w sferze rozwoju społecznego uczniów, wpłynęły na kształtowanie się pożądanых postaw oraz nie spowodowały konfliktów w grupie, bardzo ważne jest zarezerwowanie sobie wystarczającego czasu na podsumowanie zajęć.

Konieczne jest wyciszenie emocji, poszukanie tego, co wszystkich łączy, sprawdzenie, czy istnieje autentyczna zgoda na pozostanie przy swoich opiniach.

Argumenty za ułatwieniem dostępu polskich obywateli do broni palnej

Zwiększona produkcja broni, powstawanie strzelnic i in. punktów usługowych wpłynie pozytywnie na wzrost gospodarczy kraju.	W innych państwach obywatele łatwiej mogą legalnie uzyskać broń, dlaczego my nie?
Na drogach, ulicach naszych miast jest coraz mniej bezpiecznie, trzeba się bronić.	Każdy człowiek ma prawo do obrony swojego życia i zdrowia, obrony bliskich i mienia, powinien więc mieć taką możliwość.
Żyjemy w wolnym kraju i państwo nie powinno ograniczać moich swobód, skoro jestem „porządnym” obywatelem.	„Posiadać” nie znaczy „używać”; fakt że będę mieć broń nie znaczy, że ją kiedykolwiek użyję, ale moje poczucie bezpieczeństwa będzie większe.
Przestępcy i tak z łatwością zdobywają broń, a mnie — porządnego człowieka traktuje się jak przestępcę, gdy chcę ją posiadać.	Jeśli inni będą wiedzieli, że jestem potencjalnym właścicielem broni, będą się obawiali mnie zaczepiać — będę bezpieczniejszy.

Argumenty przeciw ułatwieniu dostępu polskich obywateli do broni palnej

Wzrośnie liczba nieszczęśliwych wypadków z bronią.	Obecność broni palnej w domu spowoduje zagrożenie rodziny związane z dostępem dzieci do broni oraz możliwością użycia broni jako argumentu w sporach rodzinnych.
Fakt, że każdy jest potencjalnym właścicielem broni spowoduje brutalizację działań policji i przestępców.	Przestępca z łatwością może odebrać broń niewprawnemu właścicielowi i użyć ją przeciw niemu.
Nie po to płacę podatki, żeby wyręczać policję.	Każda przemoc jest złem, a więc posiadanie broni jest ze złem związane.
Bardzo trudno jest wyeliminować spośród osób mających dostęp do broni osoby nie-zrównoważone lub chore psychicznie.	Wzrośnie liczba samobójstw, bo za pomocą broni łatwiej jest je popełnić.

III

PRACA Z DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ

Katarzyna Koszewska

JAK PRACOWAĆ Z DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ?

System edukacji powinien wspierać młodych ludzi w przygotowaniu się do życia w demokratycznym społeczeństwie, w którym szanowane są prawa człowieka.

W aneksie do Zalecenia Nr R (85)7 Komitetu Ministrów Rady Europy — sugestie dotyczące nauczania i pobierania nauki w zakresie praw człowieka w szkołach, czytamy:

- 1.1. *Zrozumienie i nabycie doświadczenia w zakresie praw człowieka stanowi ważny element przygotowania wszystkich młodych ludzi do życia w demokratycznym i pluralistycznym społeczeństwie. Jest częścią wychowania społecznego i politycznego, które sprzyja zrozumieniu między kulturami i narodami.*
- 1.2. *Koncepcje związane z prawami człowieka mogą i powinny być przyswajane od najmłodszych lat. Na przykład rozwiązywanie konfliktów bez odwoływania się do przemocy i z poszanowaniem innej osoby może być przeżywane już w wieku przedszkolnym i w szkołach podstawowych.*
- 1.3. *Zapoznanie młodych z pojęciami bardziej abstrakcyjnymi związanymi z prawami człowieka, które zakładają zrozumienie koncepcji filozoficznych, politycznych i prawnych może odbywać się na szczeblu ponadpodstawowym, w szczególności w takich dziedzinach, jak: historia, geografia, nauki społeczne, wychowanie moralne i religijne, języki obce i literatura, aktualne problemy i nauki ekonomiczne.*
- 1.4. *Prawa człowieka wiążą się nieuchronnie ze sferą polityczną, nauczyciel będzie zawsze zobowiązany stosować jako punkt odniesienia porozumienia lub pakti międzynarodowe i będzie czuwać nad tym, aby unikać narzucania swoich poglądów uczniom i przysposabiać ich do walki ideologicznej.*

Reforma realizowana od kilku lat w naszym państwie sprzyja podejmowaniu przez szkoły zadań, wynikających z potrzeby edukowania ku takim wartościom, jak: tolerancja, wolność, sprawiedliwość czy równość. Kluczowe pojęcie praw człowieka w tym zakresie to uczciwe traktowanie innego człowieka oraz stosowanie przypisanych prawem procedur.

Ważne jest też kształtowanie umiejętności uczniów:

- intelektualnych, niezbędnych do krytycznej analizy rzeczywistości, stawiania pytań, kwestionowania dowodów, uzasadniania swoich racji,
- związanych z konkretnymi działaniami, dzięki którym można aktywnie uczestniczyć w życiu społecznym, takich jak: aktywne słuchanie, współpraca w grupie, rozpoznawanie i akceptowanie różnic itp.

Podstawy programowe kształcenia ogólnego umożliwiają włączenie do zadań szkoły problemów, mających charakter międzyprzedmiotowy. Formą ich realizacji są przede wszystkim ścieżki edukacyjne. Ponadto dyrektorzy szkół dysponują np. możliwością przydziału dodatkowych godzin na wybrane zajęcia. Proponowane przez nas w niniejszej publikacji scenariusze lekcji dla uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych dostarczają nie tylko podstawowej wiedzy związanej z prawami człowieka, ale także umożliwiają kształtowanie umiejętności i postaw opisanych w podstawach programowych. Adresowane są one do nauczycieli różnych przedmiotów i nauczycieli-wychowawców. Mogą być realizowane na godzinie

wychowawczej, języku polskim, geografii, historii, wiedzy o społeczeństwie. Sprzyja temu interdyscyplinarność przekazywanych treści. Nasz materiał to również interesująca propozycja dla nauczycieli, realizujących w szkole ścieżkę europejską oraz prowadzących zajęcia pozalekcyjne o zbliżonej tematyce (np. Szkolny Klub Europejski). Cele realizowane podczas lekcji dotyczą w różnym stopniu wszystkich sfer związanych z rozwojem uczniów. Wynika to z zapisanej w podstawach programowych kształcenia ogólnego sugestii, że „nauczyciele, mając na uwadze osobowy rozwój ucznia, winni współdziałać na rzecz tworzenia w świadomości uczniów zintegrowanego systemu wiedzy, umiejętności i postaw”. Umieszczone na początku każdego scenariusza cele informują nauczycieli o tym, co w danym scenariuszu jest ważne. Są one także pomocne w wyborze odpowiednich metod nauczania, zarówno proponowanych przez autorów, jak i innych — stanowiących osobiste kompetencje nauczyciela.

L.p.	Typ szkoły	Tytuł scenariusza	Cele	Proponowane metody pracy
1.	Szkoła podstawowa — klasa I	Skarby mojego serca	<ul style="list-style-type: none"> — poszukiwanie źródeł radości, — uświadomienie dzieciom znaczenia radości dla budowania przyjaznych kontaktów między ludźmi, — uświadomienie dzieciom znaczenia i roli miłości — bycia kochanym i obdarzonym miłością — w życiu każdego człowieka 	współpraca w grupie, dyskusja
2.	Szkoła podstawowa — klasa I	Mama, tata, ja i inni	<ul style="list-style-type: none"> — uświadomienie dzieciom roli rodziny w życiu każdego człowieka, — kształtowanie postaw szacunku i więzi z rodziną 	współpraca w grupie, pogadanka
3.	Szkoła podstawowa — klasa II	Po co nam przyjaciele?	<ul style="list-style-type: none"> — podkreślenie znaczenia przyjaźni w życiu każdego człowieka, — kształtowanie postaw szacunku dla drugiej osoby 	współpraca w grupie, pogadanka
4.	Szkoła podstawowa — klasa II	Nasi przyjaciele ze świata bajek	<ul style="list-style-type: none"> — rozwijanie wyobraźni dzieci poprzez spotkania ze światem bajek, — uwrażliwienie poprzez bajki na los innych ludzi, zwierząt, roślin, przedmiotów 	współpraca w grupie, drama

5.	Szkoła podstawowa — klasa III	Małe i duże strachy, czyli gdzie szukać pomocy i kto nam może pomóc	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie wiedzy związanej z tym, gdzie i u kogo szukać pomocy, — nabycie umiejętności związanych z szukaniem pomocy u dorosłych, — kształtowanie umiejętności rozpoznawania złego traktowania przez dorosłych 	współpraca w grupie, dyskusja
6.	Szkoła podstawowa — klasa IV	Jesteśmy dziećmi całego świata	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie podstawowej wiedzy o kontynentach świata i ich mieszkańcach, — nabycie podstawowej wiedzy o prawach zawartych w Konwencji o prawach dziecka, — uświadomienie dzieciom, że ludzie bardzo różnią się od siebie i zarazem mają wiele cech wspólnych, — uświadomienie dzieciom, że są grupą osób, które powinny być otoczone przez dorosłych szczególną opieką i troską, — kształtowanie postaw szacunku i tolerancji 	współpraca w grupie, dyskusja
7.	Szkoła podstawowa — klasy IV–VI	Moja godność	<ul style="list-style-type: none"> — uświadomienie uczniom niepowtarzalności każdego z nich, — kształtowanie umiejętności definiowania pojęcia: godność osobowa, — kształtowanie postawy szacunku i tolerancji dla innych 	współpraca w grupie, pogadanka
8.	Szkoła podstawowa — klasy IV–VI	Co to znaczy: prawa dziecka?	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie wiedzy związanej z pojęciami: prawo, wolność, prawa dziecka, — kształtowanie umiejętności dostrzegania różnic pomiędzy pojęciami: prawo a wolność, — kształtowanie umiejętności empatii, — wypracowanie umiejętności porządkowania i zbierania informacji 	pogadanka, wykład, mapy skojarzeń

9.	Szkoła podstawowa — klasy IV–VI	Dokumenty, w których zapisane są prawa dzieci.	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie wiedzy związanej z dokumentami, w których zapisane są prawa człowieka i dziecka, — kształtowanie umiejętności pracy w małych grupach, — kształtowanie umiejętności wypowiedzenia się i prezentowania wyników pracy grup na forum 	współpraca w grupie
10.	Szkoła podstawowa — klasy IV–VI	Czy samorząd uczniowski może chronić prawa ucznia?	<ul style="list-style-type: none"> — uświadomienie uczniom przynależności do społeczności szkolnej, — nabycie wiedzy związanej z obszarami działania samorządu uczniowskiego ze szczególnym zwróceniem uwagi na ochronę praw ucznia, — kształtowanie aktywnej postawy uczestnika samorządu uczniowskiego 	wykład, współpraca w grupie, dyskusja
11.	Gimnazjum	Dlaczego dobrze jest znać konstytucję?	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie podstawowej wiedzy związanej z wolnościami, prawami i obowiązkami obywatela zapisanymi w Konstytucji RP oraz wiedzy dotyczącej środków ochrony praw zagwarantowanych w konstytucji, — uświadomienie uczniom roli konstytucji w państwie, — kształtowanie umiejętności oceny zapisów w Konstytucji RP pod kątem spełniania wymogów konstytucji państwa demokratycznego 	współpraca w grupie, praca z tekstem
12.	Gimnazjum	O naszych prawach w szkole — cz. I	— nabycie podstawowej wiedzy związanej z prawami ucznia i dokumentami, w których są one zawarte	współpraca w grupie
13.	Gimnazjum	O naszych prawach w szkole — cz. II	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie wiedzy dotyczącej praw ucznia, — nabycie umiejętności interpretowania praw ucznia, — nabycie wiedzy dotyczącej ustalania procedury ochrony praw ucznia 	dyskusja, wykład

14.	Gimnazjum	Kiedy jesteś chory, czyli o prawach dziecka-pacjenta	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie podstawowej wiedzy związanej z prawami dziecka-pacjenta, — poznanie najważniejszych dokumentów, które mówią o prawach pacjenta 	współpraca w grupie, praca z tekstem
15.	Gimnazjum	Klient nasz pan, czyli o ochronie praw konsumenckich	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie wiedzy związanej z katalogiem praw konsumenta i organizacjami stojącymi na straży praw konsumenckich, — kształtowanie umiejętności reklamowania niepełnowartościowego towaru, — kształtowanie umiejętności określania warunków zawierania i wykonywania umów konsumenckich, — kształtowanie umiejętności rozróżniania gwarancji od rękojmi 	współpraca w grupie, dyskusja, praca z tekstem
16.	Szkoła ponadgimnazjalna	Granice naszych praw i wolności	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie wiedzy związanej z pojęciami: prawo, wolność oraz ograniczeniami, jakim podlegają prawa i wolności, — kształtowanie umiejętności dostrzegania przez uczniów różnic pomiędzy prawami a wolnościami człowieka, — uświadomienie uczniom istnienia granic w korzystaniu z przysługujących nam praw i wolności 	mapa pojęciowa, wykład
17.	Szkoła ponadgimnazjalna	Stereotypy, uprzedzenia i brak tolerancji	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie wiedzy związanej z pojęciami: godność, tolerancja, stereotyp, uprzedzenie, — kształtowanie umiejętności wyrażania własnych uczuć, — uświadomienie uczniom roli stereotypów, którym podlegają, — kształtowanie postawy tolerancyjnej wobec odmienności 	dyskusja, burza mózgów, współpraca w grupie

18.	Szkoła ponadgimnazjalna	Kanon praw i wolności, czyli o Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie wiedzy związanej z historią powstania powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, kanonem praw i wolności człowieka zapisanym w tym dokumencie, — kształtowanie umiejętności wskazywania sposobów realizacji poszczególnych praw 	wykład, współpraca w grupie
19.	Szkoła ponadgimnazjalna	Instytucjonalne gwarancje praworządności	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie wiedzy związanej z zakresem działania Rzecznika Praw Obywatelskich, Trybunału Konstytucyjnego i Naczelnego Sądu Administracyjnego, — kształtowanie umiejętności czytania dokumentów prawnych 	praca z tekstem, współpraca w grupie (technika układanki)
20.	Szkoła ponadgimnazjalna	Prawa ucznia, czyli o realizacji Konwencji o prawach dziecka w szkole	<ul style="list-style-type: none"> — nabycie wiedzy związanej z prawami dziecka zapisanymi w Konwencji o prawach dziecka, — kształtowanie umiejętności rozróżniania praw i uprawnień ucznia w szkole, — kształtowanie umiejętności dochodzenia swoich praw w szkole w przypadkach ich naruszeń, — kształtowanie umiejętności prezentowania własnego zdania i argumentowania własnych racji. 	współpraca w grupie (technika — poker kryterialny), drama

Tabela zawiera cele konkretnych zajęć z uczniami, opisane w scenariuszach lekcji. Stanowią one rozwinięcie celów ogólnych edukacji w dziedzinie praw człowieka.

Cele te można podzielić na trzy kategorie: związane ze sferą poznawczą uczniów, tzn. wiedza oraz umiejętności związane z analizą, syntezą i oceną informacji, związane z umiejętnościami społecznymi oraz cele związane z rozwojem systemu wartości.

Cele związane ze sferą poznawczą uczniów

Uczniowie powinni:

- umieć zdefiniować pojęcia: prawo, wolność, godność, uprawnienie, granice praw,
- znać prawa i wolności człowieka, prawa dziecka, prawa ucznia, podstawowe dokumenty prawne związane z prawami człowieka, instytucje państwa demokratycznego,
- umieć poszukiwać informacji na temat praw człowieka,

- opracować zebrane informacje w różnej formie,
- wiedzieć, co dla nich jest ważne w danej sytuacji,
- uświadamiać sobie uczucia, jakie wywołują w nich różne zjawiska, także kontakt z innymi ludźmi,
- umieć nazwać i wyrażać te uczucia,
- dokonywać oceny zjawisk społecznych, np. zachowań nietolerancyjnych, postaw stereotypowych,
- rozwijać swoją kreatywność i wyobraźnię.

Cele związane z umiejętnościami społecznymi uczniów

Uczniowie powinni umieć:

- dobrze komunikować się z innymi,
- efektywnie współpracować w zespole,
- planować i realizować zadania indywidualne,
- poszukiwać w najbliższych środowiskach sojuszników dla podejmowanych działań,
- argumentować własne racje,
- rozwiązywać konflikty i problemy,
- podejmować decyzje,
- oszacować swoje mocne i słabe strony w działaniu.

Cele związane z kształtowaniem postaw i rozwojem systemu wartości uczniów

Dążenie do:

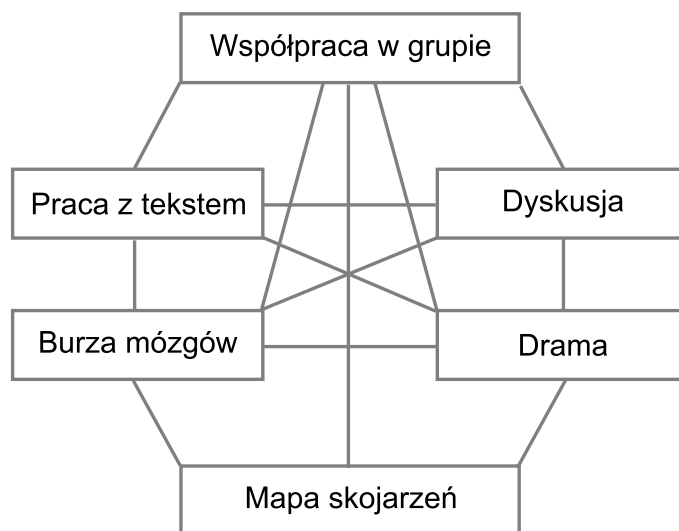
- postępowania zgodnego ze swoimi przekonaniami i wartościami,
- wrażliwości na problemy społeczne, chęci działania w celu ich rozwiązania,
- szacunku dla drugiego człowieka, jego praw,
- dostrzegania granic w kontaktach z drugim człowiekiem i nieprzekraczania ich,
- otwartości na problemy innych ludzi i ich wartości,
- współodczuwania z innymi,
- chęci niesienia pomocy słabszym i potrzebującym.

Podstawowym kryterium doboru treści poszczególnych scenariuszy zajęć było przedstawienie różnych aspektów problematyki, związanej z prawami człowieka z uwzględnieniem wieku uczniów, do których dane scenariusze są adresowane.

Bardzo specyficzne w swej treści są scenariusze lekcji dla uczniów klas I–III autorstwa Izabeli Podsiadło-Dacewicz. Kształcenie małych dzieci w zakresie praw człowieka polega przede wszystkim na wyrobieniu w nich zaufania i tolerancji wobec innych. Dzieci uczą się wyrażać własne myśli, uczą się słuchać i rozumieć drugiego człowieka, uczą się nawiązywania z nim kontaktu oraz opieki nad tymi, którzy tego potrzebują. Ważnym elementem kształcenia na tym etapie jest wpojenie dzieciom przekonania, że ludzie bardzo różnią się od siebie, a jednocześnie mają wiele cech wspólnych. Dzieci poznają siebie i innych, zajmują się wzajemnymi kontaktami, budowaniem relacji opartych na przyjaźni i zaufaniu. Edukację małych dzieci w dziedzinie praw człowieka można rozpocząć od skupienia uwagi na tym, co dziecko uważa za ważne i czego potrzebuje, stopniowo dodawać do tego nowe treści, wyjaśniać, wspólnie z dziećmi poszukiwać, doświadczać i odkrywać. Warto korzystać z przykładów wziętych z życia, bajek, historyjek prawdziwych i nieprawdziwych, które odpowiednio dobrane i skomentowane pozwolą dzieciom utrwaląć wszelkie prawdy — będą one bowiem kojarzone z ulubionymi bohaterami i dobrze zapamiętanymi sytuacjami. Propozycje lekcji dla najmłodszych w naszej publikacji skupiają się

na potrzebach dziecka i jego najbliższym środowisku. Autorka stara się pokazać świat dziecka i wokół dziecka poprzez wprowadzanie różnych elementów wiedzy — języka polskiego, geografii, przyrody. Wspólna nauka opiera się na aktywności dziecka. Mamy nadzieję, że rozbudzi w nim radość i chęć poznania nowego. Metodą jest praktycznie zabawa. Promuje ona godność człowieka, na której oparta jest cała filozofia praw człowieka, buduje poczucie własnej wartości dziecka i ugruntowuje w nim przekonanie o wartości drugiego człowieka.

Metody wykorzystywane w innych scenariuszach lekcji dla starszych uczniów to: współpraca w grupie, dyskusja, pogadanka, drama, mapa skojarzeń, prezentacja, wykład, praca z tekstem, burza mózgów (patrz → tabela). Niestety, w literaturze metodycznej panuje ostatnio swoisty galimatias, jeżeli chodzi o metody aktywne. Warto je uporządkować pod kątem tego, co jest metodą, a co techniką działania edukacyjnego. Prześledzimy ten problem na przykładzie metody: współpraca w grupie. Jest to metoda znacznie wykraczająca poza klasyczne ramy modeli nauczania. Często łączy się z innymi metodami, tak jak ma to miejsce w scenariuszu „Kanon praw i wolności, czyli o Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka” autorstwa Beaty Jancarz, gdzie uczniowie współpracując w grupie dyskutują jednocześnie nad poszczególnymi prawami i zagrożeniami w ich realizacji. Zdarza się też, że współpraca w grupie staje się techniką w obrębie innej metody, na przykład w scenariuszu tej samej autorki pt. „Granice naszych praw i wolności”. Uczniowie wypełniając mapę pojęciową (mapę skojarzeń) współpracują ze sobą, ale ich współdziałanie jest tylko środkiem do wyznaczonego celu — uzupełnienia mapy.

Odrębne, ale powiązane ze sobą

Każda z wyżej wymienionych metod ma wyróżniające ją cechy, w każdej z nich możemy wyodrębnić techniki edukacyjne zastosowania danej metody. W naszym poradniku techniką metody: współpraca w grupie jest np. układanka, opisana w scenariuszu „Instytucjonalne gwarancje praworządności”. Cytuję:

„Podziel uczniów na trzy, jeśli to możliwe, równe grupy. Przydziel grupom jedną instytucję ochrony praw i poleć, aby po przeczytaniu materiałów źródłowych grupa wspólnie uzupełniła wiersz tabeli odpowiedni dla analizowanej instytucji. Rozdaj uczniom egzemplarze konstytucji, wskazując odpowiednie artykuły (RPO art. 208 — art. 212, TK i skarga konstytucyjna art. 188 — art. 197, art. 79 pkt 1, NSA art. 184 i art. 185) oraz odpowiednie fragmenty ustaw (materiał pomocniczy nr 1). Określ czas pracy uczniów. W trakcie pracy grup podchodź do każdej z nich i sprawdzaj prawidłowość uzupełniania tabeli.

Po zakończeniu prac grup poleć uczniom odliczenie, tak aby każdy uczeń w grupie miał przyporządkowaną cyfrę. W ten sposób w każdej grupie będzie jeden uczeń z numerem 1, jeden uczeń z numerem 2, jeden z numerem 3 i tak dalej, w zależności od tego, jak liczne były grupy. Poproś, aby teraz jedynki utworzyły osobną grupę, dwójki osobną, trójki osobną i tak dalej. Mamy teraz taką sytuację, że w każdej nowo utworzonej grupie jest po trzech uczniów, każdy z nich ma wypełniony jeden wiersz tabeli. Możemy założyć, że w tej sprawie jest ekspertem. Zadanie polegać będzie na wymianie informacji między uczniami, tak aby uzupełnili oni całą tabelę.

Określ czas pracy grup.

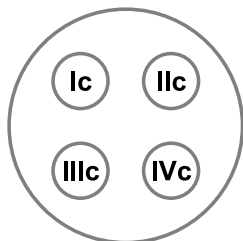
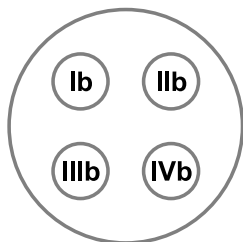
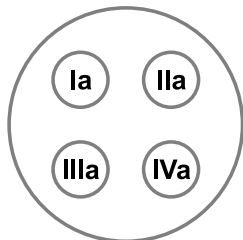
Technika, którą zastosowałeś w tym ćwiczeniu nosi nazwę układanka. Zwróć uwagę, że pozwala ona na uczenie się pewnych zagadnień poprzez prezentacje ich innym osobom, uczy współpracy i kształtuje poczucie odpowiedzialności za pracę swoją i innych w grupie.”

(Beata Jancarz)

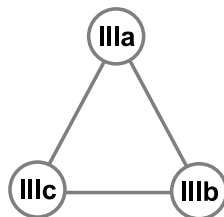
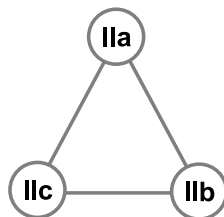
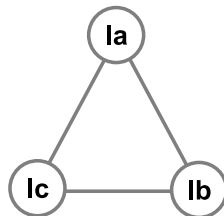
Zasada jest prosta. Klasa zostaje podzielona na kilkusobowe grupy. Materiał nauczania nauczyciel podaje uczniom w formie materiałów pisemnych. Każdy członek grupy ma nauczyć się innej partii materiału, a następnie zapoznaje z nią pozostałych uczniów tworzących grupę. W ten sposób uczniowie uczą się od siebie nawzajem. W konsekwencji wszyscy opanowują całość materiału, a nie tylko swoją część.

Inny wariant tej techniki jest następujący: uczniowie odpowiedzialni w swoich zespołach za opanowanie tej samej partii materiału, tzw. eksperci, spotykają się w celu wspólnego przedyskutowania tematu i udzielenia sobie pomocy w uczeniu się. Następnie wracają do swoich grup macierzystych i uczą pozostałych członków grupy tego, czego sami się nauczyli.

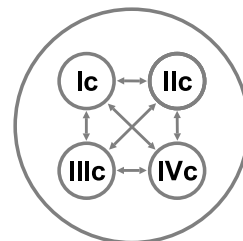
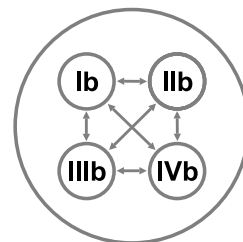
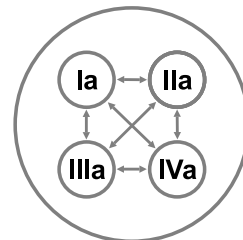
I. Uczenie się indywidualne

II. Grupy eksperymentów
Wymiana informacji

III. Wzajemne uczenie się

Tę technikę współpracy w grupie warto zastosować wtedy, kiedy nasi uczniowie muszą poznać obszerną partię materiału w stosunkowo krótkim czasie. Uczą się wtedy współpracować, mają bowiem jeden cel — wzajemne wyrównanie poziomu wiedzy. Dlatego też na zakończenie lekcji warto poprosić uczniów o samoocenę, dokonać indywidualnej oceny ich wiedzy merytorycznej oraz współpracy z innymi według np. następujących kryteriów:

Kryteria oceny współpracy w grupie

Kategoria	6 (celujący)	5 (b. dobry)	4 (dobry)	3 (dostateczny)	2 (dopuszczający)	1 (niedostateczny)
Zadana praca	<ul style="list-style-type: none"> – bardzo konsekwentnie wykonuje zadaną pracę zgodnie z zaplanowanym harmonogramem, – przypomina innym członkom grupy o zadanej pracy, – pomaga im w przypadku trudności i zgłoszenia potrzeby pomocy 	<ul style="list-style-type: none"> – konsekwentnie wykonuje zadaną pracę, – przypomina innym członkom grupy o zadanej pracy, jeśli jej nie wykonują 	<ul style="list-style-type: none"> – konsekwentnie wykonuje zadaną pracę, – koncentruje się na wyznaczonym zadaniu 	<ul style="list-style-type: none"> – przez większość czasu wykonuje zadaną pracę, – czasami odrywa się od niej, znajdując inne tematy do rozmowy 	<ul style="list-style-type: none"> – często odrywa się od zadanej pracy, dyskutuje na niezwiązane z nią tematy 	<ul style="list-style-type: none"> – odrywa od pracy innych członków grupy, – rozmawia z osobami z innych grup, – zajmuje się innymi sprawami
Wkład w pracę grupy	<ul style="list-style-type: none"> – bardzo pozytywny wkład w pracę grupy, zadaje pytania wyjaśniające, problemowe, ukierunkowujące pracę innych, – ma różnorodne pomysły, – jego uwagi mają na celu wspieranie pracy członków grupy 	<ul style="list-style-type: none"> – często wnosi pozytywny wkład, – zadaje pytania wyjaśniające w celu poprawienia wkładu innych, – ma pomysły, – jego uwagi mają na celu wspieranie wkładu innych 	<ul style="list-style-type: none"> – często wnosi pozytywny wkład, – wykonuje wyznaczone zadanie przed czasem, – dysponuje całością potrzebnego materiału, – zawsze słucha innych, – obecny przez większość czasu 	<ul style="list-style-type: none"> – wnosi pewien wkład, ale czasami nie słucha pomysłów innych lub niezbyt często wnosi wkład, ale uważnie słucha, – wykonuje większość wyznaczonych zadań na czas 	<ul style="list-style-type: none"> – nie wnosi wkładu i czasami nie słucha pomysłów innych, – na czas wykonuje jedynie część wyznaczonej pracy 	<ul style="list-style-type: none"> – negatywny wkład w pracę grupy, – brak zapędu do pracy przeszkadza tym, którzy starają się pracować, – nie wykonuje żadnej pracy przed czasem, – nie stara się o potrzebne materiały

Kontakt z innymi członkami grupy	<ul style="list-style-type: none"> – bardzo uważnie słucha, co inni mają do powiedzenia, – szczerze chwali wkład wnoszony przez innych, – zachęca do dobrej komunikacji w grupie, – zawsze szanuje innych i ich pomysły, – gotowy do kompromisu w przypadku różnicy zdań 	<ul style="list-style-type: none"> – szczerze chwali wkład wnoszony przez innych, – zachęca do dobrej komunikacji w grupie, – zawsze szanuje innych i ich pomysły 	<ul style="list-style-type: none"> – często chwali innych, – często zachęca do dobrej komunikacji, – zwykle szanuje innych, – zdolny do kompromisu 	<ul style="list-style-type: none"> – czasami chwali innych, – czasami zachęca do dobrej komunikacji, – niezbyt wyraźnie okazuje szacunek 	<ul style="list-style-type: none"> – rzadko chwali innych, – rzadko promuje dobrą komunikację, – rzadko okazuje szacunek 	<ul style="list-style-type: none"> – „zamyka usta” grupie, – całkowicie dominuje w dyskusji, nie dając innym szansy zabrania głosu, – nigdy nie zawiera kompromisu
----------------------------------	---	--	--	---	---	---

Opracowano na podstawie: *By ocena coś znaczyła*, [w:] *Materiały dotyczące oceniania uczniów*, CODN.

Współpraca w grupie (nauczanie we współpracy) nie jest równoznaczna z pracą w grupie (ten termin jest bardziej znany polskim nauczycielom). Można bowiem pracować w grupie i być skupionym wyłącznie na sobie, można też współpracować z innymi ludźmi, dążąc do wspólnego celu.

PRACA W GRUPIE NIESPRZYJAJĄCA WSPÓŁPRACY	WSPÓŁPRACA W GRUPIE
<ol style="list-style-type: none"> 1. Grupy jednorodne. 2. Jedna osoba pełni główną rolę (dyżurny, grupowy, przywódca, lider). 3. Uczniowie odpowiadają za siebie. 4. Ocenia tylko nauczyciel. 5. Grupy oceniane są jako całość bez zwracania uwagi na indywidualny wysiłek poszczególnych ich członków. 6. Każdy uczeń polega na sobie. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Grupy różnorodne. 2. Role są podzielone. 3. Podział zadań i odpowiedzialności za swoją pracę włożoną w osiągnięcie sukcesu grupowego. 4. Nauczyciel i (lub) członkowie grup oceniają poszczególne etapy swojej pracy. 5. Oceniany jest grupowy wysiłek poszczególnych członków grupy prowadzący do uzyskania wspólnego celu. 6. Uczniowie wspierają się nawzajem, dzielą się swoim doświadczeniem i wiedzą.

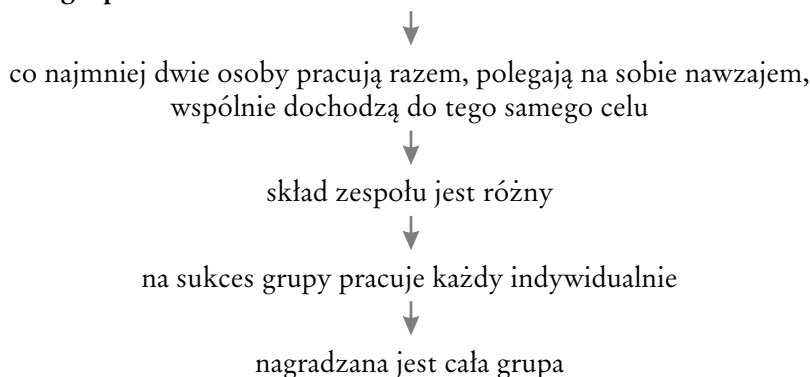
Nie wystarczy zatem podzielić uczniów na mniejsze zespoły i kazać im razem pracować. Ważne jest takie zorganizowanie pracy grupowej, aby ostateczny rezultat zależał od efektów pracy każdego z uczniów. Cele grupowe powinny iść w parze z możliwością indywidualnego

rozliczenia każdego ucznia z jego pracy. Towarzyszy temu systematyczna analiza i refleksja. Spróbujmy zatem zdefiniować: **Współpraca w grupie jest metodą, w której uczniowie współpracując w większych lub mniejszych, różnorodnych zespołach, zmierzają do osiągnięcia dwóch celów: zdobycia wiedzy i rozwoju indywidualnych umiejętności społecznych. Nauczyciel ukierunkowuje pracę, zachęca, ocenia indywidualnie i grupowo. Uczeń dostanie nagrodę, jeśli powiedzie się całej grupie. Wykonanie zadania wymaga zatem skoordynowania wysiłków całej grupy.**

Główne elementy uczenia się we współpracy:

- różnorodne grupy (uczniowie dobrzy, słabi, chłopcy, dziewczynki),
- wyraźne ukierunkowanie działania (jasny cel),
- wspólna i indywidualna odpowiedzialność za efekt pracy grupy,
- współzależność w wykonywaniu działania,
- wspólna nagroda za sukces grupy,
- pozytywny kontakt członków grupy.

Współpraca w grupie

Dzięki uczeniu się we współpracy uczniowie:

- częściej zabierają głos, częściej uczestniczą w rozmowach — wyrabiają swą sprawność językową,
- łatwiej jest im uważnie słuchać, mają większą swobodę reagowania na to, co mówią inni — lepiej rozumieją problem,
- mają więcej pomysłów — mogą je krytycznie selekcjonować,
- mają więcej okazji do posługiwania się językiem jako instrumentem uczenia się,
- mogą uczyć się jeden od drugiego i nawzajem: wyjaśniając, zadając pytania, poszukując — rozbudzone zostaje ich twórcze myślenie,
- mogą przekonać się, że ich pomysły są cenne, można je wykorzystać — podnosi się ich poczucie własnej wartości, rośnie wiara we własne możliwości,
- ci mało aktywni (i ci aktywni też) stają się odpowiedzialni za określony wycinek pracy — rozbudza się ich poczucie odpowiedzialności za siebie i innych, kształtują postawy prospołeczne,
- szukają u nauczyciela wsparcia, traktują go jako przewodnika i autorytet — zachodzą korzystne relacje między nauczycielem a tymi, których uczy. W miłej atmosferze pracuje się przyjemniej i chętniej,

- niektórzy mają osobisty kontakt z nauczycielem w czasie lekcji, co nie jest możliwe, gdy nauczyciel pracuje tylko z całą klasą. Częściej zachodzi indywidualne wspomaganie procesu nauczania.

Warto dodać, że dzięki tej metodzie członkowie grupy poznają się nawzajem.

Współpraca w grupie zdecydowanie poprawia relacje między uczniami

Spójrzmy na inne metody pracy wykorzystywane w naszym poradniku. Jedną z nich jest burza mózgów zastosowana w scenariuszu „Stereotypy, uprzedzenia, tolerancja”.

Oto fragment:

„Zastanówcie się teraz wspólnie, metodą burzy mózgów, do czego mogą prowadzić uprzedzenia, jakie uczucia im towarzyszą i jakie zachowania.

Zapisz wszystkie wnioski uczniów na arkuszu papieru.”

(Beata Jancarz)

Jest to metoda oparta na twórczym myśleniu, szczególnie pomocna w poszukiwaniu nowych oryginalnych rozwiązań poprzez wyzwolenie indywidualnych możliwości umysłowych.

Zasady są proste. Grupie osób przedstawia się problem i każda z nich prezentuje pomysły na to, jak go rozwiązać. Praca składa się z dwóch etapów: sesji twórczej i sesji oceniającej.

Obowiązują cztery podstawowe zasady w sesji twórczej:

1. Liczy się liczba pomysłów — im więcej, tym lepiej.
2. Pomysły podane przez innych mogą być podchwyczone i rozwijane.
3. Nie wolno krytykować, szczególnie podczas sesji twórczej.
4. Pozwól szaleć wyobraźni — pomysły niekonwencjonalne też są dobre, każdy z nich może prowadzić do rozwiązania.

Rolą nauczyciela jest takie zorganizowanie pracy uczniów, aby każdy miał możliwość swobodnej wypowiedzi. Warto wyznaczyć komuś funkcję sekretarza, spisującego pomysły innych.

W sesji oceniającej po wstępnym pogrupowaniu pomysłów uczestnicy kolejno je analizują, wybierając i dopracowując w szczególności te, które wydają się prowadzić do rozwiązania problemu. Pomysły zbyt trudne do zastosowania, zbyt kosztowne itp. zostają odrzucone.

A oto krótka charakterystyka pozostałych metod, zastosowanych w naszych scenariuszach lekcji.

Nazwa metody	Krótką charakterystyka	Na co warto zwrócić uwagę
Drama	Metodę tę stosujemy przy realizacji celów, które służą rozwojowi emocjonalnemu uczniów, ich wrażliwości na problemy społeczne. Drama daje możliwość sprawdzenia reakcji w określonych sytuacjach i twórczego eksperymentowania w tym zakresie. Jej istotą jest spowodowanie, aby uczniowie jak najpełniej przeżyli dane doświadczenie.	Należy pamiętać o tym, że metodzie tej towarzyszą różnego rodzaju emocje. W związku z tym należy zadbać o odpowiednią atmosferę w klasie, mieć do swojej dyspozycji wystarczającą ilość czasu, kolejne działania wprowadzać stopniowo, zachęcać uczniów do udziału, pamiętając o ich prawie do odmowy.

Pogadanka	Metoda mająca swobodną strukturę. Jej istotą jest dzielenie się przeżyciami, emocjami lub wymiana informacji.	Trzeba zadbać o to, aby uczniowie nie oceniali siebie nawzajem. Każdy ma prawo do swoich przeżyć czy odczuć, nawet wtedy, gdy innym wydają się one niezrozumiałe, każdy ma też prawo do swobodnej wypowiedzi na dany temat, nawet wtedy, gdy opinia pozostałych uczniów jest inna. Rolą nauczyciela jest dbanie o przestrzeganie powyższych zasad. Pamiętać trzeba o tym, aby zadbać o odpowiedni czas; jeżeli jest to możliwe — organizować spotkania w mniejszych grupach.
Praca z tekstem	Istotą tej metody jest poszukiwanie, analiza, selekcja i prezentacja informacji z określonego źródła lub z różnych źródeł. Uczniowie doskonalą swoje umiejętności, a różnorodność źródeł pozwala im na poznanie ich specyfiki.	Warto zadbać o to, aby źródła informacji nie były zbyt trudne dla uczniów z powodu stosowanego języka (szczególnie dotyczy to aktów prawnych), nieznanym uczniom faktów czy zbyt obszernej wiedzy, którą mają opanować w krótkim czasie. Proponując selekcję, należy określić kryteria, prezentacja informacji na forum klasy powinna odbywać się według jasno określonych zasad.
Dyskusja	Metoda ta polega na wymianie poglądów w określonej sprawie według znanych wszystkim zasad, np.: kolejność zabierania głosu, długość wypowiedzi, charakter wypowiedzi itp. Uczniowie rozwijają wiele umiejętności społecznych: słuchania innych, argumentowania, wyrażanie opinii, kontrargumentowania itp. Jeden z uczniów jest moderatorem, czyli osobą prowadzącą dyskusję zgodnie z przyjętymi regułami.	Reguły obowiązujące podczas dyskusji warto ustalić wspólnie z uczniami na początku roku szkolnego, a potem w miarę potrzeby je przypominać. Należy się przy tym upewnić, czy są one dla wszystkich jasne. Rolę moderatora powinno się proponować różnym osobom, tak aby jak najwięcej uczniów miało możliwość ćwiczenia się w niej.
Wykład, prezentacja	Słowne przedstawienie pewnych informacji zgodnie z przyjętą wcześniej strukturą. Metodę tę można wzbogacać o prezentację schematów, plansz, map, foliogramów itp. Uczniowie uzyskują nowe informacje; porządkują poznane wcześniej fakty lub pojęcia.	Nie powinien być zbyt długi, należy posługiwać się jasnym, zrozumiałym dla wszystkich językiem, zadbać o odpowiednie tempo wypowiedzi.

<p>Mapa skojarzeń (mapa mentalna, mapa pojęciowa, mapa myśli)</p>	<p>Metoda polegająca na wizualnym opracowaniu danego zagadnienia z pomocą rysunków, obrazków, haseł, symboli. Służy głównie do sporządzania notatek wykorzystywanych w dalszej części zajęć lub na innych lekcjach, „organizowania” powtórek z dowolnego materiału, jaki mamy do opanowania pamięciowego, definiowania pojęć. Można ją zastosować na początku zajęć po to, aby zorientować się w wyobrażeniach uczniów lub poznać zasób posiadanej przez nich wiedzy na określony temat.</p> <p>Zalety:</p> <ul style="list-style-type: none"> — jasno i precyzyjne zostaje zdefiniowana istota zagadnienia, — informacje zostają uporządkowane, — ukazane zostają związki i zależności między różnymi kategoriami zjawisk i pojęć, — można dodawać nowe informacje bez skreśleń i chaotycznego zapisywania, — tworzenie map mentalnych wyzwala kreatywność umysłu. 	<p>Warto zadbać o podanie na początku pracy dokładnej instrukcji związanej ze sporządzeniem mapy mentalnej oraz wyjaśnić korzyści, jakie uzyskają uczniowie dzięki tej metodzie. Metoda ta wymaga też przygotowania przed lekcją określonych pomocy dydaktycznych: dużych arkuszy papieru, kolorowych mazaków itp.</p>
---	--	--

Na zakończenie parę słów o strukturze lekcji, niezależnie bowiem od tego, jakie metody nauczania będą wykorzystywane, można wyodrębnić pewne uniwersalne etapy w jej przebiegu:

1. Wprowadzenie

- przywitanie się z uczniami,
- poinformowanie o celach zajęć i ich roli w całym programie,
- wyjaśnienie uczniom, z jakiej wiedzy i doświadczeń mogą korzystać,
- wyjaśnienie, do czego przyda im się nowa wiedza,
- zorientowanie się, co uczniowie już wiedzą na dany temat.

2. Rozwinięcie

- wprowadzenie w nowe zagadnienia,
- podanie instrukcji do zadania dla uczniów (co należy zrobić, ewentualny podział na grupy, podanie zasad prezentacji efektów pracy, wyjaśnienie, za co uczniowie będą oceniani), wyjaśnienie ewentualnych wątpliwości,
- wspieranie i konsultacje w trakcie pracy uczniów i podczas prezentacji,
- stworzenie warunków do oceny pracy uczniów; ocena dokonana przez nauczyciela, samych uczniów lub samoocena.

3. Podsumowanie

- przypomnienie najważniejszych zagadnień omawianych podczas zajęć i ich miejsca w całym programie,
- pomoc uczniom w dostrzeżeniu tego, czego i jak się nauczyli, poinformowanie o tym, w jaki sposób ta wiedza wiąże się z kolejnymi zajęciami,
- podziękowanie uczniom za współpracę.

Źródło: Jacek Królikowski [w:] *Zrozumieć innych, czyli jak uczyć o uchodźcach*, red. K. Koszewska, Wydawnictwa CODN, Warszawa 2001.

Wszystkie scenariusze, które znajdą Państwo w naszej publikacji, oparte są na powyższym schemacie. Zachęcamy do korzystania z nich, do twórczych modyfikacji i realizacji własnych pomysłów. Zachęcamy też do stałej refleksji nad przebiegiem pracy. Edukacja w dziedzinie praw człowieka jest bowiem przedsięwzięciem, którego przebiegu do końca nie da się zaplanować. Zbyt wiele zależy od reakcji uczniów, reakcji innych osób, wielu czynników nie da się po prostu przewidzieć. Na pewno warto prosić uczniów o opinie na temat zajęć, zastanawiać się nad tym, co się udało, a co nie i — dlaczego, jak można zaradzić trudnościom w przyszłości; warto też omawiać zajęcia lekcyjne z koleżanką czy kolegą, którego cenimy i darzymy zaufaniem. A oto przykład narzędzia, które może być przydatne do autorefleksji:

Czy posiadam następujące kompetencje (umiejętności)? Czy bliskie są mi następujące przekonania?	Na jakiej podstawie tak sędzę?
Umiejętność spojrzenia na problem z perspektywy osoby uczącej się (ucznia).	
Umiejętność dostrzeżenia i zdolność do akceptacji podobieństw oraz różnic pomiędzy własnym stylem uczenia się a stylem uczniów, a także różnic pomiędzy stylami różnych uczniów.	
Respektowanie praw uczniów jako osób uczących się. Wrażliwość na ich potrzeby i interesy.	
Zdolność do radzenia sobie ze sprawami kontrowersyjnymi oraz wieloznacznością złożonych sytuacji, jakie mogą powstać w klasie szkolnej.	
Przekonanie, że każdy uczeń może poczynić postępy, może się rozwijać.	
Zdolność do uwzględniania w nauczaniu zarówno własnych priorytetów, jak i priorytetów i wartości wyrażanych przez uczniów.	
Wola przyznania się do błędu na forum klasy, chęć uczenia się na tych błędach.	

Opracowano na podstawie: K. Durr, V. Spajic-Vrkas, I. Ferreira Martins, *Strategies for Democratic Citizenship*, Strasbourg, Council of Europe, 2000.

Życzymy powodzenia!

SZKOŁA PODSTAWOWA — KLASY I–III — PRZYGOTOWANIE DO UCZENIA O PRAWACH CZŁOWIEKA

Izabela Podsiadło-Dacewicz

Temat:

Skarby mojego serca

Wstęp

Rodzina, szkoła — to miejsca, gdzie powinny być zaspokajane potrzeby miłości, akceptacji, uznania, szacunku, osiągnięć. Mają one dawać dziecku poczucie bezpieczeństwa, przyczyniać się do budowania prawidłowego obrazu samego siebie i adekwatnej samooceny. A przecież wiemy, że często tak nie jest. Zarówno rodzina, jak i szkoła stawiają dziecku duże wymagania. Miłość, akceptacja, uznanie często są uzależnione od tego, czy dziecko spełnia określone wymagania i oczekiwania. Warto pamiętać jednak o tym, że:

Nie sztuka kochać wielkie i bogate, lecz to najbiedniejsze. Bo dziecko woli starego misia niż kubek złota. Ciągłe budujemy granice, stawiamy mury, dzień w dzień ludzkość przechodzi segregację: czarny — biały, ateista — wierzący, chory — zdrowy, grzesznik — święty, brzydki — piękny, a przecież człowiek bez względu na fakt, gdzie go postawią pozostaje nadal człowiekiem. Spójrz! Wyrosłeś ze wszystkiego, z ubrań i z butów, zalet i wad. Z poglądów, nawyków, z..., ale nigdy nie wyrośniesz z miłości, z potrzeby miłości. Będziesz miał 100 i 200 lat i będziesz potrzebował miłości.

(Ela, lat 16)

Cele:

- ▷ poszukiwanie źródeł radości
- ▷ uświadomienie dzieciom znaczenia radości dla budowania przyjaznych kontaktów między ludźmi
- ▷ uświadomienie dzieciom znaczenia i roli miłości — bycia kochanym i obdarzania miłością — w życiu każdego człowieka

Metody

współpraca w grupie, dyskusja

Pojęcia kluczowe
radość, miłość

Materiały pomocnicze
nr 1 — wiersz Danuty Wawiłow „Strasznie ważna rzecz”

Czas trwania
2 godziny dydaktyczne

Adresat
uczniowie I klasy szkoły podstawowej

Przebieg zajęć:

1. Powitaj dzieci, zaprosz je do kręgu i poproś, żeby każde z nich po kolei pokazało radość, to, jak można się cieszyć — np. uśmiech, podskok, klaskanie w dłonie. Gdy jedno z dzieci prezentuje, pozostałe naśladują je — i tak aż do wyczerpania pomysłów. Podsumujcie to krótkie ćwiczenie.

Powiedz, że radość jest potrzebna każdemu człowiekowi, że jest wiele jej przejawów. Bardzo ważne jest, aby każdy człowiek — mały i duży, potrafił się cieszyć z różnych rzeczy. Źródłem radości może być: uśmiech mamy na dzień dobry, odrobione lekcje, pomoc w porządkach domowych, zabawa z kolegą, pyszne naleśniki od babci, spotkany na ulicy mały piesek...

2. Poproś, aby każde dziecko opowiedziało o jednym wydarzeniu (rzeczy, osobie itp.), które ostatnio sprawiło mu radość.

Rozdaj wszystkim kartki papieru, zachęć do narysowania na nich dużego serca. Poproś, aby każdy uczeń narysował lub wpisał w swoim serduszkach wszystko to, co jest bliskie jego sercu, co kocha, co jest dla niego ważne.

Wyznacz czas pracy: 5–10 minut.

3. Przygotuj duży arkusz papieru, taki, który pomieści wszystkie serca i poproś, żeby każde dziecko po skończonej pracy przykleiło swoje serduszek na tym arkuszu. Możesz razem z dziećmi nadać tytuł stworzonemu wspólnie dziełu: „Skarby naszych serc”.

Umieść arkusz z serduszkami w widocznym i dostępnym dla wszystkich miejscu i zaproś do wspólnego oglądania „skarbów”. Poproś, aby dzieci spróbowały odnaleźć to, co się najczęściej powtarza, to, co łączy wszystkie lub większość serduszek. Zapytaj je, symbolem jakiego uczucia jest serce. Jeśli będzie taka potrzeba, powiedz, że jest to symbol miłości, uczucia bardzo ważnego w życiu każdego człowieka, że każdy chce czuć się kochany i mieć kogoś, kogo może obdarzyć miłością i że wszystkie te serduszka to symbol tego, co dzieci kochają, czego potrzebują.

Postaraj się tak pokierować rozmową, żeby końcowy wniosek brzmiał następująco: **Wszystkie dzieci na świecie chcą być kochane i chcą się czuć bezpiecznie. Każde dziecko ma prawo do miłości i opieki sprawowanej przez rodziców, rodzinę i społeczeństwo.**

4. Możesz zakończyć zajęcia wspólnym odczytaniem wiersza autorstwa Danuty Wawiłow „Strasznie ważna rzecz” (materiał pomocniczy nr 1). Przeczytaj całość, dzieci poproś o uzupełnienie niedokończonych wyrazów w wierszu.

Zapytaj, czy zgadzają się one z puentą wiersza: *Przecież jak się kogoś kocha, to jest ważna rzecz.* Poproś o uzasadnienie tego twierdzenia.

Bibliografia

- Brudnik E., Owczarska B., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Zakład Wydawniczy SFS, Kielce 2000
- Czyż E., Maciej R., Tekla N., *Moje prawa*, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1994
- Dziecko i jego prawa*, red. E. Czyż, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1992
- Lasocik Z., *Edukacja w zakresie praw człowieka*, [w:] *Prawa i wolności człowieka*, red. A. Rzepliński, Wydawnictwa CODN, Warszawa 1993
- Pierwsze kroki. Jak uczyć o prawach człowieka*, Stowarzyszenie Amnesty International w Polsce, Gdańsk 1997
- Wawilow D., *Najpiękniejsze wiersze*, Wydawnictwo Siedmiogród, Wrocław 1999

Strasznie ważna rzecz

Mama, przestań zmiatać śmiecie!
 Chcę powiedzieć ci w sekrecie
 strasznie ważną rzecz:
 były sobie dobre wróż....
 jedna miała krótkie nóż...
 druga miała dwie papuż...
 i wielgachny miecz!

Mama , nie pisz, tylko słuchaj!
 Zaraz powiem ci do ucha
 Strasznie ważna rzecz:
 Była sobie wielka much...
 Raz urwała się z łańcuch...
 Zjadła tacie pół kozuch...
 I uciekła precz!

Mama, już się nie złość na mnie !
 Słowo daję, ja nie kłamię!
 Będę bardzo grzecz...
 Mama, ja cię bardzo kocham!
 Nie żartuję ani trochę!
 Przecież jak się kogoś kocha,
 To jest ważna rzecz!

Izabela Podsiadło-Dacewicz

Temat:

Mama, tata, ja i inni

Wstęp

Rodzina: ja, mama, tata, brat, siostra, babcia, dziadek, ciocia, wujek itd.

Są małe i duże rodziny, osoby, które są bardzo bliskie każdemu dziecku i te, z którymi spotykają się od czasu do czasu. Rodzice — mama, tata — odgrywają bardzo ważną rolę w życiu każdego małego człowieka. Są to osoby obdarzane przez dziecko największą miłością, zaufaniem, są jego pierwszymi nauczycielami. To oni kształtują jego świat, otaczając go rzeczywistością, mają bardzo duży wpływ na prawidłowy rozwój psychiczny, fizyczny i społeczny.

Sposób wychowywania, atmosfera, w jakiej dziecko dorasta, wpajane mu od najmłodszych lat zasady poszanowania norm i wartości, znajdują odzwierciedlenie w jego dorosłym życiu.

Cele:

- ▷ uświadomienie dzieciom roli rodziny w życiu każdego człowieka
- ▷ kształtowanie postaw szacunku i więzi z rodziną

Metody

współpraca w grupie, pogadanka

Pojęcia kluczowe

rodzina, święta rodzinne

Materiały pomocnicze

fotografie prasowe przedstawiające dzieci i dorosłych razem

Czas trwania

2 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie I klasy szkoły podstawowej

Przebieg zajęć:

1. W widocznym miejscu w klasie, np. na tablicy, umieść kilka zdjęć przedstawiających dzieci i dorosłych razem (mogą to być ilustracje, zdjęcia z kolorowych czasopism) — postaraj się, by były to zdjęcia radosne, przedstawiające szczęśliwe rodziny z różnych stron świata. Zachęć dzieci, aby po obejrzeniu zdjęć określiły oznaki tego, że dorośli kochają je i opiekują się nimi. Porozmawiajcie o podobieństwach i różnicach pomiędzy ludźmi przedstawionymi na zdjęciach, uwzględniając to, gdzie mieszkają i w jakich warunkach żyją.

2. Poproś, aby każde dziecko narysowało osobę lub osoby, które kocha i przedstawiło je pozostałym, mówiąc o tym, co najbardziej lubi z nimi robić. Bardzo ważne jest, aby ta instrukcja była podana precyzyjnie. Dzieci mają wybrać osobę, którą kochają, a nie tę, którą najbardziej kochają. Postaraj się unikać wartościowania typu: kogo bardziej, kogo mniej kochamy — może to być trudne dla dzieci.
3. Wspólnie zastanówcie się, dlaczego rodzina jest taka ważna dla każdego człowieka. Zapytaj, jakie święta kojarzą im się z rodziną, które dni w roku to dni rodziny. Zapisuj pomysły na tablicy, np.: Dzień Dziecka — 1 czerwca, Dzień Matki — 26 maja, Dzień Ojca — 23 czerwca, Dzień Babci — 21 stycznia, Dzień Dziadka — 22 stycznia, Wielkanoc — marzec/kwiecień, Wigilia — 24 grudnia. Przy każdym święcie postarajcie się umieścić jego datę.
Porozmawiaj z dziećmi o tym, w jaki sposób te dni są świętowane w ich domach, czy są to szczególne dni w roku, co się wtedy dzieje.
Zapytaj, czy w ich rodzinach są obchodzone jeszcze jakieś inne święta. Mogą to być urodziny, imieniny, ale również wspólne świętowanie, np. pojawienia się bądźz utraty pierwszego mlecznego ząbka, pierwszego dnia w szkole itp.
Rozważ wspólnie z dziećmi, czy chciałyby, aby w kalendarzu pojawiły się jeszcze jakieś inne święta rodziny. Jeśli tak, to jakie i dlaczego. Uzupełnij listę dni rodziny o podane przez dzieci przykłady.
4. Zaproponuj wspólną zabawę. Wykorzystaj lalkę do imitowania dziecka. Poinformuj, że będzie to „klasowe dziecko”, którym cała klasa będzie się opiekować przez najbliższy tydzień (możesz wydłużyć ten czas w zależności od potrzeb). Wybierzcie imię dla „klasowego dziecka”. Przypomnijcie sobie wspólnie, jakie potrzeby ma małe dziecko, jak należy się nim opiekować. Spiszcie na dużym arkuszu papieru zasady opieki nad „klasowym dzieckiem”, które będą obowiązywać opiekunów, czyli wszystkich uczniów w klasie (np. lalka powinna być czysta, przebierana w piżamę, karmiona 5 razy w ciągu dnia, kąpana itp.).
Powiedz, że każdy uczeń przez jakiś czas w ciągu dnia (możecie ustalić 3-godzinne dyżury) będzie odpowiedzialny za opiekę nad „klasowym dzieckiem”, za otaczanie go miłością i dbanie o zaspokajanie wszystkich jego potrzeb. Ważne jest, żebyś na początku zabawy ustalił, czy uczniowie będą zabierać „klasowe dziecko” na noc do domu i w jaki sposób będzie się to odbywać. Warto poinformować o tej zabawie rodziców i uzyskać ich akceptację.
5. Monitoruj zabawę na bieżąco. Po jej zakończeniu zaproś dzieci do opowiedzenia tego, jak im się podobała, czy udało im się dobrze opiekować „klasowym dzieckiem”, czy jest to łatwe, czy też trudne i odpowiedzialne zadanie.
6. Podsumuj zajęcia. Podkreśl, jak ważne są wychowanie i opieka nad dzieckiem.
Uczniowie doświadczyli tego, w pewnym stopniu, opiekując się lalką. Opieka nad człowiekiem wymaga znacznie więcej trudu, cierpliwości, wiedzy i umiejętności.

Bibliografia

- Czyż E., Maciej R., Tekla N., *Moje prawa*, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1994
- Dziecko i jego prawa*, red. E. Czyż, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1992
- Lasocik Z., *Edukacja w zakresie praw człowieka*, [w:] *Prawa i wolności człowieka*, red. A. Rzepliński, Wydawnictwa CODN, Warszawa 1993
- Pierwsze kroki. Jak uczyć o prawach człowieka*, Stowarzyszenie Amnesty International w Polsce, Gdańsk 1997

Izabela Podsiadło-Dacewicz

Temat:

Po co nam przyjaciele?

Wstęp

Ktoś kiedyś, gdzieś powiedział, że przyjaźń to wspinały dar. Dzięki niej potrafimy budować — oparte na wzajemnym szacunku, akceptacji, wspieraniu i dzieleniu się — relacje między ludźmi.

Cele:

- ▷ podkreślenie znaczenia przyjaźni w życiu każdego człowieka
- ▷ kształtowanie postaw szacunku dla drugiego człowieka

Metody

współpraca w grupie, pogadanka

Pojęcia kluczowe

przyjaźń

Materiały pomocnicze

nr 1 — Uśmiech

Czas trwania

cykl tygodniowy

Adresat

uczniowie II klasy szkoły podstawowej

Przebieg zajęć:

1. Zapytaj uczniów, czy lubią słuchać miłych słów pod swoim adresem. Powiedz, że nazywane są one komplementami.

Zagraj z dziećmi w komplementy. Zasady gry są następujące: jedno dziecko stoi w środku kręgu, pozostałe mówią o tym, co lubią, podziwiają u niego lub o czymś, co robi ono dobrze. Mówimy tylko miłe rzeczy.

Dopilnuj, aby każde dziecko znalazło się w środku koła i żeby czas pozostawania w nim poszczególnych osób był taki sam.

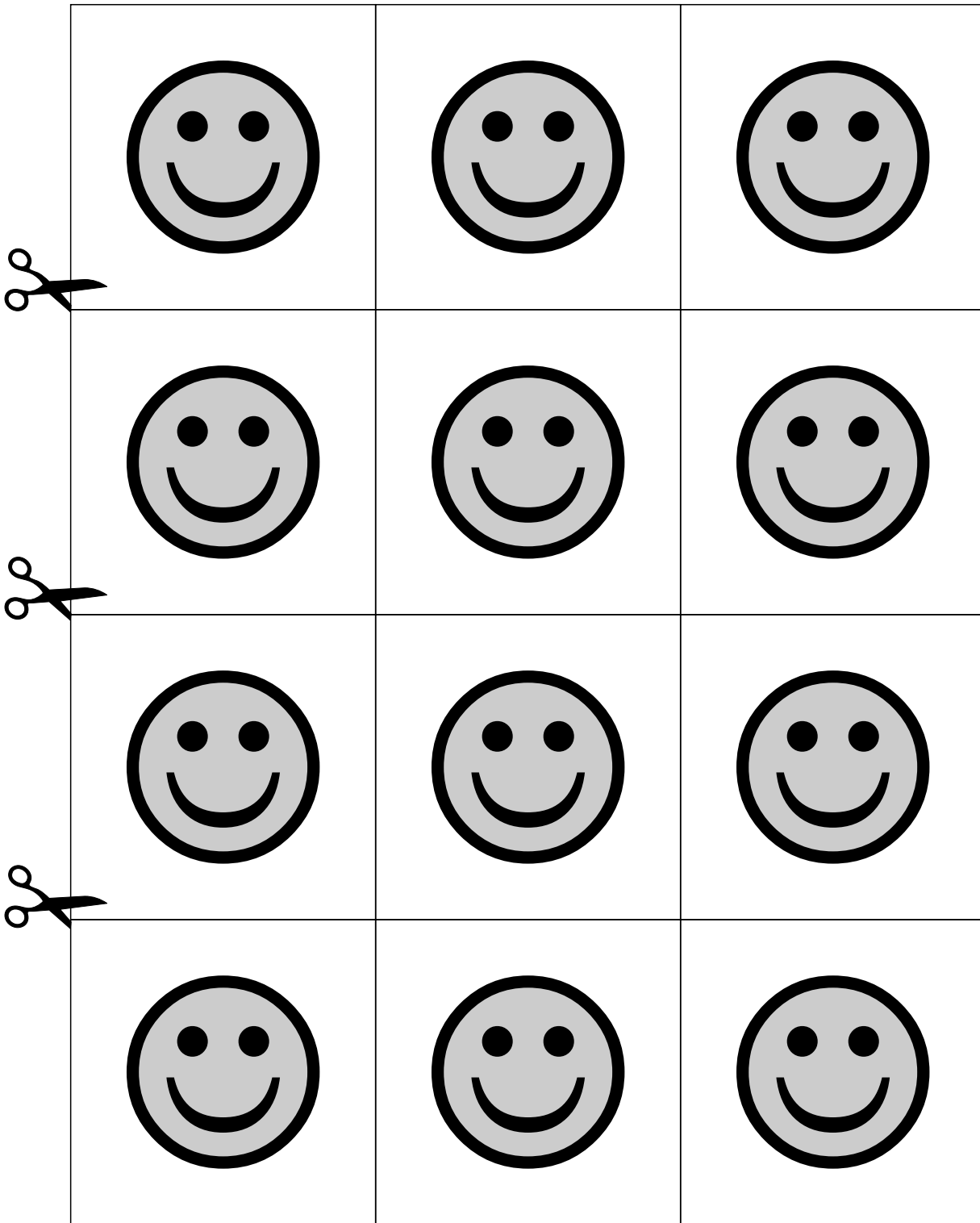
Powiedz, że często komplementy są czymś, co buduje dobre, przyjazne stosunki między ludźmi.

2. Rozdaj dzieciom przyniesiony przez nie różnorodny makaron z dziurkami. Poproś, aby pokolorowały go farbkami, osuszyły i przy użyciu sznurka wykonały bajecznie kolorowe naszyjniki przyjaźni, a następnie wymieniły się nimi nawzajem.
3. Ogłoś „tydzień uprzejmości i życzliwości” w klasie.
Z papieru lub kartonu wspólnie wykonajcie „pomocne dłonie” — będziecie je wręczać tym, którzy w swoim postępowaniu wobec innych w klasie, w szkole będą wykazywać życzliwość i chęć niesienia pomocy.
Możecie również wykonać plakietki z uśmiechem i rozdawać je wszystkim, którzy będą go potrzebowali (materiał pomocniczy nr 1).
4. Monitoruj działania dzieci każdego dnia. Po zakończeniu zabawy zaproś uczniów do omówienia tego, jak im się podobał udział w „tygodniu uprzejmości i życzliwości”. Ustalcie, kto w klasie otrzymał w ciągu tego tygodnia najwięcej „pomocnych dłoni”. W ten sposób wybierzcie mistrza uprzejmości i życzliwości. Zaproś wszystkie dzieci w klasie do opowiedzenia o tym, w jaki sposób uczestniczyły w tygodniu uprzejmości i życzliwości.

Bibliografia

- Czyż E., Maciej R., Tekla N., *Moje prawa*, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1994
- Dziecko i jego prawa*, red. E. Czyż, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1992
- Lasocik Z., *Edukacja w zakresie praw człowieka*, w: *Prawa i wolności człowieka*, red. A. Rzepliński, Wydawnictwa CODN, Warszawa 1993
- Molicka M., *Bajki terapeutyczne*, Media Rodzina, Poznań 1999
- Pierwsze kroki. Jak uczyć o prawach człowieka*, Stowarzyszenie Amnesty International w Polsce, Gdańsk 1997

MATERIAŁ POMOCNICZY nr 1

Temat:

Małe i duże strachy, czyli gdzie szukać pomocy i kto może nam pomóc?

Wstęp

Dorośli wokół dziecka — rodzice, dziadkowie, ciocie, wujowie, krewni, znajomi, sąsiedzi, nauczyciele, lekarze, policjant, ksiądz...

Zapewne większość z nich kocha, lubi, szanuje dzieci. Lubi z nimi przebywać, rozmawiać, dzielić się swoimi uczuciami. To są ci „dobrzy” dorośli. Ale są również ci „źli” — agresywni, wulgarni, pijani; przed nimi należy dzieci chronić.

Jak można uchronić dzieci przed „złymi” dorosłymi?

Przede wszystkim dzieci powinny wiedzieć, że są „źli” dorośli i że mogą się przed nimi skutecznie bronić, powinny wiedzieć, jak zachować się w sytuacjach zagrożenia, jak wzywać pomocy i do kogo o tę pomoc mogą się zwrócić.

Źródłem zagrożeń są również bardzo często sytuacje z życia codziennego — różnego rodzaju wypadki, pożary, itp. Dzieci powinny wiedzieć, jak się zachować w takich przypadkach.

Cele:

- ▷ nabycie wiedzy związanej z tym, gdzie i u kogo szukać pomocy
- ▷ kształtowanie umiejętności rozpoznawania złego traktowania przez dorosłych
- ▷ nabycie umiejętności związanych z szukaniem pomocy

Metody

współpraca w grupie, dyskusja

Pojęcia kluczowe

strach, zagrożenie, pomoc

Materiały pomocnicze

fotografie z prasy przedstawiające sytuacje zagrożenia i niesienia pomocy

Czas trwania

4 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie III klasy szkoły podstawowej

Część I

Przebieg zajęć:

1. Przygotuj salę do zajęć — ustaw krzesła w kręgu, na stoliku obok postaw dwa telefony. Poproś dzieci o zajęcie miejsc. Powiedz, co będzie tematem spotkania.
2. Rozważcie jak najwięcej różnych sytuacji, w których dzieci mogą czuć się zagrożone. Możesz przygotować kilka fotografii prasowych, przedstawiających takie sytuacje i zaprosić dzieci do ich wspólnego omówienia w następującej kolejności:
 - co jest powodem zagrożenia,
 - jak można się przed nim uchronić,
 - gdzie i u kogo można szukać pomocy w konkretnych sytuacjach.
3. Zapytaj dzieci, kogo wzywałyby na pomoc, gdyby ktoś próbował je skrzywdzić. Spisuj wymieniane osoby na tablicy lub na dużym arkuszu papieru umieszczonym w widocznym miejscu.
4. Wprowadź dzieci w problematykę sygnałów, jakie wysyła ludzkie ciało, gdy dzieje się coś złego, gdy się boimy czy potrzebujemy pomocy. Zapytaj, co się z nimi dzieje, kiedy czegoś bardzo się boją, co wtedy czują, co robią. Powiedz, że strach jest naturalną reakcją w sytuacji zagrożenia, że nie ma człowieka, który nie odczuwa strachu, że jest to trudne i niemiłe uczucie i nikt nie ma ochoty go doświadczać. Strach towarzyszy sytuacjom zagrożenia. Przestraszone dziecko szuka pomocy u osób starszych. Zdarza się jednak, że to właśnie dorośli są źródłem tych zagrożeń i przed nimi należy dzieci chronić. Najczęściej są to dorośli: agresywni, wulgarni, pijani.
5. Zaprosz wszystkich do wspólnej rozmowy na temat: Małe i duże strachy. Dzieci mogą opowiedzieć o trudnych sytuacjach, w których przeżywały strach, np. zapomniały odrobić lekcje, zostały po raz pierwszy same w domu, musiały wykonać ważny telefon, zginęły im okulary, spały same w ciemnym pokoju, a po ścianie wędrowały dziwne stwory itp.
6. Zapytaj uczniów, jak nauczyciele, członkowie rodziny mogą ich chronić w sytuacjach zagrożenia i różnego rodzaju niebezpieczeństw. Na tę część zajęć możesz zaprosić pedagoga szkolnego, żeby opowiedział o swojej pracy w szkole, o tym, jak dzieci mogą się z nim skontaktować i w jakich sytuacjach może być pomocny.
7. Powiedz, że na następne zajęcia zostali zaproszeni goście, którzy reprezentują zawody związane z niesieniem pomocy innym ludziom: strażak, policjant, lekarz. Być może wśród rodziców uczniów będą reprezentanci tych zawodów i właśnie ich będzie można zaprosić na takie spotkanie.

Część II

Przebieg zajęć:

1. Zaproś gości do sali. Poproś, aby każdy z nich krótko opowiedział, czym się zajmuje oraz w jaki sposób można szukać u niego pomocy. Daj dzieciom czas na zadawanie pytań, rozwianie ich obaw i niepokojów.
2. Powiedz, że teraz będziecie odgrywać scenki wzywania policji, straży pożarnej, pogotowia ratunkowego. Podziel klasę na trzy zespoły — jeden zespół wymyśla sytuację zagrożenia, w której konieczna będzie pomoc policjanta, drugi — sytuację zagrożenia, w której o pomoc poproszą lekarza, trzeci — sytuację zagrożenia, w której pomocny okaże się strażak. Goście: policjant, lekarz i strażak mogą wspierać zespoły w przygotowaniu scenki.
Scenka ma być bardzo krótka, fabułę można opowiedzieć. Na forum klasy powinien zostać odegrany moment wzywania pomocy.
Zapisz na tablicy numery telefonów alarmowych do poszczególnych instytucji zajmujących się pomocą.
Zorganizuj klasowe „Biuro interwencyjne”.
Przy jednym aparacie zasiadają policjant, strażak, lekarz, przy drugim chętne dzieci, które będą u nich szukać pomocy. Zwróć uwagę na to, żeby uczniowie wykręcili odpowiedni numer i wzywali pomoc, podając określony powód. Zachęcaj do tego, aby każdy chociaż jeden raz spróbował wykonać taki telefon. W ten sposób dzieci uczą się wzywać pomoc.
3. Powiedz dzieciom, że takie realne niebezpieczeństwo, w których będzie potrzebna pomoc, mogą zdarzyć się również w szkole.
Wspólnie z zaproszonymi gośćmi zaproponuj przećwiczenie sposobu postępowania w przypadku zagrożenia pożarowego. Zaaranżuj ćwiczenia w taki sposób, że nauczyciel wyprowadza dzieci ze szkoły w bezpieczne miejsce. Natomiast strażak, policjant, lekarz opuszczają szkołę jako ostatni, w momencie, kiedy wszystkie dzieci są już bezpieczne.
4. Poproś dzieci, aby na zakończenie zajęć wykonały z plasteliny figurki, przedstawiające najlepszego „pomagacza”. Zbierz prace i umieść je na wspólnym arkuszu, w widocznym miejscu w klasie. Zatytułujcie waszą wystawę: „Nasi pomagacze”.
5. Podsumuj zajęcia, przypomnij, do kogo można zwrócić się w sytuacji zagrożenia — odwołaj się do listy osób, u których dzieci mogą szukać pomocy (listę taką stworzyliście na początku I części zajęć).
Podziękuj gościom za przybycie, a dzieciom za wspólną pracę.

Bibliografia

- Czyż E., Maciej R., Tekla N., *Moje prawa*, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1994
- Dziecko i jego prawa*, red. E. Czyż, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1992
- Molicka M., *Bajki terapeutyczne*, Media Rodzina, Poznań 1999
- Pierwsze kroki. Jak uczyć o prawach człowieka*, Stowarzyszenie Amnesty International w Polsce, Gdańsk 1997

Izabela Podsiadło-Dacewicz

Temat:

Nasi przyjaciele ze świata bajek

Wstęp

Często wzorce wielkich, głębokich przyjaźni zapisane są w bajkach, które mają ogromne znaczenie w życiu dziecka. To one kreują niezwykle świat, z ich pomocą mały człowiek uczy się reguł, jakie rządzą rzeczywistością oraz wzorów zachowań. To one rozbudzają wrażliwość dziecka i dostarczają mu wiele radości, umożliwiają utożsamianie się z bohaterem, przeżywanie nowych przygód i emocji.

W bajkowym świecie rządzą reguły dobra i to ono zawsze zwycięża. Szczęśliwe rozwiązania budują optymizm i nadzieję, że własne problemy również zostaną rozwiązane. Dzieci nie lubią opowiadań smutnych, kończących się tragicznie, bo takie historie pozostawiają lęk i uczucie niepewności co do własnego i innych losu.

Bajka jest utworem, który rozwija i kształtuje osobowość oraz wyobraźnię dziecka.

Pobudza do emocjonalnego zaangażowania się w uczucia, jakich doświadczają bohaterowie. Uwrażliwia na los ludzi, zwierząt, roślin, przedmiotów. Dziecko staje się wyczułone na zło, niesprawiedliwość, ból.

Dzięki bajce dziecko może poczuć się kochane, akceptowane, bezpieczne. Bajka daje mu wsparcie, poczucie siły i nadzieję.

Cele:

- ▷ rozwijanie wyobraźni dzieci poprzez spotkania ze światem bajek
- ▷ uwrażliwianie poprzez bajki na los innych ludzi, zwierząt, roślin, przedmiotów

Metody

współpraca w grupie, drama

Pojęcia kluczowe

bajka, przyjaźń

Czas trwania

4 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie II klasy szkoły podstawowej

Przebieg zajęć:

1. Zapytaj dzieci, czy lubią bajki i dlaczego. Poproś, aby każde wymieniło tytuł ulubionej opowieści i krótko opowiedziało o tym, dlaczego wybrało właśnie tę. Zaznacz, że powinna to być bajka, którą ktoś dziecku przeczytał lub którą samo przeczytało; nie może to być film czy kreskówka z telewizji. Pozwól dzieciom wymienić wszystkie ważne dla nich bajki.

Zapisuj na tablicy wymieniane przez dzieci tytuły.

Spróbujcie znaleźć cechy łączące wszystkie zapisane bajki (np. to, że zwycięża dobro, że bohater przeżywa niesamowite przygody, że są tam postacie, które nie występują w rzeczywistym świecie itp.).

2. Zaproponuj dzieciom ułożenie krótkiej bajki o szczęśliwych dzieciach. Zaproś, by usiadły razem z tobą w kręgu.

Rozpocznij opowiadanie i zaproś uczniów do jego kontynuacji. Każde dziecko po kolei będzie dodawało jedno zdanie, informację, która będzie dalszym ciągiem rozpoczętej opowieści. Pozwól dzieciom na fantazjowanie. Podkreśl, że każdy pomysł jest dobry i że w razie potrzeby będziesz pomagał. Jedyne zasady, jakie obowiązują podczas układania bajki są: nie oceniamy pomysłów koleżanek i kolegów, nie wyśmiewamy i mówimy pojedynczo.

Rozpocznij opowieść od słów:

Gdzieś daleko, bardzo daleko, nikt z dorosłych nie wie gdzie, jest taka kraina, która zwie się Królestwem Dzieci. Mieszkają tam same dzieci i są bardzo szczęśliwe. Żyją tam również bohaterowie ulubionych dziecięcych bajek. Wszyscy wiodą tam bardzo ciekawe i pełne przygód życie...

Jeśli dzieciom zabraknie pomysłów, włącz się ponownie i dodaj jakiś nowy, ciekawy wątek.

Zadbaj o to, aby każdy w klasie miał swój udział w tworzeniu wspólnej bajki.

Zapytaj dzieci: jak im się ta zabawa podobała? Czy trudno jest ułożyć bajkę? Czy udało się stworzyć bajkę o szczęśliwych dzieciach?

3. Porozmawiaj z dziećmi o bajkach, w których bohaterów spotyka niesprawiedliwość, krzywda, cierpienie, upokorzenie.

Poproś o podanie kilku tytułów, np.: Pinokio, Calineczka, Brzydkie Kaczątka, Jaś i Małgosia, Kopciuszek, Królewna Śnieżka, Sierotka Marysia, Królowa Śniegu.

Wybierzcie jedną bajkę — omówcie ją bardzo dokładnie zwracając uwagę na krzywdy, które spotkały głównego bohatera.

Następnie zastanówcie się, co można zrobić, jak zmienić treść bajki, jak wspólnie ułożyć nową jej wersję — bajkę, w której od początku do końca będzie królowało dobro.

Wspólnie z dziećmi możesz opracować krótki scenariusz do wybranej bajki i wystawić ją w formie przedstawienia — sztuki teatralnej lub teatryku z kukiełkami.

Ten pomysł wymaga czasu, dużego wkładu pracy twojego i dzieci. Możesz w to przedsięwzięcie zaangażować rodziców.

Do wykonania kukiełek będą potrzebne: papier, kredki, nożyczki, farby, sznurek, patyki, ścinki kolorowych materiałów, wełny, nici, igły.

Efektom wspólnej pracy będzie przedstawienie według waszego pomysłu, które będzie propagować dobro, akceptację, szacunek, poszanowanie praw i godności człowieka. Na spektakl możecie zaprosić rodziców, równoległe klasy, a nawet całą szkołę.

Bibliografia

- Bettelheim B., *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, PWN, Warszawa 1985
- Czyż E., Maciej R., Tekla N., *Moje prawa*, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1994
- Dutton E. P., *A Children's Chorus*, 1987
- Dziecko i jego prawa*, red. E. Czyż, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1992
- Hurlock E. B., *Rozwój dziecka*, PWN, Warszawa 1985
- Lasocik Z., *Edukacja w zakresie praw człowieka*, [w:] *Prawa i wolności człowieka*, red. A. Rzepliński, Wydawnictwa CODN, Warszawa 1993
- Molicka M., *Bajki terapeutyczne*, Media Rodzina, Poznań 1999
- Pierwsze kroki. Jak uczyć o prawach człowieka*, Stowarzyszenie Amnesty International w Polsce, Gdańsk 1997

SZKOŁA PODSTAWOWA — KLASY IV–VI

Izabela Podsiadło-Dacewicz

Temat:

Jesteśmy dziećmi całego świata

Wstęp

Dzieciństwo jest wyjątkowym, niepowtarzalnym okresem w życiu każdego człowieka. Dzieci poznają siebie i innych. Kiedy wiedzą już coś o sobie i o innych, mogą zająć się wzajemnymi kontaktami, budowaniem relacji opartych na przyjaźni i zaufaniu.

Uczą się wyrażać swoje myśli, słuchać i rozumieć innych, uczą się nawiązywania kontaktów z innymi i opieki nad tymi, którzy tego potrzebują.

Bardzo ważną rolę odgrywają w tym procesie dorośli — to oni kreują rzeczywistość wokół dziecka, mają wpływ na kształtujący się u dziecka system wartości i norm oraz stosunek do innych ludzi.

Warto zadbać o to, aby rozwój małego człowieka przebiegał harmonijnie, w atmosferze miłości, poczucia bezpieczeństwa i szacunku dla drugiego człowieka.

Wszystkie dzieci, bez względu na kolor skóry, płeć, język, narodowość, pochodzenie społeczne, bez względu na to, w jakiej części świata żyją, mają prawo do życia i rozwoju, do dorastania w wolności i poszanowaniu godności.

Cele:

- ▷ nabycie podstawowej wiedzy o prawach zawartych w Konwencji o prawach dziecka
- ▷ nabycie podstawowej wiedzy o kontynentach i ich mieszkańcach
- ▷ uświadomienie dzieciom, że ludzie bardzo różnią się od siebie i zarazem mają wiele cech wspólnych
- ▷ uświadomienie dzieciom, że są grupą osób, które powinny być otaczane przez dorosłych szczególną opieką i troską.
- ▷ kształtowanie postaw szacunku i tolerancji

Metody

współpraca w grupie, dyskusja

Pojęcia kluczowe

kontynenty, różnice, podobieństwa, szacunek, tolerancja, prawa człowieka, prawa dziecka

Materiały pomocnicze

kolorowe fotografie z czasopism przedstawiające dzieci z różnych stron świata

nr 1 — kontury siedmiu części świata (materiał ten posłuży do przygotowania dużej planszy z konturami siedmiu części — minimum 2 m/2 m)

nr 2 — informacje o kontynentach

Czas trwania

4 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie szkoły podstawowej, klasy IV–VI

Przebieg zajęć:

1. Zrób krótkie wprowadzenie, odwołując się do informacji zawartych we wstępie.
2. Podziel uczniów na czteroosobowe zespoły — możesz zaproponować następującą formę podziału na grupy: w zależności od liczebności klasy — przygotuj na małych karteczkach po cztery losy, dzieląc dzieci na różne rodzaje zwierząt, np. cztery losy przedstawiające rysunek kota, psa, zajączka, ptaka, ryby, itp. Poinformuj dzieci, że każde z nich ciągnie jeden los z rysunkiem jakiegoś zwierzątka. Dzieci nie mogą wymieniać jego nazwy, lecz za pomocą dźwięków lub gestów muszą pokazać, co to za zwierzątko.
Poproś, żeby obserwowały swoich kolegów i koleżanki i spróbowały odnaleźć zwierzątka należące do tej samej grupy. Obserwuj dzieci i, jeśli będzie taka potrzeba — pomagaj im.
Wyjaśnij dzieciom, że w świecie zwierząt wszystkie różnice są bardziej widoczne niż w świecie ludzi, przede wszystkim w wyglądzie zewnętrznym, sposobach porozumiewania się, spożywania pokarmów. Podkreśl, że pomimo tych różnic zwierzęta potrafią żyć w jednym domostwie, blisko siebie. Podobnie jest z ludźmi; każdy człowiek ma na świecie swoje miejsce i żyjąc wśród innych może znaleźć przyjaciół, bez względu na rasę, kolor skóry, język, narodowość, pochodzenie społeczne.
3. Podziel kolorowe fotografie przedstawiające dzieci z różnych stron świata (np. Afrykanin, Azjata, Aborygen, Eskimos, Europejczyk, Indianin, itd.) między czteroosobowe zespoły — dla każdego zespołu po jednej fotografii. Poproś, aby dzieci, patrząc na przydzieloną ich grupie fotografię, spróbowały określić, z jakiej części świata może pochodzić to dziecko, jak wygląda jego życie, np. jak ma na imię, czy jest szczęśliwe, czy ma rodzinę i przyjaciół, czy chodzi do szkoły, co lubi robić, jakie są jego ulubione zabawy, czy ma jakieś tajemnice itp. W ten sposób każdy zespół układa krótką historyjkę o dziecku z fotografii.
Wyznacz czas pracy — 15 minut. Następnie poproś, aby każdy zespół po kolei przedstawił swoją fotografię i opowiedział historyjkę o dziecku pozostałym zespołom.
4. Zaproś każdą grupę po kolei do planszy z siedmioma kontynentami świata — materiał pomocniczy nr 1 (możesz zamiast planszy wykorzystać mapę świata). Pomagaj dzieciom w umieszczeniu poszczególnych fotografii w odpowiednim miejscu (dziecko afrykańskie — Afryka, Azjata — Azja, Europejczyk — Europa itp.). Udzielaj krótkich informacji na temat poszczególnych części świata, tzn.: jaki panuje tam klimat, jakie żyją zwierzęta, jakie

występują rośliny, jak żyją tam ludzie, co ważnego dzieje się w tej części świata, co jest dla danego regionu charakterystyczne (materiał pomocniczy nr 2).

5. Poproś, aby każdy czteroosobowy zespół stworzył świat dookoła „swojego” dziecka z fotografii. Niech dzieci, posługując się kredkami, kolorowym papierem, nożyczkami, klejem, kolorowymi czasopismami, „zbudują” mu dom, szkołę, otoczą je rodziną, przyjaciółmi, roślinami, zwierzętami, zabawkami. Powiedz, że to od nich zależy będzie, jaki ten świat będzie — wesoły czy smutny, przyjazny czy wrogi — to oni dzięki swojej wyobraźni kreują świat wokół swojego dziecka z fotografii.

Zaproś uczniów do podzielenia się wrażeniami z efektów wspólnej pracy. Zapytaj, jaki jest świat, który stworzyli, czy bardzo odbiega od znanej im rzeczywistości, czym się kierowali budując „swoje” światy.

6. Następnie zapytaj, co łączy wszystkie dzieci przedstawione na fotografiach (np. wszystkie mieszkają na tej samej planecie itp.). Zastanówcie się także nad różnicami (np. mieszkają w różnych częściach świata, mówią różnymi językami itp.).

Podziel tablicę na dwie części, wpisz podobieństwa i różnice.

Podobieństwa	Różnice

Powiedz, że ludzie bardzo różnią się od siebie, ale zarazem mają wiele cech wspólnych, że każde dziecko ma swoje miejsce na świecie, że bez względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, narodowość, pochodzenie społeczne wszystkie dzieci chcą mieć szczęśliwe rodziny, lubią się bawić, mają prawo do nauki i rozwoju.

Podkreśl, że podobieństwa łączą, zbliżają ludzi, a to, co różni może być źródłem poznania i rozwoju, budowania i kształtowania postaw szacunku i tolerancji. Każdy człowiek, każde dziecko jest inne, a w tej różnorodności tkwi wielkie bogactwo. Jednocześnie każdy człowiek, każde dziecko jest tak samo ważne.

Rozdaj wszystkim uczniom 10 zasad opracowanych na podstawie Deklaracji Praw Dziecka ONZ z 1959 roku. Możesz przygotować duży szablon z tymi dziesięcioma zasadami i umieścić go w jakimś ważnym miejscu w klasie.

Czytaj każdą z zasad po kolei i wspólnie z dziećmi wyjaśniaj je oraz poszukuj przykładów, odzwierciedlających te zasady w życiu codziennym.

Podziel dzieci na 10 zespołów, z których każdy zajmie się stworzeniem rysunku ilustrującego jedną zasadę. Wyznacz czas pracy: 15 minut.

Umieść odpowiednie rysunki przy poszczególnych zasadach.

Poproś przedstawicieli grup o omówienie efektów pracy.

W podsumowaniu podkreśl, że prawa dziecka to co innego niż podstawowe potrzeby i nie zależą od wykonywanych obowiązków.

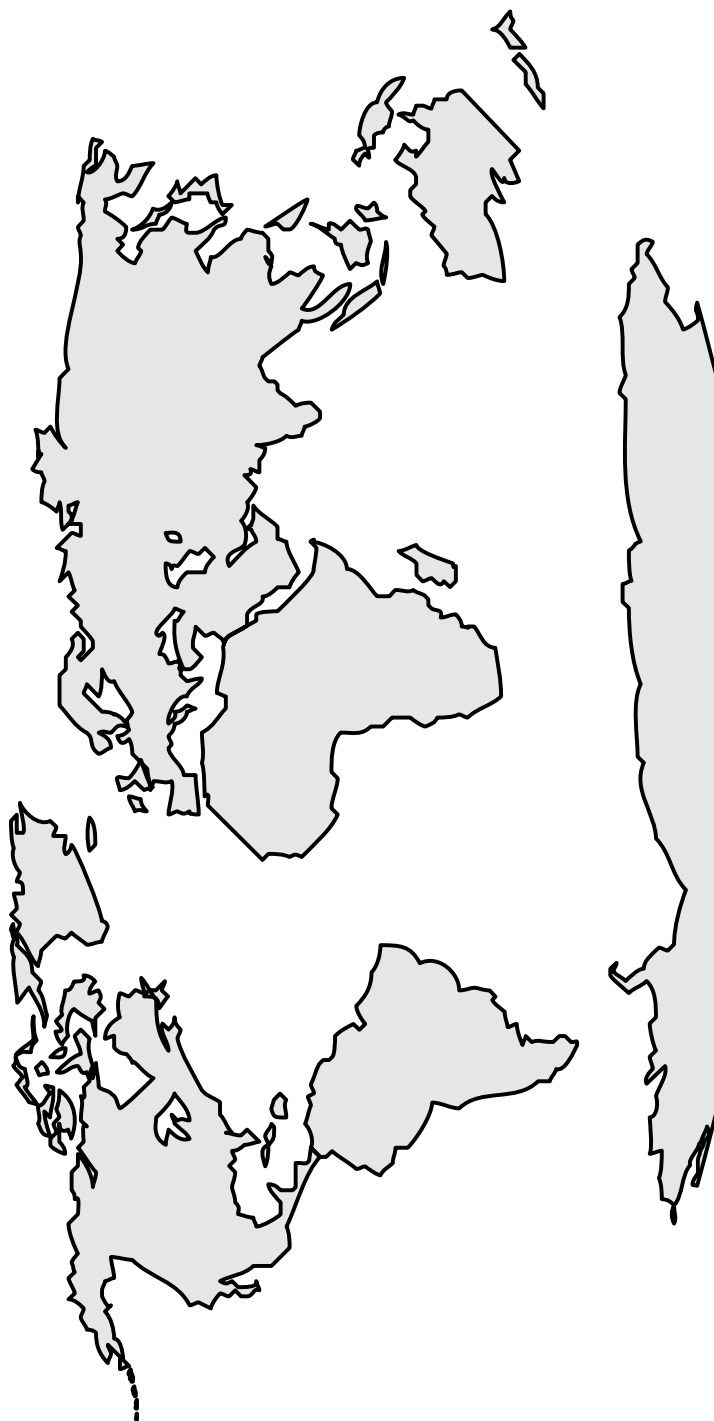
Często to, co najważniejsze dla prawidłowego rozwoju dziecka nie może być nakazane prawem; nie ma przecież prawa do miłości czy do życia i wychowania w pełnej, szczęśliwej rodzinie — a są to najważniejsze potrzeby każdego dziecka.

Nie ma takiego prawa, które mogłoby kogoś zmusić, żeby kochał drugiego człowieka czy żeby był szczęśliwy. Można natomiast stworzyć normy prawne, które będą sprzyjać rozwojowi i ochronie takich fundamentalnych wartości, jak: miłość, prawda, dobro i piękno i które będą budować bliskie relacje dziecko – dorosły.

Bibliografia

- Czyż E., Maciej R., Tekla N., *Moje prawa*, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1994
- Dziecko i jego prawa*, red. E. Czyż, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1992
- Ilustrowany atlas świata dla dzieci*, Przegląd Reader's Digest, Warszawa 2000
- Lasocik Z., *Edukacja w zakresie praw człowieka*, w: *Prawa i wolności człowieka*, red. A. Rzepliński, Wydawnictwa CODN, Warszawa 1993
- Pierwsze kroki. Jak uczyć o prawach człowieka*, Stowarzyszenie Amnesty International w Polsce, Gdańsk 1997

Kontury kontynentów

Ameryka Północna

To kontynent, na którym panuje bardzo zimny klimat (północne krańce sięgają prawie bieguna północnego) i ogromne upały (południowa część dochodzi do równika, przy którym panują najwyższe temperatury). Są tam: lodowce, puszcze, wysokie góry, pustynie i dżungle.

Największe państwa to Kanada i Stany Zjednoczone.

Mieszkają tam potomkowie Europejczyków, Afrykanów oraz rdzenni mieszkańcy — Indianie. Dzieci grają w hokeja i baseball. Żyją tam takie zwierzęta, jak: niedźwiedzie, woły piżmowe, łosie, bizona, foki.

Ameryka Południowa

Ogromny kontynent o zróżnicowanym klimacie. Rozciąga się tam najdłuższy łańcuch górski na świecie — Andy. Przez olbrzymie lasy równikowe płynie druga pod względem długości rzeka świata — Amazonka.

Znajduje się tam najbardziej suchy obszar na ziemi — pustynia Atakama w Chile. Deszcz pada raz albo dwa w ciągu stulecia. W Ameryce Południowej żyją takie zwierzęta, jak: lamy, pancerniki olbrzymie, leniwce, tukany, tapiry, jaguary.

Europa

Europa jest niewielkim kontynentem gęsto zamieszkanym przez wiele narodów, z których każdy ma własne państwo, kulturę i język.

Od innej części świata — Azji — oddzielają Europę góry Ural. Dawniej całą Europę porastały lasy, dziś są tam głównie miasta, wsie, okręgi przemysłowe. Największym pod względem powierzchni państwem Europy jest Rosja, a najmniejszym Watykan. Polska leży w Europie.

Azja

To największy kontynent na kuli ziemskiej. Tam właśnie wznoszą się najwyższe na świecie góry (Nepal), jest największe jezioro (Bajkał) i najniższe miejsce na ziemi (Morze Martwe). Żyje tam 60 procent ludności całego globu. Największy obszar na kontynencie azjatyckim zajmuje Rosja, natomiast najwięcej ludności żyje w Chinach. Znajduje się tam najdłuższa linia kolejowa na świecie — jest to magistrała transsyberyjska, rozciągająca się na długości prawie jednej czwartej obwodu kuli ziemskiej. W tej części świata żyją śnieżne pantery, tygrysy syberyjskie, wielbłądy.

Afryka

Środek tego kontynentu jest porośnięty wiecznie zielonymi lasami. W jego północnej części znajduje się największa pustynia świata — Sahara. Przez kontynent przepływa również najdłuższa rzeka świata — Nil. Żyją tam takie zwierzęta, jak: zebry, żyrafy, słonie, nosorożce, hipopotamy, lwy, wielbłądy, strusie, krokodyle.

Większość ludności Afryki stanowią członkowie czarnoskórych plemion.

Australia

Jest najmniejszym kontynentem świata. Otoczona jest tysiącami wysp i wysepek. Wzdłuż północnego wybrzeża Australii ciągnie się Wielka Rafa Koraliowa, która jest największym żywym organizmem na Ziemi. Większość ludności skupiona jest w miastach. Rdzennymi mieszkańcami Australii są Aborygeni. Żyją tam takie zwierzęta, jak: kangury, misie koala, psy dingo, emu. Młodzież gra w futbol australijski, uprawia surfing, gra w krykieta.

Antarktyda

Jest zamrożonym kontynentem, na którym nie ma stałych mieszkańców. Otaczają ją wody oceanu.

Antarktydę pokrywa olbrzymia skorupa lodu. Czasami olbrzymie bloki lodu odrywają się i spływają do oceanu jako góry lodowe — niektóre z nich mają wielkość małego państwa i trzeba wielu lat, aby się roztopiły. W głębi Antarktydy oznak życia jest niewiele, ale u jej wybrzeży roi się od wielorybów, fok i ryb, a latem przylatują tu olbrzymie kolonie ptaków morskich.

Źródło: *Ilustrowany atlas świata dla dzieci*, Przegląd Reader's Digest, Warszawa 2000

10 zasad opracowanych na podstawie Deklaracji Praw Dziecka ONZ z 1959 roku

1. Wszystkie dzieci niezależnie od rasy, koloru skóry, płci, języka, religii, poglądów politycznych lub innych, narodowości, pochodzenia społecznego, posiadanego majątku, urodzenia lub innego statusu mają prawa wymienione w Deklaracji Praw Dziecka, przyjętej przez ONZ w 1959 roku.
2. Dziecko korzysta ze szczególnej ochrony państwa, zapewnia się mu wszelkie możliwości rozwoju fizycznego, psychicznego, moralnego, duchowego i społecznego.
3. Dziecko ma prawo do nazwiska i narodowości.
4. Dziecko ma prawo do prawidłowego wyżywienia i schronienia oraz opieki medycznej i rekreacji.
5. Dziecku upośledzonemu fizycznie, psychicznie lub społecznie zapewnia się specjalne leczenie, edukację lub opiekę.
6. O ile jest to możliwe, dzieckiem powinni opiekować się rodzice. Społeczeństwo i władze publiczne mają obowiązek otaczać specjalną opieką dzieci pozbawione rodzin oraz środków do życia.
7. Dziecko ma prawo do bezpłatnej edukacji. Dziecku należy zapewnić możliwość zabawy i rozrywki.
8. Dziecku zawsze w pierwszej kolejności zapewnia się ochronę i pomoc.
9. Dziecko jest chronione przed wszelkimi formami zaniedbań, okrucieństwa i wyzysku. Praca dzieci jest zabroniona.
10. Dziecko jest chronione przed takimi praktykami, które sprzyjają dyskryminacji w jakiegokolwiek formie.
Dziecko powinno wychowywać się w duchu zrozumienia, tolerancji, przyjaźni między ludźmi, pokoju i powszechnego braterstwa.

Ewa Lubczyńska

Temat:

Moja godność

Wstęp

Nie sposób wyobrazić sobie nauczania dzieci o prawach człowieka bez ustalenia, a następnie zdefiniowania podstawowych pojęć związanych z tym tematem.

W tym scenariuszu ważne jest to, że pomimo zmian w otaczającym nas świecie i w nas samych, zawsze pozostajemy ludźmi i bez względu na to, jacy jesteśmy i co robimy, zawsze mamy swoją godność osobową, oraz że w niepowtarzalności i odmienności leży źródło godności człowieka, która jest podstawą praw człowieka.

Cele:

- ▷ uświadomienie uczniom niepowtarzalności każdego z nich
- ▷ kształtowanie postawy szacunku i tolerancji dla innych
- ▷ kształtowanie umiejętności definiowania pojęcia „godność osobowa”

Metody

współpraca w grupie, pogadanka

Pojęcia kluczowe

godność osobista i osobowa

Materiały pomocnicze

zdjęcia uczniów z dzieciństwa i zdjęcia aktualne

Czas trwania

45 minut

Adresat

uczniowie szkoły podstawowej, klasy IV–VI

Przebieg zajęć:

1. Poproś uczniów, aby dokładnie obejrzelili przyniesione na lekcje swoje zdjęcia i porównali te wcześniejsze z aktualnymi. Dokonując porównań, niech zwrócą uwagę na zmiany, jakie zaszły w ich wyglądzie zewnętrznym. Po chwili poproś uczniów, aby dobrali się w pary i wspólnie wypisali na kartkach te cechy wyglądu zewnętrznego, które się zmieniły. Po 10 minutach poproś ochotników o głośne odczytanie zapisów. Skomentuj wypowiedzi uczniów,

mówiąc m.in. o tym, że większość zmian, o których mówili, jest związana z ich rozwojem fizycznym.

2. Teraz zapytaj, czy zmianom w wyglądzie zewnętrznym towarzyszyła zmiana w ich zachowaniu (możesz pytać o sposób myślenia, zainteresowania, ulubione zabawy). Wypowiedzi dzieci zbieraj na tablicy. Po zakończeniu wypowiedzi przywołaj jeszcze raz zmiany wyglądu zewnętrznego i zmiany zachowań. Podkreśl, jak wiele tych zmian nastąpiło w ich życiu.
3. Gdy podsumujesz dyskusję, zapytaj, czy zaobserwowali, że mimo tylu zmian jest coś takiego, co się nie zmieniło. Tutaj możesz spodziewać się stwierdzeń: „nadal mam rodziców”, „mieszkam w tym samym mieszkaniu”, „chodzę do szkoły” — jeżeli wypowiedzi dzieci będą krążyć wokół życia codziennego; zapytaj o rzeczy niezmiennie w szerszym kontekście — np.: nadal mieszkam w Polsce, jestem Polakiem. Jeżeli nie padnie odpowiedź: jestem człowiekiem, sam podpowiedz to uczniom. Podkreśl, że człowiekiem jest niemowlę, przedszkolak, uczeń i dorosły.
4. Opowiedz uczniom, że to właśnie ludziom przypisywana jest godność osobowa, która również, mimo upływu czasu i zmian w samych ludziach, nie podlega tym zmianom, nie można jej stracić. Zapytaj, czy znają słowo „godność” i czy mogą powiedzieć, co ono oznacza. Pozwól zabrać głos wszystkim chętnym, wysłuchaj ich wypowiedzi. Prawdopodobnie dzieci będą podawać tu informacje związane z godnością osobistą. Zbierz je wszystkie. Na ich podstawie możesz powiedzieć, że godność osobista to poczucie własnej wartości, duma, honor. Przypomnij jednak, że powiedziałaś wcześniej o godności, która nie ulega zmianom i jest przypisywana każdemu człowiekowi w każdym wieku, miejscu i w każdej sytuacji. Dla podkreślenia różnicy pomiędzy pojęciami zapytaj: czy niemowlę ma poczucie własnej godności? Czy o złodzieju, który siedzi w więzieniu można powiedzieć, że jest godnym człowiekiem, że ma swoją godność osobistą? Po wysłuchaniu odpowiedzi dzieci powiedz, że na tym właśnie polega różnica w rozumieniu obu pojęć: godności osobistej i godności osobowej.
5. Powiedz, że każdy człowiek niezależnie od tego, w jakim miejscu się znajduje, jak wygląda, ile ma lat, kim jest, co robi, ma godność osobową, której nie może się pozbyć i która nie może być mu odebrana. A więc godność osobową ma i niemowlę, i człowiek siedzący w więzieniu. Godność osobista, czyli poczucie własnej godności, honorowa postawa, uznanie społeczne, nie jest przypisana na stałe do człowieka i może ją stracić np. człowiek siedzący w więzieniu i niecieszący się dobrą opinią.

GODNOŚĆ OSOBISTA

Poczucie własnej wartości, duma, honor, uznanie społeczne. Trzeba na nią zapracować, można ją stracić.

GODNOŚĆ OSOBOWA

Wynika z faktu bycia człowiekiem, mają ją wszyscy ludzie.

6. Ważne, abyś teraz wytłumaczył uczniom, dlaczego w ogóle mówimy o godności osobowej. Powiedz, że godność osobowa jest podstawą wszystkich praw człowieka, to z niej wywodzą się prawa i wolności człowieka, to istota człowieczeństwa.
7. Podsumuj zajęcia powracając do zdjęć, które uczniowie porównywali na początku. Powiedz, że w trakcie trwania lekcji mogli sami zaobserwować, że pomimo wielu zmian, jakie zaszły

w ich wyglądzie zewnętrznym i w życiu nadal nikt nie może pozbawić ich godności bycia człowiekiem i praw przynależnych wszystkim ludziom.

Inny wariant

Lekcję poświęconą godności człowieka możesz również przeprowadzić, wykorzystując aktualne zdjęcia uczniów.

Przygotuj przed lekcją miniwystawę, która może być zatytułowana „Jacy jesteśmy?” lub „To my, uczniowie klasy IV”.

Pozwól uczniom na wstanie z ławek i nieskrępowane oglądanie zdjęć.

Po określonym czasie zapytaj:

- jakie różnice dostrzegają między sobą?
- jakie podobieństwa?
- czy mogą powiedzieć coś na temat zachowań kolegów i koleżanek (co lubią robić, czym się interesują, jakie przedmioty lubią w szkole itp.)?

Zwróć uwagę na odmiennosc i niepowtarzalność każdego ucznia. Mimo różnic, odmiennych poglądów, innego wyglądu i pochodzenia wszystkim bez wyjątków przysługują prawa człowieka, których podstawą jest ich godność osobowa.

Bibliografia

Szkola Praw Człowieka. Teksty wykładów, Wydawnictwo Agencja EXIT, Warszawa 1998

Ewa Lubczyńska

Temat:

Co to znaczy — prawa dziecka?

Wstęp

Do lekcji, która ma uczniom szkoły podstawowej wyjaśnić trudne nawet dla dorosłych pojęcia: prawo i wolność, a w efekcie prawa dziecka, wybrano fragmenty bardzo popularnej książki „Harry Potter i kamień filozoficzny” J. K. Rowling.

Książka ta w niezwykle sposób ukazuje życie jedenastoletniego czarodzieja, który zanim dowiedział się o tym, jak wielką ma moc, musiał przeżyć wiele upokorzeń i przykrych sytuacji. Dzieci mówiąc o tym, jakich praw dziecka nie przestrzegali opiekunowie Harry’ego, nazywają te prawa i opowiadają o nich. Wiedza ta pozwala im bronić swoich praw w codziennym życiu.

Cele:

- ▷ nabycie wiedzy związanej z pojęciami: prawo, wolność, prawa dziecka
- ▷ dostrzeżenie różnic pomiędzy pojęciami prawo i wolność
- ▷ kształtowanie umiejętności empatii
- ▷ wypracowanie umiejętności porządkowania i zbierania informacji

Metody

wykład, mapa skojarzeń

Pojęcia kluczowe

prawo, wolność, prawa dziecka

Materiały pomocnicze

- nr 1 — fragment powieści J. K. Rowling „Harry Potter i kamień filozoficzny”
- nr 2 — mapa skojarzeń
- nr 3 — schemat mapy skojarzeń

Czas trwania

2 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie szkoły podstawowej, klasy IV–VI

Przebieg zajęć:

1. Rozpocznij lekcję od głośnego odczytania fragmentu I tomu przygód Harry'ego Pottera pt. „Harry Potter i kamień filozoficzny” (materiał pomocniczy nr 1). Jeżeli uczniowie nie czytali jeszcze tej książki, wyjaśnij, że Harry jako niemowlę stracił rodziców. Od tego momentu wychowywali go ciotka i wuj Dursleyowie. Kiedy skończysz czytanie, pozwól dzieciom przez chwilę wyrazić ich pierwsze wrażenia. Po chwili pokieruj rozmową, zadając pytania:
 - Gdzie mieszkał Harry, czy miał swój pokój?
 - Jak traktowali Harry'ego ciotka i wuj, jakie miał obowiązki?
 - Czy wujostwo tak samo traktowali Dudleya i Harry'ego?
 - Jakie jest wasze zdanie na temat zasady rządzącej w domu Dursleyów — „Nie zadawaj pytań!”

Kiedy uczniowie odpowiedzą na pytania, zaproponuj im, aby nazwali sytuację, w jakiej znalazł się Harry. Możesz spodziewać się takich stwierdzeń, jak: „jest wykorzystywany”, „wuj i ciotka prześladują go”, „nie może mówić i robić tego, co chce”, „jest zmuszany do noszenia starych rzeczy po Dudleyu” itp. Kończąc ten etap lekcji, możesz dopowiedzieć, ponieważ nie wynika to z tego fragmentu tekstu, że Harry nie ma przyjaciół wśród dorosłych ani wśród dzieci. Nie ma do kogo zwrócić się o pomoc, nikomu nie mówi o swoim ciężkim losie.

2. Powiedz uczniom, że nazwane przez nich sytuacje to „łamanie praw dziecka”.

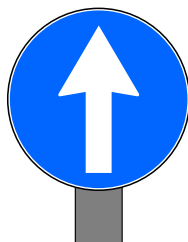
Dzieciom, tak jak i dorosłym przysługują prawa, które wynikają z godności i niepowtarzalności człowieka. O prawach dziecka mówimy w relacji władza — jednostka, w przypadku dzieci pod pojęciem władzy rozumiemy władzę rodzicielską, czyli rodziców, a także innych osób dorosłych, np. nauczyciela, dyrektora szkoły. Możesz zapisać na tablicy bądź wywiesić przygotowany wcześniej plakat z kilkoma wybranymi prawami, które przysługują dzieciom (skorzystaj z zapisów Konwencji o prawach dziecka z 20 listopada 1989 r.):

Dzieci mają prawo do:

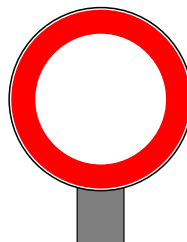
- życia i rozwoju,
- wyrażania poglądów,
- wypowiedzi oraz otrzymywania i przekazywania informacji,
- opieki i nauki,
- rozwijania własnych zainteresowań.

Wy tłumacz, że jeżeli mówimy: dziecko ma prawo, to znaczy, że władza — państwo jest zobowiązane zrobić wszystko, aby dziecko mogło z tego prawa korzystać, np. jeżeli dziecko ma prawo do nauki, to państwo (rozumiane jako rząd i inne instytucje, które sprawują władzę w kraju) odpowiedzialne jest za wybudowanie szkół, wykształcenie nauczycieli itp. Zwróć uwagę, że obok praw dziecka mówi się także o wolnościach, które przysługują dzieciom. Z pewnością uczniowie słyszeli np. o wolności słowa. Podkreśl, że są to dwa inne, różne pojęcia, które nie mogą funkcjonować oddzielnie. Wolność różni się od prawa tym, że władza ma zakaz ingerowania w określone dziedziny życia człowieka.

PRAWO

WOLNOŚĆ

JEŻLI MAM PRAWO, TO OBOWIĄZKIEM PAŃSTWA JEST COŚ DLA MNIE CZYNNIE ZROBIĆ, JEŚLI PRZYSŁUGUJE MI WOLNOŚĆ, PAŃSTWO MA SIĘ OD DZIAŁANIA WSTRZYMAĆ.

3. Pozostaw schemat w widocznym miejscu i spróbuj powrócić do przeczytanego tekstu. Zachęć uczniów, aby w grupach spróbowali nazwać prawa i wolności Harry'ego, które były łamane (prawo do życia w rodzinie, prawo do równego traktowania, prawo do wyrażania opinii, wolność słowa, prawo do rozwijania własnych zainteresowań).

Jako podsumowanie tej lekcji wykorzystaj mapę skojarzeń. Wytlumacz uczniom, że jest to metoda porządkowania informacji i definiowania na tej podstawie nowych pojęć. W tym przypadku będzie to pojęcie: prawa dziecka. Dzięki stworzeniu mapy skojarzeń będą mogli również łatwiej zapamiętać zdobyte informacje.

Przedstaw przygotowany przez siebie schemat takiej mapy (materiał pomocniczy nr 2).

4. Zapisz na tablicy pojęcie „prawa dziecka”.

Podziel klasę na 5 grup, rozdaj schematy map skojarzeń (materiał pomocniczy nr 3). Poproś o zapisanie w centralnym miejscu plakatu pojęcia „prawo dziecka”, następnie na wychodzących promieniście gałęziach uczniowie mogą zapisać pojęcia, które kojarzą się im z prawami dziecka. Powiedz, że mogą je łączyć w dowolny sposób i używać specjalnych symboli. Ważne jest to, aby podczas prezentacji potrafili je odpowiednio wytłumaczyć. Po wyznaczonym czasie poproś o przedstawienie wyników pracy. W trakcie prezentacji pozwól uczniom z innych grup zadawać pytania. W ten sposób będą mogli wyjaśnić własne wątpliwości.

Na zakończenie wspólnie z wszystkimi uczniami sformułuj definicję pojęcia: prawa dziecka. Powieś ją w klasie w widocznym dla wszystkich miejscu.

Bibliografia

- Brudnik E., Owczarska B., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Zakład Wydawniczy SFS, Kielce 2000
- Rowling J. K., *Harry Potter i kamień filozoficzny*, tłum. A. Polkowski, Wydawnictwo Media Rodzina, Poznań 2001

Fragment powieści J. K. Rowling „Harry Potter i kamień filozoficzny”

— Wstawaj! Dostyc tego spania! Już! Harry obudził się i podskoczył na łóżku. Ciotka znowu załomotała w drzwi.

— Wstawać! — zaskrzeczała.

Harry usłyszał jej kroki zmierzające w kierunku kuchni, a potem brzęk patelni stawianej na kuchence. Przetoczył się na plecy i próbował przypomnieć sobie sen, z którego go wyrwano. To był dobry sen. Był w nim latający motocykl. Harry miał dziwne wrażenie, że śniło mu się to nie po raz pierwszy.

Ciotka powróciła pod drzwi.

— Wstałeś już? — zapytała.

— Prawie — odpowiedział Harry.

— No to wstawaj, chcę, żebyś przypilnował bekonu. I żeby mi się nie przypalił! Są urodziny Dudziaczka i wszystko ma być jak należy!

Harry jęknął.

Co powiedziałeś? — warknęła przez drzwi jego ciotka.

— Nic, nic...

Urodziny Dudleya — jak mógł o tym zapomnieć! Zwłókł się z łóżka i zaczął szukać skarpetek. Znalazł je pod łóżkiem i zanim włożył, wyciągnął z jednej pająka. Harry był przyzwyczajony do pajaków, bo w komórce pod schodami było ich pełno, a tam właśnie sypiał.

Ubrał się i poszedł do kuchni. Stołu prawie nie było widać spod prezentów dla Dudleya. Wyglądało na to, że jest tam nowy komputer, który Dudley chciał dostać, a także telewizor i rower wyścigowy. Harry nie miał pojęcia, po co mu ten rower, bo Dudley był gruby i nie uprawiał żadnego sportu — chyba że za dyscyplinę sportową uzna się bicie słabszych. Jego ulubionym workiem treningowym był właśnie Harry, ale nieczęsto udawało mu się go złapać. Harry był bardzo szybki, choć wcale na to nie wyglądał.

Być może miało to coś wspólnego z mieszkaniem w ciemnej komórce, ale Harry był bardzo mały i chudy jak na swój wiek. A sprawiał wrażenie jeszcze mniejszego i szczuplejszego niż w rzeczywistości, bo nosił wyłącznie stare ubrania po Dudleyu, który był prawie cztery razy od niego większy. Harry miał drobną buzię, kościste kolana, czarne włosy i jasne, zielone oczy. Nosił okrągłe okulary, zawsze poklejone celulooidową taśmą, bo od czasu do czasu Dudleyowi udawało się jednak trafić go w nos. Jedyną rzeczą, którą Harry lubił w swoim wyglądzie, była bardzo cienka blizna na czole, przypominająca zygzak błyskawicy. Miał ją od dawna i pamiętał, że kiedy był bardzo mały, zapytał ciotkę Petunię, skąd ją ma.

— To pamiątka po wypadku samochodowym, w którym zginęli twoi rodzice — odpowiedziała. — I nie zadawaj pytań.

Nie zadawaj pytań — to była pierwsza zasada rządząca spokojnym życiem państwa Dursleyów.

Wuj Vernon wszedł do kuchni, gdy Harry przewracał bekon na drugą stronę.

— Uczesz się! — warknął wuj na dzień dobry. Przynajmniej raz w tygodniu wuj Vernon spoglądał znad gazety i donośnym głosem oznajmiał, że Harry powinien się ostrzyć. Harry musiał się strzyć o wiele częściej niż reszta chłopców z jego klasy razem wzięta, ale niewiele to pomagało — włosy natychmiast mu odrastały.

Harry smażył już jajka, kiedy do kuchni wszedł Dudley z matką. Dudley był bardzo podobny do wuja Vernona.

Miał duży, różowy nos, wodniste niebieskie oczy i gęste jasne włosy, przyzlane gładko na wielkiej głowie. On też prawie nie miał szyi. Ciotka Petunia często mówiła, że Dudley wygląda jak amerek, natomiast Harry często mówił, że Dudley wygląda jak prosię w peruce.

Harry postawił talerze z jajkami i bekonem na stole, co nie było łatwe z powodu ilości prezentów, które Dudley właśnie żmudnie przeliczał. Kiedy skończył, twarz mu się wyciągnęła.

— Trzydzieści sześć — oznajmił, patrząc na matkę i ojca. — O dwa mniej niż w zeszłym roku.

— Kochanie, nie policzyłeś prezentu od cici Marge. Widzisz, jest pod tym wielkim od mamusi i tatusia.

— No dobra, więc trzydzieści siedem — powiedział Dudley, czerwony na twarzy. Harry, który zorientował się już, że nadchodzi jeden z napadów złości Dudleya, zaczął szybko połykać swój bekon, na wypadek, gdyby Dudley przewrócił stół.

Ciotka Petunia najwyraźniej też wyczuła niebezpieczeństwo, bo powiedziała szybko:

— I kupimy ci dzisiaj jeszcze dwa prezenty. Co ty na to, misiaczku? Jeszcze dwa prezenty. W porządku?

Dudley zastanawiał się w milczeniu. Sprawiał wrażenie, jakby go to kosztowało wiele wysiłku.

— Więc będę miał trzydzieści... — zaczął powoli — trzydzieści...

— Trzydzieści dziewięć, cukiereczku — dokończyła za niego ciotka Petunia.

— Aha. — Dudley usiadł ciężko przy stole i chwycił najbliższą paczkę. — No to w porządku. Wuj Vernon zacmokał.

— Nasz mały spryciarz potrafi dbać o swoje interesy!

Zupełnie jak jego ojciec. Tak trzymać, Dudley! — Poczochrał synowi włosy.

W tym momencie zadzwonił telefon i ciotka Petunia poszła go odebrać, a Harry i wuj Vernon obserwowali, jak Dudley rozpakowuje rower wyścigowy, kamerę wideo, zdalnie sterowany samolot, szesnaście nowych gier komputerowych i magnetowid. Rozpakowywał właśnie złoty zegarek na rękę, kiedy wróciła ciotka Petunia. Na jej twarzy malował się gniew i niepokój.

— Złe nowiny, Vernon — oznajmiła. — Pani Figg złamała nogę. Nie może go zabrać — wskazała głową Harry'ego.

Dudley otworzył usta z przerażenia, a Harry'emu mocniej zabiło serce. W każde urodziny rodzice zabierali Dudleya i któregoś z jego kolegów na cały dzień do miasta, do wesołego miasteczka, McDonalda albo do kina. W każde urodziny Dudleya Harry'ego zostawiano u pani Figg, lekko zwariowanej staruszki, która mieszkała dwie ulice dalej. Harry nienawidził tego domu. Śmierdziało tam kapustą, a pani Figg zmuszała go do oglądania zdjęć wszystkich swoich kotów.

— No i co? — zapytała ciotka Petunia, patrząc na Harry'ego, jakby on to zaplanował.

Harry wiedział, że powinno mu być przykro z powodu złamania nogi przez panią Figg, ale nie było to łatwe, bo bardzo się cieszył, że dopiero za rok będzie zmuszony do ponownego oglądania Maleństwa, Śnieżki, Pazurka i Czubatka.

— Możemy zadzwonić do Marge — podsunął wuj Vernon.

— Nie bądź głupi, Vernon, ona go nie znosi. Dursleyowie często rozmawiali o Harrym tak, jakby go nie było — albo raczej jakby był opóźniony w rozwoju i nie mógł ich zrozumieć.

— A ta jak-jej-tam, twoja przyjaciółka... Yvonne?

— Jest na urlopie na Majorce — warknęła ciotka Petunia.

— Możecie mnie po prostu zostawić tutaj — zaproponował z nadzieją w sercu Harry (mógłby oglądać, co zechce w telewizji, a może nawet dorwać się do komputera Dudleya).

Ciotka Petunia wyglądała, jakby właśnie przełknęła cytrynę.

— I po powrocie zastać dom w ruinach? — prychnęła.

— Nie wysadzę domu w powietrze — zapewnił Harry, ale nikt go nie słuchał.

— Może zabierzemy go do zoo — powiedziała wolno ciotka Petunia — i... zostawimy w samochodzie...

— To nowy samochód i nie pozwolę, by siedział w nim sam... Dudley zaczął głośno płakać. Tak naprawdę nie płakał — minęło już wiele lat, odkąd płakał naprawdę — ale wiedział, że jeśli się wykrzywi i zawyje, dostanie od matki wszystko, czego zapragnie.

— Nie płacz, mój buziaczku, mamusia nie pozwoli zepsuć ci twojego święta! — zawołała, biorąc go w ramiona.

— Ja... nie... chcę... żeby on... sz-sz-szedł z naaaami! — zawył Dudley pomiędzy dwoma głośnymi szlochami.

— On zawsze wszystko psuuuuje! — I wykrzywił się złośliwie do Harry'ego spod ramienia matki. Właśnie wtedy rozległ się dzwonek.

— Och, mój Boże, już są — powiedziała gorączkowo ciotka Petunia i w chwilę później wszedł najlepszy przyjaciel Dudleya, Piers Polkiss, ze swoją matką. Piers był kościstym chłopcem o szczurzej twarzy. Zwykle to on trzymał ofiary z tyłu za ręce, kiedy Dudley je bił. Dudley natychmiast przestał udawać, że płacze.

Pół godziny później Harry, nie wierząc we własne szczęście, siedział z Piersem i Dudleyem na tylnym siedzeniu samochodu Dursleyów, po raz pierwszy w życiu jadąc do zoo. Ciotka i wuj nie byli w stanie wymyślić, co z nim zrobić, więc, chcąc nie chcąc, musieli go zabrać. Przed odjazdem wuj Vernon wziął go jednak na bok.

— Ostrzegam cię, chłopcze — powiedział, przysuwając swoją wielką purpurową twarz do twarzy Harry'ego — wystarczy jeden głupi dowcip... a nie wyjdiesz z komórki aż do Bożego Narodzenia.

— Nic nie zrobię — zarzekł się Harry. — Naprawdę... Ale wuj Vernon wcale mu nie uwierzył. Nikt mu nigdy nie wierzył.

Harry Potter i kamień filozoficzny, Rowling J. K., tłum. A. Polkowski,
Wydawnictwo Media Rodzina, Poznań 2001

Ewa Lubczyńska

Temat:

Dokumenty, w których zapisane są prawa dzieci

Wstęp

Najstarszym międzynarodowym dokumentem, w którym spisano katalog praw człowieka jest Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. Powstała ona w 1948 roku. Państwa — członkowie Organizacji Narodów Zjednoczonych poprzez przyjęcie tej Deklaracji zobowiązały się do zapewnienia powszechnego poszanowania oraz przestrzegania praw i wolności człowieka. W 1950 roku w ramach Rady Europy powstała Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Próby stworzenia katalogu praw dziecka w okresie międzywojennym nie powiodły się. Dopiero w 1989 roku uchwalono Konwencję o prawach dziecka.

Cele:

- ▷ zapoznanie z podstawowymi dokumentami, w których zapisane są prawa człowieka i dziecka
- ▷ kształtowanie umiejętności pracy w małych grupach
- ▷ kształtowanie umiejętności wypowiedzania się i prezentowania wyników pracy grup na forum

Metody

praca w małych grupach, prezentacja

Pojęcia kluczowe

dokumenty chroniące prawa człowieka

Materiały pomocnicze

- nr 1 — Powszechna Deklaracja Praw Człowieka
- nr 2 — Konwencja o prawach dziecka
- nr 3 — Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r.
- nr 4 — metryczka dokumentu praw człowieka

Czas trwania

1 godzina lekcyjna

Adresat

uczniowie szkoły podstawowej

Przebieg zajęć:

1. Powiedz uczniom, co będzie celem ich pracy na lekcji. Podkreśl, że wiedza o prawach człowieka i dziecka może być przydatna w życiu codziennym, np. na lekcjach historii i społeczeństwa, w pracy samorządu uczniowskiego, w kontaktach z rówieśnikami i dorosłymi. Możesz

też powiedzieć uczniom, że zdajesz sobie sprawę z tego, że uczenie się dat i nazw nie jest łatwe, ale zaproponujesz im metodę pracy, która ułatwi im zadanie.

Przygotuj i przynieś na lekcję wydania książkowe lub kserokopie wszystkich dokumentów, o których będziecie mówić na lekcji. Najlepiej w większej ilości, aby dzieci mogły obejrzeć je wszystkie podczas pracy w grupach. Powiedz, że to z nich możemy dowiedzieć się, jakie mamy prawa i w jaki sposób możemy je chronić. Warto więc wiedzieć, w jakim dokumencie można znaleźć zapisy o prawach, jak się nazywa taki dokument i jakie prawa zawiera.

Zaproponuj teraz uczniom pracę w grupach. Podziel klasę na 3 grupy. Każdemu zespołowi rozdaj po jednym materiale pomocniczym.

Grupa 1

Materiał pomocniczy nr 1 — Powszechna Deklaracja Praw Człowieka oraz metryczka dokumentu

Grupa 2

Materiał pomocniczy nr 2 — Konwencja o prawach dziecka oraz metryczka dokumentu

Grupa 3

Materiał pomocniczy nr 3 — Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. oraz metryczka dokumentu

Uwaga!

Warto wcześniej przygotować metryczki dokumentów na dużym arkuszu papieru, po jednym dla każdej grupy, który uczniowie wypełnią. Ułatwi to prezentacje wyników pracy.

2. Powiedz, że po przeczytaniu materiałów pomocniczych będą mogli wypełnić metryczki ważnych dla praw człowieka dokumentów. W każdej z nich jest także miejsce na uwagi lub pytania, zachęć więc uczniów do dzielenia się wątpliwościami.

Po wyznaczonym przez siebie czasie (dostosowanym do wieku i umiejętności uczniów) poproś o prezentacje grup, przedstawienie wypełnionych metryczek. Podczas prezentacji zwróć uwagę na poprawne ich wypełnienie.

Podsumowując lekcję, przedstaw na tablicy schemat ilustrujący powiązania i zależności pomiędzy omawianymi na lekcji dokumentami.

POWSZECHNA DEKLARACJA PRAW CZŁOWIEKA

KONWENCJA O PRAWACH DZIECKA

KONSTYTUCJA POLSKI

3. Powiedz, że strzałki w dół ilustrują kolejność powstawania dokumentów, to, że ich twórcy mogli korzystać i czerpać z wzorców wcześniej powstałych. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka stała się podstawą dla innych dokumentów międzynarodowych, takich jak Konwencja o prawach dziecka i konstytucje wielu krajów.

Uwaga!

Przyniesienie na lekcję dokumentów da możliwość przeczytania ich fragmentów, poznania języka jakim są napisane. W wielu przypadkach, szczególnie w klasie IV, może to być pierwszy kontakt z tak ważnymi dokumentami prawnymi.

POWSZECHNA DEKLARACJA PRAW CZŁOWIEKA

Uchwalona 10 grudnia 1948 roku przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych.

(ONZ chce utrzymania pokoju i bezpieczeństwa na świecie, a Zgromadzenie Ogólne to spotkanie przedstawicieli wszystkich państw należących do ONZ.)

Nazywana jest **Biblią Praw Człowieka**. Stworzenie tego dokumentu miało wskazać ludziom, jakie formy rządów chronią przed okrucieństwem wojny.

Stała się podstawą dla innych dokumentów dotyczących praw człowieka. Prawa i wolności w niej zapisane to między innymi:

- prawo do życia,
- wolność od niewolnictwa,
- prawo do nauki,
- prawo do rzetelnego procesu sądowego,
- prawo do prywatności i rodziny,
- wolność sumienia i wyznania.

KONWENCJA O PRAWACH DZIECKA

Uchwalilo ją 20 listopada 1989 roku Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku.

(ONZ chce utrzymania pokoju i bezpieczeństwa na świecie, a Zgromadzenie Ogólne to spotkanie przedstawicieli wszystkich państw należących do ONZ.)

To pierwszy międzynarodowy dokument dotyczący praw dzieci, który zawiera szeroki katalog praw, czyli listę praw dzieci, tak uporządkowaną, aby obejmowała wszystkie dziedziny życia.

Projekt tej konwencji opracowała Polska.

Główna zasada, jaką kieruje się Konwencja to „zasada dobra dziecka”.

Każde państwo, które ratyfikuje tę Konwencję musi przestrzegać praw dzieci. Czuwa nad tym Komitet Praw Dziecka znajdujący się w Nowym Jorku.

Prawa i wolności zawarte w tym dokumencie to między innymi:

- prawo do życia i rozwoju,
- prawo do nazwiska, imienia i obywatelstwa,
- prawo do rodziny,
- prawo do swobodnej wypowiedzi oraz otrzymywania i przekazywania informacji,
- prawo do ochrony zdrowia.

KONSTYTUCJA POLSKI

Konstytucja to najważniejszy dokument w państwie. Nazywana bywa „Ustawą zasadniczą”. Ustala, kto rządzi państwem, jakie prawa i obowiązki mają mieszkańcy tego kraju. Obecnie obowiązująca w Polsce Konstytucja została przyjęta przez Polaków w głosowaniu (referendum) 25 maja 1997 roku.

Inicjatorami powstania tej konstytucji byli posłowie i senatorowie — nasi przedstawiciele sprawujący władzę. Została uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe 2 kwietnia 1997 roku.

Prawa i wolności nam przysługujące zapisane są w rozdziale II konstytucji pt. Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela. Są to na przykład:

- ochrona życia,
- wolność od tortur i kar cielesnych,
- prawo do życia prywatnego i rodzinnego,
- prawo rodziców do wychowania dzieci,
- prawo do nauki,
- pomoc osobom niepełnosprawnym,
- ochrona praw dziecka.

Żadne decyzje podejmowane przez władzę nie mogą być sprzeczne z tym dokumentem. Jeżeli jakiś przepis prawny jest niezgodny z tym dokumentem, to można go zaskarżyć do specjalnego sądu, który nazywa się Trybunałem Konstytucyjnym.

Wzór metryczki

METRYCZKA DOKUMENTU

Pełna nazwa dokumentu

Rok uchwalenia dokumentu

Kto uchwałił ten dokument

Jak jest nazywany

Jakie prawa zawiera
(wymieńcie trzy)

Uwagi lub pytania:

Czy samorząd uczniowski może chronić prawa ucznia?

Wstęp

Dzieci, rozpoczynając naukę w szkole, zostają automatycznie włączone do społeczności szkolnej. Świadome tego lub nie stają się również członkami samorządu szkolnego (Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 art. 55 punkt 2: *Samorząd tworzą wszyscy uczniowie szkoły*). Z moich doświadczeń wynika, że uczniowie swoją wiedzę na temat samorządu uczniowskiego ograniczają do podstawowych informacji o nim. Rzadko utożsamiają samorząd uczniowski z uczniami (czyli samymi sobą) oraz z działaniami, które mogą zapewnić im bezpieczeństwo i ochronę również w dziedzinie praw ucznia. Dzieci z klas IV–VI mogą już aktywnie uczestniczyć w życiu samorządu szkolnego, wpływać na jego działania. Metoda zastosowana na proponowanej przeze mnie lekcji pozwoli na wymianę poglądów uczniów na temat działania samorządu uczniowskiego w ich szkole. Może posłużyć też do opracowania nowego regulaminu samorządu uczniowskiego, aneksu do już obowiązującego lub propozycji działań samorządu uczniowskiego związanych właśnie z ochroną praw ucznia.

Cele:

- ▷ uświadomienie uczniom przynależności do społeczności uczniowskiej
- ▷ wskazanie obszarów działania samorządu uczniowskiego ze szczególnym zwróceniem uwagi na ochronę praw ucznia
- ▷ kształtowanie aktywnej postawy uczestnika samorządu uczniowskiego

Metody

wykład, współpraca w grupie, dyskusja

Pojęcia kluczowe

samorząd uczniowski

Materiały pomocnicze

regulamin samorządu uczniowskiego szkoły podstawowej

Czas trwania

2 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie szkoły podstawowej

Przebieg zajęć:

1. Zapytaj uczniów, czy wiedzą, że samorząd uczniowski tworzą wszyscy uczniowie w szkole. Bez względu na to, jaka będzie odpowiedź wytłumacz, że w Polsce obowiązuje takie prawo, które pozwala uczniom szkoły samodzielnie podejmować niektóre decyzje oraz zajmować się wieloma sprawami dotyczącymi życia szkoły. Jeżeli w szkole samorząd uczniowski postrzegany jest jako grupa najbardziej aktywnych uczniów, nie znaczy to, że tylko oni podejmują wszystkie decyzje ich dotyczące. A przynajmniej nie powinno tak być. Powiedz, że dzisiejsza lekcja pozwoli na zastanowienie się i przedyskutowanie tego, w jaki sposób działa samorząd uczniowski w szkole oraz jakie są jego kompetencje. Zaakcentuj, że ważne jest to, czy samorząd uczniowski chroni prawa uczniów.
2. Teraz zapytaj, czy uczniowie wiedzą, jakie działania podejmuje samorząd uczniowski w ich szkole. Wszystkie wypowiedzi zberz na tablicy lub dużej kartce. Wśród wymienionych mogą pojawić się:
 - organizacja dyskotek i bali,
 - organizacja apeli świątecznych,
 - konkurs klas — całoroczny lub związany ze szczególnymi okazjami,
 - obchody pierwszego dnia wiosny,
 - prowadzenie sklepiku szkolnego,
 - konkursy,
 - akcje charytatywne,
 - wydawanie gazetki szkolnej.

Gdy uczniowie skończą, uzupełnij tę listę. Krótko i przystępnym językiem powiedz o kompetencjach samorządu uczniowskiego, zapisanych w prawie, a nie zawsze znanych uczniom, takich jak m.in.:

- opiniowanie programu wychowawczego szkoły,
- opiniowanie pracy nauczyciela podczas oceny jego pracy (na wniosek dyrektora szkoły),
- wnioskowanie wraz z innymi organami szkoły do organu prowadzącego (gmina) o nadanie imienia szkole,
- uchwalanie statutu szkoły,
- opiniowanie projektów innowacji i eksperymentów pedagogicznych,
- wypowiedanie się w sprawach organizacji zajęć dodatkowych.

Podkreśl, że fakt funkcjonowania w szkole samorządu uczniowskiego pozwala przypuszczać, że przestrzegane jest prawo do organizacji życia szkolnego oraz prawo do rozwijania własnych zainteresowań uczniów. Opowiedz, że samorząd uczniowski to również strażnik praw ucznia. Może on opiniować przestrzeganie takich praw ucznia, jak:

- prawo do informacji — zapoznanie się z programem nauczania, wewnątrzszkolny system oceniania,
- prawo do jawnej i umotywowanej oceny szkolnej,
- prawo do wyrażania własnych poglądów — wydawanie gazetki szkolnej,
- prawo do rozwijania własnych zainteresowań, odpoczynku i rozrywki — organizowanie działalności kulturalnej, sportowej w szkole.

Na zakończenie pokaż uczniom regulamin samorządu uczniowskiego. Głośno przeczytaj wybrane wcześniej zapisy, ilustrujące to, co powiedziałaś przed chwilą. Jeżeli regulamin powstawał przy współpracy uczniów, podkreśl ten fakt.

3. Powiedz, że następny etap lekcji pozwoli uczniom na określenie własnego stanowiska i wyrażenie własnej opinii na temat samorządu uczniowskiego w ich szkole. Może doprowadzić również do opracowania planu działania samorządu szkolnego.
4. Na tablicy zapisz temat dyskusji:
„Czy samorząd uczniowski może chronić prawa ucznia?”. Daj uczniom kilka minut na zastanowienie się, jakie zdanie mają na ten temat. Powiedz, że ważne dla nich wnioski mogą zapisać na kartkach. Będą mogli z nich korzystać w trakcie ćwiczenia. Podziel klasę na dwie grupy i powiedz, żeby uczniowie zasiedli w dwóch kręgach, tak aby byli zwrócenii twarzami do siebie. Na twój znak uczniowie z kręgu wewnętrznego opowiadają partnerowi z kręgu zewnętrznego, co sądzą na temat działalności samorządu uczniowskiego w dziedzinie ochrony praw ucznia. Podpowiedz uczniom, że jeżeli uważają, iż samorząd uczniowski w ich szkole nie chroni praw ucznia, mogą przygotować własne propozycje konkretnych działań w tym kierunku. Uczeń słuchający może robić notatki. Po wyznaczonym czasie krąg wewnętrzny przesuwa się o dwa miejsca w prawo i tym razem na twój znak wypowiadają się uczniowie z kręgu zewnętrznego. Pamiętaj zawsze o tym, że mówi tylko jeden uczeń z pary, drugi słucha i robi notatki. Możesz pozwolić na kilka takich rundek, biorąc pod uwagę czas i, oczywiście, zaangażowanie uczniów.
5. Na zakończenie zaaranżuj powstanie małych zespołów, w których uczniowie sformułują i opracują wnioski lub — w zależności od przebiegu rozmów w parach i zespołach — plan działania do przekazania wybranym przedstawicielom samorządu uczniowskiego w szkole. Dobrze, abyś pamiętał o tym, że przeprowadzając taką lekcję, stajesz się nieoficjalnie rzecznikiem praw ucznia. W przypadku wypracowania planu działania w kierunku poprawy funkcjonowania samorządu w tym obszarze lub wskazówek, np. dotyczących przestrzegania praw ucznia, możesz skontaktować uczniów z opiekunem samorządu uczniowskiego bądź z najbardziej aktywnymi jego przedstawicielami w szkole.

Bibliografia

- Brudnik E., Owczarska B., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Zakład Wydawniczy SFS, Kielce 2000
- Matusiewicz A., *Samorząd uczniowski w szkole. Poradnik nauczyciela*, red. E. Tołwińska-Królikowska, Wydawnictwo Dr Raabe, Warszawa 2000

GIMNAZJUM

Anna Klimowicz

Temat:

Dlaczego dobrze jest znać konstytucję swojego państwa?

Wstęp

Konstytucja jest najważniejszym dokumentem w państwie. Jest podstawą, na której buduje się cały porządek prawny państwa, fundamentem, od którego zależy ustrój kraju. W demokracji konstytucja to nie zbiór pustych deklaracji, obietnic bez pokrycia, a liczący się akt umowy społecznej. Stanowi parasol ochronny dla tych, którzy oddają władzę w ręce swoich przedstawicieli, a zarazem instrument zabezpieczający przed chaosem wspólne dobro, jakim jest państwo. Znajomość konstytucji daje poczucie pewności w konfrontacji z przedstawicielami władzy.

Cele:

- ▷ nabycie podstawowej wiedzy związanej z wolnościami, prawami, obowiązkami obywatela zapisanymi w Konstytucji RP
- ▷ kształtowanie umiejętności analizy tekstu źródłowego (Konstytucja RP)
- ▷ poznanie wolności, praw, obowiązków obywatela zapisanych w Konstytucji RP
- ▷ zapoznanie się ze środkami ochrony praw zagwarantowanych w Konstytucji RP

Metody

współpraca w grupie, praca z tekstem źródłowym

Pojęcia kluczowe

państwo, konstytucja, wolności, prawa, obowiązki obywatela

Materiały pomocnicze

- nr 1 — „Konstytucjonalizm”
- nr 2 — „Który artykuł został naruszony?”
- nr 3 — Zestaw pytań do konkursu „Czy znasz swoją konstytucję?”
- nr 4 — Zestaw odpowiedzi do ćwiczenia z materiału pomocniczego nr 2
- nr 5 — Zestaw odpowiedzi na pytania do konkursu
- nr 6 — Przynajmniej sześć egzemplarzy Konstytucji RP

Czas trwania

2 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie gimnazjum

Przebieg zajęć:

1. Podziel uczniów na 5–6 zespołów i poproś, aby w tych grupach spróbowali utworzyć definicję państwa. Poproś uczniów o przedstawienie wypracowanych definicji, później, na ich podstawie, sformułujcie jedną wspólną definicję.
2. Zapytaj uczniów, jak sądzą, do czego ludziom potrzebne jest państwo. Kiedy uczniowie podadzą swoje propozycje, zapytaj, kto i w jaki sposób ma pilnować, by państwo spełniało taką rolę, jaką przypisują mu jego obywatele, kto i jak ma bronić wolności i praw obywateli? Jak nazywa się dokument, który reguluje stosunki między państwem a obywatelami?
3. Podsumuj krótko ten etap zajęć. Powiedz o tym, że każda grupa społeczna w swoim postępowaniu kieruje się jakimś zespołem reguł. Czasami są one niepisane, a czasem zapisane w postaci regulaminu czy statutu. Społeczeństwo jako grupa ma również taki zbiór reguł — jest nim właśnie konstytucja. Zaproponuj uczniom bardziej szczegółowe zastanowienie się nad funkcją konstytucji w państwie. Wyraź przekonanie, że uda ci się ich zachęcić do poznania konstytucji, bo jest to dokument bardzo ważny, który wyznacza granicę tego, co państwu wobec obywatela wolno i tego, co obywatel może od państwa zażądać. Teraz podaj temat lekcji.
4. Poproś uczniów, by przeczytali materiał pomocniczy nr 1. Później podziel uczniów na czteroosobowe zespoły. Poleć, aby w każdym z nich uczniowie zastanowili się nad rolą, jaką pełni konstytucja w państwie i spróbowali swoje przemyślenia sformułować w postaci kilku prostych punktów (np.: stanowi źródło prawa, ogranicza władzę; chroni jednostkę; reguluje stosunki między państwem a obywatelami, formułuje podstawy prawne działania instytucji). Kiedy zespoły przedstawią rezultaty swoich przemyśleń, podkreśl, jak ważne jest, aby państwo służyło jednostce, grupom społecznym.
5. Przedstaw uczniom krótko okoliczności, w jakich została uchwalona Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. Powiedz o dyskusjach i sporach, które toczyły się wokół każdego z zapisów, o tym, jak były one istotne w obliczu toczącego się wówczas procesu demokratyzacji naszego życia politycznego. Przedstaw konstytucję jako szansę nie tylko na uporządkowanie życia publicznego, ale przede wszystkim jako wielki przełom w możliwościach uniezależnienia się ludzi od władzy. Poinformuj uczniów, że Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej uchwaliło 2 kwietnia 1997 roku Zgromadzenie Narodowe (posłowie i senatorowie obradujący wspólnie), a cały naród przyjął konstytucję w referendum, które zorganizowano 25 maja 1997 r.
6. Teraz podziel uczniów na 4 grupy. Każdemu zespołowi przydziel do rozpatrzenia po jednej sytuacji z materiału pomocniczego nr 2. Każdy uczeń powinien mieć również egzemplarz Konstytucji RP. Zadanie uczniów polegać ma na ustaleniu, kto naruszył prawo w opisanych sytuacjach i wyszukaniu odpowiednich zapisów w rozdziale II Konstytucji RP, na jakie mogą się powołać osoby, wobec których naruszono prawo. W razie wątpliwości sprawdź właściwe odpowiedzi w materiale pomocniczym nr 3.
7. Następnie powiedz uczniom, że w tych samych zespołach wezmą udział w klasowym konkursie sprawdzającym znajomość Konstytucji RP. Jedna osoba z każdego zespołu wejdzie w skład jury. Pocięte wcześniej na paski pytania z materiału pomocniczego nr 4 rozlosuj

wśród zespołów. Daj każdemu zespołowi 15 minut na przygotowanie odpowiedzi. Każda odpowiedź jest punktowana w skali 0–5. Wygrywa zespół, który uzyska największą liczbę punktów. Oczywiście, wszyscy szukając odpowiedzi mają sięgać do tekstu konstytucji. Jury ma do swojej dyspozycji odpowiedzi w materiale pomocniczym nr 5.

8. Nagrodź zwycięski zespół dobrymi ocenami.
9. Poproś, aby w ramach pracy domowej odpowiedzieli pisemnie na pytanie: „W jakim celu przeciętnemu obywatelowi potrzebna jest znajomość konstytucji?”. Odpowiedź ma być poparta przynajmniej trzema argumentami uszeregowanymi według ważności.

Bibliografia

- Edukacja obywatelska. 39 scenariuszy lekcji dla szkół ponadpodstawowych*, red. M. Rutkowska, Wydawnictwa CODN, Warszawa 1996
- Konstytucjonalizm, demokracja, wolność. Wybór tekstów*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 1996
- Osiatyński W., *Twoja konstytucja*, WSiP, Warszawa 1997
- Prawo konstytucyjne*, red. W. Skrzydło, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 1999
- Smolki R., Smolki M., Stadmüller E. H., *Słownik Encyklopedyczny — Edukacja Obywatelska*, Wydawnictwo Europa, 2001
- Winczorek P., *Dojrzała czterolatka*, w: „Polityka” nr 14/2001

Konstytucjonalizm

Od końca XVIII w. przez cały wiek XIX przeciwnicy absolutyzmu głosili konieczność ustanowienia konstytucji i domagali się uchwalenia jej w państwach dotychczas monarchicznych.

Konstytucjonalizm to przekonanie o tym, że władzy nie sprawuje się według swojej woli i samowoli, lecz zgodnie z zasadami prawa. To prawo ma raczej sprawować władzę, nie ludzie. Ci, którym władza została powierzona muszą mieć świadomość, że dysponują tylko takimi uprawnieniami, jakie nadali im obywatele w konstytucji. Konstytucjonalizm można krótko określić jako ideę ograniczonego rządu. Słowo „konstytucja” wywodzi się z łaciny i wiąże z pojęciami „zakładać”, „budować”; współcześnie pojęcie konstytucji związane jest mocno z pojęciem państwa. Konstytucja jest bowiem zbiorem reguł, na których opiera się porządek w państwie. Władza może działać tylko w obszarach, na które jej zezwala konstytucja i tylko w takich granicach, które konstytucja jej wytycza. Żadne działanie władzy nie może naruszyć jakiegokolwiek przepisu konstytucji.

Dokument ten przesądza o tym, jakie organy sprawują władzę, określa podział zadań i stosunki między organami władzy, wyznacza kompetencje, a także zakres działania tych organów. Reguluje stosunki między państwem a obywatelami. Jest najwyższym prawem — wszystkie inne akty prawa (ustawy, rozporządzenia, zarządzenia, okólniki), również indywidualne decyzje, podejmowane przez organy władzy, powinny być zgodne z konstytucją. Konstytucja stanowi więc źródło prawa i podstawę legitymizacji władzy oraz wydawanych przez władzę decyzji. Zadaniem konstytucji jest zapewnienie służebnej roli elity politycznej wobec ogółu wyborców. Dlatego właśnie ma być tak skonstruowana, by wszystkie instytucje reprezentujące władzę we wzajemnych relacjach pozostawały w pewnej niepewności.

Konstytucja jest potrzebna, by chronić jednostkę. Państwo w relacji do jednostki jest potencjalnie silniejsze, może użyć wobec niej przymusu. Gwarancje wolności i praw obywatelskich w konstytucji mają stanowić swego rodzaju tarczę, która chroni obywateli przed państwem i występujących w jego imieniu urzędników. Sprawujący władzę ludzie zawsze się zmieniają i nawet, gdy mają szczerą intencję działania dla dobra społeczeństwa, ich ocena rzeczywistości może być niepełna lub wypaczona. Konstytucja ma być gwarantem bezpieczeństwa obywateli — jej zadaniem jest eliminacja arbitralności władzy.

Znajduje „przedłużenie” w aktach prawnych niższego rzędu: ustawach i rozporządzeniach, które konkretyzują szereg jej postanowień.

KTÓRY ARTYKUŁ ZOSTAŁ NARUSZONY?

Odszukaj w Konstytucji RP artykuły, które dotyczą opisanych poniżej sytuacji:

1. Poseł J.Ch., jadąc po terenie zabudowanym, znacznie przekroczył dozwoloną prędkość. Zatrzymany przez policję odmówił zapłacenia mandatu, tłumacząc, że bardzo się śpieszył, jadąc na posiedzenie komisji sejmowej, a ponadto przepisy kodeksu drogowego nie dotyczą posłów.
2. Policjanci zatrzymali dwóch młodych mężczyzn w pobliżu sklepu, w którym dokonano kradzieży. Młodzi ludzie przebywali przez cztery dni w izbie zatrzymań. Po tym czasie zostali zwolnieni, ponieważ okazało się, że była to pomyłka.
3. Pani X została zatrudniona w firmie handlowej na tym samym stanowisku, co jej kolega Y. Jednak gdy otrzymała pierwszą wypłatę, ze zdziwieniem stwierdziła, że ma o 200 złotych niższą pensję. Kierownik wyjaśnił jej, że jako matka bliźniąt w wieku przedszkolnym z pewnością będzie częściej korzystać ze zwolnień lekarskich i dlatego będzie mniej zarabiać.
4. Rada Pedagogiczna w Gimnazjum w Pajęczkowie uchwaliła, że uczniowie, którzy nie uczestniczyli w rekolekcjach, będą mieli obniżone oceny z zachowania.

KTÓRY ARTYKUŁ ZOSTAŁ NARUSZONY? — ODPOWIEDZI

1. Art. 83 Konstytucji RP mówi o tym, że *Każdy ma obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej. Ponadto w art. 32 czytamy: Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.*
2. Z art. 41 wynika, że nie można nikogo przetrzymywać bez przyczyny dłużej niż 48 godzin.
3. Art. 33 mówi o równych prawach kobiet i mężczyzn, również o prawie do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości.
4. Art. 53 pkt. 6: *Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia bądź nieuczestniczenia w praktykach religijnych.*

PYTANIA DO KONKURSU „Czy znasz swoją konstytucję?”

1. Z ilu rozdziałów i artykułów składa się Konstytucja RP?
2. Podaj datę wymienioną w preambule i wyjaśnij, dlaczego jest ważna dla Polaków i Polski.
3. Jakie grupy społeczne w ramach narodu polskiego zostały wymienione w preambule?
4. Co jest źródłem wolności i praw człowieka? Czy władza może odebrać komuś jego prawa i wolności? (Aby dobrze odpowiedzieć na to pytanie, przeczytaj art. 30).
5. W którym rozdziale sformułowane zostały prawa i obowiązki obywatelskie?
6. Kogo w Konstytucji RP dotyczą terminy „obywatel” i „każdy”?
7. Jakie prawa zapewnia Konstytucja RP obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych?
8. Jak należy rozumieć artykuł 36 Konstytucji RP?
9. W jaki sposób podzielone zostały wolności i prawa obywateli?
10. Czego może się domagać niepełnoletni obywatel RP na podstawie artykułu 72?
11. Gdzie obywatel RP może wnieść skargę, jeśli jego konstytucyjnie zagwarantowane wolności lub prawa zostały naruszone?
12. Do kogo, między innymi, można się zwrócić o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej?
13. Wymień obowiązki obywatela polskiego.
14. Jakie są źródła prawa obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej?
15. Kto sprawuje w RP władzę ustawodawczą?
16. Ile lat trzeba skończyć, aby zostać posłem, senatorem, prezydentem RP?
17. Wobec kogo może orzec karę Trybunał Stanu?
18. Jaką funkcję sprawuje Najwyższa Izba Kontroli?
19. Jakie zadania wyznacza Konstytucja RP Krajowej Radzie Radiofonii i Telewizji?
20. Kto i w jaki sposób może zmienić Konstytucję?
21. W jakiej sytuacji i kto może wprowadzić na terytorium RP stan wojenny?
22. Czy Prezydent RP może jednocześnie być senatorem?
23. Czy można usunąć sędziego?
24. Czy można na stałe zatrudnić nastolatka?
25. Jaka instytucja w Polsce ma prawo do emisji pieniądza?
26. Do ukończenia ilu lat podlegamy obowiązkowi szkolnemu?
27. Czy można użyć naszego godła lub barw narodowych w celach komercyjnych?
28. Czy można założyć w Polsce partię, która w swoich szeregach będzie skupiać wyłącznie osoby należące do rasy białej?

ODPOWIEDZI NA PYTANIA DO KONKURSU „Czy znasz swoją konstytucję?”

1. Konstytucja RP składa się z XIII rozdziałów i 243 artykułów.
2. Data wymieniona w preambule to rok 1989 — rok przełomowy dla Rzeczypospolitej Polskiej. Zakończyły się wówczas obrady „okrągłego stołu” i odbyły się pierwsze częściowo wolne wybory w powojennej Polsce.
3. Preambuła została sformułowana w taki sposób, aby nie została pominięta żadna grupa społeczna.
4. Źródłem praw i wolności człowieka jest przyrodzona i niezbywalna godność osoby ludzkiej. Godności tej nikt nie może człowiekowi odebrać, dlatego też praw i wolności człowieka nie można nikogo pozbawić.
5. Prawa i obowiązki obywatelskie sformułowane zostały w rozdziale II Konstytucji RP.
6. Termin „obywatel” odnosi się w tekście całej konstytucji do obywatela polskiego. Termin „każdy” odnosi się nie tylko do obywatela polskiego, ale do każdej osoby niezależnie od tego, jakie posiada obywatelstwo (cudzoziemiec) i czy w ogóle je posiada (bezpaństwowiec, apatryda).
7. Obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych Konstytucja RP zapewnia — oprócz takich samych praw, jakie przysługują wszystkim obywatelom należącym do większości i nałożenia takich samych obowiązków — dodatkową ochronę w art. 35 jako grupie słabszej niż większość. Z brzmienia tego artykułu wynika zakaz prowadzenia przez władze publiczne w stosunku do mniejszości narodowych i etnicznych jakichkolwiek jednostronnych akcji asymilacyjnych (polonizacyjnych). Państwo gwarantuje im zachowanie odrębności i tożsamości narodowej oraz ich umacnianie (rozwój). Mniejszości mogą tworzyć własne instytucje i organizacje, np. szkoły placówki kulturalne itp.
8. Artykuł 36 z II rozdziału mówi o tym, że opieka nad obywatelami RP za granicą realizowana jest głównie za pośrednictwem polskich przedstawicielstw dyplomatycznych i konsularnych w obcych krajach. Obejmuje pomoc prawną i, w granicach technicznych, kadrowych i finansowych możliwości państwa, pomoc faktyczną — na przykład materialną. Zakres i formy tej pomocy określone są między innymi w umowach konsularnych zawartych przez Rzeczpospolitą Polską z innymi państwami.
9. Wolności i prawa obywateli określone w konstytucji zostały podzielone na wolności i prawa osobiste, polityczne oraz ekonomiczne, socjalne i kulturalne.
10. Niepełnoletni obywatel RP na podstawie artykułu 72 poprzez swoich prawnych opiekunów może domagać się ochrony swoich praw, które zapisane zostały w ONZ-owskiej Konwencji praw dziecka z 1989 r. W sytuacjach drastycznych ma prawo żądać od władz publicznych opieki i pomocy, np. przez alimentację, zapewnienia dachu nad głową, umożliwienia nauki, leczenia itp.
11. Obywatel RP, jeśli jego konstytucyjnie zagwarantowane wolności lub prawa zostały naruszone decyzją administracyjną lub aktem urzędnika, może dochodzić swoich praw na drodze sądowej. Posiada również prawo do odszkodowania. W przypadku niekorzystnego orzeczenia sądu pierwszej instancji można się odwołać do sądu II instancji, a następnie złożyć skargę do Trybunału Konstytucyjnego.

12. O pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej można zwrócić się do Rzecznika Praw Obywatelskich.
13. Niektóre obowiązki, o których mówi Konstytucja RP dotyczą wszystkich, inne tylko obywateli. Obowiązki typowo obywatelskie to: wierność Rzeczypospolitej; troska o dobro wspólne; ponoszenie ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków; obrona Ojczyzny; służba wojskowa lub zastępcza.
14. Źródła prawa powszechnie obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej to konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia.
15. Władzę ustawodawczą w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sejm i Senat.
16. Posłem można zostać obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 21 lat. Senatorem może zostać obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 30 lat. Na prezydenta RP może zostać wybrany obywatel polski, który w dniu wyborów kończy 35 lat i korzysta z pełni praw wyborczych do Sejmu.
17. Trybunał Stanu może orzec karę wobec Prezydenta RP, Prezesa Rady Ministrów, Prezesa Narodowego Banku Polskiego, Prezesa Najwyższej Izby Kontroli, członków Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, osób, którym Prezes Rady Ministrów powierzył kierowanie ministerstwem oraz Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych.
18. Najwyższa Izba Kontroli jest naczelnym organem kontroli państwowej, podlegającym Sejmowi. NIK kontroluje działalność organów administracji rządowej, Narodowego Banku Polskiego, państwowych osób prawnych i innych państwowych jednostek organizacyjnych z punktu widzenia legalności, gospodarności, celowości i rzetelności. Może również kontrolować działalność organów samorządu terytorialnego, komunalnych osób prawnych i innych komunalnych jednostek organizacyjnych.
19. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji według konstytucji ma stać na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji.
20. Zmiana Konstytucji może nastąpić w drodze ustawy uchwalonej przez Sejm, a następnie w terminie nie dłuższym niż 60 dni, przez Senat. Sejm taką ustawę może uchwalić większością co najmniej 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów oraz Senat bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.
21. Stan wojenny na części lub na całym terytorium państwa może wprowadzić Prezydent RP na wniosek Rady Ministrów w razie zewnętrznego zagrożenia państwa, zbrojnej napaści na terytorium RP lub gdy z umowy międzynarodowej wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji.
22. Prezydent RP nie może jednocześnie być senatorem.
23. Sędziowie są nieusuwalni. (art. 180, pkt 1)
24. Na stałe można zatrudnić osobę, która ukończyła 16 lat. (art. 65, pkt 3)
25. W Polsce wyłączne prawo do emisji pieniądza ma Narodowy Bank Polski.
26. Nauka obowiązkowa jest do ukończenia 18 roku życia.
27. Godło i barwy narodowe podlegają ochronie prawnej (art. 28, pkt 4). Zakres tej ochrony określa ustawa.
28. Zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu (art. 13). Zapisy w statutach partii nie mogą w żaden sposób naruszać praw i wolności człowieka (art. 32).

Anna Klimowicz

Temat:

O naszych prawach w szkole — część I

Wstęp

W polskich szkołach nadal częste są przypadki naruszeń praw ucznia. Uczniowie nie znają treści podstawowych dokumentów regulujących życie szkoły, często nie znają ich też sami nauczyciele, nikt też nie informuje o nich rodziców uczniów. Wymagane literą prawa przepisy wiszą najczęściej w gablocie na korytarzu, zapomniane przez wszystkich. A przecież szkoła powinna być miejscem, które uczy poszanowania prawa. Warto zachęcić uczniów i ich rodziców do poznania statutu szkoły, warto w tym dokumencie wprowadzić zmiany, jeśli miałyby one pomóc w lepszej organizacji szkolnego życia. Przemyślany, szczegółowo opracowany statut szkoły wyraźnie określa ramy dla wszystkich grup stanowiących społeczność szkolną.

Cele:

- ▷ nabycie podstawowej wiedzy związanej z prawami ucznia i dokumentami, w których są one zawarte

Metody

współpraca w grupie

Pojęcia kluczowe

prawa ucznia, obowiązki

Materiały pomocnicze

nr 1 — „Statut szkoły — szkolna konstytucja”

Czas trwania

1 godzina lekcyjna

Adresat

uczniowie gimnazjum

Przebieg zajęć:

1. Rozpocznij lekcję od podkreślenia jej szczególnego znaczenia dla uczniów. Powiedz, że poznają na tej lekcji bardzo ważny dokument, który dotyczy ich bezpośrednio na co dzień. Tym dokumentem jest statut szkoły, który został stworzony i uchwalony przez radę pedagogiczną (lub przez radę szkoły, jeśli istnieje w waszej szkole). Dokument ten jest sprawdzany przez przedstawicieli kuratora oświaty. Kurator może go uchylić (w całości lub części), jeśli uzna, że jego zapisy są sprzeczne z prawem. Rozdaj uczniom materiał pomocniczy nr 1 „Statut

szkoły — szkolna konstytucja”; poproś o przeczytanie go i podkreślenie w tekście najważniejszych według nich informacji. Gdy uczniowie zapoznają się z tekstem, poleć, aby podali te informacje, a ty zapisuj je na tablicy w formie punktów.

2. Podziel uczniów na sześciuosobowe zespoły. W każdym zespole trzy osoby będą czytać przepisy w ramowym statucie publicznego gimnazjum, a trzy pozostałe sprawdzać, czy znajdują się one w statucie waszej szkoły. Poproś uczniów, aby wypisali na kartkach te punkty, których nie znaleźli w statucie szkoły. Niech zaznaczą również sformułowania, które są dla nich niejasne. Po upływie 20 minut poleć reprezentantom zespołów, aby przedstawili wyniki pracy.
3. Spróbuj wyjaśnić uczniom niejasne dla nich przepisy. Poinformuj ich, że gdyby chcieli zmienić jakiś przepis prawny w statucie, powinni zwrócić się przede wszystkim do swoich przedstawicieli w samorządzie uczniowskim.

Bibliografia

Osuch M., *Dzieci i ryby, czyli nie tylko o prawach ucznia*, Górnośląska Oficyna Wydawnicza, Katowice 2000

Statut szkoły — szkolna konstytucja

Statut szkoły jest jednym z najważniejszych dokumentów w szkole. Powinniśmy go traktować w zasadzie jak swego rodzaju „konstytucję” szkolną, która obowiązuje wszystkich członków szkolnej społeczności i ustala reguły organizujące całość życia szkolnego. Statut jest dokumentem jawnym. Każdy zainteresowany treścią statutu szkoły powinien mieć możliwość zapoznania się z nim i to w całości — dotyczy to tak samo nauczyciela, jak i ucznia, jego rodzica czy też kandydata na ucznia danej szkoły i jego rodziców. Do zapoznania się z treścią statutu nie jest potrzebna zgoda dyrektora szkoły, a jedynie chęć osoby zainteresowanej.

W wielu szkołach statuty są wywieszane w dostępnych miejscach i każdy może swobodnie je przeczytać. Jest to najlepsze wyjście. Chociaż jeszcze lepszym byłoby powielenie go w tylu egzemplarzach, ilu jest uczniów i wręczenie każdemu uczniowi w momencie, gdy rozpoczyna naukę w szkole. A czy ty znasz już treść statutu swojej szkoły?

Minister Edukacji Narodowej w Rozporządzeniu z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. Nr 61 z dnia 19 czerwca 2001 r., poz. 624) określił, jak powinien ogólnie wyglądać taki statut, tak aby wszyscy umieli statut napisać i aby nie było w nim błędów. W załączniku nr 2 do powyższego Rozporządzenia zamieszczona jest wzór, czyli „ramówka” obowiązująca wszystkie publiczne gimnazja. Statut szkoły może rozszerzyć prawa przysługujące uczniom, nie może ich natomiast zawęzić ani nakładać obowiązków nieprzewidzianych w aktach wyższej rangi.

Co powinno znajdować się w statucie szkoły? Oto wykaz najważniejszych danych, które musi zawierać statut:

1. Pełna nazwa szkoły.
2. Ustalony przez organ prowadzący numer porządkowy szkoły, wyrażony cyfrą arabską, jeśli w miejscowości jest więcej niż jedna szkoła.
3. Imię szkoły, jeśli imię szkole nadano (pamiętajcie: imię nadaje szkole organ prowadzący na wniosek rady szkoły lub na wspólny wniosek rady pedagogicznej, rady rodziców i samorządu uczniowskiego. A zatem możecie mieć wpływ na to, jakie imię będzie nosić wasza szkoła).
4. Oznaczenie siedziby szkoły.
5. Ewentualnie określenie innego niż polski języka nauczania w szkołach z językiem nauczania mniejszości narodowych lub grup etnicznych oraz w szkołach dwujęzycznych dla mniejszości narodowych lub grup etnicznych.
6. Sformułowane cele i zadania szkoły wynikające z przepisów prawa oraz uwzględniające program wychowawczy szkoły (szkoła ma określić swoje własne cele i zadania, nie tylko te wynikające z Konstytucji RP, Ustawy o systemie oświaty i innych dokumentów oświatowych. Te zadania i cele mają wynikać z programu wychowawczego szkoły, który zaopiniowany przez radę rodziców i samorząd uczniowski jest później zatwierdzany przez radę pedagogiczną).
7. Opisany dokładnie sposób wykonywania tych zadań przez szkołę z uwzględnieniem optymalnych warunków rozwoju ucznia, zasad bezpieczeństwa oraz zasad promocji i ochrony zdrowia.
8. Zadania zespołów nauczycielskich (wychowawczych, przedmiotowych, problemowo-zadaniowych).
9. Szczegółowe zasady systemu oceniania.

10. Organizacja zajęć dodatkowych dla uczniów z uwzględnieniem w szczególności ich potrzeb rozwojowych (w każdej szkole takie zajęcia powinny się odbywać).
11. Formy opieki i pomocy uczniom, którym z przyczyn rozwojowych, rodzinnych lub losowych potrzebna jest pomoc i wsparcie (opieka). Tutaj powinien się znaleźć opis sposobów współdziałania z poradnią psychologiczno-pedagogiczną i innymi instytucjami świadczącymi pomoc, poradnictwo i specjalistyczną pomoc dzieciom i młodzieży.
12. Organizacja i formy współdziałania z rodzicami (prawnymi opiekunami) w zakresie nauczania, wychowania i profilaktyki.
13. Kompetencje dyrektora szkoły, rady pedagogicznej, samorządu uczniowskiego, rady szkoły, rady rodziców (jeśli te dwie ostatnie istnieją, bo ich działalność nie jest obowiązkowa).
14. Tryb wyboru członków rady szkoły.
15. Procedury i sposoby rozwiązywania wszelkich sytuacji konfliktowych lub karnych na terenie szkoły — zasady współdziałania organów szkoły i rozwiązywania sporów między nimi.
16. Szczegółowe zasady przyjmowania uczniów do szkoły (szkoła na podstawie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2001 r. w sprawie warunków i trybu przyjmowania uczniów do publicznych przedszkoli i szkół oraz przechodzenia z jednych szkół do innych, Dz.U. Nr 97, poz.1054, może wprowadzić dodatkowe, nie kolidujące z prawem zasady przyjmowania uczniów).
17. Prawa i obowiązki uczniów.
18. Przepisy dotyczące kar i nagród wobec uczniów (Uwaga! Kary nie mogą naruszać godności i nietykalności człowieka — ucznia: § 16, pkt 1 Ramowego Statutu Publicznego Gimnazjum).
19. Zapisy dotyczące możliwości odwoływania się od kary: wyraźnie określony tryb takiego działania.
20. Określenie przypadków, w których dyrektor szkoły może wystąpić z wnioskiem do kuratora oświaty o przeniesienie ucznia do innej szkoły.
21. Opis warunków pobytu w szkole, zapewniających bezpieczeństwo, ochronę przed przemocą, uzależnieniami, demoralizacją oraz innymi przejawami patologii społecznej
22. Zasady podziału na grupy na zajęciach z języków obcych.
23. Określenie zakresu zadań nauczycieli oraz innych pracowników szkoły.

Ramowy statut gimnazjum publicznego mówi jeszcze o zasadach tworzenia klas dwujęzycznych oraz oddziałów przysposabiających do pracy.

Statut szkoły nie powinien być dosłownie przepisany ze statutu ramowego! Tworząc go, należy uwzględnić specyfikę szkoły, dbać, aby przepisy były zrozumiałe dla wszystkich. Dokument ten powinien być tworzony przez przedstawicieli wszystkich grup społeczności szkolnej, tak aby można było korzystać z niego na co dzień, by był dokumentem „żywym”, z którego istotnie coś wynika.

Statut szkoły nie jest dokumentem przyjętym raz na zawsze w niezmiennej formie. Można i należy go modyfikować, uwzględniając zmieniające się rozporządzenia Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, a także nowe propozycje środowiska współtworzącego szkołę.

Anna Klimowicz

Temat:

O naszych prawach w szkole — część II

Wstęp

Często narzekamy na brak odpowiedzialności, na brak szacunku dla prawa, na rozluźnienie obyczajów i nieprzestrzeganie norm. Mówimy, że łamanie przepisów i bycie w opozycji do władzy to nasza narodowa cecha, że Polacy mają to już we krwi. Trudno jest takie usprawiedliwienie zachowań pewnej części naszego społeczeństwa brać na poważnie. Można doszukiwać się wielu przyczyn takiego stanu rzeczy. Nie należy jednak pozostawać biernym wobec takich zjawisk. Wiadomo powszechnie, że najważniejszą funkcję w zmianie postaw społecznych pełni edukacja i ci, którzy na jej rzecz pracują. Szkoła jest z pewnością pierwszym miejscem, w którym młody człowiek spotyka się codziennie z przedstawicielami państwa — są nimi nauczyciele. Ich postawa wobec prawa zawartego w przepisach oświatowych ma niewątpliwie duży wpływ na sposób późniejszego funkcjonowania ich uczniów, gdy będą już ludźmi dorosłymi. Jeśli w szkole panuje ogólne poszanowanie dla „reguł gry” ustalonych przez przepisy, niewielu ma ochotę na grę nie „fair”.

Cele:

- ▷ nabycie wiedzy dotyczącej praw ucznia
- ▷ nabycie umiejętności interpretowania praw ucznia
- ▷ nabycie umiejętności ustalania procedury ochrony praw ucznia

Metody

dyskusja, wykład, współpraca w grupie

Pojęcia kluczowe

prawa ucznia, obowiązki,

Materiały pomocnicze

nr 1 — katalog praw ucznia

Czas trwania

1 godzina lekcyjna

Adresat

uczniowie gimnazjum

Przebieg zajęć:

1. Lekcję rozpocznij od krótkiego wprowadzenia.

Uczeń jest człowiekiem — to oczywiste. Przysługują mu wszystkie prawa zapisane w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Dotyczą go, jeżeli nie skończył 18 lat, prawa z Konwencji o prawach dziecka. Prawa ucznia to szczególna kategoria praw, odnosząca się do ludzi uczących się w szkołach.

Powiedz, że jeszcze kilka lat temu w drukowanych dzienniczkach ucznia, można było znaleźć kodeks praw i obowiązków ucznia. Nikt jednak specjalnie nie przejmował się tym kodeksem i tak naprawdę nie miał on żadnej mocy prawnej. Teraz również nie ma w polskim prawie jednego aktu normatywnego, który zawierałby wyczerpującą listę praw ucznia. Prawa te zapisane są w różnych ustawach i aktach prawnych niższego rzędu, głównie w rozporządzeniach Ministra Edukacji Narodowej i Sportu. W konstytucji można znaleźć artykuł 70 ust.1, który stanowi, że każdy ma prawo do nauki. Nauka jest obowiązkowa do ukończenia 18 roku życia. Prawo to jest realizowane przez bezpłatne szkolnictwo, system stypendiów państwowych i inne formy pomocy materialnej. Ustawa o systemie oświaty nakłada na nauczycieli obowiązek, aby w swoich działaniach dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych kierowali się dobrem uczniów, troską o ich zdrowie oraz wymaga od nich poszanowania godności osobistej ucznia. Poznany na poprzedniej lekcji dokument, jakim jest ramowy statut, także formułuje kilka praw ucznia. Prawa te można określić również na podstawie Konwencji o prawach dziecka. Jeśli zbierzemy te rozproszone w różnych dokumentach zapisy, powstanie swego rodzaju katalog.

2. Powiedz, że kilka lat temu została sporządzona taka właśnie lista praw ucznia. Przygotował ją zespół ekspertów, powołany z inicjatywy Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka. (*Wokół praw dziecka* część I, wyd. HFPC, 1993 i 1995). Na podstawie tej listy powstał materiał pomocniczy nr 1 „Katalog praw ucznia”. Rozdaj go uczniom i poproś, by kolejno różne osoby głośno odczytywały poszczególne prawa z tej listy wraz z ich krótką interpretacją.**3.** Następnie zaproś uczniów do dyskusji. Poprzedzi ją sesja plakatu, podczas której każdy uczeń będzie mógł się wypowiedzieć, wpisując swoje stanowisko pod plakatem z umieszczonym na nim określonym prawem. Rozłóż na podłodze arkusze papieru (wcześniej na każdym osobno wypisz jedno z praw z materiału pomocniczego nr 2). Uczniowie mogą swobodnie podchodzić do plakatów i wpisywać swoje uwagi. Po 15 minutach przymocujcie plakaty do ścian w klasie (np. taśmą malarską). Poproś, aby kolejno różni uczniowie odczytywali zapisy swoich kolegów. Po odczytaniu zapisów z każdego plakatu komentuj je, dopytuj, czy inni zgadzają się z daną opinią, pozwól też wypowiadać się uczniom.**4.** Przypomnij uczniom o tym, co powinni pamiętać z poprzednich lekcji: prawa są jedynie deklaracją, zbiorem „pobożnych życzeń”, jeśli nie towarzyszą im procedury gwarantujące ich realizację. Procedury te powinny być proste, dostępne i skuteczne. Korzystanie z nich nie może w żadnym wypadku skutkować przykrymi konsekwencjami dla tych, którzy się do nich odwołali. Jeśli zwaśnione strony są równe, sytuacja jest łatwiejsza. Gorzej, gdy pomiędzy stronami występuje zależność — pracownik wobec szefa, petent wobec urzędnika, uczeń wobec nauczyciela. Jednak wiele zależy od aktywności uczniów i ich rodziców. W zasadzie nie ma jednolitego systemu ochrony praw ucznia i należałoby takich procedur doszukiwać się w statucie, ale jeśli ich tam nie ma... W niektórych szkołach ustalono, że w przypadku nieprzestrzegania praw ucznia przysługuje prawo do odwołania się w następującej kolejności:
— wychowawca klasy,
— dyrektor szkoły,

- rada pedagogiczna,
- kurator oświaty itd.

Istnieje również Rzecznik Praw Dziecka, powołany na mocy Konstytucji RP.

5. Kończąc lekcję, zapytaj uczniów, czy pamiętają również o tym, iż jedną z granic praw każdego człowieka są prawa drugiego człowieka (art. 8, art. 10 EKPCz, art. 31.2 Konstytucji RP). Relacja nauczyciel — uczeń to relacja przełożonego i podwładnego, a nauczyciel jako przedstawiciel państwa zobligowany jest do przestrzegania ściśle określonych przepisów i takich właśnie relacji dotyczą prawa człowieka, jednakże należy pamiętać także o tym, że wszyscy jesteśmy zobowiązani w naszym zachowaniu do respektowania różnych zasad. W życiu społecznym obowiązują rozmaite kodeksy i ustawy regulujące relacje pomiędzy jednostkami. Wiadomo też, że wśród ludzi istnieje niepisana zasada wzajemności: na ogół, jeśli wymagamy od kogoś, by zachowywał się w określony sposób, sami również powinniśmy być gotowi tak postępować, np. jeśli chcemy, by nas szanowano, musimy szanować innych; jeśli wymagamy uczciwości, sami powinniśmy być uczciwi, itp. Niespójność pomiędzy czyimiś wymaganiami a postępowaniem zawsze będzie skazywać taką osobę na społeczną dezaprobatę.
6. Poproś uczniów o napisanie w ramach pracy domowej eseju „Prawa ucznia w naszej szkole”.

Bibliografia

- Osuch M., *Dzieci i ryby, czyli nie tylko o prawach ucznia*, Górnośląska Agencja Wydawnicza, Katowice 2000
- Wokół praw dziecka*, praca zbiorowa, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 1995

Katalog praw ucznia

Prawo do edukacji

Prawo to jest realizowane poprzez stworzenie jednolitego, bezpłatnego, publicznego i obowiązkowego systemu kształcenia do 18 roku życia. Placówki oświatowe powinny organizować zajęcia korekcyjno-wyrównawcze dla uczniów mających trudności w nauce oraz inne zajęcia wspomagające rozwój dzieci i młodzieży z zaburzeniami rozwojowymi. Przepisy również nakazują gminie zorganizowanie dojazdu do szkoły uczniom, którzy nie mają możliwości korzystania z transportu publicznego.

Prawo do wyrażania swojej opinii

Uczeń ma prawo do wyrażania kontrowersyjnych, a nawet niezgodnych z powszechnie przyjętym kanonem nauczania poglądów (choć wolność ta nie zwalnia go ze znajomości oficjalnych interpretacji). Należy jednak pamiętać, że ograniczeniem tej wolności jest dobro osobiste innych osób (nikogo nie wolno obrażać). Poglądy i opinie uczniów nie mogą być przedmiotem oceny stawianej przez nauczyciela.

Prawo do wypowiedzi i informacji

Uczeń powinien mieć dostęp do wszystkich informacji, które mogą mieć wpływ na jego sytuację w szkole.

Zakaz naruszania godności ucznia przez przyjęte w szkole reguły dyscypliny

Kary ustanowione przez statut szkoły nie mogą naruszać nietykalności i godności osobistej ucznia. Ucznia nie wolno poniżać ani ośmieszać. Naruszanie dóbr osobistych ucznia jest zagrożone odpowiedzialnością przed sądem cywilnym lub nawet karnym.

Prawo do jawnej i umotywowanej oceny postępów w nauce i zachowaniu

Kwestie ocen szczegółowo określa rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 21 marca 2001 r. w sprawie warunków i sposobów oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów w szkołach publicznych (Dz. U. Nr 29, poz. 323 ze zm.).

Każdy uczeń powinien mieć możliwość zapoznania się z wewnątrzszkolnym systemem oceniania (dokument ten powinien być dostępny dla wszystkich zainteresowanych). Każda ocena, którą stawia mu nauczyciel powinna być jawna i uzasadniona — uczeń musi wiedzieć, jaką ocenę dostał i dlaczego.

Prawo do życzliwego, podmiotowego traktowania w procesie dydaktyczno-wychowawczym

Nauczyciele powinni traktować uczniów sprawiedliwie i równo, tzn. nie kierować się i nie demonstrować swoich sympatii i antypatii do uczniów.

Prawo do wpływania na życie szkoły poprzez działalność samorządową

Każdy uczeń jest członkiem samorządu uczniowskiego i przysługuje mu bierne i czynne prawo wyborcze do organów samorządu. Sam też decyduje, jak i w jakim stopniu chce się zaangażować w życie uczniowskie. Samorząd może w znacznym stopniu wpłynąć na życie szkoły, jeśli tylko uczniowie działający jako przedstawiciele są aktywni.

Prawo do uznania i zachowania tożsamości narodowej

Szkoła powinna zapewnić uczniom należącym do mniejszości narodowych warunki, umożliwiające podtrzymywanie i rozwijanie tożsamości narodowej, etnicznej i językowej oraz własnej historii i kultury.

Prawo do swobody myśli oraz przekonań światopoglądowych i religijnych

O tym, czy niepełnoletni uczeń będzie uczęszczał na lekcję religii lub etyki decyduje jego prawny opiekun. Szkoła ma obowiązek takie lekcje zorganizować. Nie można z powodu decyzji nieuczestniczenia w lekcjach religii nikogo dyskryminować.

Kiedy jesteś chory, czyli o prawach dziecka — pacjenta

Wstęp

Gdy chorujemy, trudno nam czasami zadbać o swoje prawa — złe samopoczucie sprawia, że czujemy się bardziej bezradni i nie mamy siły z nikim walczyć. Jednak warto mieć świadomość, że ludzie pracujący w służbie zdrowia są naszymi usługodawcami i obowiązują ich określone przepisy. Ich praca jest trudna i jak każda praca z ludźmi wymaga pewnych predyspozycji osobowościowych. Naturalna jest pewna rutyna, zrozumiałe zmęczenie, ale niedopuszczalne łamanie podstawowych praw pacjentów. Od najmłodszych lat powinno się zapoznawać z tymi prawami, aby wiedzieć, czego możemy wymagać od tych, którzy pełnią odpowiedzialną służbę medyczną. W każdej przychodni wiszą słabo wyeksponowane dokumenty, przedstawiające prawa pacjenta, jednak prawie nikt ich nie czyta. Pacjenci ich nie znają, z pewnością i nie wszyscy pracownicy służby zdrowia w pełni zdają sobie sprawę z konieczności ich przestrzegania.

Cele:

- ▷ nabycie wiedzy na temat podstawowych praw pacjenta
- ▷ nabycie wiedzy na temat najważniejszych dokumentów, w których jest mowa o prawach pacjenta

Metody

współpraca w grupie, praca z tekstem

Pojęcia kluczowe

prawa pacjenta

Materiały pomocnicze

nr 1 — „Podstawowe prawa pacjenta”

Czas trwania

2 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie gimnazjum

Przebieg zajęć:

1. Lekcję rozpocznij od krótkiego wprowadzenia. Poinformuj uczniów o tym, że tematem zajęć będą prawa, o których powinni pamiętać, gdy będą występować w roli pacjenta. Zapytaj uczniów o ich różne doświadczenia związane z wizytami w przychodni lekarskiej lub pobytem w szpitalu — te miłe i niemiłe.
2. Gdy opowiedzą o swoich przeżyciach, poproś, by w zespołach 4–5-osobowych narysowali komiksy, przedstawiające idealną wizytę w przychodni lekarskiej lub pobyt w wymarzonej szpitalu. Komiksy powinny uwzględniać nie tylko warunki, ale i sposób odnoszenia się służby medycznej do małych pacjentów. Chętni uczniowie o zacięciu artystycznym mogą spróbować stworzyć rysunki satyryczne, przedstawiające relację lekarz – pacjent w „krzywym zwierciadle”.
3. Po prezentacji przez kilku uczniów ich historyjek obrazkowych, rozdziel pomiędzy zespoły pocięty na części materiał pomocniczy nr 1 i poproś, aby po zapoznaniu się z nim uczniowie przygotowali ulotki lub plakaty z hasłami informującymi o prawach dzieci — pacjentów.
4. Poproś zespoły, aby po wykonaniu zadania przedstawiły sobie nawzajem poznane prawa. Porozmawiaj z uczniami na temat sposobów, w jakie należy dochodzić swoich praw, jeśli nie są one przestrzegane przez pracowników służby zdrowia.
5. Kończąc zajęcia, zachęć uczniów, by opowiedzieli swoim rodzicom o treści tej lekcji.
6. Dobrym pomysłem byłoby zorganizowanie wspólnej wizyty na dziecięcym oddziale w najbliższym szpitalu, gdzie uczniowie mogliby przedstawić małym pacjentom i ich rodzicom ich prawa (po wcześniejszym uzgodnieniu tej wizyty z dyrektorem szpitala).

Bibliografia

Pomacka-Skrzypczak E., *Dziecko w szpitalu*, Krajowy Fundusz na rzecz Dzieci, Warszawa 1992
Wokół praw dziecka, praca zbiorowa, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 1995

Podstawowe prawa pacjenta

Prawo do świadczeń medycznych

Polska konstytucja w artykule 68 przyznaje nam prawo do ochrony zdrowia. Władze publiczne mają obowiązek zapewnić dostępność leczenia wszystkim obywatelom na równych zasadach, bez względu na ich sytuację materialną. W sposób szczególny prawo do świadczeń medycznych powinny mieć dzieci, kobiety ciężarne, osoby niepełnosprawne oraz w podeszłym wieku.

Konwencja o prawach dziecka, która obowiązuje nasz kraj od 1991 r., zobowiązuje państwa do dokładania starań, aby dzieciom przysługiwał jak najwyższy poziom ochrony zdrowia i udogodnienia w zakresie leczenia chorób i rehabilitacji zdrowotnej. Co prawda ani ta konwencja, ani inne umowy pomiędzy państwami (jak np. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych ONZ albo Europejska Karta Społeczna) nie przyznają nikomu bezpośrednio jakichkolwiek praw, jednak te kraje, które do konwencji przystąpiły, zwykle starają się później wykonać jej przepisy. W Polsce uczniowie są objęci powszechną i bezpłatną opieką zdrowotną na podstawie rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 5.11.1992 r. w sprawie zakresu, organizacji oraz form opieki zdrowotnej nad uczniami (D.U. Nr 87, poz. 441 z późniejszymi zmianami).

Gdy dziecko choruje, jego prawa są takie same jak dorosłego pacjenta. Jednak w pewnych sytuacjach dzieci, w odróżnieniu od osób pełnoletnich, nie mogą podejmować decyzji, które wiążą się z ich stanem zdrowia i koniecznością przeprowadzenia pewnych zabiegów leczniczych. Poniżej znajdziecie krótkie wyjaśnienie, dlaczego tak się dzieje.

Zgoda na interwencję medyczną

Częścią naszej ludzkiej wolności jest też prawo podejmowania decyzji, kto, w jaki sposób oraz czy w ogóle będzie nas leczyć. W pewnym sensie wynika to z artykułu 41 konstytucji, który gwarantuje każdemu człowiekowi nietykalność osobistą, a także z wielu innych przepisów. Jednak najpełniej zasada swobodnego decydowania o poddaniu się przez pacjenta interwencji medycznej została wyrażona w akcie prawnym niższego rzędu niż konstytucja — w Ustawie z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodzie lekarza (Dz.U. z 1997 r. Nr 28, poz. 152 z późniejszymi zmianami).

Jak wynika z artykułu 32 Ustawy o zawodzie lekarza, przeprowadzenie badania lub udzielenie innych świadczeń zdrowotnych jest możliwe pod warunkiem uzyskania zgody pacjenta. Lekarz musi pytać o zgodę zarówno wtedy, gdy chce nas osłuchać albo zmierzyć nam puls, jak i wówczas, gdy zamierza przeprowadzić skomplikowaną operację. Jednak reguła ta dotyczy osób dorosłych. Natomiast dzieci nie mogą decydować same o swoim zdrowiu — ich uprawnienia są przeniesione na rodziców lub innych opiekunów prawnych, którzy wyrażają zgodę zamiast dzieci. Jest to zrozumiałe ze względu na granicę wieku, poniżej której młodym ludziom trudno czasami zrozumieć informacje na temat stanu zdrowia i konieczności leczenia. Ograniczenie to ma więc na celu ich dobro.

Zarazem trzeba jednak zaznaczyć, że jeśli pacjent ukończył 16 lat, to oprócz zgody rodziców na leczenie, wymagana jest także jego osobista zgoda. Jeżeli jej brak, to lekarz zamierzający dokonać zabiegów medycznych musi najpierw zwrócić się do sądu.

Zwykle zgoda na leczenie może być wyrażona w jakikolwiek sposób (np. poprzez kiwnięcie głową na pytanie zadane przez lekarza). Jeżeli jednak leczenie jest bardzo ryzykowne, lekarz musi uzyskać zgodę pacjenta na piśmie.

Prawo do informacji i tajemnica lekarska

Żeby pacjent mógł świadomie wyrazić zgodę na leczenie, musi w ogóle wiedzieć, co mu dolega, jak lekarze oceniają szansę wyzdrowienia, jakie będą metody leczenia i jego następstwa oraz jakie ryzyko wiąże się z podjęciem określonych działań. Polskie prawo wymaga od lekarzy informowania pacjentów o stanie ich zdrowia. W przypadku dzieci lekarz ma obowiązek porozmawiać na temat diagnozy z rodzicami lub innymi opiekunami. Niektórzy lekarze w ogóle ignorują w takich przypadkach pacjenta, porozumiewając się wyłącznie z dorosłymi — jest to jednak postępowanie niewłaściwe, gdyż przepisy ustawy o zawodzie lekarza zobowiązują do respektowania prawa pacjentów do informacji nawet wtedy, gdy chory nie ukończył jeszcze 16 lat.

Oczywiście lekarze nie zawsze mogą i chcą powiedzieć całą prawdę, zwłaszcza jeśli choroba jest ciężka. Prawo pozwala ograniczyć zakres informacji o stanie zdrowia, jeżeli lekarz uzna, że dla pacjenta tak będzie lepiej. Jeżeli natomiast pacjent zażyczy sobie, aby lekarz nie rozmawiał z nim o stanie zdrowia — ten ostatni musi to uszanować.

Bardzo ważne jest nie tylko to, o czym lekarz mówi, ale również to, z kim rozmawia o zdrowiu chorego. Nie każdy ma prawo interesować się, na co chorujemy — przepisy wymagają bowiem od lekarza przestrzegania **tajemnicy zawodowej**. O stanie zdrowia dziecka mogą dowiedzieć się tylko rodzice lub opiekunowie, a ono samo — jeśli ukończyło 16 lat. Inne osoby mogą dowiedzieć się z ust lekarza o tym, co dolega pacjentowi tylko wtedy, jeśli on sam się na to zgodzi.

Oczywiście absolutnie nie jest ograniczone prawo dziecka lub rodziców do poinformowania innych osób o stanie zdrowia. Niekiedy jest to konieczne — np. przed wyjazdem chorego dziecka na obóz, kolonie lub wycieczkę szkolną rodzice powinni szczerze powiedzieć wychowawcom o dolegliwościach i możliwych symptomach choroby. Umożliwi to właściwe zareagowanie w razie wystąpienia groźnych dla zdrowia i życia objawów. Gdyby to nastąpiło, wychowawca powinien niezwłocznie skontaktować się z rodzicami. Wychowawca powinien uzyskać zgodę rodziców na leczenie dziecka. To samo dotyczy zresztą również innych form pomocy, np. psychologicznej.

Prawo do poszanowania godności

Przepisy prawne stanowią, iż pacjent ma prawo do poszanowania jego intymności i godności w czasie leczenia.

Znaczy to, iż w zasadzie żadnym osobom trzecim nie wolno asystować przy badaniu lekarskim lub operacji. Jest oczywiste, iż podczas ich przeprowadzania pacjent może czuć się zawstydzony lub skrępowany. Nieco inne reguły dotyczą leczenia w szpitalach prowadzonych przez wyższe szkoły medyczne — tutaj dopuszczalne jest, aby przy zabiegach obecni byli studenci, którzy w ten sposób uczą się zawodu.

Prawo do zapewnienia właściwych warunków leczenia i przebywania w szpitalu

Aby wyzdrowieć, musimy być otoczeni fachową opieką oraz wieloma specjalistycznymi urządzeniami. Zgodnie z przepisami prawnymi, przychodnie, szpitale i gabinety lekarskie muszą być odpowiednio wyposażone. Na lekarzy nakłada się obowiązek ścisłego przestrzegania zaleceń dotyczących między innymi higieny. A wszystko po to, abyśmy czuli się bezpiecznie i mogli szybko wrócić do zdrowia.

W szpitalach dziecięcych oraz oddziałach szpitalnych, gdzie przebywają dzieci, dodatkowo powinny znajdować się np. zabawki i książki. Prawo wymaga również stosowania odpowiedniej diety.

Jeżeli mali pacjenci przebywają w szpitalu przez dłuższy czas, konieczne jest zapewnienie im możliwości nauki. Przy szpitalach działają szkoły, w których dzieci uczą się w czasie długotrwałej choroby. W miarę możliwości zapewnia się im także uczestnictwo w zajęciach, czytanie książek oraz inne rozrywki.

Prawo do kontaktu z rodziną

W Wielkiej Brytanii Krajowe Stowarzyszenie Na Rzecz Opieki Nad Dziećmi w Szpitalu opracowało *Europejską Kartę Praw Dziecka w Szpitalu*. Ustala ona standardy przyjęte w 1988 r. przez 13 państw.

W dokumencie tym zapisano m.in., że *dzieci przebywające w szpitalu powinny mieć prawo do tego, aby przez cały czas przebywali z nimi rodzice lub stali opiekunowie*, a także, że *wszystkim rodzicom należy stworzyć możliwość pozostawania w szpitalu razem z dzieckiem, trzeba ich do tego zachęcać i pomagać*.

Zgodnie z polskim prawem, osoba przebywająca w szpitalu ma prawo do opieki bliskiej lub innej wskazanej osoby. Oznacza to, że rodzice nie tylko mogą przychodzić do chorych dzieci w odwiedziny, ale również mogą pozostawać z nimi przez dłuższy czas i opiekować się nimi. Prawo to może być ograniczone jedynie ze względu na groźbę epidemii (jeśli dziecko jest chore na zaraźliwą chorobę i dla dobra innych ludzi musi pozostawać w odosobnieniu) lub ze względu na warunki przebywania w szpitalu innych chorych.

Opracowanie: *Mateusz Pilich*

Anna Klimowicz

Temat:

Klient nasz pan — czyli o ochronie praw konsumenckich

Wstęp

Dość często padamy ofiarą niesolidnych producentów lub też nieuczciwych sprzedawców. Wiele osób rezygnuje z dochodzenia swoich praw ze względu na niską cenę nabytych produktów. Jednakże, jeśli cena towaru lub usługi jest wyższa (choć nie tylko wtedy), warto wiedzieć, jak postąpić, aby nie być stratnym.

Lekcja ma pomóc uczniom w zorientowaniu się w przepisach służących ochronie konsumenta. W obecnej sytuacji, gdy wzrasta konkurencja na wolnym rynku, klient często narażony jest ze strony profesjonalistów, oferujących coraz bogatszą gamę dóbr i usług, na potencjalne niebezpieczeństwo poniesienia niepotrzebnych kosztów za wadliwie wykonany towar bądź usługę. Z doświadczeń uczniów na pewno wyniknie, że albo oni sami, albo ktoś z ich bliskich poniósł straty finansowe związane z niezajomością przepisów.

Cele:

- ▷ nabycie wiedzy na temat podstawowych praw konsumenta
- ▷ nabycie podstawowej wiedzy na temat warunków zawierania i wykonywania umów konsumenckich
- ▷ nabycie wiedzy na temat tego, jakie organizacje stoją na straży praw konsumenckich
- ▷ nabycie umiejętności złożenia reklamacji towaru niepełnowartościowego
- ▷ nabycie umiejętności rozróżnienia gwarancji od rękojmi
- ▷ kształtowanie postawy konsumenta, który będzie dochodził swoich praw

Metody

współpraca w grupie, dyskusja, praca z tekstem

Pojęcia kluczowe

prawa konsumenta, reklamacja, gwarancja, rękojmia

Materiały pomocnicze

- nr 1 — Ochrona konsumenta na świecie
- nr 2 — Ochrona praw konsumentów w Polsce
- nr 3 — Sytuacje do rozważenia
- nr 4 — Rękojmia, gwarancja, reklamacja, odpowiedzialność a produkt
- nr 5 — Ankieta

Czas trwania

2 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie gimnazjum

Przebieg zajęć:

1. Zapytaj uczniów, jak zmieniają się potrzeby ludzi w miarę rozwoju cywilizacyjnego? Czy jemy tylko po to, by zaspokoić głód? Czy ubieramy się, aby chronić się przed zimmem lub deszczem? Poproś, aby uczniowie wymienili dobra i usługi, z jakich korzysta współcześnie człowiek w społeczeństwie o rozwiniętej gospodarce rynkowej.

Zadaj pytanie uczniom, czy wiedzą, jak nazywa się w dokumentach prawnych użytkownika różnych dóbr i usług, nabywającego towary lub usługi w celach osobistych?

Zapytaj uczniów, czy im lub ich bliskim zdarzyło się kupić jakiś bubel, czyli coś, z czego nie byli zadowoleni, bo nie nadawało się do użytku bądź bardzo szybko się popsuło. Co wówczas zrobili? Czy klient musi godzić się z tym, że za swoje pieniądze zamiast pełnowartościowego towaru dostaje rzecz nadającą się tylko do wyrzucenia?

Powiedz, że od 1989 roku mamy w Polsce wolny rynek, tymczasem nadal wielu producentów i sprzedawców stara się przerzucać odpowiedzialność za wadliwe towary i usługi na konsumentów. Dlatego właśnie trzeba mieć świadomość swoich praw i wiedzieć, kiedy i jak się domagać ich respektowania oraz do kogo zwrócić się o pomoc w trudnych sytuacjach.

2. Teraz podziel uczniów na dwie grupy i poproś, aby jedna grupa przeczytała materiał pomocniczy nr 1, a druga materiał pomocniczy nr 2. Poproś, aby kilku uczniów z pierwszej grupy przedstawiło sytuację, dotyczącą ochrony praw konsumenta na świecie i omówiło prawa przysługujące konsumentom w krajach należących do UE. Następnie niech uczniowie z drugiej grupy przedstawiają sytuację, w jakiej znajdują się konsumenci w naszym kraju; powinni zwrócić szczególną uwagę na instytucje, do których można się udać po pomoc, gdy zostaną naruszone nasze prawa konsumenckie.

Sprowokuj uczniów do krótkiej dyskusji na temat dostosowywania polskiego prawa do prawa wspólnotowego i korzyści, jakie niesie ten proces.

3. Poproś uczniów, by opowiedzieli, jakie oni mieli bądź mają problemy jako konsumenci. Czy wiedzą, na co mają uważać, gdy kupują towar lub płacą za wykonanie usługi? Co sprawia im największą trudność?

Czy orientują się, kiedy można zwrócić się z reklamacją? Poproś uczniów, aby spróbowali odpowiedzieć na pytania z materiału pomocniczego nr 3. Wspólnie przeanalizujcie odpowiedzi.

4. Powiedz, że teraz zajmiemy się sytuacjami, w których zakupiony przez nas towar lub usługa ma usterki, czyli jest nienależytej jakości i podlega przepisom Kodeksu cywilnego dotyczącym gwarancji i rękojmi. Warto bowiem znać odpowiedź na pytanie, czy w sytuacji, gdy towar bądź usługa budzi ich zastrzeżenia, mają dochodzić swoich praw w ramach gwarancji czy wybrać rękojmię. Co będzie dla nich bardziej korzystne?
5. Podziel uczniów na dwa zespoły — jeden z nich zajmie się przepisami dotyczącymi gwarancji, drugi zasadami obowiązującymi w rękojmi. Rozdaj materiał pomocniczy nr 4. Zadaniem każdego zespołu będzie przygotowanie w punktach rad, które stworzą KATALOG PRAW KONSUMENTA. Poproś, aby przedstawiciele zespołów odczytali wyniki wspólnej pracy. Powieście katalogi na szkolnym korytarzu lub zamieście je w szkolnej gazecie.
6. Zachęć uczniów, aby przeprowadzili ze swoimi rodzicami ankietę (materiał pomocniczy nr 5), której wyniki dadzą obraz znajomości praw konsumenta w lokalnej społeczności.

Zaproponuj dodatkowe gratyfikacje (np. w postaci plusów) za zdobycie adresów lokalnych instytucji ochrony praw konsumenta.

Bibliografia

Bojarski Ł., Płatek M., *Z prawem na ty*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1999

Encyklopedia. Prawo nie tylko dla prawników, Wyd. Park, Bielsko-Biała 2000

„Gazeta Wyborcza”, nr 300 (2290), 27 grudnia 1996

Prawa konsumentów, red. A. Żabczyński, wyd. Stowarzyszenie Konsumentów Polskich, Warszawa 1996

Wejman F., Zoll F., *Prawo ochrony konsumenta w okresie zmiany*, Wyd. UJ, Kraków 1998

„Wprost”, nr 27, 4 lipca 1999

Ochrona konsumenta na świecie

W krajach rozwiniętych ochronę praw konsumenta wymusza przede wszystkim konkurencja: nieuczciwość jest „karana” utratą klientów. Jednak „niewidzialna ręka rynku” nie załatwi wszystkiego. Dlatego powstały tam silne i wpływowe organizacje konsumenckie. Pierwszą z nich — Ligę Konsumentów — założono już w 1891 roku. Wymusiła ona dogodne dla klientów godziny otwarcia sklepów oraz kontrolowała panujące w nich warunki sanitarne. W 1902 roku Kongres amerykański przyjął ustawę o czystości żywności i lekarstw. Od tego czasu ruch konsumencki stał się poważną siłą społeczną.

Po raz pierwszy sformułowano tzw. prawa konsumenta w projekcie ustawy o prawach konsumentów (Consumer Bill of Rights), przedstawionym w 1962 r. Kongresowi USA przez prezydenta Johna F. Kennedy’ego. Są to:

- prawo wyboru towarów i usług o odpowiadającej cenom jakości;
- prawo dostępu do rzetelnej informacji o towarach;
- prawo do ochrony przed produktami i usługami niebezpiecznymi dla zdrowia i życia;
- prawo do zaspokajania podstawowych potrzeb konsumenckich;
- prawo do wyrażania opinii o polityce konsumenckiej państwa oraz działaniach producentów i handlowców;
- prawo do pozytywnego załatwiania uzasadnionych reklamacji;
- prawo do edukacji konsumenckiej;
- prawo do uwzględnienia interesów konsumentów w polityce rządowej.

W 1975 r. Europejska Wspólnota Węgla i Stali przyjęła katalog praw konsumenta. Zawiera on następujące prawa:

Prawo do bezpieczeństwa i ochrony zdrowia

Postuluje ono, aby na rynku znajdowały się wyłącznie produkty i usługi nie zagrażające zdrowiu i życiu konsumentów. To oznacza określenie wymogów bezpieczeństwa i właściwe informowanie konsumentów o możliwym ryzyku, wynikającym z użytkowania produktów i korzystania z usług, a także ochronę konsumentów przed wypadkami.

Prawo do ochrony interesów ekonomicznych

Ma zapewnić ochronę konsumentów przed nadużywaniem silniejszej pozycji przez producenta, pośrednika, sprzedawcę, usługodawcę. Do tego służy między innymi zakaz stosowania czynów nieuczciwej konkurencji w reklamie, marketingu, a także narzucanie niekorzystnych warunków umów. Chodzi tu również o poprawę jakości towarów i usług — z jednoczesnym uwzględnieniem ochrony środowiska.

Prawo do informacji i edukacji konsumenckiej

Konsument musi mieć realną możliwość dokonywania świadomego wyboru na rynku. Służy temu rzetelna informacja o cechach i cenach oferowanych towarów, o efektywnych metodach ich użytkowania. Konsument musi znać swoje prawa i obowiązki, a w szczególności procedury dochodzenia swoich praw.

Prawo dostępu do efektywnego systemu dochodzenia roszczeń

W przypadku reklamacji konsumentowi powinna być udzielana pomoc fachowa. Zwłaszcza wtedy, jeśli spór wkracza na drogę rozjemstwa lub sądową. Droga ta powinna być dla konsumenta łatwa, dostępna i szybka.

Prawo do reprezentacji

Konsumenci mają prawo do reprezentowania swojego stanowiska we wszystkich sprawach konsumenckich szeroko rozumianych, tzn. dotyczących indywidualnych i zbiorowych interesów społeczności konsumenckich. Dokonują tego najczęściej poprzez dobrowolne zrzeszenia konsumenckie.

Rozwój instytucji, których zadaniem jest ochrona praw konsumenta, datuje się od czasu, kiedy prawa te skodyfikowano. Przedtem tylko różne zrzeszenia konsumenckie głosiły potrzebę ochrony prawa konsumenta, po roku 1975 zaś wszystkie wysoko rozwinięte gospodarczo państwa świata zaczęły wyrażać zainteresowanie tą problematyką. Zaczęły powstawać wyspecjalizowane organy państwowe i samorządowe, których głównym zadaniem jest wspieranie polityki prokonsumenckiej w całym społeczeństwie.

Kolejnym ważnym wydarzeniem dla rozwoju ochrony praw konsumentów stały się jednomyślnie przyjęte „Wytyczne Zgromadzenia Ogólnego ONZ w prawie ochrony konsumentów” z 1985 r.

Od 1983 roku w dniu 15 marca obchodzony jest Światowy Dzień Praw Konsumenta. W warunkach gospodarki rynkowej prawa konsumenta nabierają coraz większego znaczenia. W szczególności ważna jest ochrona przed agresywnym działaniem przedsiębiorcy, który jako profesjonalista zna różne techniki sprzedaży i wie, jak skutecznie wpłynąć na psychikę kupującego, aby sprzedać mu towar bądź usługę.

Ochrona praw konsumentów w Polsce

Nasz kraj ma poważne opóźnienia w kwestii ochrony praw konsumenta. Tak jak w innych krajach socjalistycznych, polityka ochrony konsumenta w Polsce miała właściwie charakter „fasadowy” (w porównaniu z państwami zachodnimi) i zanim zaczął funkcjonować wolny rynek trudno było mówić o ochronie konsumentów. Dla państwowych producentów i sprzedawców klient był mało ważny, a towar ze sklepowych półek znikał bez względu na to, czy był dobrej, czy fatalnej jakości.

W 1981 roku, kiedy wiele produktów sprzedawano na kartki, powstała Federacja Konsumentów — pierwsza tego typu organizacja w krajach socjalistycznych. Organizacja ta może działać w warunkach „normalnej ekonomii” dopiero od 1990 roku. Żywiolowo rozwijający się kapitalizm, ale i rosnąca świadomość uprawnień konsumentów sprawiają, że liczba porad prawnych udzielanych przez członków federacji stale rośnie.

W latach osiemdziesiątych XX w. pojawiły się także w Polsce nieliczne akty prawne, chroniące konsumentów. Jednym z nich była uchwała nr 71 Rady Ministrów z czerwca 1983 r. w sprawie jednolitych warunków umowy sprzedaży detalicznej oraz warunków gwarancyjnych. Uchwała ta weszła w życie 1 stycznia 1984 r. i obowiązywała przeszło 10 lat, chociaż na skutek przemian ustrojowych zakres jej stosowania znacznie się ograniczył. Dopiero w 1990 r. w kodeksie cywilnym pojawiło się pojęcie konsumenta. Nowelizacja tego kodeksu, uchwalona w sierpniu 1996 r., a wchodząca w życie z dniem 28 grudnia 1996 r., dała klientom prawo wyboru: czy skorzystać z rękojmi, czy z gwarancji. Do tej pory pechowy nabywca wadliwego towaru mógł skorzystać tylko z gwarancji producenta, a dopiero po upływie terminu gwarancji — z rękojmi wystawianej przez sprzedawcę.

A tymczasem Polska jest członkiem Organizacji Narodów Zjednoczonych i powinna honorować „Wytyczne Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie ochrony konsumentów” z 1985 r. Wytyczne ONZ nie stanowią norm prawa międzynarodowego (nie są umową ani traktatem międzynarodowym) i nie nakładają na państwo żadnych obowiązków w sferze międzynarodowo-prawnej. Ich wdrażanie w głównej mierze jest obowiązkiem o charakterze politycznym i moralnym.

Celem strategicznym Polski jest członkostwo w Unii Europejskiej. Status państwa stowarzyszonego z Unią Europejską nakłada na nią konieczność spełnienia określonych kryteriów politycznych i gospodarczych. Wypracowane zostały podstawy prawne ochrony konsumentów, zbliżające polskie prawo konsumenckie do prawa wspólnotowego i trwają prace legislacyjne nad pełną harmonizacją przepisów z regulacjami Unii Europejskiej.

Od 1 stycznia 1999 r. stworzono instytucję powiatowego (miejskiego) rzecznika konsumentów, reprezentującego interesy konsumenta na szczeblu samorządowym. Rzecznika powołują rady miejskie i powiatowe. Do zadań rzeczników należą m.in. zapewnianie poradnictwa konsumenckiego, wytaczanie powództw na rzecz konsumentów, składanie wniosków w sprawie zmiany prawa miejscowego w zakresie ochrony konsumentów.

W roku 2000 dokonano reformy prawa cywilnego i dzięki niej znowelizowano również przepisy dotyczące praw konsumenckich.

INSTYTUCJE I STOWARZYSZENIA CHRONIĄCE INTERESY KONSUMENTÓW W POLSCE

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
Inspekcja Handlowa
Inspekcja Sanitarna
Inspekcja Weterynaryjna
Inspekcja Ochrony Środowiska
Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych
Powiatowy (Miejski) Rzecznik Konsumentów
Rzecznik Ubezpieczonych

Organizacje Konsumentów, czyli:
Federacja Konsumentów
Stowarzyszenie Konsumentów Polskich
Stowarzyszenie Ochrony Zdrowia i Bezpieczeństwa Konsumentów
Polskie Towarzystwo Ekonomiki Gospodarstwa Domowego
Konsumentki Instytut Jakości

Wiele informacji dotyczących praw konsumentów można znaleźć w internecie po wpisaniu do wyszukiwarki hasła „konsument”.

Sytuacje do rozważenia

Rozważcie, czy w następujących sytuacjach uzasadnione jest żądanie zwrotu pieniędzy lub wymiany zakupionego towaru. W przypadku niejasności warto zasięgnąć fachowej porady u rzecznika konsumentów (powiatowego lub miejskiego), który jest zobowiązany do udzielenia jej bezpłatnie.

- Bielizna, której nie mogliśmy przymierzyć w sklepie, okazała się za mała.
- Torba ze skóry po przyniesieniu do domu wydziela okropny zapach.
- Supermodny sweter, który kupiliśmy po okazyjnej cenie, nosi pół szkoły i już nam się nie podoba.
- W kupionych butach po tygodniu pękła podeszwa.
- W drogim czasopiśmie, do zakupu którego skusiła nas atrakcyjna okładka, nie ma nic wartościowego do czytania.
- Meble przywiezione do domu w paczkach okazały się niemożliwe do złożenia.
- Nie zużyliśmy dodatkowego opakowania leku, który wykupiliśmy na receptę.
- Jogurty, które kupiliśmy po zwykłej cenie w sklepie samoobsługowym, są przeterminowane.
- Koszula już po pierwszym założeniu „pęka w szwach”.
- Bułki w foliowym opakowaniu, z trzydniowym terminem ważności do spożycia są spleśniałe od spodu.
- Okazało się, że dziadek posiada już w swoich zbiorach filatelistycznych serię znaczków, którą kupiliśmy mu w prezencie.
- Chleb, zapakowany w folię, po otwarciu opakowania okazał się nie do spożycia.
- W plecaku, który miał służyć nam do noszenia szkolnych podręczników, po dwóch tygodniach urwała się szelka.
- Gdy ekipa dostawcza przywiozła do domu zamówiony telewizor w kolorze szarym, okazało się, że jest on koloru czarnego.

Rękojmia, gwarancja, reklamacja, odpowiedzialność a produkt

Czy handlowcy znają prawa konsumenta?

„Po odejściu od kasy reklamacji nie uwzględnia się!” — takie wywieszki widzimy bardzo często w sklepach. Czy mają one znaczenie prawne? Odpowiedź jest krótka: nie. Każdy sprzedawca odpowiada za wady fizyczne (uszkodzenia rzeczy, ograniczona użyteczność, niebezpieczne właściwości itp.) oraz prawne (rzecz nie jest własnością tego, kto ją sprzedaje). Towar niepełnowartościowy może być sprzedawany, jednak powinien być odpowiednio oznaczony i przeceniony. Ujawniając wady rzeczy sprzedawanej, właściciel sklepu przerzuca w pewnym sensie ryzyko na kupującego. Jeżeli jednak nie ujawnia wady albo wręcz stara się ją celowo ukryć, ponosi przed konsumentem odpowiedzialność prawną.

Rękojmia za wady

Prawo konsumenta do uzyskania świadczenia odpowiedniej jakości w ramach umowy sprzedaży reguluje przede wszystkim kodeks cywilny. Jedną z możliwości jego dochodzenia jest skorzystanie z uprawnień z tytułu rękojmi za wady rzeczy sprzedawanej.

Rękojmię można zdefiniować jako dorozumiane (to znaczy niewymagające żadnego wyrażonego oświadczenia) zapewnienie przez sprzedającego, że towar jest wolny od wad i przydatny do celu, do jakiego w normalnych okolicznościach można go wykorzystać. Tak więc np. sprzedając elektryczną maszynkę do golenia, właściciel sklepu z artykułami gospodarstwa domowego zapewnia, że będziemy się mogli nią komfortowo codziennie ogolić; jeżeli jednak kaleczy ona skórę albo przestaje działać po dwukrotnym użyciu, to znaczy, że jest fizycznie wadliwa. Dobrym przykładem rękojmi za wady prawne jest sprzedaż samochodów w komisie — właściciel komisji odpowiada wobec kupujących za to, że wstawione do sprzedaży używane samochody nie zostały nikomu skradzione i że nikt ich nie poszukuje. Oczywiście wszelka odpowiedzialność za wady jest ograniczona tylko do przypadków, gdy kupujący nie wiedział o nich w chwili zakupu.

W razie wystąpienia wad rzeczy objętych odpowiedzialnością sprzedającego z tytułu rękojmi, kupujący może w szczególności:

- odstąpić od umowy, czyli oświadczyć, że nie chce być związany umową, zwrócić zakupiony towar i żądać zwrotu pieniędzy,
- żądać obniżenia ceny,
- domagać się usunięcia wad,
- żądać wymiany na inny, niewadliwy egzemplarz towaru.

Zasadniczo skorzystanie z każdego z tych uprawnień nie pociąga za sobą żadnych dodatkowych kosztów. Zazwyczaj żądanie przez sprzedawcę „dopłaty” będzie więc próbą oszukania klienta. Co więcej, prawo do odstąpienia od umowy ostatecznie wcale nie jest wykluczone, nawet jeśli kupujący skorzysta początkowo z innego rozwiązania (np. zdecyduje się na wymianę towaru). Jeżeli bowiem, mimo wymiany lub naprawy, zakupiona rzecz jest w dalszym ciągu niezdatna do użytku, kupujący będzie mógł od umowy odstąpić. Zatem można powiedzieć, że rękojmia daje znacznie szerszy zakres uprawnień niż gwarancja (o której mowa jest niżej).

Jednak żadne uprawnienie nie jest nieograniczone. W przypadku rękojmi istnieją przede wszystkim ograniczenia czasowe: można jej dochodzić tylko przez rok od daty zakupu rzeczy ruchomej, a przez trzy lata — w razie zakupu budynku; w dodatku powiadomienie sprzedawcy o wadzie powinno nastąpić w ciągu miesiąca od chwili, gdy kupujący się o niej dowiedział.

Pewne ograniczenie dotyczy także tzw. wad ukrytych — czyli absolutnie niemożliwych do wykrycia w chwili zakupu. Kodeks cywilny stanowi, iż odpowiedzialność sprzedającego dotyczy tylko takich wad, które wynikły z przyczyny tkwiącej już poprzednio (czyli przed zakupem) w rzeczy sprzedanej. Należy przez to rozumieć zwłaszcza nieprawidłowe parametry techniczne materiałów, z których towar został wykonany (np. podeszwy butów sportowych zostały wykonane z tworzywa, które zgodnie z wymaganiami wiedzy technicznej nie nadaje się w ogóle do produkcji obuwia). Z reguły takie wady najtrudniej udowodnić. Doświadczenie uczy, iż właśnie w sferze odpowiedzialności za wady ukryte dochodzi w Polsce do najczęstszych i najpoważniejszych naruszeń praw konsumentów.

Gwarancja jakości

Rękojmia nie jest jedynym środkiem ochrony praw konsumenta. Trzeba pamiętać, iż jest to uprawnienie przysługujące wobec sprzedawcy towaru — ten zaś nie zawsze istotnie może być obciążony odpowiedzialnością za wady towaru, które nie wynikają z jego winy.

W celu lepszego zabezpieczenia interesów nabywców towarów wprowadzono (skądinąd nie tylko w prawie polskim) gwarancję jakości. W odróżnieniu od rękojmi jest ona zawsze ściśle związana z otrzymanym przy zakupie dokumentem, zwanym powszechnie „kartą gwarancyjną”, w którym zawarte jest zobowiązanie wystawcy (nazywanego „gwarantem”) do dokonywania napraw towaru lub jego wymiany na niewadliwy przez określony czas od chwili zakupu. Trzeba pamiętać, iż sprzedawca, mimo że stempluje, podpisuje i wręcza nam kartę gwarancyjną, raczej rzadko sam jest gwarantem. Gwarancji najczęściej udziela producent.

Termin gwarancji wynosi standardowo jeden rok; jednak bardzo często jest on przedłużany (np. na samochody udziela się coraz dłuższych, nawet trzy- lub czteroletnich gwarancji). Chcąc się upewnić, ile czasu mamy na wykrycie i usunięcie na koszt producenta wad towaru, powinniśmy uważnie przejrzeć kartę.

Ponieważ gwarancja jest związana z kartą gwarancyjną, ta ostatnia powinna zawierać nie tylko poświadczenie przez sprzedawcę faktu zakupu, ale również adnotacje o dokonanych naprawach lub wymianie towaru w ramach gwarancji. Należy tego pilnować, gdyż brak jednego podpisu lub stempla może dla nas oznaczać utratę uprawnień.

Zwykle naprawy są dokonywane we wskazanych przez gwaranta punktach serwisowych. Jeżeli z warunków gwarancji lub okoliczności wynika, że kupioną rzecz musimy dostarczyć do zakładu, gdzie zostanie ona naprawiona, to koszty transportu obciążają gwaranta.

Wykonywanie uprawnień z gwarancji jest niezależne od rękojmi. Z obu środków ochrony kupujący może korzystać jednocześnie, przysługuje mu bowiem pełne prawo wyboru, który z nich lepiej odpowiada jego interesom.

Reklamacja

Chcąc wykonać uprawnienia zastrzeżone na wypadek zakupu wadliwego towaru, konsument powinien dokonać reklamacji. Jest to czynność zmierzająca do wykonania zwłaszcza praw z rękojmi. Polega ona na poinformowaniu sprzedawcy w określonym terminie o występujących wadach.

Na zgłoszenie się do sprzedawcy konsument ma miesiąc od wykrycia wady lub od chwili, kiedy wykrycie było możliwe (taki termin wynika z uprawnień z tytułu rękojmi, określonych w kodeksie cywilnym). Jednocześnie z reklamacją towar reklamowany należy dostarczyć sprzedawcy, chyba że chodzi o duże lub ciężkie przedmioty (przepisy wymieniają np. dywan o powierzchni powyżej 3 m² lub meble). W tym ostatnim przypadku sprzedawca powinien się pojawić w mieszkaniu konsumenta i obejrzeć towar nie później niż 7 dni po zgłoszeniu.

Jeżeli reklamacja nie jest załatwiana natychmiast, sprzedawca powinien zarówno potwierdzić przyjęcie reklamacji, jak i poinformować konsumenta, w jaki sposób zamierza ją załatwić.

Zgodnie z prawem rozstrzygnięcie reklamacji (czyli jej uznanie albo odrzucenie) powinno nastąpić w ciągu 14 dni od daty jej złożenia. Niezwłocznie należy załatwiać reklamacje dotyczące artykułów żywnościowych.

Odpowiedzialność za produkt

Współczesne prawo w coraz szerszym zakresie stara się chronić konsumentów. Jest to naturalny proces w gospodarce, w której produkuje się coraz więcej i na coraz szerszą skalę. Normy jakościowe są coraz surowsze i coraz bardziej wyśrubowane. Niestety, bardzo często są także naruszane przez producentów. Wobec rozwoju produktów technicznie skomplikowanych (samochodów, urządzeń elektrotechnicznych, elektroniki) konieczna staje się także ochrona konsumenta przed szkodliwymi właściwościami tego, co znajduje się na rynku.

Rozwiązania przyjęte w prawie Unii Europejskiej, a ostatnio także w naszym kraju, narzucają wszystkim producentom i importerom towarów konieczność przestrzegania norm bezpieczeństwa poprzez określenie zasad tzw. odpowiedzialności za produkt. Oznacza to, że bez względu na uprawnienia z tytułu gwarancji każdy, kto wprowadza na rynek towar mający właściwości szkodliwe lub niebezpieczne dla zdrowia i życia ludzkiego, ponosi odpowiedzialność za szkody wyrządzone wskutek ich użytkowania. W ten sposób np. firma, która sprowadziła do Polski metalowe samochodziki, które kaleczą dzieciom palce, jest obowiązana pokryć koszty leczenia poszkodowanych. Będzie także zobowiązana do wycofania na własny koszt wadliwych zabawek ze sprzedaży.

Opracowanie: *Mateusz Pilich*

Ankieta

Przeprowadźcie wśród swoich rodziców, dorosłych sąsiadów i znajomych poniższą ankietę. Jeśli ankieta wykaże, że nie znają oni swoich praw jako konsumenci, możecie wystąpić w roli eksperta i wszystko im wyjaśnić.

ANKIETA „CZY ZNASZ SWOJE KONSUMENCKIE PRAWA?”

Szanowni Państwo,

Ta anonimowa ankieta ma na celu zbadanie, jak przedstawia się w naszym społeczeństwie znajomość podstawowych praw konsumenta (którym jest każdy z nas). Bardzo prosimy o podkreślenie wybranej odpowiedzi.

Jeśli zauważam w domu, że kupiony przeze mnie towar jest złej jakości:

- wyrzucam go do śmieci
- składam reklamację
- robię awanturę w sklepie

W ramach gwarancji klient może:

- żądać naprawy
- żądać obniżenia ceny
- żądać wymiany towaru na nowy
- nie wiem

Rękojmia upoważnia do:

- żądania obniżenia ceny
- odstąpienia od umowy
- żądania wymiany wadliwego towaru na nowy bez wad
- żądania naprawy wadliwego towaru lub poprawienia usługi
- nie wiem

Sprzedawca na rozpoznanie reklamacji ma:

- 1 miesiąc
- 2 tygodnie
- pół roku
- nie wiem

Napis w sklepie „Po odejściu od kasy reklamacji nie uwzględnia się” oznacza, że:

- trzeba uważnie dokonywać zakupów
- jeśli kupimy towar z usterką, będzie to wynikiem naszego niedopatrzenia
- pracownicy tego sklepu nie znają przepisów

SZKOŁA PONADGIMNAZJALNA

Beata Jancarz

Temat:

Granice naszych praw i wolności

Wstęp

Prawa i wolności człowieka to szczególne prawa każdego z nas, wywodzące się z godności jednostki ludzkiej i chroniące ją w relacjach z władzą. Nie należy raczej rozszerzać ich rozumienia na relacje międzyludzkie (między krewnymi, czy sąsiadami). Regulacja tych zależności leży w sferze prawa cywilnego, rodzinnego czy karnego. Prawa człowieka (takie jak np. prawo do nauki, prawa wyborcze) nakładają na państwo (władzę) obowiązek umożliwienia jednostce ich realizacji. Wolności natomiast (np. wolność słowa, wolność sumienia i wyznania) zabraniają państwu ingerencję w sferę prywatną jednostki. Gwarancją realizacji praw i wolności jest istnienie praw proceduralnych, umożliwiających każdemu z nas ich dochodzenie (w sądach powszechnych, przed trybunałami). Czy to znaczy, że skoro mamy wolność słowa, to możemy wszystko i wszędzie powiedzieć? Nie. Prawa i wolności podlegają ograniczeniom (z wyjątkiem wolności od tortur oraz poniżającego i niehumanitarnego traktowania oraz zakazu niewolnictwa). Jednym ze źródeł ograniczeń są prawa i wolności drugiego człowieka; uświadomienie tego faktu wpływa na poprawę relacji w grupie oraz kształtuje kulturę życia publicznego. Na lekcji tej poznamy nasze prawa i wolności oraz granice, jakim podlegają.

Cele:

- ▷ nabycie podstawowej wiedzy związanej z pojęciami: wolność, prawo oraz z ograniczeniami, jakim podlegają prawa i wolności
- ▷ kształtowanie umiejętności dostrzegania przez uczniów różnic między prawami a wolnościami człowieka
- ▷ uświadomienie uczniom istnienia granic w korzystaniu z przysługujących nam praw i wolności

Metody

mapa pojęciowa, wykład

Pojęcia kluczowe

prawa, wolności, prawa materialne, prawa proceduralne, granice praw

Materiały pomocnicze

nr 1 — wzór mapy pojęciowej

Czas trwania

1 godzina lekcyjna

Adresat

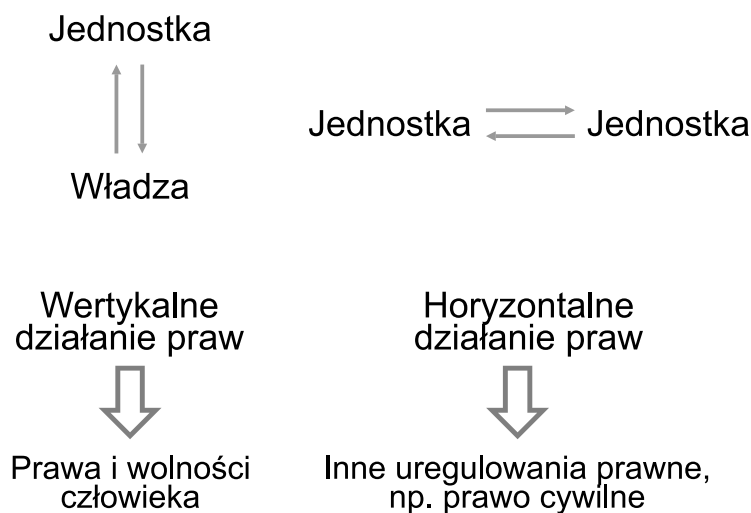
uczniowie szkoły ponadgimnazjalnej

Przebieg zajęć:

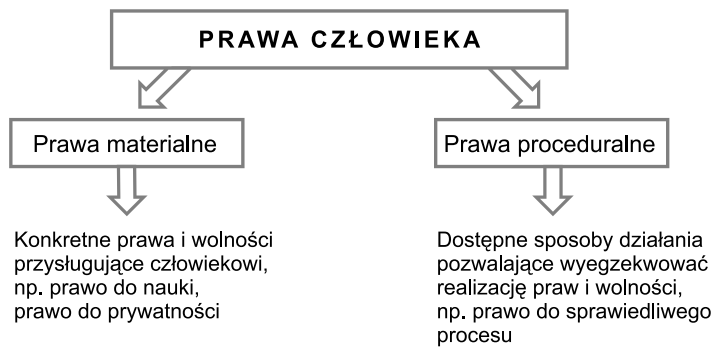
1. Podziel uczniów na 2 grupy. Każdemu z nich daj trzy puste karteczki. Członkowie jednej grupy będą wypisywać na nich skojarzenia (mogą to być również formy graficzne) dotyczące pojęcia „prawa człowieka”, członkowie drugiej grupy skojarzenia związane z pojęciem „wolności”. Każdej grupie wręcz również duży arkusz papieru oraz flamastry. Po wypisaniu skojarzeń grupy zbierają na środku arkusza wszystkie karteczki i układają tzw. mapę pojęciową, szukając powiązań między skojarzeniami i układając je od najbliższych do najdalszych (wzór mapy pojęciowej w materiale pomocniczym nr 1). Poleć wywieszenie plakatów i odczytanie ich przez liderów grup.

W czasie omawiania map zwracaj uwagę na wyłaniające się różnice między prawami a wolnościami. Koryguj również wypowiedzi uczniów, aby koncentrowały się tylko na tych zagadnieniach, które dotyczą praw i wolności człowieka.

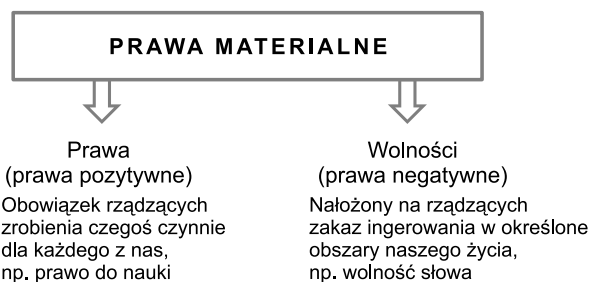
2. Podaj cele lekcji i przeprowadź krótki wykład wprowadzający do tematu: prawa i wolności człowieka. Zwróć uwagę, że prawa człowieka dotyczą tylko relacji jednostka — władza, stąd mówimy o „wertikalnym” działaniu praw człowieka.

Prawa człowieka możemy podzielić na prawa materialne i proceduralne. Podkreśl, że bez istnienia tych drugich prawa materialne stają się tylko martwym zapisem, nie ma bowiem możliwości ich dochodzenia.

Zaprezentuj podział praw materialnych i zwróć uwagę, że w języku polskim istnieją dwa ich określenia, mianowicie „prawa i wolności”. Przedstaw różnice między prawami i wolnościami.

3. Poproś, aby uczniowie usiedli w kręgu. Rozdaj im po jednym dość dużym arkuszu papieru (np. wykorzystaj nieaktualne gazety). Poproś, aby każdy indywidualnie flamastrem wypisał na arkuszu najważniejsze dla niego prawa i wolności. Następnie zaproś na środek jednego z uczniów i poleć, aby rozłożył arkusz na podłodze i stanął na nim; teraz poproś kolejnego ucznia o wykonanie tych samych czynności. W ten sposób po kolei dołączać będą inni uczestnicy. W pewnym momencie uczniowie zauważą, że ich arkusze nie mieszczą się i muszą zachodzić na siebie. I to właśnie stanie się podstawą do wniosków o ograniczeniu naszych praw. Zapytaj uczniów, co czuli, gdy musieli położyć swój arkusz na innym, i z kolei — co czuli, gdy inni zajmowali ich „terytorium”.
4. Zwróć uwagę na to, że prawa i wolności są ograniczone (z wyjątkiem wolności od tortur i niewolnictwa). **Podkreśl, że jednym z ograniczeń naszych praw i wolności są prawa i wolności innego człowieka.** Przygotuj na arkuszu wypisane ograniczenia ze względu na:
 - ochronę praw innych osób,
 - bezpieczeństwo państwowe,
 - dobrobyt gospodarczy kraju,
 - ochronę porządku publicznego,
 - zapobieganie przestępstwom,
 - ochronę zdrowia i moralności.
 Na zakończenie zaznacz, że wszystkie ograniczenia praw muszą być zawsze zapisane w prawie, minimalne i konieczne w demokratycznym społeczeństwie.

Bibliografia

- Prawa i wolności człowieka — scenariusze lekcji dla szkół podstawowych i średnich*, praca zbiorowa, red. E. Stawowy, Impuls, Kraków 1997
- Szkola Praw Człowieka. Teksty wykładów*, Wydawnictwo Agencja Exit, Warszawa 1998

Beata Jancarz

Temat:

Stereotypy, uprzedzenia i brak tolerancji

Wstęp

Nie zdajemy sobie czasami sprawy, jak często kierujemy się stereotypami utrwalonymi przez tradycję, choć zapewne nie jesteśmy skłonni uznawać się za „nietolerancyjnych”. Uprzedzenia rodzące się ze stereotypów wiodą do naruszania godności ludzi. Człowiek tolerancyjny to człowiek pozbawiony uprzedzeń i świadomy wpływu stereotypów na ludzkie zachowania. Kształtowanie postaw tolerancji jest możliwe tylko przez dyskusję z „włączeniem” sfery emocjonalnej. Wczuwanie się w sytuację innego człowieka pozwala nam go zrozumieć. Warto jednak podkreślić, że tolerancja ma również swoje granice. Wtedy, gdy naruszane są prawa i wolności człowieka, godność nasza lub innych ludzi, mówmy zdecydowanie: „nie!”.

Cele:

- ▷ nabycie wiedzy związanej z pojęciami: godność, tolerancja, stereotyp, uprzedzenia
- ▷ kształtowanie umiejętności wyrażania własnych uczuć
- ▷ kształtowanie postawy tolerancji wobec odmienności
- ▷ uświadomienie uczniom roli stereotypów, którym podlegają

Metody

dyskusja, burza mózgów, współpraca w grupie

Pojęcia kluczowe

godność, stereotyp, uprzedzenia, tolerancja

Materiały pomocnicze

- nr 1 — Art. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka
- nr 2 — definicja „godności”
- nr 3 — definicja „stereotypu”
- nr 4 — diament „Jakie są cechy człowieka, o którym mówimy, że jest tolerancyjny?”

Czas trwania

2 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie szkoły ponadgimnazjalnej

Przebieg zajęć:

1. Aby wprowadzić uczniów w temat lekcji, dotyczący godności, zaprezentuj przygotowane wcześniej zdjęcia (wycinki z prasy, z reklam) ludzi różnych ras, o różnych kolorach włosów, oczu, wysokich, niskich, niepełnosprawnych, policjantów, nauczycieli, bezdomnych (i inne, jakie uda ci się znaleźć). Poproś uczniów, aby przypomnieli sobie z poprzednich lekcji Art. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka *Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi w swej godności i swych prawach. Są oni obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postępować wobec innych w duchu braterstwa.* Artykuł ten wywieś jako motto dzisiejszej lekcji (materiał pomocniczy nr 1), podaj też jej cele.
2. Zaproś uczniów do kręgu. Rozdaj im losowo zdjęcia ludzi, tak aby każdy uczeń otrzymał jedno z nich. Przyklejcie je na kartki formatu A4. Poproś, aby uczniowie samodzielnie, w ciszy, zastanowili się, jak wygląda życie człowieka ze zdjęcia, jakie są jego cechy charakteru, czym się zajmuje na co dzień, jak wygląda jego dom, czy ma rodzinę, jakie jest jego hobby, jak spędza wolny czas itp. Niech uczniowie spróbują nadać imiona (może również nazwiska) osobom ze „swoich” zdjęć. Poproś, aby każdy opisał „swoją” osobę na oddzielnej kartce. Kartki tej na razie nie można pokazywać innym uczestnikom zajęć.
3. Następnie poleć przekazanie zdjęcia sąsiadowi z prawej. Uczniowie na odwrocie kartki, na której przyklejone jest zdjęcie zapisują swoje pierwsze skojarzenie z daną osobą. Zdjęcia krążą dookoła. **Zwróć uwagę, aby na tym etapie uczniowie zapisywali tylko krótkie zdania lub równoważniki zdań, nie podpisywali się pod nimi, dbaj, aby ćwiczenie odbywało się sprawnie, w sposób zsynchronizowany.** Ćwiczenie zakończ w momencie, gdy do każdego uczestnika dotrze zdjęcie „jego” osoby. Naturalnym jest, że każdy „właściciel” zdjęcia czyta natychmiast skojarzenia zapisane z tyłu kartki. Pozwól na to.
4. Poproś uczniów, aby na forum całej grupy podali imię swojej osoby, opowiedzieli o jej cechach charakteru, o jej życiu i zastanowili się, czy skojarzenia innych członków grupy były bliskie czy raczej rozbieżne z ich wyobrażeniami o danej osobie. **Nie wyznaczaj kolejności omawiania, niech wypowiadają się te osoby, które zechcą.** Zapytaj uczniów, co czuli w momencie, gdy czytali o swojej osobie jakieś negatywne skojarzenia. Postaraj się wydobyć ze wszystkich zapisanych na kartce skojarzeń te, które są stereotypami. Z pewnością pojawiają się takie sytuacje, że zdjęcie blondynki wywoła skojarzenie — „jest delikatna i infantylna”, zdjęcie bezdomnego — „jest brudny i śmierdzi”, zdjęcie kulturysty — „jest silny, ale mało inteligentny” lub inne.
Wywieś wcześniej przygotowany plakat z definicją pojęcia „godność” (materiał pomocniczy nr 2). Zapytaj uczniów, czy takie stereotypowe sformułowania mogą naruszać godność człowieka. Poproś, aby członkowie grupy przypomnieli sobie, czy kiedyś została naruszona ich godność poprzez przypisanie cech stereotypowych. **Pozwól na dyskusję; jeśli to możliwe, nie ograniczaj czasu, niech wszyscy chętni się wypowiedzą.**
5. Wywieś na tablicy wcześniej przygotowaną definicję pojęcia „stereotyp” (materiał pomocniczy nr 3). Rozdaj uczniom po 3 karteczki samoprzylepne. Na każdej z nich uczniowie wypisują po jednym uprzedzeniu, jakiemu najczęściej sami ulegają (lub inni ludzie — jak wynika z ich obserwacji), np. uprzedzenie ludzi białych do Murzynów, ludzi zdrowych do niepełnosprawnych, dorosłych do młodzieży itp. Poleć, aby uczniowie przylepili karteczki na tablicy lub na dużym arkuszu papieru, a jednego z uczniów poproś, aby pogrupował uprzedzenia najczęściej pojawiające się na karteczkach. Zastanówcie się teraz wspólnie, metodą burzy mózgów, do czego mogą prowadzić uprzedzenia, jakie uczucia im towarzyszą i jakie zachowania. **Zapisz wszystkie wnioski uczniów** na arkuszu papieru.

6. Podziel uczniów na 4 grupy. Zadaż pytanie: „Jakie są cechy człowieka, o którym mówimy, że jest tolerancyjny?”. Rozdaż grupom wypisane na karteczkach cechy (materiał pomocniczy nr 4) i poproś, aby uczniowie zhierarchizowali je tak, by utworzyły one tzw. diament (dokładny opis metody znajdziesz w scenariuszu dotyczącym zagadnień kontrowersyjnych autorstwa Elżbiety Tołwińskiej-Królikowskiej). **Ćwiczenie to jest wspaniałą okazją do dyskusji w grupach.** Poleć uczniom zmianę miejsc grup (np. w kółeczko), tak aby wszyscy mogli zapoznać się z pracami innych grup.
7. Na zakończenie zajęć wróć do zdjęć różnych ludzi, omawianych przez uczniów w pierwszej części lekcji. Poproś uczniów o chwilę zastanowienia i wpisanie w otaczającym zdjęcie białym polu tych praw i wolności, które ich zdaniem będą szczególnie ważne dla tej osoby, w związku ze stereotypami, którym ona podlega. Wywieście zdjęcia w klasie.
Poproś uczniów, aby w najbliższych dniach zwrócili uwagę na prezentowane w mediach stereotypy, objawy braku tolerancji, uprzedzenia (przykładem mogą być również napisy na murach). Zapropnuj uczniom zrobienie ogólnoszkolnej wystawy na temat tolerancji, na której mogłyby być zaprezentowane wycinki prasowe i zdjęcia wykonane przez uczniów.

Uwaga!

W związku z tym, że zajęcia przeznaczone są na dwie jednostki lekcyjne, a nie zawsze jest możliwe przeprowadzenie ich w jednym bloku, proponuję zatem podział między punktem 4 i 5. Ponieważ na drugiej lekcji wykorzystywane będą zdjęcia ludzi z części pierwszej, powinieneś je zebrać, aby nie zostały zagubione. Warto też zachować plakaty wypracowane przez uczniów i wywieścić je przed drugą lekcją. Umożliwi to odtworzenie atmosfery poprzednich zajęć.

Bibliografia

- Hamer H., *Demon nietolerancji*, WSiP, Warszawa 1994
 Hamer H., *Program lekcji wychowawczych dla uczniów wyższych klas szkół podstawowych oraz uczniów liceów i techników*, Veda, Warszawa 1993
 Hamer H., *Tolerancja*, [w:] „Wiedza i Życie”, 1991/8
 Król-Fijewska M., *Trening asertywności*, WSiP, Warszawa 1991

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

Artykuł 1

Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi w swej godności i swych prawach. Są oni obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postępować wobec innych w duchu braterstwa.

GODNOŚĆ — poczucie, świadomość własnej wartości, szacunek dla samego siebie; honor, duma: Godność człowieka, pisarza, żołnierza itp.

Słownik Języka Polskiego,
Wydawnictwo Naukowe PWN,
Warszawa 1998

STEREOTYP — funkcjonujący w świadomości społecznej skrótowy, uproszczony i zabarwiony wartościująco obraz rzeczywistości odnoszący się do rzeczy, osób, grup społecznych, instytucji itp., często oparty na niepełnej lub fałszywej wiedzy o świecie, utrwalony jednak przez tradycję i niepodlegający zmianom.

Słownik Języka Polskiego,
Wydawnictwo Naukowe PWN,
Warszawa 1998

Diament „Jakie są cechy człowieka, o którym mówimy, że jest tolerancyjny?”

Beata Jancarz

Temat:

Kanon praw i wolności, czyli o Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka

Wstęp

Tragiczne doświadczenia II wojny światowej stały się impulsem dla międzynarodowej społeczności do zintensyfikowania działań w zakresie tworzenia gwarancji dotyczących praw i wolności człowieka oraz systemów ich ochrony. Pierwszym dokonaniem legislacyjnym była uchwalona w 1948 roku przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. Ten katalog praw i wolności, choć nie dający możliwości proceduralnych ich dochodzenia, miał duże znaczenie historyczne. Wskazał na podstawowe źródło praw człowieka, jakim jest godność ludzka, tworząc tym samym wspólne wzorce dla wszystkich narodów. Deklaracja zapoczątkowała również tworzenie innych międzynarodowych dokumentów ochrony praw człowieka. Ze względu na znaczenie historyczne tego dokumentu oraz ujęcie praw człowieka w sposób „ponadnarodowy”, „ponadrasowy” i „ponadkulturalny” poznamy go w trakcie tych zajęć.

Cele:

- ▷ nabycie wiedzy związanej z historią powstania Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka
- ▷ zapoznanie z kanonem praw i wolności człowieka zapisanym w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka
- ▷ kształtowanie umiejętności wskazania sposobów realizacji poszczególnych praw

Metody

wykład, współpraca w grupie

Pojęcia kluczowe

deklaracja, pakt

Materiały pomocnicze

teksty Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka
nr 1 — kločki domino

Czas trwania

2 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie szkoły ponadgimnazjalnej

Przebieg zajęć:

1. Przedstaw uczniom cele lekcji. Wygłoś krótki wykład. Przygotuj go na podstawie teoretycznej części naszego poradnika. Zwróć szczególną uwagę na historyczne uwarunkowania podpisanej 10 grudnia 1948 roku **Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka**, a także na to, że jest to dokument powstały w ramach ONZ skupiającej ludzi różnych ras, kultur, narodowości i religii, stąd jego uniwersalny charakter. Podkreśl dużą wagę tego dokumentu, który, mimo że był tylko deklaracją (nie dawał możliwości dochodzenia praw), miał duże znaczenie moralne. Poszerzył tradycyjne spojrzenie na prawa jednostki i zapoczątkował szeroką debatę o prawach człowieka.

Jej owocami są formułowane w latach późniejszych dokumenty, dające możliwość dochodzenia swych praw, takie jak między innymi: **Europejska konwencja o prawach człowieka, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, czy Konwencja o prawach dziecka**. Zaznacz również, że **10 grudnia** obchodzony jest **Międzynarodowy Dzień Praw Człowieka**. Jeśli lekcja odbywa się przed tą datą, zaproponuj uczniom zorganizowanie na forum szkoły przedsięwzięcia, propagującego prawa i wolności człowieka (wystawa, konkursy, godziny wychowawcze we wszystkich klasach, audycja w radiowęźle itp.).

2. Podziel uczniów na 6 grup. Rozdaj członkom grup teksty Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (możesz jeden tekst podzielić na części). Każdej grupie przydziel odpowiednią liczbę artykułów Deklaracji (po 5 artykułów). Poproś, aby uczniowie przeczytali poszczególne artykuły, przedyskutowali ich treść i zastanowili się, jak uzupełnić tabelę. Tabelę narysuj przed lekcją na arkuszu papieru, a teraz powieś ją na tablicy.

Artykuł	Co to jest?	Jak to rozumiesz?	W jakich sytuacjach czujesz, że jest ono (ona) ograniczane(a)?
np. 19	wolność słowa		
19	prawo do informacji		

Po zakończeniu pracy grup poproś grupy o zaprezentowanie wyników analizy tekstu. W trakcie omawiania jeden uczeń z każdej grupy pełni funkcję sekretarza i uzupełnia tabelę, wpisując najważniejsze treści w postaci haseł. W trakcie omawiania artykułów **zwracaj uwagę na czas; poleć uczniom zapisywanie wniosków, zachęcaj, aby podawali przykłady z życia dotyczące naruszania poszczególnych praw**. Kolumna, w której zapisane są artykuły stworzy katalog podstawowych praw i wolności.

Z 6 grup utwórz 3 grupy i rozdaj uczniom klocki domina (materiał pomocniczy nr 1). Poleć ułożenie klocków zgodnie z zasadami gry w domino, czyli w taki sposób, aby do poszczególnych rysunków obrazujących graficznie prawa i wolności dopasowane były odpowiednie podpisy. Ćwiczenie to będzie utrwaleniem podstawowego kanonu praw i wolności człowieka. Podsumuj zagadnienia poruszane na lekcji.

Bibliografia

- Prawa i wolności człowieka — scenariusze lekcji dla szkół podstawowych i średnich*, praca zbiorowa pod red. E. Stawowy, Impuls, Kraków 1997
- Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów*, Wydawnictwo Agencja Exit, Warszawa 1998
- Tekst Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, [w:] „Wiedza i Życie” 12/1998

KLOCKI DOMINO

Każdy człowiek ma prawo do azylu w razie prześladowań

Każdy człowiek ma prawo do wolności opinii

Wszyscy są równi wobec prawa

Każdy człowiek ma prawo do spokojnego zgromadzenia i stowarzyszania się

Każdy człowiek ma prawo do rządzenia krajem poprzez wybór przedstawiciela

Wszyscy ludzie są równi pod względem swej godności i praw

Każdy człowiek ma prawo wolności myśli, sumienia i wyznania

Każdy człowiek ma prawo do małżeństwa i założenia rodziny

Każdy człowiek ma prawo do pracy

Każdy człowiek ma prawo do sądu

Każdy człowiek ma prawo do ubezpieczeń społecznych i opieki zdrowotnej

Każdy człowiek ma prawo do urlopu i wypoczynku

Nie wolno ingerować w życie prywatne, rodzinne i domowe

Człowiek ma wolność poruszania się

Każdy człowiek ma prawo do nauki

Każdy człowiek ma prawo do życia na poziomie zapewniającym zdrowie i dobrobyt

Beata Jancarz

Temat:

Instytucjonalne gwarancje praworządności

Wstęp

Istnienie praw materialnych bez praw proceduralnych czyni te pierwsze tylko deklaracją — pustym zapisem. Dlatego prawo człowieka do sądu uznaje się obecnie za jedno z podstawowych. Obywatel ma też prawo zwrócić się o pomoc do Rzecznika Praw Obywatelskich lub złożyć skargę do Trybunału Konstytucyjnego.

Cele:

- ▷ nabycie wiedzy związanej z poznaniem zakresu działania takich organów, jak Rzecznik Praw Obywatelskich, Trybunał Konstytucyjny, Naczelny Sąd Administracyjny
- ▷ kształtowanie umiejętności czytania dokumentów prawnych

Metody

praca z tekstem, współpraca w grupie (technika układanki)

Pojęcia kluczowe

krajowe organy ochrony praw człowieka

Materiały pomocnicze

- nr 1 — fragmenty ustaw o Rzeczniku Praw Obywatelskich, Trybunale Konstytucyjnym i Naczelnym Sądzie Administracyjnym
- nr 2 — tabela dotycząca Rzecznika Praw Obywatelskich, Naczelnego Sądu Administracyjnego i Trybunału Konstytucyjnego
- nr 3 — sprawy do rozpatrzenia

Czas trwania

2 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie szkoły ponadgimnazjalnej

Przebieg zajęć:

1. Zadaj pytanie: „Gdzie możemy dochodzić swych praw w przypadku ich naruszenia?”. Z pewnością uczniowie natychmiast odpowiedzą, że instytucjami służącymi do tego są sądy powszechne. Zapytaj, jakimi sprawami zajmują się poszczególne sądy i zwróć uwagę uczniów na instancyjność sądów oraz możliwość odwoływania się od wyroków sądowych właśnie do

sądów wyższych instancji. Poinformuj uczniów, że mamy jeszcze inne możliwości dochodzenia swych praw. Są nimi instytucje: Rzecznika Praw Obywatelskich (RPO), Trybunału Konstytucyjnego (TK) i Naczelnego Sądu Administracyjnego (NSA). Sposób działania tych instytucji będzie tematem naszej lekcji.

- Na dużym arkuszu papieru narysuj poniższą niewypełnioną tabelę i zaprezentuj ją klasie. Poproś, aby każdy z uczniów przerysował sobie tę tabelę na małą kartkę papieru. Poinformuj, że zadaniem uczniów będzie wypełnienie jej w trakcie pracy grupowej.

	Jakie sprawy rozwiązuje?	Jakie są skutki działania?	W jakiej formie składamy skargę?
Rzecznik Praw Obywatelskich			
Trybunał Konstytucyjny (skarga konstytucyjna)			
Naczelny Sąd Administracyjny			

Podziel uczniów na 3 równe, jeśli to możliwe, grupy. Przydziel grupom jedną instytucję ochrony praw i poleć, aby po przeczytaniu materiałów źródłowych grupa wspólnie uzupełniła odpowiednią dla analizowanej instytucji rubrykę tabeli. Rozdaj uczniom egzemplarze konstytucji, wskazując odpowiednie artykuły (**RPO** art. 208–art. 212, **TK i skarga konstytucyjna** art. 188–art. 197, art. 79 pkt 1, **NSA** art. 184 i art. 185) oraz odpowiednie fragmenty ustaw (materiał pomocniczy nr 1). Określ czas pracy uczniów. W trakcie ćwiczenia podchodź do grup i sprawdzaj prawidłowość uzupełniania tabeli.

- Po zakończeniu pracy grup poleć uczniom odliczenie, tak aby każdy uczeń w grupie miał przyporządkowaną cyfrę. W ten sposób w każdej grupie będzie jeden uczeń z numerem 1, jeden uczeń z numerem 2, jeden uczeń z numerem 3 i tak dalej, w zależności od tego, jak liczne były grupy. Poproś, aby jedynki utworzyły osobną grupę, dwójki osobną, trójki osobną i tak dalej. Mamy teraz taką sytuację, że w każdej nowo utworzonej grupie jest po trzech uczniów, każdy z nich ma wypełniony jeden wiersz tabeli. Możemy założyć, że w tej sprawie jest ekspertem. Zadanie polegać będzie na wymianie informacji między uczniami, tak aby uzupełnili oni całą tabelę. Określ czas pracy grup.

Metoda, którą zastosowałeś w tym ćwiczeniu nosi nazwę układanka. Zwróć uwagę, że pozwala na uczenie się pewnych zagadnień poprzez prezentację ich innym osobom, uczy współpracy i kształtuje poczucie odpowiedzialności za pracę własną i innych w grupie.

- Teraz sprawdź koniecznie ze wszystkimi uczniami poprawność wypełnienia tabeli, prosząc kolejno poszczególne osoby o uzupełnianie na arkuszu wywieszonym na tablicy odpowiednich komórek tabeli. Prawidłowe uzupełnienie tabeli znajdziesz w materiale pomocniczym nr 2.
- Sprawdź, czy uczniowie wiedzą, z jakimi sprawami można zwracać się do poszczególnych organów krajowych. Na dużym arkuszu papieru narysuj trzy koła, podpisując je odpowiednio: Rzecznik Praw Obywatelskich, Trybunał Konstytucyjny, Naczelny Sąd Administracyjny.

Rozdaj uczniom losowo paski z wpisanymi sprawami do rozpatrzenia (materiał pomocniczy nr 3). Ich zadaniem będzie przyporządkowanie każdej sprawy do rozpatrzenia przez odpowiedni organ. Przedyskutujcie poprawność przyporządkowań na forum klasy. Poleć uczniom przyklejenie pasków ze sprawami do rozpatrzenia przez odpowiednie organy na arkuszu papieru.

Bibliografia

Konstytucja RP

Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów, Wydawnictwo Agencja Exit, Warszawa 1998

Ustawy: o Rzeczniku Praw Obywatelskich, o Trybunale Konstytucyjnym, o Naczelnym Sądzie Administracyjnym

USTAWA

z dnia 15 lipca 1987 r.

o Rzeczniku Praw Obywatelskich.

(fragmenty)

Art. 8. Rzecznik podejmuje czynności przewidziane w ustawie, jeżeli poweźmie wiadomość wskazującą na naruszenie wolności i praw człowieka i obywatela.

Art. 9. Podjęcie czynności przez Rzecznika następuje:

- 1) na wniosek obywateli lub ich organizacji,
- 2) na wniosek organów samorządów,
- 2a) na wniosek Rzecznika Praw Dziecka,
- 3) z własnej inicjatywy.

Art. 10. Wniosek kierowany do Rzecznika jest wolny od opłat, nie wymaga zachowania szczególnej formy, lecz powinien zawierać oznaczenie wnioskodawcy oraz osoby, której wolności i praw sprawa dotyczy, a także określać przedmiot sprawy.

Art. 11. Rzecznik po zapoznaniu się z każdym skierowanym do niego wnioskiem może:

- 1) podjąć sprawę,
- 2) poprzestać na wskazaniu wnioskodawcy przysługujących mu środków działania,
- 3) przekazać sprawę według właściwości,
- 4) nie podjąć sprawy — zawiadamiając o tym wnioskodawcę i osobę, której sprawa dotyczy.

Art. 12. Podejmując sprawę Rzecznik może:

- 1) samodzielnie prowadzić postępowanie wyjaśniające,
- 2) zwrócić się o zbadanie sprawy lub jej części do właściwych organów, w szczególności organów nadzoru, prokuratury, kontroli państwowej, zawodowej lub społecznej,
- 3) zwrócić się do Sejmu o zlecenie Najwyższej Izbie Kontroli przeprowadzenia kontroli dla zbadania określonej sprawy lub jej części.

Art. 13. 1. Prowadząc postępowanie, o którym mowa w art. 12 pkt 1, Rzecznik ma prawo:

- 1) zbadać, nawet bez uprzedzenia, każdą sprawę na miejscu,
- 2) żądać złożenia wyjaśnień, przedstawienia akt każdej sprawy prowadzonej przez naczelne i centralne organy administracji państwowej, organy administracji rządowej, organy organizacji spółdzielczych, społecznych, zawodowych i społeczno-zawodowych oraz organy jednostek organizacyjnych posiadających osobowość prawną, a także organy jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych jednostek organizacyjnych,
- 3) żądać przedłożenia informacji o stanie sprawy prowadzonej przez sądy, a także prokuraturę i inne organy ścigania oraz żądać do wglądu w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich akt sądowych i prokuratorskich oraz akt innych organów ścigania po zakończeniu postępowania i zapadnięciu rozstrzygnięcia,
- 4) zlecać sporządzanie ekspertyz i opinii.

2. W sprawach objętych tajemnicą państwową udzielanie informacji lub umożliwianie Rzecznikowi wglądu do akt następuje na zasadach i w trybie określonych w przepisach o ochronie informacji niejawnych.

3. Rzecznik odmawia ujawnienia nazwiska i innych danych osobowych skarżącego, w tym także wobec organów władzy publicznej, jeżeli uzna to za niezbędne dla ochrony wolności, praw i interesów jednostki.

Art. 14. Po zbadaniu sprawy Rzecznik może:

- 1) wyjaśnić wnioskodawcy, że nie stwierdził naruszenia wolności i praw człowieka i obywatela,
- 2) skierować wystąpienie do organu, organizacji lub instytucji, w których działalności stwierdził naruszenie wolności i praw człowieka i obywatela; wystąpienie takie nie może naruszać niezawisłości sędziowskiej,
- 3) zwrócić się do organu nadrzędnego nad jednostką, o której mowa w pkt 2, z wnioskiem o zastosowanie środków przewidzianych w przepisach prawa,
- 4) żądać wszczęcia postępowania w sprawach cywilnych, jak również wziąć udział w każdym toczącym się już postępowaniu — na prawach przysługujących prokuratorowi,
- 5) żądać wszczęcia przez uprawnionego oskarżyciela postępowania przygotowawczego w sprawach o przestępstwa ścigane z urzędu,
- 6) zwrócić się o wszczęcie postępowania administracyjnego, wnosić skargi do sądu administracyjnego, a także uczestniczyć w tych postępowaniach — na prawach przysługujących prokuratorowi,
- 7) wystąpić z wnioskiem o ukaranie, a także o uchylenie prawomocnego rozstrzygnięcia w postępowaniu w sprawach o wykroczenia, na zasadach i w trybie określonych w odrębnych przepisach,
- 8) wnieść kasację lub rewizję nadzwyczajną od prawomocnego orzeczenia, na zasadach i w trybie określonych w odrębnych przepisach.

USTAWA
z dnia 1 sierpnia 1997 r.
o Trybunale Konstytucyjnym.
(fragmenty)

Art. 2. 1. Trybunał orzeka w sprawach:

- 1) zgodności ustaw i umów międzynarodowych z Konstytucją,
- 2) zgodności ustaw z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymagała uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie,
- 3) zgodności przepisów prawa, wydawanych przez centralne organy państwowe, z Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami,
- 4) skargi konstytucyjnej,
- 5) sporów kompetencyjnych pomiędzy centralnymi konstytucyjnymi organami państwa,
- 6) zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych.

Art. 24. 1. Koszty postępowania przed Trybunałem, z zastrzeżeniem ust. 2, ponosi Skarb Państwa.

2. Wraz z wyrokiem uwzględniającym skargę konstytucyjną, Trybunał orzeka w drodze postanowienia na rzecz wnoszącego skargę konstytucyjną zwrot kosztów postępowania przed Trybunałem od organu, który wydał akt normatywny będący przedmiotem skargi konstytucyjnej. W uzasadnionych przypadkach Trybunał może orzec zwrot kosztów postępowania przed Trybunałem również wówczas, gdy nie uwzględnił skargi konstytucyjnej.

3. Trybunał może określić wysokość kosztów reprezentowania wnoszącego skargę konstytucyjną przez adwokata lub radcę prawnego w zależności od charakteru sprawy i wkładu pełnomocnika w przyczynienie się do jej wyjaśnienia i rozstrzygnięcia.

Orzekanie w sprawach skarg konstytucyjnych

Art. 46. 1. Skarga konstytucyjna, zwana dalej „skargą”, może być wniesiona po wyczerpaniu drogi prawnej, o ile droga ta jest przewidziana, w ciągu 3 miesięcy od doręczenia skarżącemu prawomocnego wyroku, ostatecznej decyzji lub innego ostatecznego rozstrzygnięcia.

2. Skargę Trybunał rozpoznaje na zasadach i w trybie przewidzianym dla rozpoznawania wniosków o stwierdzenie zgodności ustaw z Konstytucją oraz innych aktów normatywnych z Konstytucją lub ustawami.

Art. 47. 1. Skarga poza wymaganiami dotyczącymi pisma procesowego powinna zawierać:

- 1) dokładne określenie ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o wolnościach lub prawach albo obowiązkach określonych w Konstytucji i w stosunku do którego skarżący domaga się stwierdzenia niezgodności z Konstytucją,
- 2) wskazanie, jakie konstytucyjne wolności lub prawa i w jaki sposób — zdaniem skarżącego — zostały naruszone,
- 3) uzasadnienie skargi, z podaniem dokładnego opisu stanu faktycznego.

2. Do skargi należy załączyć wyrok, decyzję lub inne rozstrzygnięcie, z podaniem daty jej doręczenia, wydane na podstawie zakwestionowanego aktu normatywnego.

Art. 48. 1. Skargę i zazalenie na postanowienie o odmowie nadania skardze dalszego biegu sporządzą adwokat lub radca prawny, chyba że skarżącym jest sędzia, prokurator, notariusz, profesor lub doktor habilitowany nauk prawnych.

2. W razie niemożności poniesienia kosztów pomocy prawnej, skarżący może zwrócić się do sądu rejonowego jego miejsca zamieszkania o ustanowienie dla niego adwokata lub radcy prawnego z urzędu na podstawie Kodeksu postępowania cywilnego. Do czasu rozstrzygnięcia przez sąd wniosku nie biegnie termin przewidziany w art. 46 ust. 1.

Art. 49. Skarga podlega wstępnemu rozpoznaniu; art. 36 stosuje się odpowiednio.

Art. 50. 1. Trybunał może wydać postanowienie tymczasowe o zawieszeniu lub wstrzymaniu wykonania orzeczenia w sprawie, której skarga dotyczy, jeżeli wykonanie wyroku, decyzji lub innego rozstrzygnięcia mogłoby spowodować skutki nieodwracalne, wiążące się z dużym uszczerbkiem dla skarżącego lub gdy przemawia za tym ważny interes publiczny lub inny ważny interes skarżącego.

2. Postanowienie tymczasowe doręcza się bezzwłocznie skarżącemu oraz właściwemu organowi sądowemu lub organowi egzekucyjnemu.

3. Trybunał uchyla postanowienie tymczasowe, jeżeli ustaną przyczyny, dla których zostało ono wydane.

Art. 51. 1. O wszczęciu postępowania Trybunał informuje Rzecznika Praw Obywatelskich; art. 33 stosuje się odpowiednio.

2. Rzecznik Praw Obywatelskich może, w terminie 60 dni od otrzymania informacji, zgłosić udział w postępowaniu.

Art. 52. 1. Uczestnikami postępowania przed Trybunałem są: skarżący, organ, który wydał zakwestionowany akt normatywny, i Prokurator Generalny; uczestnikiem jest również Rzecznik Praw Obywatelskich, jeżeli zgłosił udział w postępowaniu.

2. Rozprawa odbywa się bez względu na stawiennictwo uczestników postępowania.

USTAWA

z dnia 11 maja 1995 r.

o Naczelnym Sądzie Administracyjnym.

(fragmenty)

Rozdział 2**Właściwość i zakres działania Sądu****Art. 16. 1.** Sąd orzeka w sprawach skarg na:

- 1) decyzje administracyjne,
- 2) postanowienia wydane w postępowaniu administracyjnym, na które służy zażalenie albo kończące postępowanie, a także rozstrzygające sprawę co do istoty,
- 3) postanowienia wydane w postępowaniu egzekucyjnym i zabezpieczającym, na które służy zażalenie,
- 4) inne niż określone w pkt 1–3 akty lub czynności z zakresu administracji publicznej dotyczące przyznania, stwierdzenia albo uznania uprawnienia lub obowiązku wynikających z przepisów prawa,
- 5) uchwały organów jednostek samorządu terytorialnego oraz akty organów administracji rządowej stanowiących przepisy prawa miejscowego,
- 6) uchwały organów jednostek samorządu terytorialnego i ich związków, inne niż określone w pkt 5, podejmowane w sprawach z zakresu administracji publicznej,
- 7) akty nadzoru nad działalnością organów jednostek samorządu terytorialnego.

Art. 22. 1. Sąd uwzględniając skargę na decyzję lub postanowienie:

- 1) uchyla decyzję lub postanowienie w całości albo w części,
 - 2) stwierdza nieważność decyzji lub postanowienia,
 - 3) stwierdza niezgodność z prawem decyzji lub postanowienia.
2. Decyzja lub postanowienie podlega uchyleniu, jeżeli Sąd stwierdzi:
- 1) naruszenie prawa materialnego, które miało wpływ na wynik sprawy,
 - 2) naruszenie prawa dające podstawę do wznowienia postępowania administracyjnego,
 - 3) inne naruszenie przepisów postępowania, jeżeli mogło mieć ono istotny wpływ na wynik sprawy.

3. Sąd stwierdza nieważność decyzji lub postanowienia, jeżeli zachodzą przyczyny określone w art. 156 Kodeksu postępowania administracyjnego lub w innych przepisach.

4. W sprawach skarg na decyzje i postanowienia wydane w innym postępowaniu, niż uregulowane w Kodeksie postępowania administracyjnego i w przepisach o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, przepisy ust. 1–3 stosuje się z uwzględnieniem przepisów regulujących postępowanie, w którym wydano zaskarżoną decyzję lub postanowienie.

Rozdział 3**Postępowanie przed Sądem****Art. 33. 1.** Sąd wszczyna postępowanie na podstawie skargi wniesionej przez uprawniony podmiot.

2. Uprawnionym do wniesienia skargi jest każdy, kto ma w tym interes prawny, prokurator, Rzecznik Praw Obywatelskich oraz organizacja społeczna w zakresie jej statutowej działalności, w sprawach dotyczących interesów prawnych innych osób.

Art. 34. 1. Skargę można wnieść po wyczerpaniu środków odwoławczych, jeżeli służyły one skarżącemu w postępowaniu przed organem właściwym w sprawie, chyba że skargę wnosi prokurator lub Rzecznik Praw Obywatelskich.

2. Przez wyczerpanie środków odwoławczych należy rozumieć sytuację, w której stronie nie przysługuje żaden środek odwoławczy przewidziany w ustawie.

3. Jeżeli ustawa nie przewiduje środków odwoławczych w sprawie będącej przedmiotem skargi, należy przed wniesieniem jej do Sądu zwrócić się do właściwego organu z wezwaniem do usunięcia naruszenia prawa. Skarga może być wniesiona po upływie 30 dni od dnia doręczenia wezwania.

Art. 35. 1. Skargę wnosi się bezpośrednio do Sądu w terminie 30 dni od dnia doręczenia skarżącemu rozstrzygnięcia w sprawie, a w innych przypadkach w terminie 30 dni od dnia, w którym skarżący dowiedział się lub mógł się dowiedzieć o podjęciu aktu lub innej czynności organu uzasadniającej wniesienie skargi.

2. Prokurator lub Rzecznik Praw Obywatelskich mogą wnieść skargę w terminie 6 miesięcy od dnia doręczenia stronie rozstrzygnięcia w sprawie indywidualnej, a w pozostałych przypadkach w terminie 6 miesięcy od dnia wejścia w życie aktu lub podjęcia innej czynności uzasadniającej wniesienie skargi.

2a. Prokurator lub Rzecznik Praw Obywatelskich mogą wnieść skargę na akt lub uchwałę stanowiące przepisy prawa miejscowego także po upływie terminu, o którym mowa w ust. 2.

3. Sąd z ważnych powodów przywróci na wniosek strony termin do wniesienia skargi.

4. Nie można wnieść skargi do Sądu, jeżeli toczy się postępowanie w celu zmiany, uchylenia lub stwierdzenia nieważności aktu albo innej czynności.

Art. 36. 1. Od skargi pobiera się wpis.

2. Rada Ministrów określi, w drodze rozporządzenia, wysokość oraz zasady pobierania wpisu.

3. W sprawach skarg stosuje się odpowiednio przepisy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych.

Art. 37. Skarga powinna zawierać:

- 1) oznaczenie skarżącego, jego miejsca zamieszkania lub siedziby,
- 2) wskazanie zaskarżonej decyzji, postanowienia, innego aktu lub czynności,
- 3) oznaczenie organu, którego działania lub bezczynności skarga dotyczy,
- 4) określenie naruszenia prawa bądź interesu prawnego,
- 5) podpis osoby wnoszącej skargę, a w przypadku wniesienia jej przez pełnomocnika — jego podpis z załączeniem do skargi pełnomocnictwa.

	Jakie sprawy rozwiązuje?	Jakie są skutki działania?	W jakiej formie składamy skargę?
Rzecznik Praw Obywatelskich	Sprawy podejmuje na wniosek dotyczący naruszenia wolności i praw człowieka i obywatela.	<ul style="list-style-type: none"> — wyjaśnienia dla wnioskodawcy, — kierowanie wniosków do organów i instytucji, w których stwierdzono naruszenie praw i wolności, — żądanie wszczęcia postępowania w sprawach cywilnych, karnych, administracyjnych, wniesienie kasacji i rewizji nadzwyczajnej, — kierowanie wniosków do Trybunału Konstytucyjnego i Sądu Najwyższego. 	Wniosek jest wolny od opłat, nie wymaga szczególnej formy, musi być określony przedmiot sprawy, wnioskodawca oraz osoba, której sprawa dotyczy.
Trybunał Konstytucyjny (skarga konstytucyjna)	Orzeka w sprawach: <ul style="list-style-type: none"> — zgodności ustaw i umów międzynarodowych z konstytucją, — zgodności ustaw z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi, — zgodności przepisów prawa wydawanych przez centralne organy państwowe z konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami, — zgodności z konstytucją celów lub działalności partii politycznych, — skargi konstytucyjnej (każdy, czyje prawa i wolności konstytucyjne zostały naruszone, może wnieść tę skargę) 	Orzeczenia trybunału są ostateczne i mają moc powszechnie obowiązującą.	Skargę można wnieść po wyczerpaniu środków odwoławczych w ciągu 3 miesięcy od doręczenia prawomocnego wyroku. Skarga zawiera określenie jakie konstytucyjne wolności lub prawa i w jaki sposób — zdaniem skarżącego, zostały naruszone. Skargę sporządzają adwokat lub radca prawny, od skargi pobierana jest opłata.

<p>Naczelny Sąd Administracyjny</p>	<ul style="list-style-type: none"> — decyzje administracyjne, — postanowienia wydane w postępowaniu administracyjnym, — postanowienia wydane w postępowaniu egzekucyjnym, — inne akty lub czynności z zakresu administracji publicznej, — uchwały organów jednostek samorządu terytorialnego oraz akty organów administracji rządowej stanowiących przepisy prawa miejscowego. 	<p>Uchyła decyzję lub postanowienie w całości albo w części, stwierdza nieważność decyzji lub postanowienia. Stwierdza niezgodność z prawem decyzji lub postanowienia.</p>	<p>Uprawnionym do wniesienia skargi jest każdy, kto ma w tym interes prawny. Skargę można wnieść po wyczerpaniu środków odwoławczych bezpośrednio do Sądu w terminie 30 dni od dnia doręczenia rozstrzygnięcia w sprawie; skarga powinna mieć określoną formę, od skargi pobiera się opłatę.</p>
--	---	--	--

1. Ze względu na zagrożenie wścieklizną powiatowy lekarz weterynarii nakazał uśpienie wszystkich psów i kotów we wsi, nawet tych szczepionych. Wszyscy mieszkańcy wsi oddali zwierzęta, bo grożono im kolegium. Jakie kroki mogli podjąć właściciele zwierząt, aby odwołać się od tej decyzji?

(Właściciele zwierząt mogli odwołać się do wojewódzkiego lekarza weterynarii, a następnie do Naczelnego Sądu Administracyjnego).

2. Wydział rodzinny Sądu Rejonowego otrzymał kilka wniosków od mężczyzny, który został skierowany przez sąd na przymusowe leczenie alkoholizmu w zakładzie zamkniętym. Zgodnie z ustawą o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi o zwolnienie z obowiązku leczenia może wystąpić kurator sądowy lub zakład, w którym alkoholik jest leczony. Przepis taki pozbawia pacjenta możliwości zainicjowania zmiany decyzji o sposobie leczenia, a to narusza konstytucyjną zasadę poszanowania godności człowieka (art. 30) i konstytucyjne prawo do sądu (art. 45 i 77). Do jakiego organu możemy zwrócić się o dokładne wyjaśnienie tej sprawy?

(Do Trybunału Konstytucyjnego).

3. Rada miejska małego miasteczka podjęła decyzję o zwiększeniu liczby miejsc, w których będzie sprzedawany alkohol. Uchwałę tę zaskarżył wojewoda, powołując się na ustawę antyalkoholową. Rada miejska nie zgodziła się z decyzją wojewody i skierowała sprawę do...

(Do Naczelnego Sądu Administracyjnego).

4. Tuż po wojnie piękny dworek rodziny Polanowskich przejął Skarb Państwa. Po latach członkowie rodziny Polanowskich zaczęli dochodzić prawa do swej, teraz już zrujnowanej, własności. Niestety, minister rolnictwa wydał niekorzystną dla państwa Polanowskich decyzję uznając, że teren, na którym znajduje się dworek, należy do PGR-u. Do jakiego organu może odwołać się rodzina Polanowskich w tej sprawie?

(Do Naczelnego Sądu Administracyjnego).

5. Pani Kowalska od dłuższego czasu poszukuje pracy. W jednym z urzędów prowadzono nabór na stanowisko referenta i o nie postanowiła ubiegać się pani Kowalska. Po wstępnym teście psychologicznym miała odbyć się rozmowa kwalifikacyjna. Jednak przed jej rozpoczęciem szef działu rekrutacji pracowników poinformował kandydatów, że do rozmowy kwalifikacyjnej zaprasza się tylko mężczyzn. Pani Kowalska poczuła, że jej prawa zostały naruszone. Do jakiej instytucji mogłaby zwrócić się z prośbą o interwencję?

(Do Rzecznika Praw Obywatelskich).

Beata Jancarz

Temat:

Prawa ucznia, czyli o realizacji Konwencji o prawach dziecka w szkole

Wstęp

Dziecko z racji swej fizycznej i umysłowej niedojrzałości wymaga szczególnej opieki i troski, w tym właściwej ochrony prawnej, zarówno przed, jak i po urodzeniu — zapis z preambuły do Konwencji o prawach dziecka. Prawa dziecka w szkole są tematem wzbudzającym wiele emocji. Jak egzekwować wiedzę, jak utrzymać dyscyplinę i jak karać, aby nie naruszać godności dziecka? To właśnie te sytuacje rodzą najczęściej konfliktów w życiu szkolnym. Warto więc porozmawiać o tym na zajęciach, zastanowić się wspólnie, jak realizowane są zapisy z Konwencji o prawach dziecka w codziennym życiu szkoły. Uświadomienie po raz wtóry istnienia granic praw, tym razem w odniesieniu do praw dziecka oraz różnic między prawami dziecka a uprawnieniami ucznia (to właśnie zawieszenie uprawnień, a nie praw, jest jedną z form kary za nieprzestrzeganie prawa szkolnego) przyniesie z pewnością korzyści i może pomóc w rozwiązaniu wielu szkolnych problemów.

Cele:

- ▷ nabycie wiedzy związanej z prawami dziecka zapisanymi w Konwencji o prawach dziecka
- ▷ kształtowanie umiejętności rozróżniania praw i uprawnień ucznia w szkole
- ▷ kształtowanie umiejętności wskazania możliwości dochodzenia swoich praw w szkole w przypadkach ich naruszeń
- ▷ kształtowanie umiejętności prezentowania własnego zdania i argumentacji własnych racji

Metody

współpraca w grupie (technika — poker kryterialny), drama

Pojęcia kluczowe

prawa a uprawnienia, konwencja, statut

Materiały pomocnicze

- nr 1 — karty decyzyjne
- nr 2 — artykuły z Konwencji o prawach dziecka
- nr 3 — tekst do dramy „Matura próbna”
- nr 4 — stanowiska ekspertów w dramie

Czas trwania

2 godziny lekcyjne

Adresat

uczniowie szkoły ponadgimnazjalnej

Przebieg zajęć:

1. Wstępem do rozważań o prawach dziecka będzie krótka gra — poker kryterialny. Podziel uczniów na 3 grupy. Rozdaj wycięte karty decyzyjne (materiał pomocniczy nr 1) z wypisanymi prawami i uprawnieniami. Na razie nie tłumacz, jaka jest różnica między prawem a uprawnieniem. Przed lekcją narysuj na trzech arkuszach papieru współśrodkowe koła, z których najbardziej zewnętrzne zatytułuj „nieistotne”, środkowe „mniej ważne”, a centralne „najważniejsze”. Rozdaj arkusze członkom grup. Zadaniem uczniów jest zhierarchizowanie otrzymanych praw i uprawnień. Uczniowie po przedyskutowaniu ustalają stanowisko grupy i nakleją (za pomocą kleju lub metek cenowych) karty w odpowiednich polach. Teraz poproś przedstawicieli grup o wywieszenie plakatów i krótki komentarz. W trakcie omawiania zapytaj, **jak im się pracowało w grupie, które z praw wywołały najgorętsze dyskusje, jak podejmowali decyzję**. Po omówieniu zwróć uwagę na pewną **prawidłowość w hierarchii praw w różnych grupach**. Może się tak zdarzyć, że w centrum pojawią się takie prawa, jak „poszanowanie godności”, „wolność słowa” itp., natomiast na zewnątrz znajdują się karty z uprawnieniami ucznia. Wyłumacz różnice między prawem a uprawnieniem. Prawo to zbiór norm (reguł postępowania), które są ustanowione przez państwo i należycie ogłoszone. Zaliczymy do nich, np. poszanowanie godności, prawo do prywatności, prawo do informacji. Uprawnienia — są to normy prawne obowiązujące tylko w danej szkole np. prawo do jedynie dwóch sprawdzianów w tygodniu, prawo do nieprzygotowań. Zależą one głównie od zrozumienia i dobrej woli nauczycieli, dlatego też często rodzą sytuacje sporne. Zwróć uwagę, że o ile ucznia możemy zawiesić w uprawnieniach, to nikt nie jest władny w zawieszeniu go w jego podstawowych prawach. Prawa te zapisane są między innymi w **Konwencji o prawach dziecka**, której stroną od 1991 roku jest również Polska. Przybliż uczniom historię powstania tego dokumentu (na podstawie rozdziału *Historia praw człowieka* naszego poradnika) i możliwości dochodzenia swych praw, jakie daje ten dokument.

Podsumuj tę część zajęć:

Efekty prawne, będące rezultatem tworzenia prawa tworzą zbiór hierarchicznie uporządkowany. Konstytucja jest ustawą zajmującą naczelne miejsce wśród innych aktów prawnych. Prawo międzynarodowe ratyfikowane przez Polskę zajmuje kolejne miejsce. Dalej — ustawy, rozporządzenia wydawane na podstawie ustaw, akty prawa lokalnego, miejscowego, aż po akty prawne nie obowiązujące powszechnie, jakim jest np. statut danej szkoły.

2. Poleć uczniom, aby nadal pracowali w trzech grupach. Rozdaj im wybrane artykuły z Konwencji o prawach dziecka (materiał pomocniczy nr 2). Przydziel grupom odpowiednie artykuły, 1 grupa — art. 12, 13; 2 grupa — art. 28 pkt 2; 3 grupa — art. 16. Zadaniem uczniów będzie przedyskutowanie w grupach sposobów realizacji tych praw w szkole oraz trudności i zagrożeń w ich realizacji. Poproś uczniów, aby spisali wnioski na arkuszach papieru według wzoru:

Prawo w Konwencji o prawach dziecka	
Jak prawo to jest realizowane w szkole?	Jakie są trudności i zagrożenia w realizacji tego prawa?

Poproś o wywieszenie plakatów i omówienie ich przez przedstawicieli grup. Pomagaj, korzystaj z materiału teoretycznego zawartego w naszym poradniku. W trakcie omawiania **zwróć uwagę na granice realizacji tych praw**, które są również zapisane w Konwencji. **Zachęcaj uczniów, aby dostrzegając zagrożenia poszczególnych praw, starali się wskazać przyczyny; zastanówcie się wspólnie z klasą, co możemy robić w sytuacjach trudności i zagrożeń realizacji praw w szkole.**

3. Usiądźcie wszyscy w kręgu. Ta część lekcji będzie przebiegać podobnie jak audycja telewizyjna „Decyzja należy do Ciebie”. Wszyscy uczestniczący w niej czynnie uczniowie, zarówno odgrywający sceny, jak i eksperci, powinni zapoznać się z materiałami pomocniczymi kilka dni przed lekcją. Pozostali uczniowie stanowią publiczność, która będzie podejmować decyzje i je uzasadniać. **Istotne jest, aby uczniowie byli dobrze przygotowani do odegrania swoich ról.** Poproś o przedstawienie dramy pt. „Matura próbna” (materiał pomocniczy nr 3). Przerwywaj dramę w momentach wskazanych w tekście. W trakcie przerw uczniowie zajmują odpowiednie miejsca na sali zgodnie z podjętą decyzją: „jestem za”, „jestem przeciw”. Następnie **zapytaj kilku uczniów o motywy podjęcia właśnie takiej decyzji.** Zwracaj się z pytaniami **szczególnie do tych uczniów, którzy po kolejnej scenie zmienili jednak zdanie.** W czasie przerw **poproś o wyrażanie zdania ekspertów:** dyrektora szkoły oraz rzecznika praw ucznia (materiał pomocniczy nr 4).
4. Na zakończenie dramy podkreśl dużą rolę mediatorów w rozwiązywaniu różnego rodzaju konfliktów. Podsumowując cały blok zajęć poświęcony prawom i uprawnieniom ucznia, poproś uczestników o sformułowanie wniosków dotyczących sposobów dochodzenia swoich praw w szkole. Do kogo w swojej szkole zwróciliby się w pierwszej kolejności w przypadku naruszenia prawa? Najbardziej skuteczne drogi wypiszcie wspólnie na arkuszu papieru.

Bibliografia

- Dziecko i jego prawa*, red. E. Czyż, Biblioteka Komitetu Ochrony Praw Dziecka, Warszawa 1992
Humaności o prawach dziecka, red. J. Bińczycka, Impuls, Kraków 2000
 Łopatka A., *Dziecko i jego prawa*, Polskie Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 2000
Prawa dziecka, deklaracje i rzeczywistość, red. J. Bińczycka, Impuls, Kraków 1999
 Osuch M., *Dzieci i ryby, czyli nie tylko o prawach ucznia*, Górnośląska Oficyna Wydawnicza, Katowice 2000
Wokół praw dziecka, red. E. Czyż, Agencja Reklamowo-Handlowa EXIT, Warszawa 1993

PRAWO DO JAWNEJ I UMOTYWOWANEJ OCENY	PRAWO DO NAUKI
PRAWO DO ZGŁOSZENIA DWÓCH NIEOBECNOŚCI	PRAWO DO UZYSKANIA POMOCY W PRZYPADKACH TRUDNOŚCI W NAUCE
PRAWO DO ZWOLNIENIA Z ODPOWIEDZI PO ŚWIĘTACH	PRAWO DO WYBORU NAUCZYCIELA — OPIEKUNA SAMORZĄDU
PRAWO DO ZAPOZNANIA SIĘ Z PROGRAMEM NAUCZANIA	PRAWO DO CO NAJWYŻEJ DWÓCH KLASÓWEK W CIĄGU TYGODNIA
PRAWO DO ŻYCZLIWEGO TRAKTOWANIA	PRAWO DO POSZANOWANIA GODNOŚCI
PRAWO DO SWOBODY WYRAŻANIA MYŚLI	PRAWO DO SZCZĘŚLIWEGO NUMERU

Grupa 1**Artykuł 12**

1. Państwa-Strony zapewnią dziecku, które jest zdolne do kształtowania swych własnych poglądów prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując je z należytą wagą, stosownie do woli oraz dojrzałości dziecka.
2. W tym celu dziecko będzie miało w szczególności zapewnioną możliwość wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego.

Artykuł 13

1. Dziecko będzie miało prawo do swobodnej wypowiedzi: prawo to ma zawierać swobodę poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji oraz idei, wszelkiego rodzaju, bez względu na granice, w formie ustnej, pisemnej bądź za pomocą druku, w formie artystycznej lub z wykorzystaniem każdego innego środka przekazu według wyboru dziecka.
2. Wykonywanie tego prawa może podlegać pewnym ograniczeniom, lecz tylko takim, które są przewidziane przez prawo i które są konieczne:
 - a) dla poszanowania praw lub reputacji innych osób albo:
 - b) do ochrony bezpieczeństwa narodowego lub porządku publicznego, bądź zdrowia albo moralności społecznej.

Grupa 2**Artykuł 28**

1. Państwa-Strony będą podejmowały wszelkie właściwe środki zapewniające, aby dyscyplina szkolna była stosowana w sposób zgodny z ludzką godnością dziecka i z niniejszą konwencją.

Grupa 3**Artykuł 16**

1. Żadne dziecko nie będzie podlegało arbitralnej lub bezprawnej ingerencji w sferę jego życia prywatnego, rodzinnego lub domowego czy w korespondencję ani bezprawnym zamachom na jego honor i reputację.
2. Dziecko ma prawo do ochrony prawnej przeciwko tego rodzaju ingerencji lub zamachom.

Osoby występujące w dramacie:

Narrator
Monika — uczennica
Nauczycielka biologii
Rodzice Moniki
Wychowawca klasy
Wojtek — uczeń
Kilka osób tworzących klasę

Eksperci:

Dyrektor szkoły
Rzecznik Praw Ucznia

Matura próbna

Do matury pozostały 3 miesiące. W klasie panowała zwariowana atmosfera. Ludzie biegali na kursy przygotowawcze, lekcje dodatkowe, uczyli się po nocach. Monika, choć była zawsze dobrą uczennicą i uczyła się systematycznie, dała się porwać tej fali. Ojciec załatwił jej w soboty 5-godzinny kurs z biologii, bo tego przedmiotu bała się najbardziej. Sąsiadka, polonistka, zgodziła się od czasu do czasu czytać wypracowania Moniki, a w sytuacjach awaryjnych można było liczyć również na „przepytanie”.

Tuż przed maturą próbną klasa pisała ostatni sprawdzian z najtrudniejszego działu biologii. Właściwie Monika miała już „pewną” czwórkę z tego przedmiotu na koniec roku, uczyła się jednak pilnie, bo przecież na maturze jej przygoda z biologią się nie kończy. Będzie jeszcze egzamin wstępny na studia i wszystko, czego teraz się nauczy, przyda się na pewno. W czasie sprawdzianu Monika zauważyła, że Wojtek siedzący w rzędzie obok daje jej jakieś rozpaczliwe znaki. Groził mu na koniec dopuszczający i ta klasówka była jego ostatnią szansą na poprawienie oceny. „Jaki kodon inicjuje translację?” — Monika usłyszała ciche pytanie kolegi. Przez ułamek sekundy biła się z myślami: „Pomóc czy nie pomóc, co będzie, jeśli biologica zauważy, jeszcze gotowa postawić mi jedynekę”. Napisała jednak na karteczce trzy litery AUG i podniosła ją tak, aby Wojtek mógł dostrzec. W tym momencie usłyszała „Zaniewska i Krupiński kończą pisanie, oboje dostajecie oceny niedostateczne, a ty Zaniewska możesz pożegnać się z czwórką na koniec roku”. „Ależ Pani Profesor, ja mam dwie piątki i czwórkę i...” zaczęła Monika, ale nauczycielka nie pozwoliła jej dokończyć. „Nie będę z tobą dyskutować, dostajesz dzisiaj jedynekę i trzy na koniec”. Monika miała łzy w oczach. Po lekcji kilka osób z klasy obstąpiło Monikę na korytarzu, Wojtek miał niesamowite wyrzuty sumienia, przeproszał, a pozostali namawiali Monikę, żeby poszła do wychowawcy klasy i opowiedziała o całej sprawie.

Czy Monika powinna interweniować u wychowawcy?

„Dobrze Moniko, już nie płacz, idź do domu, ja porozmawiam jeszcze dzisiaj z panią od biologii” — uspokajał wychowawca. Następnego dnia biologiczka wezwała Monikę do swojego gabinetu. „Rozmawiał ze mną twój wychowawca, dam ci tę czwórkę na koniec, choć z wczorajszego sprawdzianu dostajesz niedostateczny, i pamiętaj, że ta czwórką jest z długim minusem. Robię to tylko na prośbę wychowawcy. Radzę ci się dobrze przygotować do próbnej matury. Wprawdzie ocena z niej nie wpływa na ocenę końcową, ale w twojej sytuacji ...” — i tu złowiesz-czo zawiesiła głos. Monika podziękowała i szybko wycofała się na korytarz. Była zaniepokojona. Co mogło znaczyć to ostrzeżenie przed próbną maturą? Postanowiła, że na wszelki wypadek opowie dzisiaj o wszystkim rodzicom. Ojcu przecież tak zależy na jej dobrej ocenie z biologii.

Nadszedł dzień matury próbnej. Przed salą biologiczną kłębił się tłum uczniów. Wpuszczali pojedynczo, każdy losował miejsce na sali. Przyszła kolej Moniki. Wylosowała numer i chciała się udać na miejsce. W tym momencie usłyszała głos nauczycielki biologii: „Zaczekaj Zaniewska, popatrzmy, co tam masz w kieszeniach, czy aby nie jakieś ściąg, przecież jesteś znana z kręactwa”. Włożyła osłupiałej Monice rękę do kieszeni. I znalazła!!! Była tam mała harmonijka z definicjami. Nie wchodziły one Monice do głowy i choć nie korzystała zwykle z pomocy ściąg, czuła się pewniej, gdy były one w kieszeni. Poza tym jakoś łatwiej było się uczyć przygotowując ściąg. Nie pomogły żadne tłumaczenia. Nauczycielka zdecydowanie usunęła Monikę z sali egzaminacyjnej. Matury próbnej nie mogła pisać. Co zrobić w tej sytuacji? Może pójść do dyrektora szkoły?

Czy Monika powinna pójść do dyrektora szkoły?

Minęła godzina zanim Monika znalazła dyrektora. Był zajęty organizacją matur. Opowiedziała o wszystkim, jednak już było z późno, aby rozpocząć pisanie, poza tym Monika była wykończona psychicznie. W domu nerwy puściły, płakała całe popołudnie. Najbardziej ją bolało to, że nauczycielka przy całej klasie nazwała ją kręactwem. Wpadła w panikę — teraz to na pewno nie zda matury. Nie miała szansy sprawdzić się na próbnej, co innego przecież pisać ją, a co innego oglądać tylko zestawy pytań. Gdy mama przyszła z pracy i zobaczyła Monikę, była przeżona. Myślała, że stało się coś bardzo złego. Ojciec był wściekły. Nie zważając na późną porę wieczorną, chciał biec do szkoły w sprawie córki. Mama starała się uspokoić atmosferę w domu, zaproponowała, aby wszyscy usiedli przy stole i spokojnie zastanowili się, co zrobić w tej sprawie. Kto jeszcze może pomóc? Monika słyszała, że jest ktoś, kto sprawuje funkcję Rzecznika Praw Ucznia. Czy jednak taka interwencja bardziej nie zaszkodzi niż pomoże? Ojciec stał na stanowisku, że absolutnie tej sprawy nie można zostawić, trzeba interweniować. Mama uważała natomiast, że do maja wszystko się ułoży, Monika będzie dobrze przygotowana, a nauczycielka zapomni o wszystkim.

Zakończenie nr 1 — decyzja „na tak”

Czy Monika i jej rodzice powinni szukać pomocy u Rzecznika Praw Ucznia?

Interwencja rzecznika dała nadzwyczajne rezultaty. Była to bardzo kompetentna i dobrze przygotowana do pełnienia swojej funkcji osoba. Nie upominała, nie straszyła paragrafami. Problem został rozwiązany drogą mediacji. Nawet nauczycielce biologii wydawało się, że nie jest stroną sporu, a po prostu rozwiązuje problem, jak pomóc Monice.

Monika jest już studentką wymarzonej weterynarii.

Zakończenie nr 2 — decyzja „na nie”

Czy Monika i jej rodzice powinni szukać pomocy u Rzecznika Praw Ucznia?

Po burzliwych dyskusjach w domu u Moniki „wygrała” opcja mamy — nie interweniować, sprawa sama się ułoży. Owszem, wydawało się, że nauczycielka biologii powoli zapomniała o całym incydencie. Jednak Monika nie mogła sobie poradzić ze swoimi emocjami. Każda lekcja biologii (a było ich teraz aż trzy w tygodniu) była dla Moniki katorgą. Już dzień wcześniej bolał ją brzuch lub głowa, a wszystko, czego się uczyła, szybko ulatywało z pamięci. Nie chciała martwić rodziców, ale postanowiła, że jeśli tylko uda jej się zdać maturę, nie idzie na żadne studia. „Przecież się nie nadaję z tymi swoimi nerwami.”

Matura przebiegała pomyślnie. Monika dostała 4 z biologii, a teraz jest studentką wymarzonej weterynarii. W tym roku była I rocznica zdanej matury i klasa zorganizowała w szkole spotkanie. Monika nie chciała w nim brać udziału. Może za kilka lat, kiedy emocje całkiem ucichną, zdecyduje się odwiedzić mury szkoły, ale jeszcze nie teraz.

Stanowiska ekspertów

Dyrektor szkoły

Masz do rozwiązania trudną sprawę dotyczącą uczennicy klasy IV A. W tym roku zdaje ona maturę między innymi z biologii. Jest to dobra, sumienna uczennica, z którą nie było wcześniej żadnych problemów. W trakcie pisania ostatniej klasówki z dosyć trudnego działu biologii, miał miejsce pewien nieprzyjemny incydent. Kolega poprosił Monikę o odpowiedź. Zobaczyła to nauczycielka biologii, odebrała prace obojga i postawiła im oceny niedostateczne, zaznaczając, że Monika ma obniżoną ocenę na koniec roku do dostatecznego, mimo że miała następujące oceny cząstkowe: 5,5,4. W wyniku interwencji wychowawcy nauczycielka zmieniła zdanie i postawiła Monice ocenę dobrą. Przed wejściem na salę, gdzie miał się odbyć próbny egzamin maturalny, nauczycielka biologii przeszukała Monice kieszenie, nazywając ją na forum całej klasy „krętaczem”. Znalazła u Moniki ściągę i usunęła ją z sali egzaminacyjnej, uniemożliwiając tym samym pisanie matury próbnej. Monika szuka u Ciebie pomocy, jednak jest już za późno, aby mogła rozpocząć pisać egzamin, poza tym jest w złym stanie psychicznym. Rodzice Moniki szukają pomocy u Rzecznika Praw Ucznia.

Nie będziesz brał udziału w odgrywaniu dramy, jesteś w tej sprawie ekspertem. Przygotuj swoje wystąpienie. Poszukaj odpowiednich zapisów dotyczących klasyfikowania uczniów w waszej szkole. Znajdź odpowiednie artykuły Konwencji o prawach dziecka oraz zapisy znajdujące się w statucie waszej szkoły, a dotyczące prawa do prywatności oraz poszanowania godności ucznia. Zwróć jednak uwagę, że nauczyciel dbał o samodzielność pracy uczniów oraz o uczciwość w wykonywaniu zadań.

Rzecznik Praw Ucznia

Trafia do ciebie sprawa Moniki, uczennicy klasy maturalnej jednego z liceów. Monika jest dobrą uczennicą, niesprawiającą problemów wychowawczych. Zdaje maturę między innymi z biologii. W trakcie pisania ostatniej klasówki z dosyć trudnego działu biologii miał miejsce pewien nieprzyjemny incydent. Kolega poprosił Monikę o odpowiedź. Zobaczyła to nauczycielka biologii, odebrała prace obojga i postawiła im oceny niedostateczne, zaznaczając, że Monika ma obniżoną ocenę na koniec roku do dostatecznego, mimo że miała następujące oceny cząstkowe: 5,5,4. W wyniku interwencji wychowawcy nauczycielka zmieniła zdanie i postawiła Monice ocenę dobrą. Przed wejściem na salę, gdzie miał się odbyć próbny egzamin maturalny, nauczycielka biologii przeszukała Monice kieszenie, nazywając ją na forum całej klasy „krętaczem”. Znalazła u Moniki ściągę i usunęła ją z sali egzaminacyjnej, uniemożliwiając tym samym pisanie matury próbnej. Monika szuka pomocy u dyrektora, jednak mimo jego zrozumienia i przychylności jest już za późno, aby mogła rozpocząć pisać egzamin, poza tym uczennica jest w złym stanie psychicznym. Rodzice Moniki szukają u ciebie pomocy.

Nie będziesz brał udziału w odgrywaniu dramy, jesteś w tej sprawie ekspertem. Przygotuj swoje wystąpienie. Powołaj się na odpowiednie artykuły Konwencji o prawach dziecka, statutu szkoły, oraz wewnątrzszkolnego systemu oceniania. Zwróć uwagę, że w trakcie incydentu na maturze próbnej nastąpiło naruszenie prawa do prywatności i poszanowania godności dziecka. Bierzesz w obronę Monikę, nie zapominaj jednak o tym, że jesteś raczej mediatorem niż sędzią. Staraj się rozwiązać problem, a nie atakować osoby będące w konflikcie.